CUPRINS

INTRODUCERE

Populaţia[1] unui stat reprezintă factorul transformator cel mai activ, element fundamental care dă specificul unei unităţi politico-administrative şi, prin extensie, al unei naţiuni. În structura sa, fiecare populaţie conţine una sau mai multe etnii[2], care beneficiază de o istorie mai veche sau mai nouă, şi de o serie de trăsături specifice care modelează existenţa sa în raport cu celelalte etnii ce trăiesc pe acel teritoriu. În cazul României, alături de populaţia majoritară, reprezentată de români, de-a lungul istoriei multimilenare a acestor teritorii, au trăit şi continuă să trăiască şi în prezent, o serie de etnii, extrem de diversificate ca şi categorie de populaţie. Printre acestea se numără şi *etnia evreiască*, care s-a evidenţiat încă de la începuturile prezenţei sale pe aceste teritorii ca fiind un grup uman deosebit, bine structurat şi cu trăsături proprii, care l-au departajat faţă de majoritatea românească şi faţă de celelalte etnii. Elementele de departajare care au individualizat această etnie în cadrul ansamblului reprezentat de populaţia României, acoperă domenii extrem de diverse. Evreii şi-au construit un specific propriu nu numai în domeniul religios, constituind unica religie etnică existentă, dar mai ales în domeniul social, demografic, cultural, economic şi chiar politic. În ciuda acestei departajări faţă de majoritatea românească, evreii din România au avut un rol aparte în istoria şi viaţa poporului român. Acest lucru s-a sprijinit mai ales pe *tipul special de relaţie* pe care evreii din ţara noastră l-au avut cu majoritatea românească. Specificul aparte al acestei relaţii, însă, a fost dat tocmai de acele trăsături definitorii ale etniei evreieşti, trăsături care vor face obiectul analizei acestui studiu. Plecând de la această motivaţie, abordarea specifică domeniului geografiei umane, s-a făcut prin raportarea constantă la poziţia majorităţii româneşti, în idea că, printr-o cunoaştere mai profundă a etniilor ce trăiesc pe aceste teritorii, vom putea construi o

---

[1] Termen fundamental în cadrul geografiei umane, care a dat şi numele uneia dintre disciplinele de bază ce aparţin acestei direcţii primordiale a geografiei, reprezintă, conform definiţiei de la pag.246 din *Dicţionarul de Geografie Umană*, nimic altceva decât "...o colectivitate de persoane care trăiesc pe un anumit teritoriu... sau... un grup de persoane constituit în raport cu o caracteristică oarecare, care nu este neapărat teritorială...".

[2] Conform *Dicţionarului de Geografie Umană,* etnia reprezintă un "grup uman a cărui unitate comportă raporturi originale de paternitate, care se exprimă printr-o comunitate de caractere somatice ereditare (rasă), dar care este îmbogăţit de aporturile culturale (limbă, credinţă, mod de existenţă). Etnia stă la baza formării unui popor şi a unei naţiuni.", pag.120.

imagine mai aproape de adevăr a populaţiei majoritare române, a spaţialităţii relaţiilor dintre om şi mediu existente pe cuprinsul ţării noastre.

Deşi un demers extrem de complex, analiza geografică a unei etnii oferă specialistului implicat în această acţiune, o deschidere mult mai mare decât cea dată de simpla analiză a structurii etnice existente la un moment dat în cadrul populaţiei unui stat. Această deschidere oferită de interpretarea cauzală a tuturor aspectelor legate sau derivate din existenţa unei etnii pe teritoriul unui stat, constitue elementul fundamental în definirea unei noi discipline aparţinătoare geografiei umane, şi anume, *Etnogeografia*[3]. În acest fel, o astfel de analiză, care face apel la diferite surse de informare, din diferite domenii extrageografice, va prezenta un mare avantaj comparativ cu analiza structurii etnice existente la un moment dat. Avantajul constă, în principal, în *modelarea* unor fenomene care relaţionează etnia în cauză cu majoritatea, şi care încearcă să explice de ce s-a optat pentru astfel de modele de-a lungul timpului. În cazul evreilor din România, un astfel de studiu va face apel la o multitudine de surse de informare, extrem de complexe, însă pentru a putea păstra un anumit nivel academic şi ştiinţific, ferit de influenţele negative care s-au făcut prezente de-a lungul unor perioade istorice (mai ales la sfârşitul sec.XIX şi începutul sec.XX), s-au folosit doar o parte din informaţiile existente referitoare la evreii din ţara noastră, tocmai acele informaţii care scot în evidenţă aspectele specifice geografiei umane. Această „selectare” a surselor de informare, explicitată pe larg în capitolul referitor la *Istoricul cercetării*, oferă un avantaj fundamental, reprezentat de ocolirea acelor surse care pot fi interpretabile şi contestabile, extrem de abundente în legătură cu evreii din România. În ciuda acestui fapt, cunoaşterea în ansamblu şi în particular a etniilor care compun, alături de majoritatea românească, populaţia României, devine o sarcină de bază pentru specialiştii implicaţi, şi cu precădere pentru geografii umanişti, singurii care pot contura o imagine corectă asupra cauzalităţii şi a intercondiţionărilor impuse de prezenţa evreilor pe aceste teritorii. Pentru îndeplinirea acestei sarcini foarte dificile, geografii umanişti trebuie să apeleze la informaţii, metode de analiză şi interpretări care aparţin, şi sunt specifice, altor discipline umaniste, cum ar fi: istoria, sociologia,

---

[3] *Etnogeografia*=”disciplină aparţinând geografiei umane, cu implicaţii directe în geografia politică, ce se ocupă cu distribuţia etnicului în teritoriu, analizând toate aspectele legate de etnie, în raport cu condiţionările impuse de mediu şi asupra mediului. Sinonim: Geografia Etnicului”, conform *Dicţionarului de Geografie Umană,* pag.120.

psihologia, economia etc. Abordarea interdisciplinară, absolut indispensabilă unui astfel de studiu, duce la formarea unei imagini noi faţă de cea conturată de analiza structurii etnice, imagine care pune accent pe cauzalitate şi pe relaţionarea dintre evrei şi majoritarii români. Acest lucru subliniază încă odată necesitatea dezvoltării unor noi discipline aflate la graniţa dintre geografie şi diferitele ştiinţe umaniste, discipline aparţinătoare geografiei umane, aşa cum este cazul Etnogeografiei. Numai astfel de noi discipline pot oferii o imagine reală asupra problemelor implicate de studiul etniilor, de rolul lor în viaţa şi istoria poporului nostru. În acelaşi timp, astfel de preocupări aduc clarificări inclusiv în domeniul relaţionării dintre etnii şi majoritatea românească, şi prin extensie, asupra rolului acestora avut în definirea statutului şi poziţiei geopolitice a României, faţă de statele înconjurătoare şi marile puteri, ştiut fiind faptul că în multe perioade istorice politica Statului Român a trebuit să ţină cont şi de existenţa acestor etnii, implicit şi de cea evreiască.

În ciuda acestui fapt, în cadrul şcolii geografice româneşti, se poate observa o lipsă a preocupărilor în acest domeniu, geografii implicaţi în studiul populaţiei evreieşti din România fiind extrem de puţini la număr. Lipsa preocupărilor geografice în acest domeniu, pare să aibă mai multe justificări, legate poate, indirect, şi de specificul acestei etnii. De-a lungul a secole întregi, problema evreilor din România a fost extrem de sensibilă, influenţată de o multitudine de factori, majoritatea non-geografici. Abordările specifice acestei probleme, desfăşurate la sfârşitul sec.XIX şi începutul sec.XX, s-au îndepărtat de multe ori de la linia ştiinţifică, academică, imixtiunea politicului şi a intereselor de grup fiind mai mult decât vizibilă. În acelaşi timp, geografii şi cu precădere cei umanişti, s-au orientat spre alte domenii care erau intens discutate în perioada respectivă, „omiţând” importanţa unui astfel de subiect. În unele cazuri, însăşi analiza etniilor existente pe teritoriul ţării a fost considerată „negeografică”, factorii de decizie din domeniul geografiei neînţelegând importanţa problemei şi a urmărilor directe ale acesteia. În perioada comunistă nu numai că nu s-a încurajat această direcţie, dar din diferite considerente, s-a limitat accesul şi chiar s-au descurajat eventualii doritori în a studia această etnie, evreii din România devenind un subiect „tabu” pentru lumea ştiinţifică în anii ´60-´70, forurile de decizie din domeniu preferând „ocolirea” problemei.

În pofida acestor neajunsuri, intensitatea motivării abordării unui asemenea subiect de studiu a reuşit să fie mai mare decât forţele inhibatoare care s-au făcut simţite în acest domeniu de-a lungul anilor. În cazul de faţă motivaţia orientării spre o astfel de problematică este pe deplin justificată, chiar dacă în mare parte este profund subiectivă. O primă explicaţie a acestei opţiuni ar putea consta în insuficienta studiere a evreilor de către geografi. Lipsa studiilor din domeniul geografiei umane asupra acestei etnii poate constituii o motivaţie serioasă pentru demararea unor cercetări care să ducă la lucrări interesante şi importante asupra acestei etnii. Dacă geografia umană românească abundă în lucrări de toate nivelele care tratează structura etnică a populaţiei României, abordarea unitară şi interdisciplinară a evreilor, cu privire specială asupra problematicii din domeniul geografiei umane, lipseşte cu desăvârşire. Înclinarea spre analiza structurii etnice şi nu a etniei în sine, oferea în trecut „adăpost" cercetătorului, ferindu-l pe acesta de eventualele întrebări şi probleme „sensibile" care puteau deriva dintr-un astfel de studiu. Analizele geografice referitoare strict la structura etnică a populaţiei României, chiar dacă atingeau tangenţial şi populaţia evreiască, nu permiteau găsirea şi individualizarea caracteristicilor proprii etniei evreieşti, caracteristici care au determinat şi influenţat evoluţia lor temporală şi spaţială pe aceste meleaguri. În acelaşi timp, problematica specifică evreilor din România, prin complexitatea sa deosebită, necesita o deschidere foarte largă în domeniul analizei cauzale făcută de geografi, analiză care, mai devreme sau mai târziu, făcea apel la acele elemente care au influenţat viaţa majorităţii române, inclusiv la acele elemente cu importanţă geopolitică asupra relaţiilor României cu alte state.

Odată motivaţia stabilită, desfăşurarea acestui studiu şi întocmirea lucrării de faţă a permis individualizarea unor rezultate cu importanţă practică şi teoretică, nu numai în domeniul geografiei. În primul rând, desfăşurarea unei activităţi de cercetare în acest domeniu permite o mai bună cunoaştere a evreilor din România şi o aprofundare a problematicii teoretice din acest domeniu. Însemnătatea aspectelor teoretice rezultate din astfel de studii este subliniată şi de posibilitatea înaintării unor modele pentru analiza viitoare a etniilor ce trăiesc pe teritoriul românesc. Existenţa unor astfel de modele permite, deasemenea, fundamentarea teoretică a Etnogeografiei prin găsirea unor legităţi ce pot fi aplicate tuturor etniilor din ţara noastră. Această

fundamentare teoretică va întări importanţa unor astfel de discipline moderne şi în acelaşi timp, va lărgi sfera studiilor referitoare la categorii de populaţiei ce trăiesc pe teritoriul României. Din punctul de vedere al interesului etniei evreieşti în sine, desfăşurarea unor astfel de studii va permite conservarea şi păstrarea identităţii iudaice, atât de importantă chiar la nivel mondial. Păstrarea acestei identităţi, a acestei „amprente” a etniei evreieşti din ţara noastră, este benefică inclusiv pentru cultura, civilizaţia şi spiritul românesc, susţinerea conceptului „unitate prin diversitate” făcându-se în acest caz prin elemente ştiinţifice, unanim recunoscute şi greu contestabile din punct de vedere academic.

Un astfel de demers a implicat, şi continuă să implice, susţinerea unor instituţii şi a unor persoane particulare care pot să creeze şi să dezvolte o atmosferă academică, aptă pentru astfel de acţiuni. În cazul de faţă, opţiunea fericită pentru desfăşurarea unui astfel de studiu aparţinând geografiei umane, a fost posibilă cu ajutorul mai multor oameni şi instituţii cărora le rămân profund îndatorat şi care au meritul deosebit de a-mi fi insuflat energia şi determinarea fără de care lucrarea de faţă nu ar fi existat. În primul rând este vorba de conducătorul ştiinţific al acestei lucrări, Domnul Profesor Universitar Doctor Vasile S. CUCU, personalitate marcantă în domeniul geografiei, fondator de şcoală geografică umană la Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Geografie. Domnia sa a avut un rol covârşitor în realizarea şi finalizarea acestui studiu. Model de personalitate ştiinţifică, mentorul meu în domeniul geografiei, Profesorul Universitar Doctor Vasile S. CUCU, a ştiut să găsească calea optimă de a mă orienta spre acele ramuri şi direcţii moderne din domeniul geografiei umane, modelându-mi personalitatea ştiinţifică care nu ar fi putut ajunge astăzi la nivelul de faţă fără aportul acestui mare geograf umanist. Pentru întreaga sa contribuţie la realizarea şi îndrumarea acestei lucrări îmi aduc prinosul de recunoştinţă eternă profesorului, omului, dascălului şi geografului Vasile S. CUCU.

Dintre instituţiile care au avut un aport benefic la întocmirea acestui studiu, şi cărora vreau să le aduc mulţumiri pe această cale, trebuie să menţionez în primul rând Federaţia Comunităţilor Evreieşti din România, care, prin preşedintele său, Academician Profesor Universitar Doctor Nicolae CAJAL a constituit un sprijin continuu, încurajându-mă în demersul meu, punându-mi la dispoziţie date şi informaţii

extrem de importante care mi-au permis întocmirea prezentului studiu. Alături de Federaţie, trebuie să menţionez Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, instituţie de cercetare remarcabilă, de înaltă ţinută ştiinţifică, care începând din anul 1994, odată cu întocmirea lucrării mele de licenţă, m-a sprijinit în demersul meu şi prin opiniile cercetătorilor care au avut amabilitatea să discute cu mine, mi-a oferit un punct de vedere obiectiv, ştiinţific, indispensabil unui astfel de studiu.

Deasemenea, vreau să mulţumesc pe această cale, tuturor celor care, într-un fel sau altul, m-au sprijinit în întocmirea acestei lucrări, făcând posibilă transpunerea unui vis în realitate.

Sper ca acest studiu geografic asupra evreilor din România, să se constituie într-un prim început în domeniul Etnogeografiei şi să permită lărgirea punţii de legătură care există între populaţia evreiască şi majoritatea românească, contribuind astfel la întărirea relaţiilor bilaterale între evreii şi românii care trăiesc împreună, de atâta timp, pe aceste minunate meleaguri.

ISTORICUL CERCETĂRII

Populaţia evreiască din România a avut un rol important în viaţa societăţii româneşti, atât prin prezenţa sa fizică în cadrul oraşelor şi satelor din ţara noastră, cât mai ales prin prezenţa sa economică, care de-a lungul sec.XIX şi începutul sec.XX a influenţat dezvoltarea României şi trecerea sa de la o societate agrară la o societate capitalistă. Această populaţie a reprezentat un subiect de studiu foarte interesant, abordările desfăşurate de-a lungul timpului diferind funcţie de perioada istorică, contextul politic, social şi economic, dar şi funcţie de relaţiile existente între evrei şi români la un moment dat.

În acelaşi timp, abordările referitoare la evreii din România au fost influenţate şi de evoluţia problemei evreieşti pe plan european şi global, de poziţia deţinută de comunităţile evreieşti faţă de marile puteri europene şi în cadrul SUA, orice element legat de această poziţie reflectându-se direct sau indirect şi asupra populaţiei evreieşti din ţara noastră. Datorită acestor stări de fapt, etnia evreiască din România a concentrat atenţia multor specialişti sau cercetători, oameni de cultură sau chiar politicieni, care s-au orientat –în marea majoritate a cazurilor- numai spre anumite laturi ale existenţei evreilor pe aceste teritorii. Această „direcţionare” preponderentă spre abordările istorice, economice şi sociale s-a datorat în primul rând contextului general referitor la populaţia evreiască care exista pe teritoriul românesc în perioada respectivă, dar şi datorită unor caracteristici specifice acestei etnii, sau mai bine spus, datorită modului în care majoritatea neevreiască interpreta şi înţelegea aceste caracteristici proprii evreieşti. Acest lucru explică apariţia unei bipolarizări ştiinţifice în ceea ce a reprezentat abordarea problemei evreieşti, în special la sfârşitul sec.XIX şi primele decenii ale sec.XX. Neconcordanţele apărute între valoarea reală a cifrei evreilor din România şi valorile înaintate de unele surse, cu preponderenţă propagandistice şi mai puţin academice (de regulă ziare sau foi volante), au stat la baza apariţiei a două curente antagoniste: unul *antisemit*, care exagera voit numărul evreilor existenţi pe teritoriul României, în ideea „justificării pericolului evreiesc”, a „invaziei evreieşti” în lumea economică şi urbană a României, iar altul *prosemit*, care încerca să înfăţişeze aportul evreilor la economia românească ca fiind extrem de pozitiv şi

progresist. Acest lucru a fost profund vizibil şi în literatura ştiinţifică referitoare la evrei, „modelând" pentru câteva decenii imaginea evreului din România.

Studii strict geografice axate pe etnia evreiască din ţara noastră nu au existat, deşi o serie de probleme specifice geografiei umane, în general, şi geografiei populaţiei, în particular, au fost atinse în anumite lucrări[4]. Lipsa interesului geografic arătat acestei populaţii are, desigur, o serie de explicaţii logice, însă elementul primordial, care a influenţat abordarea ştiinţifică a acestei etnii, constă în implicarea non-academicului în analiza academică, ştiinţifică, a evreilor de pe aceste meleaguri. În acest sens, aşa cum se va putea observa în subcapitolul următor, multe dintre lucrările apărute la sfârşitul sec.XIX şi cu precădere la începutul sec.XX, nu pot fi folosite în mod real în elaborarea unui studiu ştiinţific, nepărtinitor, care să fie ferit de interpretări subiective şi nocive din punct de vedere ştiinţific şi academic. Din acest motiv, o primă cerinţă legată de selectarea surselor folosibile la întocmirea acestei lucrări a fost departajarea şi trierea informaţiilor corecte, nepărtinitoare, care să reflecte o situaţie reală, neinfluenţată de idei politice extremiste sau lipsite de bază reală. Astfel de abordări au existat de-a lungul timpului, nu numai în perioada modernă, ci, sub o formă sau alta, ele au însoţit pe parcursul întregii istorii analiza şi raportările referitoare la evrei. Din acest punct de vedere, considerăm că o prezentare istoriografică a modului în care au evoluat principalele surse de informare, a modului în care s-au transformat punctele de vedere referitoare la evrei, de-a lungul timpului, este binevenită, permitându-ne să înţelegem mai bine evoluţia spaţială şi temporală, calitativă şi cantitativă a evreilor pe aceste meleaguri. Istoricul cercetării evreilor din România prezintă astfel mai multe perioade de vârf, în care atenţia acordată evreilor a crescut, perioade care se suprapun sfârşitului de sec.XIX, mai ales deceniile 7 şi 8, dar şi sfârşitului perioadei interbelice (deceniile 3-4 ale sec.XX), anii 1986-1989, precum şi ultimii 14 ani, când preocupările din acest domeniu s-au adâncit în modul cel mai benefic şi când analiza ştiinţifică nepărtinitoare, a putut ieşii la iveală prin apariţia unor studii remarcabile, a unor culegeri de documente inedite care clarifică situaţia evreilor de pe aceste teritorii.

---

[4] Trebuie menţionat aici studiu profesorului academician doctor V.Tufescu din anul 1942 intitulat *Târguşoarele din Moldova şi importanţa lor economică*, apărut în B.S.R.R.G., tom LX, nr.1/1942.

Repere istoriografice

Informaţiile referitoare la evreii care au trăit pe aceste teritorii sunt extrem de vechi. Prin datările arheologice reprezentate de diverse urme materiale, monezi, inscripţii, pietre tombale etc., informaţia referitoare la evrei se duce înapoi în timp, până în perioada Antichităţii. Deşi multe din aceste surse sunt încă în discuţie, mulţi istorici contestând veridicitatea şi simbolistica lor, prezenţa unor astfel de urme materiale reprezintă, totuşi, o sursă de informare, cei drept extrem de subţire, referitoare la existenţa evreilor pe aceste teritorii. Informaţiile reale, însă, de regulă sub forma unor documente istorice scrise, mult mai greu de contestat, apar însă, începând cu sec.XI-XII, mai ales în Transilvania, iar ulterior, în Moldova. Aşa cum se va putea observa la începutul capitolelor I.3, I.4 şi I.5, sursele de informare referitoare la diferitele probleme tratate, diferă. Specifice însă, pentru perioada timpurie a Evului Mediu, sunt acele documente de cancelarie, emise stric referitor la evrei sau referitor la diferite alte probleme care, însă, includ şi populaţia evreiască, şi care sunt prezente sub forma *bulelor*[5], a *decretelor regale* sau a *cronicilor de cancelarie*. Aceste surse prezintă un grad de veridicitate foarte ridicat, însă informaţia cuprinsă în ele este extrem de generală, neoferind date reale, stricte, cantitative, referitoare la evrei.

O altă sursă de informare, cu pronunţată tentă istorică, regăsibilă pentru perioada Evului Mediu, este reprezentată de acele cronici sau *jurnale de călătorie* ale unor personalităţi ale vremii care fac referire şi la evreii de pe teritoriul celor trei Principate române. Lor se adaugă acele notaţii cuprinse în diferite *legi* date în sec.XIV-XVII de către domnitorii români, unele dintre ele strict referitoare la evrei. Ulterior, către sfârşitul Evului Mediu şi începutul periodei moderne, principalul tip de surse referitoare la evrei va fii reprezentat de *evidenţele* care încep să se ţină din punct de vedere *fiscal şi militar*, cu precădere în Transilvania, dar tot acum apar şi evidenţe ţinute de reprezentanţii comunităţilor evreieşti care gestionau diferitele probleme ale conaţionalilor.

În perioada modernă, începând cu primele trei decenii ale sec.XIX, diversitatea surselor de informare referitoare la evrei creşte, apărând o „translatare” a tipurilor de

---

[5] Emise de regii maghiari care stăpâneau Transilvania la aceea dată.

informaţii de la cele generale, singulare, adiacente problemei în sine, specifice Evului Mediu, spre acele surse de informaţie reale, numerice, cantitative, referitoare la comunităţi şi la specificul lor. Această trecere reprezintă unul dintre cele mai importante momente în evoluţia surselor de informare, moment de cotitură în analiza populaţiei evreieşti. Începând cu sec.XIX analiza referitoare la evreii din România va beneficia de informaţii mult mai numeroase, mai bine structurate, mai cuprinzătoare, inclusiv din punct de vedere al evoluţiei numerice şi al repartiţiei spaţiale, lucru care va permite ridicarea nivelului ştiinţific al abordărilor. Apariţia recenzărilor şi a însemnărilor oficiale referitoare la numărul populaţiei României şi, implicit, referitoare şi la numărul de evrei, va aduce un plus de exactitate aprecierilor şi analizelor referitoare la acest subiect. Din punct de vedere strict geografic, existenţa unor astfel de surse va permite schiţarea unei imagini mai exacte referitoare la evoluţia etniei evreieşti, la mişcările sale teritoriale, la acele fenomene care implică teritorialitate şi specific etnic.

În prezent, aşa cum se va putea observa pe parcursul prezentei lucrări, tipologia şi abundenţa surselor de informare, diversitatea lor şi gradul ridicat de veridicitate, vor putea asigura desfăşurarea unor analize precise, ştiinţifice, care să prezinte o situaţie cât mai aproape de adevăr, evitând astfel, capcanele ideologice şi imagologice specifice sfârşitului de sec.XIX şi începutului de sec.XX.

Tipologia surselor de informare

Orice studiu, indiferent de nivelul ştiinţific la care este executat, are nevoie de surse de informare. Din punct de vedere teoretic, sursele de informare se împart în două mari direcţii:

- *surse de informare de cabinet*, care includ acele surse regăsibile în biblioteci, în colecţiile particulare, în arhivele centrale sau locale, în diferite însemnări ale unor instituţii cum ar fi armata sau evidenţa populaţiei etc. şi care conţin însemnări referitoare la esenţa problemei, la aspecte teoretice, dar care au fost întocmite şi transpuse de către alte persoane, şi;
- *surse de informare culese pe teren*, care curprind în cadrul lor, o serie de informaţii obţinute prin discutarea, observarea şi înregistrarea acestora în contact direct cu subiectul (sau subiecţii) studiului respectiv.

Deşi ambele tipuri de surse de informare sunt imperios necesare desfăşurării unui studiu ştiinţific de pretenţie, apar diferenţieri în raportul de participare a celor două categorii de surse de informare, funcţie de specificul temei alese sau de particularităţile subiectului implicat. Astfel, o serie de teme vor impune cu preponderenţă apelarea la surse de informare de teren, atunci când se analizează un subiect cu reliefare teritorială şi spaţială preponderentă şi la care nu există referiri bibliografice în amănunt sau extrem de recente; alte teme, însă, vor apela la surse de informare preponderent de cabinet, regăsibile în cadrul unor înscrisuri extrem de diversificate, care pot forma o imagine reală şi de amănunt asupra fenomenului. În acest din urmă caz, se poate lesne observa că raportarea la surse deja existente, înregistrate de alte persoane, anterior momentului cercetării, chiar dacă nu prezintă o situaţie la faţa locului, are marele avantaj de a avea o diversitate foarte mare, acoperind o multitudine de domenii, compensând astfel lipsa contactului direct cu fenomenul respectiv.

În cazul evreilor din România, s-au evidenţiat şase tipuri majore de surse de informare, regăsibile în cadrul instituţiilor ce le deţin şi care, printre altele, au implicat pentru realizarea acestui studiu, şi deplasarea pe teren absolut necesară completării şi verificării informaţiilor obţinute în cadrul etapei de cabinet. Acestea sunt :

1. Surse de informare reprezentate de diferite *documente* şi *înscrisuri originale*, primare, neprelucrate sau care conţineau informaţii generale referitoare la evrei, pe baza cărora s-a putut centraliza şi concentra viitoarea informaţie cuprinsă în prezentul studiu;
2. Surse de informare cuprinse în diferite *lucrări* editate, reprezentate de *studii complexe*, de regulă cu tentă istorică sau economică, care cuprindeau informaţii generale referitoare la România sau la evreii din România, inclusiv informaţii referitoare la comunităţile evreieşti de pe teritoriul României;
3. Surse de informare reprezentate de diferitele *hărţi etnografice* care înfăţişau structura etnică a populaţiei României sau chiar cele care înfăţişau repartiţia teritorială a elementului mozaic, în diferite perioade de timp;
4. Surse de informare *apărute în străinătate*, editate fiind de diferite instituţii sau editori din exteriorul României, şi care puteau concentra o serie de informaţii prelucrate primar sau într-un grad mai ridicat;
5. Surse de informare cuprinse în diferite *enciclopedii*, în marea majoritate evreieşti, surse folosite mai mult pentru semnalarea prezenţei istorice pe aceste meleaguri a evreilor;
6. Surse de informare reprezentate de diverse *statistici* despre evreii sau minorităţile din România, din care s-au putut desprinde informaţii foarte importante referitoare la evoluţia demografică a acestora de-a lungul timpului.

Fiecare dintre cele şase tipuri de surse de informare amintite anterior a avut o contribuţie importantă la trasarea unei imagini cât mai corecte referitoare la evreii din România, reuşind să completeze în cel mai benefic mod informaţiile obţinute din celelalte surse. Totuşi, baza informării prezentului studiu a fost reprezentată de accesul la diferitele *documente primare, neprelucrate*, referitoare la existenţa evreilor pe meleagurile româneşti. O mare parte din prezentul studiu a fost întocmită prin consultarea unor colecţii foarte importante de culegeri de documente, unele traduse în limba română, altele fotocopiate în original şi traduse în limba engleză. În acest sens trebuie menţionată culegerea de documente, apărută sub forma mai multor volume ce cuprind nu mai puţin de 4.000 de documente cu referire directă la evreii din România, traduse în limba română, culegere intitulată *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din*

România, ajunsă astăzi la anul 1850 ca datare a documentelor. Această colecţie de documente, grupată în trei mari volume, editată de Federaţia Comunităţilor Evreieşti din România, sub îndrumarea unor valoroşi editori [V.Eskenasy (1986)-vol.I; M.Spielmann (1988)-vol.II/1; Lya Benjamin, M.Spielmann şi S.Stanciu (1990)-vol.II/2; Lya Benjamin şi L.Gyémánt (1999)-vol.III/1 şi III/2], reprezintă o sursă de informare deosebită, de prim rang, greu de contestat. Ea ne oferă o serie de informaţii folosibile atât în definirea evoluţiei demografice a evreilor de pe teritoriul celor trei Principate româneşti, dar, deasemenea, ne aduce o multitudine de informaţii extrem de valoroase din punct de vedere economic, financiar, comercial, legislativ, referitoare la evrei. În acelaşi timp, documentele cuprinse în această colecţie ne oferă informaţii şi asupra elementelor sociale, comunitare şi chiar psihologice ale evreilor din România. Aceste documente au impus selecţionarea şi sortarea lor, prelucrarea, concluzionarea şi tipologizarea informaţiei cuprinse în ele, precum şi introducerea acestora în contextul potrivit. Documentele cuprinse în această culegere au fost emise atât de o serie de instituţii şi persoane juridice române (domnitori şi voievozi, cancelari, autorităţi statale din domeniul politic, diplomatic, economic şi financiar, autorităţi ecleziastice etc.), cât şi de o serie de persoane fizice, boieri, neguţători sau comercianţi care au emis contracte economice, acte de angajare, acte de vânzare-cumpărare etc.

O parte din aceste documente au fost emise de autorităţile evreieşti care şi-au ţinut propriile lor evidenţe. În acest caz a existat posibilitatea verificării concordanţei dintre datele şi informaţiile cuprinse în documentele româneşti şi cele evreieşti. În multe cazuri diferenţele dintre informaţia emisă de partea română şi cea emisă de partea evreiască au fost extrem de reduse, lucru ce demonstrează corectitudinea informaţiilor cuprinse în aceste documente şi imparţialitatea surselor de informare.

În categoria surselor de informare directe, putem aminti şi o serie de documente istorice româneşti, cronici ale unor cărturari din perioada Evului Mediu care s-au aflat la curţile domnitorilor români în perioadele în care populaţia evreiască a pătruns în grupuri mai mari sau mai mici pe aceste teritorii. Aceste documente istorice generale, referitoare la istoria Principatelor, conţin şi diferite informaţii referitoare la pătrunderea evreilor, documente care au fost date la iveală de o serie de istorici

români[6], în diferite lucrări generale asupra istoriei României. Pe baza acestora, o serie de autori[7] au întocmit diferite lucrări referitoare la istoria evreilor pe aceste meleaguri, atingând totuşi şi o serie de aspecte economice, demografice şi chiar sociale.

O sursă interesantă de informare a constituit-o şi diferitele articole cuprinse în *presa vremii*, în special în presa evreiască dar şi în cea antisemită, unele dintre aceste informaţii fiind preluate în cadrul unor volume dedicate evreilor. În această direcţie s-au remarcat o serie de istorici români, cum ar fi V.Madgearu[8], Th.Codrescu, V.A.Urechia şi E.Hurmuzaki[9], sau N.Iorga[10], dar şi o serie de istorici şi cercetători evrei, cum ar fi E.Schwarzfeld, J.B.Brociner, I.Kaufman, M.A.Halevy cu monografii ale unor comunităţi evreieşti[11] sau studii de sinteză asupra evreilor din România. Unele dintre acestea au avut o adâncă conotaţie geografică, referitoare la apariţia şi dezvoltarea târgurilor şi târguşoarelor din Moldova şi Ţara Românească[12]. Elementele sociale importante, care se regăsesc tratate pe larg în partea a doua a lucrării, şi care dispun de o reliefare teritorială foarte precisă, au fost analizate de o serie de sociologi evrei[13] care au contribuit la evidenţierea unui specific etnic bine individualizat al evreilor de pe aceste teritorii.

O altă sursă de informare extrem de importantă, care cuprinde documente neprelucrate, însă foarte valoroase, este reprezentată de *arhivele* instituţiilor de stat, centrale sau locale[14], care deţin informaţii ce pot fi folosite mai ales din punct de vedere al activităţii economice şi a fiscalităţii evreilor. Analizând aceste informaţii s-a putut aprecia atât numărul evreilor din anumite comitate transilvănene sau plăşi moldoveneşti, cât şi evoluţia numerică şi repartiţia în teritoriu în diferite perioade

[6] Cum ar fi B.P.Haşdeu, N.Iorga, A.D.Xenopol, Gh.Zane ş.m.a.
[7] Cel mai important fiind R.Rosetti –Verax.
[8] În domeniul analizei rolului evreilor în construirea sistemului financiar-bancar românesc.
[9] În domeniul evoluţiei demografice şi a specificului social al evreilor.
[10] În domeniul semnalării prezenţei evreilor pe aceste teritorii şi a istoriei lor în cadrul Principatelor.
[11] Monografii ale comunităţilor evreieşti din oraşele Piatra Neamţ, Iaşi şi Bucureşti.
[12] În această direcţie există mai multe contribuţii, inclusiv în ultimii ani, însă dorim să amintim aici, alături de studiul geografului român V.Tufescu, lucrarea doctorului E.Schwarzfeld, din anul 1914 intitulată *Din istoria evreilor. Împopularea, reîmpopularea şi întemeierea târgurilor şi târguşoarelor în Moldova*, care prezintă pe larg acest proces cu adânci implicaţii geografice. În ultimele decenii, în această direcţie s-a remarcat cercetătoarea Ecaterina Negruţi cu mai multe lucrări referitoare la elementul urban şi rural specific evreilor.
[13] Este vorba de J.B.Brociner care are mai multe lucrări importante în acest domeniu, inclusiv în domeniul rolului geopolitic al evreilor: Brociner, J.B. (1918) *Chestiunea israeliţilor români. Starea lor politică şi de drept şi soluţionarea dată prin tratatul de pace din Bucureşti*, Bucureşti.
[14] Evidenţe regăsite în arhivele din oraşele Bucureşti, Alba Iulia, Timişoara, Cluj Napoca, Oradea şi Târgu Mureş.

specifice sec.XVIII şi XIX. Tot în legătură cu Transilvania, dar mai ales în legătură cu Banat şi Crişana Maramureş, o sursă importantă de informaţie referitoare la evrei este reprezentată şi de *evidenţele armatei austro-ungare* referitoare la recrutări şi încorporări. Aceste evidenţe, extrem de stricte şi precise, oferă posibilitatea calculării creşterii numărului de evrei în diferite perioade de timp, dar mai ales permit refacerea „drumului" urmat de evrei în teritoriu, trecerea dintr-un comitat în altul şi stabilizarea lor în anumite medii, inclusiv în cel rural (cazul Maramureşului).

Informaţiile cele mai precise însă, cu caracter oficial, care au permis trasarea unui model de evoluţie teritorială şi numerică a evreilor din România, sunt specifice unei alte surse şi anume *recensămintele*. Aceste recenzări, apărute în a doua jumătate a sec.XIX şi cu precădere de-a lungul sec.XX, oferă o bază de date extrem de complexă şi detaliată, în special pentru a doua jumătate a sec.XX. Începând cu perioada conscripţiilor specifice sec.XIX, recenzările desfăşurate după anul 1910 în cele trei provincii istorice româneşti au permis trasarea unor imagini specifice evoluţiei evreilor pe acele teritorii, dar în acelaşi timp, au permis urmărirea în timp şi spaţiu a evoluţiei acestei etnii. Păstrarea unei structuri de recenzare aproximativ identică mai ales pentru ultimele cinci recensăminte (1956, 1966, 1977, 1992 şi 2002) a permis, printre altele, şi identificarea unor trăsături sociale şi culturale specifice evreilor. Analiza unor fenomene demografice de mare fineţe, cum ar fi cazul determinării influenţelor avute de gradul de intelectualizare asupra repartiţiei în teritoriu sau a influenţei structurii pe sexe şi grupe de vârstă asupra procesului de emigrare din România post-belică, a putut fi desfăşurată şi datorită înregistrărilor extrem de detaliate asupra populaţiei evreieşti cuprinse în aceste recensăminte. Desfăşurarea celor două recensăminte post-comuniste (1992 şi 2002) a permis trasarea unui model de evoluţie al evreilor în cadrul societăţii româneşti aflate în plină tranziţie, şi chiar, trasarea unor predicţii pentru perioada următoare, din punct de vedere demografic.

În acest sens, cunoaşterea populaţiei evreieşti în amănunt, după anul 1989, a devenit un imperativ ştiinţific fundamental pentru această etnie. După anul 1989, s-a remarcat o revitalizare a studiilor referitoare la această etnie, în special în domeniul istoric, referitor la comunităţile din Transilvania şi Moldova, în particular, şi referitor la România, în general. Au apărut o serie de centre de studiu, altele şi-au dezvoltat şi

amplificat activitatea[15], atât în ţară cât şi în străinătate[16], în special în Israel (cel mai reprezentativ este Centrul Goldstein Goren, din Tel Aviv[17]), în SUA (în cadrul National Holocaust Museum din Washington DC), în Ungaria (la Budapesta). În această ultimă direcţie se remarcă lucrările autorilor Moshe Carmilly-Weinberger[18], Ladislau Gyémánt şi Aurel Răduţiu[19], Carol Iancu[20], Victor Neumann[21], Hary Kuller[22], Nicolae Cajal[23], Ecaterina Negruţi[24] ş.m.a. Tot în această perioadă se remarcă editura Hasefer, care reuneşte aproape în întregime literatura referitoare la evrei, devenind astfel o editură specializată, aparţinătoare Federaţiei Comunităţilor Evreieşti din România.

În afara acestei orientări, centrată pe studii specifice specialiştilor evrei, se remarcă o serie de lucrări, în marea majoritate a cazurilor apărute după anul 1989, lucrări ale autorilor români, referitoare la structura etnică a populaţiei României, în care este tratată, mai restrâns sau mai pe larg, şi problema evreilor din ţara noastră. În această direcţie putem aminti lucrările geografilor V.Cucu intitulate *Populaţia României* (1990), *Consideraţii geografice privind unitatea etnică a României* (1992), cele două ediţii ale lucrării *România. Geografie umană şi economică*, apărute în anii 1997 şi 2003, sau G.Erdeli *Structura naţionalităţilor din România în 1992* (1994). În rândul geografilor s-au mai evidenţiat tot în această direcţie şi Melinda Cândea, Valeria Alexandrescu şi P.Deică, cu analize asupra structurii etnice a populaţiei României. Cele mai puternice studii axate în această direcţie aparţin totuşi istoricilor. Putem aminti aici pe autorii N.Ciachir, cu studii referitoare la Basarabia şi Bucovina apărute în anii 1992 şi 1993, unde sunt prezentaţi şi evreii din aceste provincii istorice

---

[15] În Bucureşti s-a remarcat Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, sub auspiciile Federaţiei Comunităţilor Evreieşti din România, însă apar centre şi la Cluj Napoca (în cadul Universităţii "Babeş-Bolyai") şi la Iaşi (în cadrul Universităţii "Al.I.Cuza").
[16] Unele dintre acestea beneficiind de aportul unor cercetători evrei de origine română care au emigrat în ţările respective după anul 1948.
[17] Centru care a reuşit să întocmească –sub îndrumarea lui J.Ancel şi V.Eskenasy- bibliografia referitoare la evreii din România, în anul 1991.
[18] Cea mai importantă fiind *O istorie a evreilor din Transilvania (1623-1944)*, apărută în anul 1994, în colecţia "Bibliotheca Judaica".
[19] *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania (1690-1847).*
[20] Cu o teză de doctorat dedicată emancipării evreilor din România, publicată în anul 1998 în România.
[21] *Istoria evreilor din România* (1996) şi *Istoria evreilor din Banat* (1998).
[22] *Opt studii despre istoria evreilor din România* (1997).
[23] *Contribuţii ale evreilor din România la cultură şi civilizaţie* (1996).
[24] *Rolul evreilor în formarea târgurilor din Moldova în prima jumătate a sec.XIX-lea* (1996) şi *Evoluţia numerică a evreilor din Moldova* (1997).

româneşti, I.Calafeteanu referitor la procesul de emigrare al evreilor din România, lucrare apărută în anul 1993, M.Şt.Ceauşu şi E.Emandi cu lucrări referitoare la oraşul Suceava şi întreaga provincie Bucovina (1988 şi 1997), Gh.I.Florescu cu o lucrare referitoare la legea dobândirii şi pierderii naţionalităţii române la evreii din România, apărută în anul 2000, M.Iacobescu cu lucrarea *Din istoria Bucovinei*, apărută în anul 1993, Stela Mărieş şi T.Mateescu, care au abordat problema evreilor sudiţi din Moldova şi a celor din oraşul Silistra în sec.XIX, Gh.Platon care a analizat evoluţia populaţiei evreieşti din târgurile Moldovei, C-tin Rezachevici cu seria de articole *Evreii din ţările române în Evul Mediu*, apărută în revista „Magazin Istoric" în anul 1995, ş.a.

În analiza geografică a etniei evreieşti din România un element esenţial a constituit folosirea *hărţilor etnografice*, care oferă o imagine grafică a repartiţiei teritoriale a etniilor pe teritoriul României şi în anumite cazuri înfăţişează repartiţia populaţiei evreieşti şi a religiei mozaice pe teritoriul naţional. Multe din aceste hărţi sunt însoţite de analize scrise care prezintă principalele caracteristici ale structurii etnice, analize care sunt extrem de utile în desăvârşirea unui astfel de studiu ca în cazul de faţă. Un prim exemplu în acest sens este *Harta proporţionalităţii elementului mozaic în România la 1899,* apărută în acelaşi an la Iaşi, autor Al.Dimitrescu-Aldem, care înfăţişează proporţia dintre evrei şi neevrei în Moldova şi Ţara Românească. Acest caz particular, în care elementul mozaic era cartografiat în raport cu majoritatea neevreiască, va fi dublat de o multitudine de hărţi etnografice pe care le vom întâlnii la sfârşitul sec.XIX şi în primele decenii ale sec.XX. Un element interesant este, în această direcţie, faptul că nu numai geografii români erau interesaţi de structura etnică a populaţiei României, ci şi chiar geografii...francezi(!), Emm.de Martonne fiind nu numai prietenul României şi al românilor, dar şi un fervent susţinător al omogenităţii etnice a populaţiei ţării noastre, lucru demonstrat şi de cele două hărţi, cu comentarii, la care marele geograf francez a fost autor în anii 1919 şi 1920[25]. Un interesant

[25] Emm.de Martonne are printre cele mai frumoase şi interesante hărţi etnice a populaţiei României. Deasemenea, marele geograf francez a ataşat acestor hărţi şi comentarii extrem de bine documentate referitor la etniile ce populau teritoriul ţării, menţionând astfel şi populaţia evreiască. Cele două hărţi, cu comentarii, sunt: *Répartitton des nationalités dans les pays on dominent les Roumains* (1919), scara 1:1.000.000, apărută la Paris şi *Carte de la dénsite et de la répartition des nationalités en Roumanie* (1920), scara 1:1.000.000, apărută în "Annals de Geographié", nr.158, Paris.

material[26] prezentat în legătură cu aceste hărţi va apare tot în anul 1920 în B.S.R.R.G, extrasul XXXIX, la Bucureşti, în care autorul va susţine încă odată omogenitatea etnică a poporului român. Este perioada în care problema etnică şi a etniilor ce trăiau pe teritoriul proaspăt reîntregit al României Mari era considerată a fi deosebit de importantă. O serie întreagă de geografi români[27] se vor orienta în această direcţie, întocmind o serie de hărţi etnice care prezintă, printre altele, şi locul etniei evreieşti în structura etnică a României. Astfel de surse de informare, foarte utile în întocmirea unei lucrări asupra evreilor din România, vin să întregească tabloul referitor la locul şi rolul evreilor în societatea românească. Perioada interbelică a fost foarte „productivă" în această direcţie. Tot acum apar o serie de hărţi, folosite în cadrul acestui studiu, care subliniază, alături de poziţia majorităţii române, locul deţinut de evrei în cadrul structurii naţionale a populaţiei ţării. Putem menţiona, în categoria acestor hărţi, pe cea a autorului Al.Stotz (1934) *Carte ethnographique de la Transylvanie*, apărută la Cluj; pe cele ale lui S.Manuilă, apărute în anul 1930 şi 1939, intitulate *Ethnographic Atlas of Romania* şi *Consideraţiuni asupra prezentării grafice a etnogrupelor României*, ultima apărută cu comentarii extinse în „Memoriile Secţiunii Istorice", seria III, tom XXI, memoriul 14, Bucureşti; pe cea a lui V.Mihăilescu intitulată *Harta etnică a României Transcarpatice*, apărută în trei ediţii, prima în anul 1930, a doua în anul 1941 şi a treia în anul 1946, în limba franceză, la scara 1:200.000; precum şi harta apărută în anul 1939, la Cluj, autor colectiv, intitulată *Harta etnografică a Ardealului şi Ungariei de est, între 1930-1939*. Trebuie menţionat aportul adus de două lucrări foarte importante în geografia ţării noastre, care conţin o serie de hărţi etnice, în care se regăsesc informaţii referitoare la evreii din România: este vorba de atlasul publicat iniţial în timpul celui de-al doilea Război Mondial şi ulterior republicat în anii 1992-1993 de către editura Militară, intitulat *Spaţiul istoric şi etnic românesc*, în trei volume; şi de o lucrare fundamentală a geografiei româneşti apărută sub auspiciile editurei Academiei Române, în anul 1996, lucrare intitulată *România. Atlas istorico-*

---

[26] *Încercare a unei hărţi etnografice a ţărilor româneşti*, formă concentrată a comentariilor legate de cele două hărţi etnografice anterioare.

[27] Putem menţiona aici pe C-tin Brătescu cu articolul său din anul 1919 intitulat *Note explicative la harta etnografică a României trans-dunărene*, Tipografia Serviciului Geografic al Armatei, pe A.Eliescu (1921) *Harta etnografică a ţărilor locuite de români*, B.S.R.R.G., extras XXXIX, Bucureşti, pe V.Merenţiu (1923) *La carte ethnographique de la Roumanie*, extras din "Revue de Transylvanie", tom IV, nr.3-4, Bucureşti, sau tot în acelaşi an, harta lui Zagoritz intitulată *Harta etnografică a Ardealului şi teritoriilor până la Tisa*, apărută la Cluj.

geografic. Ambele lucrări menţionate s-au constituit în instrumente importante de lucru în întocmirea lucrării de faţă.

Tot în această direcţie, ca o sursă importantă de documentare, putem menţiona acele lucrări apărute în afara graniţelor României, de regulă editate în Israel sau în SUA, Franţa, Marea Britanie şi Germania, şi care au beneficiat de o abordare parţial diferită a problemei, prezentând poziţia evreilor din România într-o perspectivă independentă, nealterată de condiţiile interne în care aceştia au existat. Dintre autorii care s-au ocupat de problema evreilor din România, localizaţi în exteriorul României, putem aminti: în *Israel* – I.Bar-Avi (1961, 1964 şi 1966), Michael (1972), I.Geler (1983), M.H.Bady (1985) şi R.Vago (1997); în *SUA* – E.Schwarzfeld (1901), H.Rosenthal (1907), L.Werth (1956), H.M.Sachar (1958), W.Filderman (1958), I.Elemer (1982) şi Ezra Mendelsohn (1983); în *Franţa* – Emm.de Martonne (1919 şi 1920), J.Berkowitz (1923) şi Ar.Ruppin (1934); în *Marea Britanie* – J.Jacobs (1891), H.Adeney (1921), Transylvanus (1934) şi J.Cohen (1938); în *Germania* – A.Nossig (1903), Ar.Ruppin (1918), L.Goldhamer 81938) şi M.Brozzat (1965). O trăsătură definitorie a majorităţii lucrărilor acestor autori este *complexitatea.* Mai toate lucrările autorilor menţionaţi sunt studii complexe, care acoperă mai multe domenii ale existenţei evreilor pe teritoriul României. Unele dintre acestea se referă, deasemenea, la evreii din Europa Centrală şi de Est, alocând un capitol întreg evreilor români. Deşi latura geografică nu este reprezentată la nivelul la care ar fi trebuit să fie, aceste lucrări şi autorii sau editorii lor, au marele merit de a încerca să acopere o plajă cât mai largă a existenţei evreilor în România. Sunt abordate aspecte numerice, sociale, economice, elemente legislative, politice, istorice, inclusiv psihologice, care pot ajuta la formarea unei imagini corecte şi aproape complete a etniei evreieşti din ţara noastră.

La conturarea acestei imagini, şi cu precădere la stabilirea cât mai precisă a elementelor ce definesc originea şi perioadele de stabilire a evreilor pe aceste teritorii, şi-au adus contribuţia şi alte surse de informare şi anume *enciclopediile*. În marea majoritate evreieşti, editate în străinătate, enciclopediile oferă o varietate foarte largă de informaţii referitoare la evreii din România, inclusiv informaţii legate de apariţia lor pe aceste teritorii. Menţionăm ca deosebit de importante în acest sens, o serie de enciclopedii în care sunt semnalate, pe lângă primele datări arheologice ale prezenţei

evreilor pe aceste teritorii şi o serie de informaţii referitoare la principalele comunităţi din România şi câteva elemente socio-culturale specifice evreilor români. Putem aminti: *The Jewish Encyclopedia* (1901), *The New Jewish Encyclopedia* (1962), *The Standard Jewish Encyclopedia* (1966), *The Universal Jewish Encyclopedia* (1969), *Encyclopedia Judaica* (1971), *Encyclopedia of Zionism and Israel* (1971) şi *Encyclopedia Judaica* (1978) new edition. Multitudinea enciclopediilor în care apar informaţii referitoare la evreii din România subliniază faptul că această populaţie, aparţinând Diasporei evreieşti, prezintă o importanţă deosebită pentru poporul evreu din Israel, istoria, geografia, cultura, economia acestora constituind parte integrantă din viaţa poporului evreu, oriunde s-ar afla acesta.

Pentru analiza geografică, specifică domeniului geografiei umane, era nevoie, însă, de elemente clare, numerice, care să reflecte latura matematică, cantitativă a fenomenului geografic. În acest sens, analiza evreilor din România a trebuit să facă apel la elemente de *statistică*, atât referitoare la etnia în sine (mai greu de găsit, în special pentru perioadele mai vechi), cât şi referitoare la statistica minorităţilor din România (mai profunde, mai ample şi mai bine structurate ca informaţie). În prima categorie se înscrie o serie de lucrări în marea majoritate a cazurilor editate de autori sau instituţii evreieşti, bazate pe propriile evidenţe, şi care au ajutat la formarea unui mod evreiesc de prezentare şi înţelegere a problemei. Studiile statistice asupra evreilor apar atât în străinătate[28], cât şi în ţară, acestea din urmă aparţinând în cele mai multe cazuri „Centralei Evreieşti din România. Secţiunea din România”. Această instituţie va scoate la iveală între anii 1943 şi 1947 trei lucrări[29] importante, care conţin o multitudine de informaţii, inclusiv numerice, referitor la etnia evreiască din România. Statisticile specifice minorităţilor componente ale populaţiei României, care cuprindeau date generale şi referitor la populaţia evreiască, vor face obiectul activităţii atât a membrilor etniei cât şi a majorităţii române, care era interesată de omogenitatea etnică şi mai puţin de scoaterea în evidenţă a etniei evreieşti. Putem aminti aici o serie de statistici de la mijlocul sau sfârşitul sec.XIX şi începutul sec.XX, cum ar fi *Adunarea statisceştilor ştiinţi ale oraşului Iaşi* (1830), *Ancheta industrială din anii*

[28] J.Jacobs (1891) *Studies in Jewish Statistics*, London, respectiv, A.Nossig (1903) *Judische Statistik*, Berlin.
[29] *Breviarul statistic al populaţiei evreieşti din România* (1943), *Populaţia evreiască în cifre. Memento statistic* (1945) vol.I şi *Aşezările evreilor din România. Memento statistic* (1947) vol.II.

1901-1902 (1904) vol.I-II şi *Ancheta cu privire la meseriaşi* (1908), care oferă informaţii deosebite, inclusiv referitoare la specificul economic al profesiilor exercitate de evrei. Astfel de informaţii statistice mai regăsim în lucrarea lui L.Colesco *Buletinul statistic al României*, vol.I-II, în care marele statistician reuşeşte să acorde un spaţiu însemnat etniei evreieşti, dar şi în unele evidenţe statistice maghiare cum ar fi cea editată sub patronajul lui E.Jakabffy în anul 1923 intitulată *Erdély státisztikája* (Statistica Ardealului), apărută la Lugoj. Transilvania a suscitat un interes deosebit în ceea ce priveşte statistica minorităţilor, în special în perioada interbelică, preocupările fiind atât din partea maghiară (aşa cum am vazut) cât şi din partea română. În ultimul caz, A.Manolescu are o contribuţie foarte importantă prin publicarea în anul 1929 a unei lucrări cu adevărat cuprinzătoare referitoare la statistica minorităţilor din Transilvania, intitulată *Evoluţia demografică şi numerică a oraşelor şi minorităţilor din Transilvania.* Această lucrare este importantă, în primul rând, datorită faptului că ea prezintă pe larg procesul de concentrare urbană a evreilor din România şi evoluţia acestui proces în primele decenii ale sec.XX. O contribuţie însemnată în aceeaşi direcţie o are şi N.Istrate care, la numai un an diferenţă, prezintă spre publicare în B.S.R.R.G. o *Statistică a naţionalităţilor*, prezentând pe larg evoluţia acestora după marea unire. Atenţia deosebită care era acordată minorităţilor este vizibilă şi într-o altă lucrare, de data aceasta cuprinzând o serie extinsă de tabele statistice pe naţionalităţi referitoare la domeniul comerţului şi industriei, tabele din care reiese foarte clar poziţia economică, financiară şi socială deţinută de evrei în anul 1937. O parte din aceste tabele vor fi preluate ulterior în diferite gazete de orientate naţional-socialistă şi vor fi folosite într-un mod neacademic, propagandistic, dovadă a faptului că statistica poate fi folosită atât constructiv, pentru fundamentarea şi explicarea unor fenomene, cât şi distructiv, în scopuri propagandistice, pentru a demostra idei şi teorii situate la polul opus ştiinţei.

Aşa cum s-a putut observa, tipologia surselor de informare referitoare la evreii din România este extrem de variată şi cuprinzătoare. Prin parcurgerea materialului bibliografic se poate observa că latura geografică, teritorială, a analizei evreilor din România, a fost extrem de puţin reprezentată. Perioada interbelică, deşi a beneficiat de geografi de mare calibru, a cunoscut o orientare mai mult spre analiza minorităţilor

naţionale în ansamblu şi spre demonstrarea permanenţei şi continuităţii poporului român pe aceste teritorii, fapt lesne de înţeles şi de acceptat, şi mai puţin pe studierea etniilor ca entităţi de sine stătătoare. Dacă sfârşitul sec.XIX şi începutul sec.XX pot fi considerate –în ansamblu- o perioadă a bipolarizării ştiinţifice, perioada post-belică, după cel de-al doilea Război Mondial, a cunoscut o sărăcire a abordărilor evreilor din România. Au existat totuşi studii în sânul etniei evreieşti, care au reuşit să ţină trează atenţia asupra acestui subiect. După anul 1989, odată cu deschiderea impusă de revoluţia din decembrie, şi abordările asupra populaţiei evreieşti din România s-au diversificat. În ciuda acestui fapt, geografii români au rămas datori din acest punct de vedere, fiind depăşiţi cu mult de istorici şi sociologi. Geografii, totuşi, au reuşit să acorde o atenţie mai sporită elementelor legate de structura naţională, compensând parţial în acest sens, lacuna privitoare la analiza etniilor ce compun populaţia României. În ciuda acestui fapt, atât geografia umană, cât şi toate componentele sale interioare, rămân deschise unor studii viitoare, care să abordeze principalele etnii ce trăiesc de sute şi sute de ani pe aceste teritorii.

CONCEPTUL DE *ETNIE* - ELEMENTE TEORETICE

În analiza geografică a unei etnii, elementul fundamental de la care trebuie să pornească orice demers în acest sens, este reprezentat de cunoaşterea şi definirea corectă a etniei. Plecând de la ideea că în cadrul unui studiu geografic de acest tip[30], etnicul reprezintă *punctul central* de analiză, din care derivă celelalte caracteristici ale sale, inclusiv latura teritorială, conceptul de etnie capătă conotaţii extrem de complexe, aducând laolaltă atât problematica geografiei, cât şi cea specifică altor ştiinţe şi discipline umaniste.

Primul pas în această direcţie este reprezentat de definirea cât mai corectă şi aproape de adevăr a *conceptului de etnie*, orice abordare ulterioară ţinând seama de coordonatele impuse de acest concept. Deşi definiţiile referitoare la etnic şi etnie sunt extrem de variate şi foarte „împrăştiate" ca arie de cuprindere, ne-am oprit, totuşi, la câteva elemente -considerăm noi- definitorii, care pot construii o imagine reală asupra unei etnii, din punct de vedere al geografiei umane şi, implicit, al etnogeografiei.

Termenul de *etnie* este extrem de vechi ca şi folosinţă, mergând înapoi în istorie până în perioada Antichităţii. El are la bază un cuvânt grecesc, „ethnos", care, în traducere liberă, are semnificaţia de „popor". Deşi de-a lungul timpului înţelesul acestui termen a cunoscut anumite tendinţe de depărtare faţă de sensul real, original, al cuvântului, în prezent există o serie de opinii relativ apropiate ca esenţă, opinii ce vin să cuprindă în interiorul lor tocmai acele elemente fundamentale, definitorii, unanim acceptate de mai toate şcolile geografice şi sociologice contemporane.

O parte din definirea termenului în sine aparţine sociologilor, care s-au implicat profund în analiza şi explicarea acestui termen, dar care, reflex al construcţiei lor academice, au „omis" voit sau involuntar tocmai acele aspecte specifice geografiei umane, aspecte de o însemnătate primordială. Sociologii au încercat (şi parţial au şi reuşit) să explice semnificaţia termenului de etnie prin acele idei şi procese specifice sociologiei, raportând esenţa termenului la realităţile sociologice actuale. În această direcţie, benefică totuşi pentru studiul semnificaţiei acestui termen, putem menţiona definirea dată de S.Tămaş în anul 1993, care explică termenul de etnie ca fiind: „o

[30] Reprezentat, de cele mai multe ori, prin aşa numitele *analize etnogeografice*.

populaţie care se identifică prin aceeaşi origine, trăsături fizice şi culturale comune, rasă, limbă, religie, cultură, istorie, economie, în cadrul unor limite geografice”[31]. Meritul acestei definiţii constă în sublinierea (...cei drept, la final, a...) faptului că trăsăturile comune apar şi sunt valabile „...în cadrul unor limite geografice”. Într-adevăr, cadrul geografic este răspunzător în mare parte de „modelarea” caracteristicilor etnice, lucru acceptat, măcar parţial, şi de către sociologi. Aceste caracteristici etnice pot forma, în anumite condiţii, structuri sociale, culturale etc., care ulterior, vor putea genera „modul de viaţă” specific etniei respective. O astfel de subliniere o regăsim în definiţia dată de R.Breton, în anul 1981, care afirma că „etnia reprezintă un grup de indivizi legaţi printr-un complex de caracteristici comune (antropologice, lingvistice, politico-istorice etc.), a căror asociere constituie un sistem propriu, o structură esenţialmente culturală”[32]. Deşi structura în cauză este „esenţialmente culturală”, ea deţine un suport fizic, palpabil, şi anume, *teritoriul*. Acest teritoriu primeşte „amprenta” specificului etnic caracteristic etniei respective, specific care modifică, alterează şi transformă în timp, nu numai coordonatele sociale (recunoscute de sociologi), ci însăşi calităţile mediului în care etnia respectivă trăieşte, inclusiv (sau mai ales!) calităţile *mediului antropizat* în care aceasta există[33]. În cazul etniilor autohtone (aşa cum este populaţia românească de pe teritoriul naţional român), modificarea şi alterarea acestui spaţiu se va face până la nivelul *limitei etnografice*, limită în interiorul căreia etnia autohtonă respectivă şi-a desfăşurat procesul de etnogeneză. În cazul *etniilor alohtone*, evreii de pe teritoriul României, de exemplu, această limită etnografică iniţială, nu mai este regăsită în legătură cu extensia maximă a procesului de etnogeneză, ci este înlocuită cu o limită teritorială aflată în permanentă expansiune, limită a extensiei economice şi culturale a etniei respective. Această diferenţiere între cele două situaţii, vine să lămurească o confuzie apărută la începutul sec.XX, dar care mai persistă şi astăzi, şi anume, cea prin care etnia era asimilată rasei[34]. Această substituire a avut ca efect şi o „modelare” a definiţiilor referitoare la etnie şi rasă, de-a lungul timpului. R.Seişanu înainta chiar două definiţii separate

---

[31] Tămaş, S. (1993) *Dicţionar politic*, Ed.Academiei, Bucureşti.
[32] Breton, R. (1981) *Les ethnies*, Presses Universitaires de France, Paris.
[33] În cazul evreilor, *mediul urban*, cu precădere.
[34] Termenul de *etnie* a fost propus la Congresul Antropologic de la Amsterdam, în anul 1927, de către Dr.Félix Regnault ca substituent pentru *rasă*.

pentru rasă şi etnie, încercând să traseze o paralelă între acestea. Astfel, în opinia sa, *rasa* ar fi fost „un grup de oameni înrudiţi prin caracterele lor fizico-anatomice şi fiziologice (somatice)”, iar *etnia* ar fi „un grup de oameni înrudiţi atât prin caracterele somatice cât şi prin cele lingvistice şi culturale” (Seişanu, 1996, pag.14).

Unii autori au căzut în cealaltă extremă considerând numai elementele social-culturale în definirea etnicului. Este cazul majorităţii autorilor americani care au pus accentul pe caracteristica culturală a etnicului. J.Rex, în lucrarea sa *Rasă şi etnie*, afirma că: „etnia este un grup ce împărtăşeşte un ansamblu de caractere psihice, transmise prin tradiţie” (pag.13). Noul concept începe să câştige teren în ştiinţele sociale la începutul anilor ´70, în cadrul şcolii americane apărând o abordare nouă dată etnicităţii, dar numai în relaţie cu alte grupuri etnice, situaţie specifică societăţilor pluri-etnice, aşa cum este SUA. J.Rex vorbeşte în aceeaşi lucrare şi de o „discriminare pozitivă” (pag.156-157) ce tinde să apară la unele etnii din SUA, pe baza luării în consideraţie numai a elementelor socio-culturale.

Interesantă este, însă, poziţia adoptată în această direcţie, de alţi doi autori americani, Adalberto Aguirre Jr. şi Jonathan H. Turner, care în lucrarea lor *American Ethnicity* apărută în anul 1995 prezintă, în legătură cu evreii din SUA, un aspect teoretic foarte interesant. În concepţia celor doi autori, evreii (cei din SUA, dar şi ceilalţi evrei din Diasporă), erau consideraţi mai mult o „rasă” decât o etnie (pag.198), deşi autorii recunosc că baza pentru definirea acestui grup este una socială şi culturală şi nu una biologică. Departajarea evreilor, în opinia autorilor, se face în primul rând după religie, evrei fiind cei care aparţin religiei iudaice. Mai mult, autorii afirmă faptul că identificarea de grup a evreilor mai are un element la bază, şi anume, *o istorie comună a persecuţiilor*, de-a lungul ultimelor două mii de ani. Din păcate, cei doi autori (ambii profesori de sociologie la University of California at Riverside) pornesc în analiza lor de la un exemplu de caz reprezentat de evreii din SUA şi nu de la esenţa problemei, reprezentată de evrei în sine, ştiind faptul că primele menţionări asupra prezenţei evreilor pe teritoriul SUA apar abia în jurul anului 1640[35], cu mult după apariţia şi statornicirea grupurilor de evrei pe teritoriul Principatelor române.

---

[35] Aguirre, A.Jr., Turner, J.H. (1995)…op.citate, pag.197.

Şi în cadrul şcolii române au existat, deasemenea, tendinţe de a accentua rolul socialului şi culturalului în definirea etnicului, însă abordarea românească a venit dinspre etnic spre social şi nu invers, ca în cazul şcolii americane. R.Seişanu amintea în lucrarea sa *Principiul naţionalităţilor* că „etnia diferenţiază şi caracterizează grupul socio-uman de celelalte grupuri" (pag.106), subliniind diversitatea umană existentă, chiar şi în afara condiţionărilor socio-economice.

Tot în ideea iniţiată de J.Rex, un alt autor american, alături de doi colaboratori[36], introduce un termen nou în definirea etnicului, şi anume „naţionalitatea". În definiţia dată de acesta, etnia sau grupul etnic ar fi „o populaţie care are o origine comună şi se diferenţiează de alte grupuri prin cultură, rasă, religie, limbă sau *naţionalitate*". Autorul foloseşte în lucrarea amintită termenul de „societate multietnică" în care apar grupuri mari de imigranţi sau muncitori străini (referindu-se la SUA sau la statele vest europene), însă fără a se pronunţa referitor la etniile alohtone care trăiesc în interiorul statelor naţionale (cazul evreilor din România). Totuşi J.Fellmann, recunoaşte că *etnicitatea este*, la bază, *un concept spaţial*, legând grupurile etnice de un anumit teritoriu.

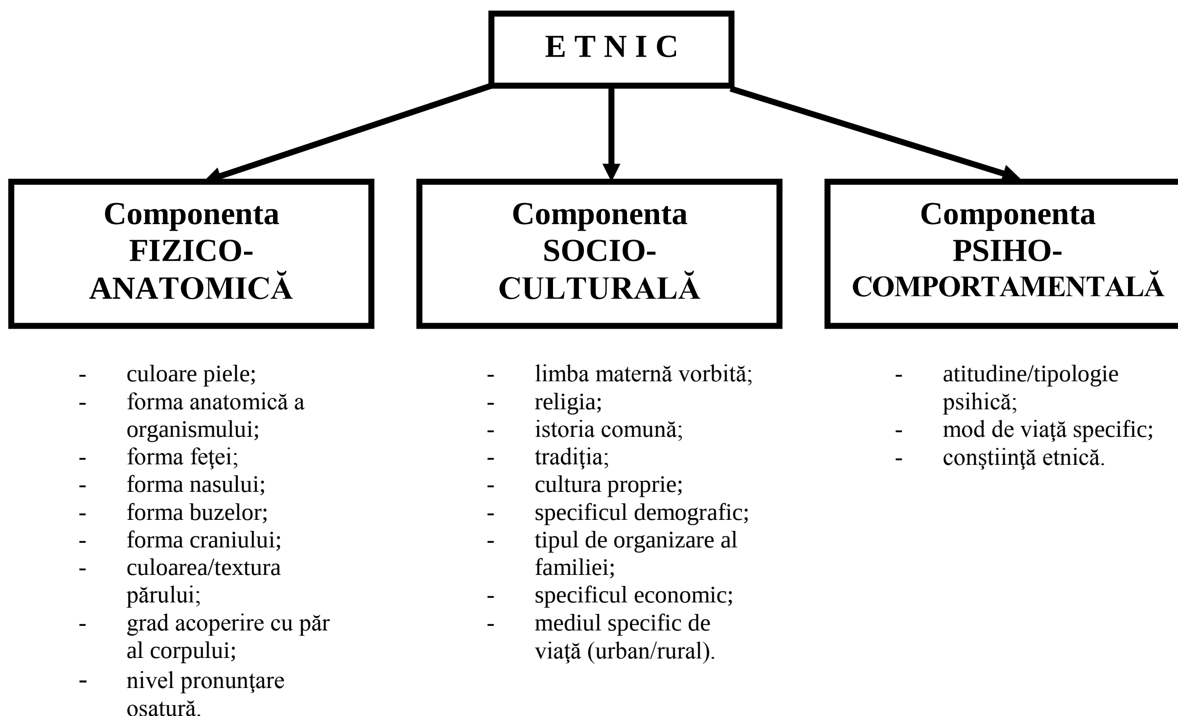
O definire mai cuprinzătoare, care să includă ambele laturi ale etnicului, regăsim în *Dicţionarul de Geografie Umană*, unde autorii au reuşit să cuprindă esenţa acestui termen deosebit de complex: „etnia este un grup uman a cărui unitate comportă raporturi originale de paternitate [origine comună n.n.], care se exprimă printr-o comunitate de caractere somatice ereditare (rasă), dar care este îmbogăţit de aporturile culturale (limbă, credinţă, mod de existenţă)", (pag.120). Definiţia dată de *Dicţionarul de Geografie Umană* reuneşte ambele aspecte impuse de etnic, amintind la final legătura dintre etnic şi teritoriu prin procesul de formare a popoarelor şi naţiunilor. Această definiţie se apropie cel mai mult de conceptul românesc referitor la etnic, concept care lucrează cu noţiuni mult mai profunde decât în cazul şcolii americane. S.Tămaş concentra în anul 1995, esenţa acestui concept românesc, afirmând că „...fiecare popor şi naţiune are propria sa *matrice etnică*"[37]. Această matrice, individualizată la nivelul fiecărei etnii, are la bază trei componente esenţiale, fără de

---

[36] Fellmann, J., Getis, A. şi Getis, J. (1992) … op.citate, pag.178.
[37] Tămaş, S. (1995) *Geopolitica*, Ed.Noua Alternativă, Bucureşti, pag.138.

care etnicul nu poate exista, componente care vor trasa *specificul etnic* al populaţiei respective. Aceste componente sunt:

1. *componenta fizico-anatomică (somatică)*, care se referă în special la trăsăturile fizice şi anatomice ce diferenţiază grupele de populaţie, diferenţieri de ordin fizico-anatomice care sunt rezultatul direct al evoluţiei umane într-un anumit mediu şi poartă în ele încărcătura genetică de bază;
2. *componenta socio-culturală*, care cuprinde în cadrul său cele mai multe elemente de diferenţiere, unele extrem de importante (limba, religia etc.), sau altele derivate din traiul în comun pe un anumit teritoriu (cum ar fi istoria comună, tradiţia, cultura proprie, specificul demografic, tipul de organizare al familiei etc.);
3. *componenta psiho-comportamentală*, influenţată puternic de celelalte două componente, şi care poate fi concluzionată prin *modul de viaţă* al etniei respective.

De-a lungul timpului, oamenii de ştiinţă care s-au aplecat asupra componentelor etnicului şi a specificului etnic[38] au avut păreri împărţite asupra acestora, accentuând sau minimalizând în importanţă una din cele trei componente de bază. O explicare detaliată a acestora va putea evidenţia, pe de-o parte, rolul deţinut de fiecare componentă în formarea trăsăturilor etnicului şi relaţiile care se stabilesc între cele trei componente, precum şi modul în care acestea se intercondiţionează şi se determină reciproc ca evoluţie în timp, iar pe de altă parte, analiza acestor componente va permite recunoaşterea şi evidenţierea lor, în cazul strict al evreilor ce trăiesc pe teritoriul României.

În cazul primei componente, cea *fizico-anatomică*, analiza geografică poate determina, printre altele, şi punctul iniţial de plecare al etniei respective (în cazul etniilor alogene), marcând teritorial zona de dislocare a etniei, zonă foarte importantă în definirea trăsăturilor sale iniţiale. Această componentă reprezintă fundamentul, punctul de plecare, în definirea unor trăsături etnice specifice. Diferenţierile somatice care există între grupurile umane au la bază anumite diferenţieri anatomice legate de informaţia genetică iniţială. Componenta fizico-anatomică a suscitat un viu interes de-a lungul timpului, încercându-se în unele cazuri, o determinare precisă a influenţei fizicului asupra etnicului. Aceste diferenţieri somatice sunt cuprinse în ceea ce numim în mod curent *rasă*.

În ceea ce priveşte etnia evreiască, componenta fizico-anatomică nu are o influenţă deosebită în individualizarea acesteia faţă de majoritatea românească sau faţă de alte etnii conlocuitoare. Trăsăturile somatice, chiar dacă prezintă anumite aspecte particulare, nu scot în evidenţă această etnie faţă de populaţia majoritară. De-a lungul timpului, mai ales înainte de mijlocul sec.XX, în anumite state europene (Germania nazistă şi Italia fascistă, de exemplu...), au existat încercări de a determina o serie de caracteristici anatomice specifice populaţiei evreieşti. Nivelul ştiinţific şi academic al unor astfel de cercetări, însă, a fost contestat încă de la iniţierea lor, nu atât ca metodă ştiinţifică, cât mai ales ca utilitate şi finalitate a acestora. Marea majoritate a unor

[38] Unele din cele trei componente ale etnicului au anumite trăsături proprii, care diferenţiază etnia respectivă faţă de celelalte etnii de pe teritoriul comun. Aceste trăsături formează *specificul etnic*, specific reprezentat de un cumul de trăsături proprii derivate din componentele etnicului, evoluate şi formate în condiţii bine individualizate în spaţiu şi timp.

astfel de cercetări ieşeau din sfera academicului şi erau subordonate, încă de la începutul lor, unor scopuri politice, propagandistice, anti-umane în final. Etnia evreiască dispune de un bagaj fizico-anatomic propriu, însă care nu poate sta la baza diferenţierii acesteia de alte grupuri umane. Încercarea de a găsii şi scoate în evidenţă astfel de departajări pe principiul caracterelor fizico-anatomice, poate uşor să cadă în extrema unor interpretări rasiste şi anti-semite, care nu sunt deloc academice şi ştiinţifice. Ceea ce este cu adevărat important este faptul, de reţinut, că toate elementele înscrise în cadrul componentei fizico-anatomice a evreilor ce au trăit şi trăiesc pe teritoriul României, sunt urmarea directă a bagajului genetic propriu, format şi modelat în perioade extrem de mari de timp, cu mult înaintea venirii şi stabilirii acestei populaţii pe teritoriul ţării noastre.

Diferenţierile şi departajările cele mai pronunţate între populaţia evreiască şi majoritatea românească apar, însă, în mod vizibil, în legătură cu cea de-a doua componentă, şi anume cea socio-culturală.

Componenta *socio-culturală* reprezintă un complex de elemente legate indisolubil de factorul uman. Calitatea acestuia şi selectivitatea cognitivă a acelor trăsături care derivă din sfera socio-culturală defineşte, de departe, etnia evreiască. O anumită atenţie trebuie acordată acestor elemente. În primul rând, din punct de vedere al *limbii materne* vorbite, se defineşte puternic o anumită diferenţiere între români şi evrei. Deşi populaţia evreiască a adoptat încă de la începuturile prezenţei sale pe aceste teritorii limba română ca limbă de comunicare cu majoritatea neevreiască, limba maternă a fost păstrată şi folosită în cadrul comunităţilor şi a familiei. Importanţa elementului reprezentat de limba maternă, constă tocmai în faptul că prin păstrarea acesteia şi folosirea ei, se conservă un anumit specific etnic, identitatea naţională a evreilor de pe aceste teritorii continuând să se păstreze neştirbită, chiar după trecerea atâtor sute de ani de convieţuire comună cu majoritatea română. R.Breton, sublinia în anul 1976 faptul că, limba vorbită de un anumit grup uman, funcţionează ca un păstrător al specificului etnic respectiv, limba fiind elementul definitoriu în individualizarea unei etnii[39]. Limba maternă a fost prezervată inclusiv prin domeniul credinţei religioase. Etnia evreiască dispune de singura religie etnică, care îi conferă o

[39] Breton, R. (1976) *Géographie des langues*, Ed.Payot, Paris.

anumită individualizare faţă de celelalte populaţii. Aşa cum afirmau A.Aguirre şi J.H.Turner, un evreu este evreu, printre altele, şi pentru că împărtăşeşte religia mozaică. În acest fel, legătura dintre religia proprie şi apartenenţa etnică, este, în cazul evreilor, mai mult decât vizibilă. Dacă în situaţia altor etnii, această condiţionare nu este atât de pronunţată, pentru evrei, apartenenţa la religia proprie etniei este un element fundamental de identitate etnică. Aşa cum vom putea observa pe parcursul celei de-a doua părţi a lucrării, limba maternă şi religia mozaică, au constituit pentru evrei un element de departajare faţă de majoritarii români, element care a permis păstrarea identităţii naţionale a acestei etnii.

Un alt element de diferenţiere a evreilor faţă de majoritatea românească este reprezentat, în interiorul celei de-a doua componente a etnicului, de *specificul demografic* propriu. Aşa cum vom putea observa parcurgând prima parte a lucrării, populaţia evreiască din România a avut de-a lungul timpului (dar şi în prezent) un anumit model propriu de evoluţie demografică. Această evoluţie demografică este şi rezultatul unui specific social şi cultural propriu. Faptul că familia evreiască dispune de un număr mic de copii şi de o structurare pe nivele de generaţii foarte simplă (numai 1, maxim 2 nivele), este şi rezultatul unui „tipar" social propriu şi a unei concepţii dictate, inclusiv din punct de vedere cultural, de o anumită tradiţie proprie.

Specificul economic, detaliat profund pe parcursul celei de-a doua părţi a lucrării, constituie pentru evreii din România, un alt element de individualizare etnică vis-á-vis de majoritatea românească. Tipurile de activităţi economice care au fost desfăşurate de etnicii evrei pe aceste teritorii, nu au făcut altceva decât să scoată în evidenţă şi mai mult acele caracteristici specifice acestei populaţii. Există o legătură directă între acest element economic şi un altul, regăsibil tot în cadrul componentei socio-culturale, şi anume, *mediul de viaţă* specific etniei. Acestă legătură este condiţionată şi chiar determinată de o serie de factori negeografici, factori care au, însă, relevanţă şi influenţă teritorială directă. Meseriile şi ocupaţiile practicate şi avute de evrei de-a lungul sutelor de ani de convieţuire pe aceste teritorii nu puteau localiza această etnie decât în spaţiul urban. Concentrarea în acest spaţiu, care până după mijlocul sec.XX nu era specific majoritarilor români, a fost posibilă îndeosebi datorită meseriilor practicate de evrei. Această orientare a fost la rândul ei determinată, printre

altele, şi de o serie de legi care nu permiteau evreilor stabilirea în mediul rural şi deţinerea în proprietate a terenurilor agricole. Deşi un factor de individualizare foarte puternic, orientarea spre mediul urban nu a fost unitară în toate regiunile ţării şi în toate perioadele istorice[40]. Acolo, însă, unde evreii au vieţuit în mediul rural cu preponderenţă, au reuşit să-şi păstreze identitatea proprie de grup prin intermediul altor elemente specifice etnicului. În ciuda acestui fapt, legătura dintre tipul de ocupaţie specifică şi localizarea cu preponderenţă în mediul urban a funcţionat ca o relaţie de intercondiţionare şi influenţă asupra păstrării specificului etnic al evreilor din ţara noastră.

Cea de-a treia componentă, *psiho-comportamentală*, vine să concluzioneze acestă identitate de grup specifică evreilor. Elementul definitoriu, care înglobează în el toate acele aspecte regăsibile în cadrul primelor două componente, este *modul de viaţă propriu* etniei evreieşti. Acesta este definit de o serie de coordonate, care indirect, fac trimitere şi la diferite laturi teritoriale, geografice, ale existenţei evreilor pe aceste meleaguri. În primul rând este vorba de constituirea acelor *comunităţi*, regăsibile în toate localităţile unde populaţia evreiască s-a stabilit, comunităţi formate în jurul unui rabin, lucru ce dă un anumit specific etniei. În al doilea rând este vorba de amprenta spirituală regăsibilă în cadrul comunităţilor evreieşti, de-a lungul timpului şi chiar în prezent, amprentă definitorie în schiţarea imaginii unei comunităţi evreieşti. Sinagoga a purtat în ea, de-a lungul timpului, esenţa comunităţii evreieşti, concentrând energiile creatoare ale evreilor şi „modelând" viaţa spirituală, culturală a acestora. Din acest punct de vedere sinagoga deţine (şi a deţinut tot timpul de-a lungul istoriei) un loc primordial în existenţa comunităţilor evreieşti şi în ceea ce poartă numele de *identitate evreiească.* Sinagoga a funcţionat, alături de celelalte elemente specifice comunităţilor evreieşti, ca un catalizator al *conştiinţei naţionale a evreilor* de pe aceste meleaguri. Tocmai această conştiinţă naţională[41] a creat fundamentul existenţei evreilor pe aceste meleaguri, permiţându-le, de-a lungul timpului, păstrarea identităţii proprii şi existenţa ca o entitate umană individualizată pe deplin în tabloul populaţiilor şi grupurilor care alcătuiesc populaţia României. În acelaşi timp, ca un paradox inexplicabil, dar care

[40] A se vedea mijlocul sec.XIX în Maramureş.
[41] Numită de colegul şi prietenul Al.Ilieş, în lucrarea sa *Elemente de geografie politică,* "conştiinţă etnică".

arată încă odată nivelul superior al înţelegerii de către evrei a realităţilor istorice, culturale şi sociale, tocmai această conştiinţă naţională proprie le-a permis adoptarea unui proces de integrare activă în cadrul societăţii româneşti în ultimile decenii. Paradoxul constă în faptul că, deşi un grup etnic extrem de bine individualizat, totuşi, evreii din România nu au ridicat în nici o perioadă istorică probleme în ceea ce priveşte integrarea în societatea românească. Nu a existat nici o sforţare a autorităţilor române de a integra şi include în cadrul vieţii sociale, economice, a ţării noastre pe evrei, aceştia găsind singuri căile optime de a pătrunde şi a exista în interiorul societăţii româneşti. Din acest punct de vedere evreii din România se constituie într-un exemplu benefic, model de integrare activă în cadrul societăţii noastre.

Ca un element de concluzionare, putem aminti faptul că, populaţia evreiască din România a prezentat un *grad mare de omogenitate etnică*, fiind unul din grupurile umane de pe teritoriul României cu cel mai mic grad de mixare etnică până la începutul sec.XX, tocmai datorită acestui specific etnic al său şi mai ales, datorită conştiinţei etnice promovate de elita intelectuală a acestei etnii. Ulterior acestei perioade, atunci când populaţia evreiască s-a integrat tot mai puternic în structurile sociale, culturale, economice ale societăţii româneşti, sesizând faptul că, după un anumit nivel omogenitatea etnică excesivă acţionează exact în sens contrar scopurilor propuse, mixajul etnic al populaţiei evreieşti a crescut simţitor, în prezent existând multe familii în cadrul comunităţii, în care unul dintre soţi este neevreu. Privit din punct de vedere demografic, acest mixaj etnic prezintă o mare favorabilitate, oferind, cei drept, doar pentru o perioadă mică de timp, o creştere a vitalităţii demografice şi a fertilităţii acestei etnii. În ciuda acestui proces, etnia evreiască din România continuă să-şi menţină aceea identitate specifică care i-a asigurat un loc aparte în panoplia grupurilor umane ce alcătuiesc populaţia ţării noastre.

Partea I-a
ASPECTE GEO-ISTORICE ALE PREZENŢEI EVREILOR PE TERITORIUL ROMÂNIEI

I.1. ORIGINEA ŞI VECHIMEA POPULAŢIEI EVREIEŞTI DIN ROMÂNIA. MĂRTURII ARHEOLOGICE.

Printre problemele cele mai incitante, dar în acelaşi timp şi cele mai dificil de cuprins într-un studiu ştiinţific, se includ şi cele referitoare la determinarea originii şi vechimii populaţiei evreieşti stabilite pe teritoriul actual al României, inclusiv pe teritoriul provinciilor istorice româneşti Basarabia, Bucovina şi Cadrilater.

Dificultatea constă, în principal, în lipsa unor informaţii exacte, a înregistrărilor clare referitoare la perioade istorice vechi. Din acest motiv, cei implicaţi în această problemă s-au văzut nevoiţi să apeleze la informaţii şi rezultate ale cercetărilor arheologice desfăşurate în timp, cercetări care au scos la iveală o serie de mărturii materiale aparţinând Antichităţii. Deşi menţionările scrise şi izvoarele istorice referitoare la această perioadă sunt sporadice şi extrem de sărace, în demersul stabilirii originii şi vechimii populaţiei evreieşti pe meleagurile noastre putem folosi o serie de surse de informare, cum ar fi: mărturiile materiale arheologice de tipul monezilor ebraice, a inscripţiilor tombale (pietre de mormânt), a inscripţiilor epigrafice, alte urme materiale concludente, alături de o serie de lucrări apărute la sfârşitul sec.XIX şi la începutul sec.XX, care concentrează în ele informaţii referitoare la diferite descoperiri arheologice mai vechi[42], o serie de mărturii toponimice[43], iar pentru perioada istorică imediat următoare jurnale de călătorie[44], „Response rabinice” proprii comunităţii evreieşti[45] şi, nu în ultimul rând, diferite documente de cancelarie, inclusiv documente fiscale, emise la diferite curţi domneşti la începutul Evului Mediu.

Pornind de la aceste surse de informare, se poate contura o imagine asupra începuturilor prezenţei evreilor pe teritoriul României, începuturi care avansează până în perioadele geto-dacă şi daco-romană.

---

[42] A unor istorici şi arheologi cum ar fi: C.Daicoviciu, V.Pârvan, C.Giurăscu ş.m.a.
[43] Cum ar fi antroponimele apărute pe inscripţiile descoperite la Porolissum.
[44] Binecunoscut fiind cazul Rabinului Beniamin din Tudela (sec.XII).
[45] Cum ar fi cele aparţinând lui Ioel Sirkes, Josef Kard, Biniamin Slonik sau Mordechai Krochmal.

Desigur, trecerea anilor şi tumultul istoriei au distrus o serie de urme materiale, iar unele dintre cele care s-au păstrat au fost înstrăinate (unele ajungând în colecţii particulare, în special în SUA şi Israel). Există totuşi o serie de dovezi sigure, fundamentate prin cercetări arheologice, asupra perioadei de stabilire şi a ariei de răspândire a evreilor pe teritoriul actual românesc.

Conform acestor urme materiale, cea mai veche semnalare a prezenţei evreilor pe aceste teritorii ar putea fi plasată înaintea erei noastre (sec.I î.Hr.), în zona Dunării şi a Mării Negre. Este vorba despre evrei veniţi din Palestina şi stabiliţi în aceste zone pentru practicarea comerţului cu dacii, moment semnalat în lucrarea *The Universal Jewish Encyclopedia*, apărută în anul 1969, la prestigioasa editură Ktav Publishing House Inc. din New York, unde sunt semnalaţi la litera „R" (Romania) aceşti comercianţi evrei.

Amplasarea lor în aceste zone accesibile şi de prim contact între civilizaţii a fost, în mod sigur, legată de comerţul exercitat pe Marea Neagră şi de importanţa prezentată de calea de acces fluvială –Dunărea, la nivelul continentului european. În acelaşi timp, faptul că, pentru desfăşurarea activităţii comerciale, a fost ales Regatul Dac, demonstrează, încă odată, atractivitatea acestor areale pentru comerţul din această parte a Europei şi potenţialul productiv imens al Regatului Dac la aceea vreme. În plus, faptul că pe aceste meleaguri se putea vorbi de activitate comercială, de schimburi de produse, poate fi interpretat ca o dovadă în plus a permanenţei şi continuităţii locuirii de către daci a acestor teritorii. Numai o populaţie stabilă şi bine înrădăcinată pe aceste meleaguri putea obţine producţii atât de diverse şi de îndestulătoare încât să le permită un comerţ cu populaţii venite de la mari distanţe.

În perioada Daciei romane, odată cu transformările produse de cucerirea Statului Dac, diversificarea categoriilor de populaţie a fost un proces natural, logic, dar de o mare însemnătate prin urmările avute, cât şi prin urmele lăsate în timp. Odată cu trupele romane aduse aici din Palestina –legiunea XIII-a Gemina, au venit în Dacia şi mulţi comercianţi şi colonişti evrei, ce au practicat negoţul în această ţară atât de bogată. Urmele activităţii –şi în special a prezenţei lor în zonă- sunt diverse şi foarte importante: inscripţii mortuare pe zidurile altarelor de rugăciune, plăcuţe votive, monede iudaice cu simboluri specifice (inclusiv simboluri păstrate şi în prezent), pietre

de mormânt, urme ale vieţii materiale de zi cu zi, alături de vechi toponime transformate şi regăsite în denumirile localităţilor de mai târziu. Interesant este şi faptul că, referitor la aceea perioadă şi la cea care va urma, o serie de istorici[46] semnalează prezenţa a două tipuri de evrei pe teritoriul ocupat de romani: cei *indumeeni* şi cei *itureeni*, diferenţiere consemnată şi pe diverse inscripţii descoperite la începutul sec.XX.

Principalele atestări şi informaţii referitoare la prezenţa evreilor în Dacia romană apar grupate, în mod cronologic, în volumul I din lucrarea *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, apărută în anul 1986, sub auspiciul F.C.E. din R.S.România, volum întocmit de d-nul Victor Eskenasy, sub directa îndrumare a fostului Şef Rabin al cultului mozaic şi fost Preşedinte al F.C.E din R.S.România, mult regretatul dr.Moses Rosen. Acestea sunt:

- perioada 133-134 d.Hr., în apropierea castrului roman de la Pojejena, o monedă iudaică de bronz emisă de Simon Bar-Kochba (II.A.pag.141);
- anul 157, decembrie 13, d.Hr., în Dacia Superior, o diplomă militară acordată veteranului Barsimsus Calisthensis din Caesarea, fost pedestraş în trupele romane din Dacia (II.B. pag.141);
- sec.II d.Hr., la Sarmisegetuza, o piatră de inel cu inscripţie iudaică şi un altar cu inscripţie votivă dedicată zeului „THEOS HYPSISTOR” de către Arlia Cassia, personaj feminin iudaic (II.C. şi II.D.pag.142);
- sec.II d.Hr., apar la Zalău (Porolissum) inscripţii de tip cognomen de origine iudaică (II.E.pag.143);
- sec.II d.Hr., placă de ardezie cu simboluri iudaice incizate şi inscripţie (II.F.pag.143);
- a doua jumătate a sec.III d.Hr., la Dierna (Orşova), plăcuţă de aur cu inscripţie bilingvă ce invoca divinitatea ebraică IAO-IAHWE (II.G.pag.143);
- sec.III-IV d.Hr., la Dierna (Orşova), plăcuţă de aur cu semne şi litere incizate, pe o foiţă rulată iniţial, cu simbolurile legate de divinităţile ebraice iudeo-gnostice (II.H.pag.144);

[46] N.Iorga, în lucrarea sa din anul 1924 intitulată *Istoria evreilor din ţerile noastre.*

- sec.IV d.Hr., la Tomis (Constanţa), fragment de inscripţie iudaică în memoria unui negustor evreu din Alexandria (II.I.pag.144).

Toate aceste urme materiale indică prezenţa evreilor odată cu cucerirea Daciei de către romani, dar pot constituii indicii referitoare şi la o prezenţă mult anterioară, legată poate şi de un schimb spiritual, religios.

În perioada cât Dacia a fost stăpânită şi condusă de romani, grupele de populaţie iudaică venite odată cu legiunile cuceritoare s-au stabilit aici alături de băştinaşi, continuîndu-şi viaţa în modul lor tradiţional. Prezenţa dovezilor de tip monedă comercială, a altarelor şi a inscripţiilor (ce se pare că făceau parte din lăcaşuri de cult stabile şi permanente), atestă încadrarea populaţiei evreieşti în angrenajul social şi economic al Daciei romane.

Această încadrare, cât mai ales prezenţa evreilor pe teritoriul Daciei romane şi în Moesia Inferior, trebuie înţeleasă ca o parte a istoriei etniilor din componenţa Imperiului Roman, implicit ca un element de influenţă iudaică în domeniul religios şi spiritual. Legătura cu procesul de creştinare iniţiat pe meleaguri dobrogene în această perioadă, subliniază importanţa acestei prezenţe.

Nu este de mirare faptul că singura menţionare despre lumea spirituală dacică anterioară cuceririi romane, apare la un istoric iudeu[47], în cuprinsul lucrării sale *Antiquitates Judaicae*, însă această citare trebuie înţeleasă pornindu-se de la poziţia geografică a Dobrogei, a Dunării şi a Carpaţilor, de la importanţa acestei poziţii în lumea mistico-religioasă a vremii.

Rădăcina prezenţei iudaice, înainte de cucerirea romană a Daciei, trebuie înţeleasă ca o repercursiune a faptului că Roma, încă înainte de anul 165 î.Hr., devenise un important punct de sprijin al Diasporei evreieşti. Puternica comunitate iudaică din Roma, la aceea perioadă, va influenţa acţiunile politice şi militare ale conducătorilor romani ce vor urma, şi deasemenea, structura etnică a trupelor ce vor cucerii provinciile Daciei (a se vedea ponderea relativ mare a iudeilor în rândul

[47] Josephus Flavius, care face referire la asemănarea dintre secta *essenienilor* şi cea a *polistailor* (ctistai ?) prezentă la daci.

combatanţilor din legiunea XIII-a Gemina şi mai ales în rândul trupelor auxiliare care au însoţit legiunea[48]).

Printre urmele lăsate de aceste trupe auxiliare interesante sunt cele din domeniul utilizării literelor alfabetului semitic: sunt consemnate o serie de inscripţii descoperite la Romula[49], epigrafe funerare sau fragmente de inscripţie folosind litere semitice (care apar la Apullum, Tibiscum şi Porolissum[50]), alături de diferite mărturii arheologice pe care apar simboluri iudaice (Steaua lui David).

Dovezi şi urme cocludente din perioada dacă şi ulterior daco-romană, apar şi în domeniul monezilor, fapt ce atestă nivelul ridicat al schimburilor economice şi comerciale ce implicau populaţiile aflate în contact cu lumea iudaică din Dobrogea şi Palestina. Moneda descoperită în anul 1971, în judeţul Caraş-Severin, în partea vestică a castrul roman de la Pojejena, are gravată pe avers frunza de viţă cu inscripţia „În al doilea an al libertăţii Israelului" (este vorba de poporul lui Israel, nu de Statul Israel...), iar pe revers apare o ramură de palmier cu pronumele lui Simon Bar-Kochba[51]. Alături de aceasta, mai există o serie de monede ebraice datate în primul secol al erei noastre, descoperite în partea de sud-vest a Transilvaniei (la Ulpia Traiana Sarmisegetuza), la Ilişua (în judeţul Bistriţa-Năsăud) şi în Banat, monede emise în Judaea, cu însemne proprii evreieşti.

Unii autori extind urmele prezenţei evreilor pe teritoriul Daciei romane şi în domeniul toponimic, deşi în multe cazuri exemplele par a fi puţin forţate, în prezent existând discuţii aprinse asupra acestui subiect. În acest sens, fostul mare rabin Moshe Carmilly-Weinberger aminteşte în lucrarea sa apărută în anul 1994, *Istoria evreilor din Transilvania*, la pagina 11, faptul că există o serie de toponime vechi care au purtat în sine, la bază, cuvântul *evreu* (zsidó, sidó), exemplificând cu: *zsidó, zsidóvár* (Jdioara), *zsidovin* (Berzovia) sau *kozárvár, kozárd* (Cuzdrioara) de pe valea Şieului. Rămâne lingviştilor sarcina de a dezbate şi lămurii această problemă.

---

[48] Legiunea XIII-a Gemina cuprindea aşa numitele unităţi "Numeri" (trupe auxiliare de evrei recrutaţi din spaţiul sirian), precum şi iudei folosiţi în administraţie, ca meşteşugari sau chiar ca legionari combatanţi (Kuller, H., 1997, *Opt studii despre istoria evreilor din România*, Ed.Hasefer, Bucureşti, pag.46).
[49] Sanie, S. (1966) *O inscripţie siriacă la Romula*, Arhivele Moldovei, IV, pag.355-359.
[50] Sanie, S., Vitcu, D. (coord.) (1996) *Studia et acta historiae iudaeorum Romaniae*, vol.I, Ed.Hasefer, Bucureşti, pag.4.
[51] Conducător evreu care s-a ridicat împotriva asupririi romane din Palestina, iniţiind răscoala dintre anii 132-135 d.Hr., înfrântă de romani cu brutalitate.

Cele mai interesante dovezi, dar şi cele mai controversate, sunt cele legate de pătrunderea inscripţiilor mozaice din viaţa religioasă, pe teritoriul dac şi daco-roman. În acest sens, cea mai discutată inscripţie este cea legată de „THEOS HYPSISTOR". O serie de arheologi şi istorici au fost circumspecţi în atribuirea caracterului pur iudaic dedicaţiei către Theos Hypsistor, Constantin Daicoviciu încadrîndu-se în acestă direcţie şi considerînd că identificarea cu Iahve-ul iudaic este relativ forţată. Pe de altă parte, unii istorici au considerat că zeul Hypsistor ar putea fi chiar...Zalmoxis, zeul suprem getic adorat pe înălţimi (!!!)[52].

Apartenenţa inscripţiilor referitoare la denumiri de zeităţi, iudaice sau nu, este un subiect intens dezbătut, mai ales de istorici, însă, apartenenţa orientală, siriană, iudaică în final, pentru zeităţi precum DEUS AETERNUS sau SABAZIOS este greu de contestat. Astfel de înscrisuri sunt extrem de prezente pe altare (la Potaissa), pe plăcile votive (la Apullum), pe lespezi (în comuna Găvojdea, în judeţul Caraş-Severin) sau pe plăci de marmură (la Fântânele, în judeţul Constanţa)[53]. Tot în această direcţie, se înscrie şi inscripţia de pe altarul încastrat în zidul castrului roman de la Porolissum, unde apare încrustat în piatră PUBLIUS AELIUS JACUBUS; *Jacob, Jacubos* sau *Jacubus* având clar o apartenenţă iudaică.

Plecându-se de la aceste idei, apar o serie de opinii care afirmă chiar faptul că, din punct de vedere religios, „creştinismul primar s-a răspândit în Imperiul Roman [implicit şi în Dacia romană, n.n.], ca o sectă iudaică şi, în primul rând, prin comunităţile evreieşti răspândite în tot imperiul"[54]. Tot acelaşi autor leagă apartenenţa etnică a apostolilor [în cazul nostru Sfântul Apostol Andrei, n.n.] de etnia evreiască (lucru corect!) şi, în acelaşi timp, vorbeşte despre „siri", un fel de conducători spirituali care ar fi constituit primele comunităţi paleo-creştine din Dacia, fiind primii promovatori ai creştinismului în acest spaţiu.

Chiar dacă aceste afirmaţii par exagerate, legătura dintre consemnările religioase şi prezenţa evreilor este mai mult decât vizibilă, depistarea inscripţiilor în

---

[52] Idee năstruşnică stipulată de V.Pârvan în lucrarea sa *Une nouvelle inscription de Tomi*, în rev. "Dacia", nr.I, 1924, pag.273-279.
[53] Sanie, S., Vitcu, D….op. citate, pag.9.
[54] A.Riza înaintează acestă idee într-un articol al său din revista "Timpul", din 11-17 iulie 2001.

care apar informaţii despre zeităţi orientale, inclusiv iudaice, subliniind încă odată, prezenţa stabilă a unei categorii de populaţie iudaică pe aceste teritorii.

Datorită numărului lor extrem de restrâns, aceste grupe de populaţie fie au suferit, probabil, procese de *topire* în masa daco-romană, fie s-au retras în mare parte odată cu plecarea trupelor şi a administraţiei romane. Cert este faptul că aceste grupe de populaţie iudaică au existat pe aceste teritorii, chiar dacă numeric ele au fost nesemnificative pentru procesul de formare al poporului român.

Pentru întreaga perioadă dacă şi daco-romană, prezenţa evreilor pe teritoriul actual al României este, deci, o certitudine (prin dovezile existente), dar în acelaşi timp, este şi o problemă specifică arheologilor şi istoricilor, dezbaterile asupra acestor aspecte fiind extrem de complexe şi interesante, tocmai datorită largii posibilităţi de interpretare a acestor dovezi.

Această perioadă –dacă şi daco-romană- poate fi considerată ca o etapă specială a prezenţei evreilor pe teritoriul României, datorită faptului că este vorba mai mult de o *semnalare a prezenţei evreilor*, decât de o stabilire propriu-zisă a lor pe aceste meleaguri. Ea este, totuşi, importantă prin faptul că delimitează un punct de plecare şi dovedeşte o comuniune stabilă şi paşnică alături de populaţia majoritară şi autohtonă dacă, ulterior daco-romană.

I.2. CARACTERISTICILE PREZENŢEI EVREILOR PE TERITORIUL ROMÂNIEI

Populaţia evreiască din România a reprezentat o etnie deosebită, atât din punct de vedere al aspectelor ei *cantitative*, numerice, specifice evoluţiei multiseculare pe aceste teritorii, cât şi din punct de vedere al aspectelor *calitative,* care au definit această etnie în spaţiul carpato-danubiano-pontic. Prezenţa şi evoluţia acestei categorii de populaţie a dus la individualizarea unor caracteristici proprii, care au diferenţiat-o în timp şi spaţiu de majoritatea românească, dar care, în acelaşi timp, s-au constituit ca elemente fundamentale în definirea acestei populaţii. Aceste caracteristici ale prezenţei evreilor pe teritoriul României, se pot grupa în trei mari categorii principale:

- caracteristici *geo-istorice*;
- carcateristici *socio-economice*;
- caracteristici *geo-politice*.

Aşa cum lesne se poate observa, ţinând cont şi de structura acestui studiu, cele trei mari categorii de caracteristici specifice evreilor de pe teritoriul României, nu reprezintă altceva decât esenţa existenţei lor pe acest pământ binecuvântat de Dumnezeu.

Aceste caracteristici ale prezenţei lor aici, sunt deosebit de importante pentru înţelegerea evoluţiei temporale, cât şi spaţiale, a evreilor, dar în acelaşi timp şi pentru înţelegerea structurării şi organizării interioare a comunităţilor evreieşti din România. Nu trebuie să pierdem din vedere faptul că religia a reprezentat pentru evrei un element fundamental, central, în existenţa multimilenară a acestui popor, mozaismul reprezentând, practic, singura religie etnică, lucru care a diferenţiat comunitatea evreiască de marea masă a populaţiei din România, şi nu numai. Religia mozaică trebuie înţeleasă ca un catalizator al vieţii evreilor de pe aceste meleaguri, ca un liant deosebit de puternic pentru toţi membrii comunităţii. În acelaşi timp, religia a constituit pentru evrei un îndrumar fundamental, o lege primordială venită de la Dumnezeu, lege după care şi-au „croit" drumul în cele 4 milenii de existenţă pe această planetă şi aproape un mileniu de existenţă pe aceste meleaguri româneşti.

O scurtă analiză a caracteristicilor principale ale prezenţei evreilor pe teritoriul românesc este deosebit de relevantă pentru descoperirea şi înţelegerea evenimentelor şi mai ales a semnificaţiilor evenimentelor petrecute, semnificaţii inclusiv cu valoare teritorială şi spaţială, explicitate pe larg în cele două părţi ale studiului.

Prima categorie de caracteristici se referă la cele *geo-istorice*. Deşi termenul de geo-istoric pare mai greu de înţeles şi susţinut la o primă vedere[55], prezenţa evreilor pe teritoriul României, are în mod definitoriu, atât o *latură geografică*, teritorială (semnificaţia părţii „geo" din cadrul termenului), cât şi o *latură istorică,* temporală (semnificaţia părţii „istorice" a termenului), laturi care, prin natura lucrurilor au mers „mână în mână" de-a lungul timpului, fiind extrem de greu (şi nociv în acelaşi timp), a se încerca o separare a acestora, din care ar rezulta o sărăcire intelectuală a analizei cuprinse în acest studiu. Caracteristicile geo-istorice se referă, în principal, la evoluţia demografică a populaţiei evreieşti de pe aceste meleaguri, de-a lungul timpului, dar şi la spaţialitatea fenomenului evolutiv demografic, precum şi la anumite aspecte rezultate din această evoluţie. În cadrul acestor caracteristici geo-istorice, considerăm a fi mai importante următoarele:

- *o prezenţă foarte veche*, întorcându-se în timp până la perioade specifice Antichităţii dacice şi daco-romane. Chiar dacă, pentru aceste perioade, nu putem vorbii de o prezenţă statornică, continuă şi permanentă a evreilor în cadrul Regatului Dac sau al Daciei Felix cucerite de romani, această prezenţă veche în timp, scoate în evidenţă, printre altele, şi faptul că procesele de populare din spaţiul carpato-danubiano-pontic erau în plină desfăşurare în aceea perioadă, chiar dacă marea masă autohtonă dacă, avea deja o istorie de peste 500 de ani vechime pe aceste meleaguri. Un element important legat de această semnalare a evreilor pe teritoriul Daciei, este subliniat şi de implicaţiile rezultate din acest fapt. Un regat puternic, funcţionând ca un centru de atracţie pentru populaţii venite de la mare depărtare, invidiat şi râvnit de cuceritorii romani, pentru bogăţiile sale dar şi pentru poziţia sa cheie la gurile Dunării şi la trecerea spre stepele slave, va atrage inclusiv populaţii venite din Palestina, populaţii evreieşti.

---

[55] Într-o discuţie purtată pe 22 noiembrie 2002 cu profesorul pensionar Mareş, domnia sa chiar nega veridicitatea şi înţelesul corect al acestui termen...

Tot în cadrul caracteristicilor geo-istorice putem menţiona şi *tipul de evoluţie demografică* specifică evreilor de pe aceste meleaguri. În anumite perioade de timp, evoluţia demografică a fost pozitivă sau chiar puternic pozitivă[56], datorată sporului natural, bazat pe o natalitate ce întrecea media specifică pentru populaţia românească. Totuşi, aceste perioade nu au fost caracteristice pentru populaţia evreiească din România; marea majoritate a creşterilor demografice bazându-se pe un *spor migratoriu major*, şi nu pe un spor natural real. În perioadele istorice mai recente, sec.XX şi cu precădere după anul 1948, apare un *fenomen* invers, *de descreştere a numărului populaţiei evreieşti* din România. Aşa cum se va vedea în capitolul referitor la evoluţia în sec.XX, descreşterea numerică se va baza atât pe o emigrare acerbă spre Palestina, SUA, sau alte ţări -şi ulterior anului 1948 spre Israel-, cât şi pe *o involuţie acută a principalilor indicatori demografici,* specifici populaţiei evreieşti în a doua jumătate a sec.XX.

Această „dereglare" demografică semnalată de-a lungul ultimilor 60-70 de ani, are la bază o serie de cauze extrem de clare, dar deosebit de negative ca influenţă asupra viitorului etniei în următorii 50 de ani. Deşi în anumite perioade de timp, în special de-a lungul sec.XIX şi a primelor 2-3 decenii ale sec.XX, populaţia evreiească dispunea de sporuri naturale semnificative, după deceniul 4 al sec.XX, aceste valori vor scade continuu şi permanent. Mai mult decât atât, structura familiei evreieşti din România se va modifica treptat şi ireversibil, ajungându-se astăzi la situaţii deosebite, nemaiîntâlnite la alte populaţii care trăiesc pe teritoriul ţării noastre. Numărul copiilor din familiile evreieşti va scade continuu, ajungându-se astăzi la valorile cele mai mici comparativ cu celelalte populaţii.

Structurarea populaţiei pe grupe de vârstă şi sexe, a cunoscut, deasemenea, schimbări radicale, dacă luăm în consideraţie ultimii 200 de ani. Schimbările sunt vizibile, chiar accentuate în ultimii 60 de ani, piramida vârstelor vorbind de la sine despre transformările petrecute în sânul comunităţii evreieşti. Acest lucru a influenţat direct nivelul fertilităţii femeilor evreice, fertilitate cu nivelul cel mai scăzut pentru întreaga populaţie a României. În condiţiile date, este absolut normal să vorbim despre un *regres demografic accentuat*, ireversibil şi extrem de profund, care a marcat

[56] A se vedea capitolul referitor la evoluţia demografică în sec.XIX.

existenţa evreilor pe aceste meleaguri în ultimul secol. Dacă prezenţa lor demografică pentru cea de-a doua parte a Evului Mediu, pentru perioada modernă şi parţial, cea contemporană, a fost una pozitivă, ascendentă şi optimistă, ultimul secol, cu precădere ultimile 6 decenii au marcat un regres demografic fundamental.

Spaţialitatea evoluţiei demografice a evreilor pe aceste meleaguri a fost şi ea, influenţată de această creştere numerică. Răspândirea teritorială a fost direct influenţată de aceasta. Declinul demografic s-a putut observa printre altele, şi prin dispariţia sau micşorarea unor comunităţi evreieşti de tradiţie (mai ales din Moldova), sau prin scăderea ponderilor şi a concentrări teritoriale ale evreilor, de-a lungul istoriei. Dacă Moldova şi nordul Transilvaniei vor fi deţinut proporţiile cele mai mari în ceea ce priveşte prezenţa evreilor în ţara noastră, în prezent, ei sunt concentraţi în cu totul alte teritorii, cu precădere în Valahia (în Bucureşti) sau în Banat-Crişana, zone care în trecut, nu constituiau areale primordiale pentru evreii din România. Legat de acest aspect al repartiţiei teritoriale, o altă caracteristică fundamentală este reprezentată de *orientarea strict urbană a evreilor*. De-a lungul capitolelor referitoare la evoluţia demografică în sec.XIX şi XX, vor exista o multitudine de analize şi precizări legate de acest aspect al polarizării urbane evreieşti. Această caracteristică a fost prezentă de-a lungul întregii existenţe a evreilor pe aceste meleaguri. În prezent această caracteristică este, însă, puternic accentuată, mai ales dacă luăm în considerare ponderea de peste 97 % pentru evreii din mediul urban (valabilă în anul 2002). Probabil în următorii 20 de ani, această pondere va ajunge la 100 %, avîndu-se în vedere şi structura pe grupe de vârstă a populaţiei evreieşti din mediul rural, excesiv de îmbătrânită. Această îmbătrânire marcantă, este extrem de vizibilă şi numai dacă luăm în consideraţie faptul că grupa de vârstă peste 60 de ani, în 2002, reprezenta aproape 60 % din totalul populaţiei evreieşti din România. Acest lucru reprezintă, desemenea, o altă caracteristică demografică fundamentală pentru evrei.

- o altă categorie de caracteristici specifice evreilor din România se referă la *elementele socio-economice*, care scot în evidenţă pe evrei, comparativ cu marea majoritate.

Pentru comunitatea evreiască, putem vorbi de o ierarhizare extrem de bine înrădăcinată, o structurare internă a comunităţii bine echilibrată, ceea ce a permis, de-a

lungul timpului, existenţa şi continuitatea comunităţilor teritoriale evreieşti. Deşi conducerea este unitară, comunitatea evreiască are la bază principii democratice de luare a deciziilor cele mai importante. Este practic, o dovadă şi a nivelului mare de intelectualizare, din acest punct de vedere, comunitatea evreiască fiind un exemplu de invidiat. Chiar şi în perioadele mai vechi, conştientizarea problemelor ivite şi adoptarea soluţiilor cele mai realiste, dar şi cele mai benefice pentru comunitate, au permis acesteia existenţa şi continuitatea în timp şi spaţiu. Înţelepciunea a fost, în cele mai multe cazuri, factorul care a asigurat ieşirea din cele mai grele situaţii, lucru conştientizat pe deplin de evrei. În această direcţie se remarcă şi grija permanentă pentru copii, eforturile pentru ridicarea nivelului intelectual fiind continue, lucru ce a impus un „model de viaţă" evreiesc, bazat pe o conduită socială şi familială deosebit de bine structurată. În cazul evreilor din România, ca de altfel şi în cazul evreilor de peste tot, supravieţuirea s-a făcut mai ales prin *calitate* şi nu prin cantitate, elementul specific evreilor, apreciat de majoritatea românească, chiar dacă uneori acest element calitativ a fost şi invidiat...

Legat de aceste caracteristici socio-economice, putem menţiona, deasemenea, şi o *bună funcţionare a vieţii religioase* pentru evreii din România. Multitudinea de sinagogi existente de-a lungul istoriei în toate provinciile româneşti demonstrează atât nivelul vieţii spirituale, cât şi toleranţa religioasă specifică poporului român. Să nu uităm faptul că mulţi dintre evreii care au sosit pe meleagurile româneşti de-a lungul timpului, au venit aici şi datorită persecuţiilor religioase din ţările de origine. În România nu a existat de-a lungul Evului Mediu nici o Inchiziţie care să urmărească, să ucidă prin ardere pe rug pe evrei. Nici măcar momentele de groază suportate de evrei în Imperiul Britanic, de-a lungul Evului Mediu, nu s-au întâmplat în România. Desigur, aşa cum am mai afirmat, excese şi cazuri dispersate, izolate, vor fi existat şi pe aceste meleaguri, însă poporul român, în ansamblul său, nu a demonstrat niciodată intoleranţă religioasă faţă de evrei.

Din categoria caracteristicilor economice putem menţiona, în primul rând, pe cele extrem de vizibile şi care au însoţit pe evrei de-a lungul istoriei lor pe aceste meleaguri. O primă orientare economică se referă la *ghidarea spre meserii viabile*, în concordanţă cu statutul lor intelectual în momentul respectiv. Orientarea spre meserii

care aduceau profituri substanţiale, uneori prin rulaje de capital scurte în timp, a constituit o caracteristică specifică evreilor. Predilecţia pentru mediul urban, a adus pe evrei în imposibilitatea deţinerii de terenuri agricole, ceea ce a condus la orientarea spre diferite profesii sau afaceri, chiar în mediul rural. Evreii pot fi consideraţi, în multe cazuri, ca *deschizători de drumuri în anumite domenii economice*. În domeniul bancar, al marii finanţe, evreii au avut un cuvânt greu de spus, în special în ultimile două secole. Deasemenea, *comerţul intern şi extern,* alături de *activităţile de areandare în mediul rural*, au constituit caracteristici economice de bază ale evreilor pe aceste meleaguri. Până şi dispersia în teritoriu, la un moment dat, a fost condiţionată de facilităţile economice oferite de domnitori sau boieri, sau din contră, de îngrădirea acestora.

În acelaşi timp, o altă caracteristică regăsită la comunităţile evreieşti din România se referă la *într-ajutorarea socială şi economică între membrii comunităţii*, sau la ajutoarele primite din partea unor asociaţii şi organizaţii evreieşti străine. Acest lucru demonstrează un realism şi un pragmatism economic şi social extrem de serios şi de bine gândit. *Adaptabilitatea economică la evoluţia momentului* a fost o caracteristică fundamentală a vieţii economice a comunităţilor evreieşti, nu numai din România.

- din punct de vedere *geo-politic*, trăsăturile caracteristice ale evreilor de pe teritoriul ţării noastre sunt extrem de diverse şi de interesante a fi luate în discuţie. Din economie de spaţiu şi avându-se în vedere că acest studiu nu este un studiu geopolitic, ci unul de geografie umană, ne vom rezuma numai la câteva aspecte caracteristice acestei grupe de populaţie.

O primă coordonată, în această direcţie, se referă la capacitatea de înţelegere a momentului istoric trăit şi a conotaţiilor geopolitice ale acestuia, valorificându-se momentul cel mai prielnic pentru populaţia evreiască. Acest lucru denotă o inteligenţă deosebită, ieşită din comun, care a caracterizat pătura intelectuală şi elitele evreieşti din ţara noastră. Este urmarea firească a gradului ridicat de intelectualizare, a calităţii superioare de care aminteam anterior.

Un rezultat al acestui fapt, de-a lungul istoriei, a fost *accederea spre diferite funcţii importante* sau din care diferiţi exponenţi ai evreimii româneşti puteau să obţină

beneficii sau protecţie pentru întreaga comunitate. Evul Mediul târziu este plin de astfel de exemple, unele regăsindu-se şi în cadrul capitolului referitor la perioadele stabilirii evreilor în ţara noastră. Acest lucru demonstrează *o capacitate de supravieţuire în cele mai aspre condiţii istorice*, o luptă continuă pentru emanciparea şi recunoaşterea populaţiei evreieşti ca o naţiune de sine stătătoare[57], care are dreptul fundamental de a avea patria sa, lucru care sa şi întâmplat după anul 1948. *Apariţia mişcării sioniste în a doua jumătate a sec.XIX* a constituit o caracteristică pentru populaţia evreiască din România, caracteristică ce a influenţat viaţa geopolitică a întregii ţări, nu numai a comunităţii evreieşti.

Un alt element important cu valenţe geopolitice se referă la *păstrarea omogenităţii etnice*, în mare măsură, nu prin separaţia etnică şi rasială, cât mai ales prin statuarea unui mod de viaţă specific, care însă, nu a izolat etnia evreiească, ci a ajutat la integrarea ei socială, în special prin propriile sale valori. Acest lucru este deosebit de interesant, deşi populaţia evreiească numără astăzi în jurul a 5.800 persoane, ea constitue un exemplu în ceea ce priveşte integrarea activă, pozitivă, în cadrul societăţii româneşti.

Această implicare benefică, activă, în toate momentele istorice importante ale României, este demonstrată şi numai dacă apelăm la un singur exemplu: războiul de independenţă de la 1877 sau primul Război Mondial, în care evreii şi-a adus contribuţia, inclusiv prin sângele vărsat, la împlinirea şi reîntregirea patriei care i-a adoptat, România. Trebuie să nu uităm nici faptul că evreimea din România a susţinut interesele României ori de câte ori acestea garantau sau asigurau o viaţă normală, liberă, comunităţii evreieşti din ţară, demonstrând loialitate faţă de patria în care trăiau, şi în acelaşi timp, nedând curs diferitelor acţiuni provocatoare desfăşurate (în special la sfârşitul sec.XIX şi în primele 4 decenii ale sec.XX) de unele organizaţii sau chiar guverne de orientare dreapta sau chiar extremă dreapta. Prin multitudinea de personalităţi evreieşti care şi-au adus aportul la dezvoltarea socială, economică şi nu în ultimul rând politică a României, populaţia evreiască merită un loc aparte în panoplia istorică românească, avându-şi statutul său binemeritat, apreciat de persoanele care cunosc pe deplin această contribuţie marcantă.

---

[57] Ne referim la întreaga evreime de pe mapamond, nu numai la cei din România….

Toate aceste caracteristici demografice, istorice, sociale, economice, inclusiv geo-politice crează premisa trasării imaginii complexe a ceea ce reprezintă astăzi populaţia evreiască din România. Pentru înţelegerea cât mai corectă a acestor caracteristici, amintite doar în acest capitol, se impune o analiză cât mai profundă a perioadelor, etapelor şi arealelor de evoluţie a evreilor din ţara noastră, dar în acelaşi timp, şi o explicare cauzală a tuturor fenomenelor geografice, evoluţioniste, care necesită raportare la teritoriu. Vom acorda o atenţie deosebită atât prezentării cât şi exemplificării evoluţiei demografice, separat pentru sec.XIX şi pentru sec.XX, însă, considerăm că este absolut necesară analiza şi explicarea cauzală a fenomenelor geo-demografice care au condiţionat şi influenţat evoluţia în ultimii 200 de ani, a populaţiei evreieşti din România. Deşi, la o primă vedere, această parte a studiului ar putea fi acuzată de o prea mare imixtiune a istoriei în geografie, considerăm că lipsirea evenimentelor cu reliefare teritorială, de cauzalitatea şi determinarea lor istorică, este profund dăunătoare şi nu ar permite înţelegerea corectă a fenomenelor desfăşurate asupra populaţiei evreieşti din ţara noastră.

I.3. FAZE ŞI CĂI DE PĂTRUNDERE A POPULAŢIEI EVREIEŞTI PE TERITORIUL ROMÂNIEI, PÂNĂ ÎN ANUL 1800:

Determinarea în amănunt a fazelor şi a căilor de pătrundere a populaţiei pe teritoriul României este relativ greu de făcut, cel puţin pentru perioadele istorice de început ale feudalismul timpuriu şi Evului Mediu, datorită, în primul rând, lipsei de atestări documentare directe referitoare la comunităţile evreieşti de pe teritoriul României, cât şi datorită dispersiei informaţiei referitoare la evrei într-o serie de surse extrem de diverse. În această direcţie se pot folosii (pentru crearea unui tablou cât mai exact referitor la populaţia evreiească de pe teritoriul celor trei mari provincii româneşti din perioada Evului Mediu) o serie de surse cum ar fi:

- acte comerciale referitoare la vânzări/cumpărări de terenuri, proprietăţi sau mijloace fixe;
- acte referitoare la închirieri sau dare în arendă, întocmite între autohtoni români şi persoane aparţinând etniei evreieşti;
- acte din domeniul financiar, inclusiv evidenţe referitoare la taxe şi impozite, acte financiare de cancelarie, în care se fac referiri şi la impozitarea supuşilor evrei (în special în Transilvania);
- acte juridice, reglementări cu valoare de lege, referitoare la relaţiile dintre români şi evrei, edicte religioase, decrete, transcrieri ale proceselor în care apar martori sau inculpaţi evrei, etc.;
- cronici istorice, unele citate de istorici de marcă, descoperite în ţară sau străinătate;
- evidenţe militare folosite pentru recrutarea şi încorporarea recruţilor, în special în Transilvania (pentru armata maghiară şi ulterior austriacă) sau în Moldova, inclusiv Basarabia (pentru armata ţaristă);
- statistici austriece (pentru provinciile Transilvania, Maramureş, Banat şi Crişana), valabile în special pentru sec.XVIII, transcrise sub forma conscripţiilor;
- alte însemnări sau surse de informare.

Plecându-se de la această diversitate de surse de informare, chiar dacă ele au conţinut informaţii de tip *prezentativ* şi nu *analitic*, referitoare la populaţia evreiască, s-au putut delimita **trei** mari **perioade** [faze] (până în anul 1800), fiecare dintre ele cu trăsături proprii şi cu modalităţi de atestare caracteristice. În acelaşi timp, s-au conturat o serie de diferenţieri la nivel regional (inclusiv la nivelul provinciilor istorice), în ceea ce priveşte modul de acces al evreilor pe teritoriul României, cauzalitatea prezenţei lor, dar mai ales, diferenţieri referitoare la modalitatea manifestării prezenţei acestei etnii în viaţa socială, economică, financiară şi politică a provinciilor româneşti, de-a lungul Evului Mediu.

O primă caracteristică a evoluţiei populaţiei evreieşti, până în anul 1800, valabilă pe cuprinsul tuturor provinciilor istorice româneşti, se referă la delimitarea celor trei mari perioade (faze), fiecare prezentând caracteristici spaţiale, temporale şi funcţionale diferite:

1. Se poate diferenţia o primă perioadă a stabilirii evreilor pe teritoriul românesc, extinsă **până în sec.XV**, cu menţionări sărace (probabil şi grupurile de evrei au fost puţine şi restrânse numeric, iar ţinerea evidenţei populaţiilor în aceea perioadă era o activitate foarte sporadică şi cu totul ocazională) şi disparate în timp. Specific pentru această perioadă este apariţia unor însemnări referitoare la evreii din Transilvania, în timpul domniei unor regi maghiari (mai cunoscuţi fiind Ladislau I şi Coloman), ce-şi întindeau protectoratul şi asupra provinciei româneşti, în sec.XI-XII. Aceste însemnări au fost regăsite în cadrul unor legi sau decrete care opreau căsătoriile dintre evrei şi creştini, reglementau relaţiile dintre aceştia pe baza unor principii destul de restrictive, impunând o serie de condiţionări sociale, fiscale şi referitoare la proprietate. Aceste documente date de regii maghiari sub formă de legi (sau Bule) de-a lungul sec.XI-XII şi mai târziu, conţineau articole stric axate pe problematica referitoare la evreii din regatul maghiar, deci, prin extensie, şi asupra evreilor din Transilvania. Existenţa unor menţiuni în legi şi acte oficiale[58] demonstrează prezenţa pe aceste teritorii a evreilor şi faptul că, prin numărul lor, cât mai ales prin statutul

[58] Cum ar fi: Bula de Aur emisă de Andrei al II-lea (articolul 24) sau Decretul II, capitolul 21, din legea dată tot de Andrei al II-lea în anul 1231.

lor în regat, erau deja luaţi în considerare de către regii maghiari la aceea vreme.

În Ţara Românească (Valahia) şi Moldova, apar însemnări şi documente pe baza cărora istoricii au putut stabilii perioade în care evreii au venit şi s-au aşezat pe aceste teritorii. Bogdan Petriceicu Haşdeu consemnează prezenţa israeliţilor în 1170, iar în documentele adunate în lucrarea *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol. I, această dată este confirmată prin documentul nr.1, pag.3, referitor la itinerariul lui Beniamin din Tudela care a amintit despre evreii din ţările româneşti, la 1165.

Este, deasemenea, o perioadă de deschidere a comerţului evreiesc desfăşurat între Bizanţ, Rusia şi Polonia, activitate care va modela prezenţa evreilor pe Valea Siretului şi în întreaga provincie istorică Ţara Românească. Tot acum apar menţionări referitoare la implicările juridice ale evreilor citaţi în procese referitoare la proprietăţi (ca martori), lucru ce demonstrează că aceste grupe de populaţie alohtonă erau deja stabilite în oraşele transilvănene, în sec.XII-XIII.

Este, deasemenea, perioada în care apar primele documente comerciale[59], alături de o serie de documente proprii comunităţii evreieşti emise de rabini.

Concluzia pentru această perioadă este că diferite grupuri de evrei, de regulă formate din câteva zeci de persoane, încep să se stabilească de regulă de-a lungul drumurilor comerciale, în localităţile existente, având ca principală ocupaţie comerţul de tranzit. Ponderea lor în cadrul marii mase de autohtoni a fost foarte redusă, totuşi caracteristicile vieţii sociale specific iudaice au împiedicat procesul natural de asimilare, păstrându-se departajarea între evrei şi români. Menţionările amintite (care vor fi dezvoltate ulterior pe larg în acest capitol), nu oferă informaţii exacte asupra numărului sau repartiţiei teritoriale a evreilor, oferă însă o imagine sumară, punctuală, a prezenţei lor şi a unor caracteristici ale existenţei lor pe aceste teritorii. Ca un caz aparte, merită menţionaţi cazarii (khazarii), pătrunşi pe teritoriul Ţării Româneşti (probabil

[59] În lucrarea *The Standard Jewish Encyclopedia*, aparută în anul 1966, la paginile dedicate României, sunt menţionaţi evreii din Ţara Românească la 1391 şi cei din Moldova şi Bucovina la 1349, ca fiind în majoritatea cazurilor comercianţi stabiliţi de-a lungul drumurilor comerciale principale.

prin Moldova) între sec.VII şi IX, însă informaţiile referitoare la ei sunt extrem de interpretabile şi relativ greu de susţinut ştiinţific[60].

2. O a doua perioadă a stabilirii evreilor în România poate fi considerată cea desfăşurată de-a lungul **sec.XV-XVII**. În această perioadă, apar menţionări referitoare la un nou fenomen, care va influenţa puternic repartiţia teritorială a evreilor în provinciile istorice româneşti: imigrarea din Polonia şi Galiţia spre Moldova şi, ulterior, spre Muntenia. În această perioadă apar reacţii directe ale principalelor curţi domneşti din Moldova şi Ţara Românească referitoare la poziţia, statutul şi locul evreilor, în raport cu populaţia majoritară. Menţionările sunt, de asemenea, reduse, însă ele apar în cadrul unor legi, decrete sau cronici de cancelarie, având girul voievozilor români. Alături de acest tip de citare, apar menţionări referitoare la participări ale evreilor în diferite acţiuni, inclusiv militare[61], dar elementul cel mai important pentru această perioadă, este cel impus de stabilirea grupurilor de evrei târgoveţi, refugiaţi politici, care au găsit în provinciile româneşti un loc de refugiu, la adăpost de vitregiile vremii. În acelaşi timp, această perioadă excelează în apariţia comunităţilor evreieşti din principalele oraşe româneşti (în special în Transilvania, Moldova, dar şi în Ţara Românească), lucru demonstrat şi de prezenţa unor pietre funerare aflate în cimitirele din Iaşi (1549), Botoşani (1560), Neamţ (1677 şi 1689), Râmnicu Sărat (1661) şi Bucureşti (1682).

   Un fenomen deosebit de important, caracteristic pentru această perioadă, se referă la accederea unor evrei la funcţii importante la curţile domneşti româneşti ale vremii. Posturi ca secretari personali ai domnitorului sau medici personali ai acestuia, sfetnici sau creditori ai coroanei, sunt extrem de comune pentru această perioadă. Domnitori de marcă ai istoriei române[62] au avut la curtea lor astfel de înalţi dregători, lucru care a influenţat în mod pozitiv întreaga comunitate evreiască din provinciile româneşti. O oarecare susţinere a

---

[60] Dr.Constatin Rezachevici are trei articole în această direcţie, încercând să impună ideea că aproape în totalitate evreii din România şi-ar avea originea în aceşti khazari.

[61] În *Cronologia lui Augustus Heironimus Ortelius*, la pag.481, şi în ediţia *Ortelius Redivivus*, retipărită la 1665, la pag.280, sunt menţionaţi evreii care au participat în armata lui Mihai Viteazu în lupta împotriva lui Gheorghe Basta.

[62] Ştefan cel Mare, Alexandru Mircea, Ioan Vodă cel Cumplit, Aron Vodă (care el însuşi era evreu, mama sau fiind evreică), sau Vasile Lupu ş.m.a.

venirii şi stabilirii grupurilor de evrei pe teritoriul provinciilor istorice româneşti poate să fi fost iniţiată şi de aceste poziţii privilegiate ale unor aleşi evrei ai vremii. În acelaşi timp, susţinerea evreilor de către Imperiul Otoman, ca metodă de contracarare a influenţei greceşti în Principate, mai ales sub raport comercial şi financiar, ar fi putut declanşa o serie de evenimente favorabile venirii şi stabilirii evreilor pe aceste teritorii.

Având în vedere documentele existente şi premisele favorabile ale vremii, şi ţinând cont de contextul general istoric al timpului, se pare că au existat pentru această perioadă două „căi” prin care evreii au sosit şi s-au stabilit în Principate, în special în Moldova şi Ţara Românească: o primă *poartă* de acces a fost cea din nordul şi nord-estul Moldovei, prin care au pătruns comercianţi evrei ce făceau legătura între Polonia şi Galiţia, pe de-o parte, şi Imperiul Otoman, pe de altă parte. În lungul acestor drumuri comerciale, adevărate axe de circulaţie orientate de la nord la sud, ce străbăteau Moldova pe Valea Siretului şi estul Ţării Româneşti, ocolind Carpaţii şi Subcarpaţii Curburii, s-au constituit fluxuri comerciale importante, ce au permis în timp stabilirea evreilor, în localităţile deja existente, iar ulterior chiar, crearea de către aceştia a faimoaselor târguri şi târguşoare evreieşti din Moldova. Activitatea economică şi deci, posibilitatea de stabilire într-o localitate pe aceste axe, a constituit factorul care a dus la creşterea numerică a evreilor în zonele respective, capitalele provinciilor şi ale regiunilor (oraşele mai bine dezvoltate economic), concetrând un număr din ce în ce mai mare de evrei. Se pare că în această perioadă începe fenomenul de *dispersie pe motive economice* a acestei grupe de populaţie, penetrarea făcându-se destul de lent, radiar faţă de centrele şi axele de concentrare a evreilor.

O a doua *poartă* de trecere a evreilor spre noi zone pe teritoriul României, a fost cea din nordul Moldovei, spre Transilvania, prin Maramureş. Vecinătatea dintre Moldova istorică (inclusiv Bucovina) şi Maramureş, precum şi posibilitatea legăturilor cu regatul ungar, paralel cu posibilitatea pendulării între Transilvania şi Moldova în perioadele de persecuţie, a înlesnit concentrarea populaţiei evreieşti în nordul Transilvaniei, dar şi în oraşele din sudul ei (Sibiu, Braşov

etc.). Faptul că Munţii Carpaţi nu au constituit o piedică în calea evreilor ce au trecut din Moldova în nordul Transilvaniei, demonstrează încă odată faptul că, circulaţia între cele două provincii româneşti era extrem de facilă, munţii unificând populaţiile existente pe cele două versante şi nu izolându-le, cum sugerează o serie de autori maghiari... Pătrunderea evreilor în Maramureş constitue o dovadă a continuităţii şi omogenităţii teritoriale specifice poporului român din toate provinciile istorice româneşti.

3. A treia perioadă a stabilirii evreilor pe teritoriul ţării noastre poate fi considerată cea desfăşurată de-a lungul **sec.XVIII**. Caracteristica esenţială a acestei perioade este apariţia unui fenomen nou în Moldova, şi anume: chemarea de către unii boieri moldoveni a negustorilor evrei, în vederea dezvoltării comerţului în oraşele şi târgurile moldoveneşti, cât şi pentru crearea unor noi aşezări, de regulă târguri. Paralel cu acest proces de *urbanizare primară*, se remarcă o intensificare a prezenţei evreilor în special în localităţile urbane, deci o *sedentarizare urbană*, caracteristică ce se va accentua şi mai mult de-a lungul sec.XIX şi XX.

   În acest sens, al chemării evreilor de către marii boieri, există documente domneşti (de cancelarie), prin care unii boieri au invitat negustori evrei şi armeni (uneori şi greci, în sud), facilitându-le instalarea la oraşe (prin neplata taxelor şi a impozitelor pentru o anumită perioadă de timp), precum şi crearea de noi târguri şi târguşoare, nu numai pe axele de circulaţie, dar şi în zonele adiacente, mai puţin urbanizate ale Moldovei.

   Un alt element specific perioadei este apariţia primelor menţionări statistice asupra populaţiei evreieşti din Banat. În 1770, în statistica lui Clary de Altruingen sunt menţionaţi la pag.196, un număr de 353 evrei[63]. Tot în această perioadă apar primele menţionări de sinagogi în Iaşi, datând de la 1726. Un aport important asupra determinării numărului de evrei din provinciile istorice româneşti, îl aduce şi autorul Elemer Illyes, care apreciază la circa 30.000-40.000 persoane numărul de evrei stabiliţi în Maramureş, Satu Mare şi Bihor, în

---

[63] Statistică meţionată de Ştefan Manciulea în lucrarea *Elemente etnice streine aşezate în Banat între anii 1000-1870*, apărută în anul 1943, la Timişoara.

perioada 1772-1793, veniţi din Polonia[64]. Aceste cifre vorbesc despre fluxurile de imigranţi evrei sosiţi în Transilvania, în perioada domniei Mariei Tereza, ca urmare a persecuţiilor la care au fost supuşi. Dar nu numai fluxurile de imigranţi cunosc transformări în această perioadă, ci mai ales modul de abordare a problemei evreieşti, care capătă o nouă semnificaţie, orientându-se spre noi probleme, făcând tranziţia de la modul feudal de abordare spre o nouă modalitate, modernă, aplicată după anul 1803.

Diferenţierile cele mai importante se remarcă, însă, nu atât în delimitarea unor perioade sau etape în evoluţia populaţiei evreieşti din România, ci mai ales în stabilirea unor particularităţi specifice principalelor provincii istorice ale ţării noastre. Aici, în legătură cu elementul teritorial, apar cele mai evidente diferenţieri ale evoluţiei populaţiei evreieşti, fiecare provincie având propria sa imagine, propriile sale caracteristici teritoriale, care dau nota geografică abordării acestui subiect. Iată câteva din cele mai importante momente, cu reliefare teritorială, ale evoluţiei populaţiei evreieşti, în cadrul provinciilor istorice tradiţionale româneşti:

64 Elemer, I. (1982) *National Minorities in Roumania. Change in Transylvania*, East European Monographs, Boulder, New York.

a. Moldova

Moldova (de până la Prut), Basarabia şi Bucovina constitue în fapt componentele unei singure provincii istorice româneşti, numită simplu *Moldova*, şi care se întinde de la lanţul Carpatic în vest, până la râul Nistru în est. Am preferat să facem această menţiune de la bun început, tocmai pentru a sublinia unitatea între aceste componente şi faptul că, de-a lungul istoriei, ele au funcţionat ca un tot unitar, indisolubil şi indivizibil. Mai mult decât atât, în relaţie cu populaţia evreiască, Moldova s-a constituit ca o singură provincie istorică, de-a lungul Evului Mediu, trăsăturile sale comune regăsindu-se unitar atât în Moldova de până la Prut, cât şi în Basarabia şi Bucovina. Această provincie istorică prezintă o serie de particularităţi teritoriale referitoare la evoluţia evreilor dar şi caracteristici proprii care o diferenţiază de celelalte provincii istorice româneşti.

Deşi Moldova nu a dispus de însemnările de cancelarie pe care le vom întâlni încă din sec.XI în Transilvania, şi aici datările documentare referitoare la prezenţa evreilor sunt extrem de vechi, mergând înapoi în timp până la începutul sec.XIII. Astfel, pentru perioada menţionată, există o serie de semnalări (citate în paginile anterioare) care se referă la comerţul efectuat de aşa numiţii *caraiţi* (comercianţi de tranzit care asigurau schimburile de mărfuri dintr-o regiune în alta, dispunând de anumite facilităţi la trecerea punctelor de vamă), care legau din punct de vedere comercial Bizanţul (şi ulterior Imperiul Otoman) de Rusia şi Polonia, traversând Bulgaria şi ţările dunărene. Această însemnare este importantă pentru faptul că ea demonstrează două lucruri: în primul rând, traversarea acestor teritorii desemna posibilitatea de vieţuire şi trai în raport cu populaţia autohtonă, şi în al doilea rând, faptul că, traseul urmat, ce se suprapunea în mare parte pe Valea Siretului, a constituit un element de favorabilitate pentru comercianţii evrei. Ulterior, o bună parte din mărfurile transportate de aceşti caraiţi, vor fi vândute de-a lungul acestei axe comerciale (Valea Siretului) către domnitorii din Moldova şi Ţara Românească, acţionând ca un vector de penetrare a mărfurilor străine (şi de lux) către curţile domneşti autohtone.

Menţionările pentru perioada imediat următoare, până în sec.XIV, sunt sărace, probabil datorită faptului că populaţia evreiască din Moldova se va fi rezumat numai la această categorie extrem de restrânsă a comercianţilor de tranzit. Deşi există în cadrul culegerii de documente *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol.I, mai multe documente datate sec.XII-XIII pentru Moldova, o serie de autori[65], afirmă că menţionările referitoare la evreii stabiliţi în Moldova (şi Ţara Românească) ar fi sporadice pentru sec.XIV-XV şi că numărul lor ar fi fost nesemnificativ. Informaţiile existente nu pot confirma, dar nici infirma, această opinie, tocmai datorită faptului că, în Moldova, evidenţele referitoare la grupurile de populaţie existente în principat au început a se întocmi mult mai târziu.

O serie importantă de menţionări referitoare la evreii din Moldova apar, însă, în sec.XIV, citate de istorici de marcă, cum ar fi Nicolae Iorga, care semnalează în articolul său *Note istorice privitoare la evrei în ţările noastre*, apărut în „Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie", nr.III, la pag.143, faptul că în partea sud-estică a Basarabiei (la Cetatea Albă) exista o comunitate evreiască importantă, cât şi faptul că de-a lungul Văii Siretului exista un flux important de circulaţie a mărfurilor determinat de evrei. Asemenea citări mai apar şi la alţi autori, tot referitor la perioade din sec.XIV.

În sprijinul ideii că în Moldova se putea vorbi încă din sec.XIV de o comunitate de evrei stabilă şi bine dezvoltată, vin şi menţionările referitoare la ei, din diferite acte comerciale ale sec.XIV, emise în Moldova şi Bucovina, dar mai ales documentele proprii emise de rabini[66]. Existenţa unor documente proprii emise de rabini, demonstrează faptul că acolo existau comunităţi stabile, organizate şi conduse de un lider recunoscut, ceea ce implică o prezenţă concretă în timp, o anume perioadă de stabilitate pe acele teritorii. Conform părerii istoricului Octavian Gâdei, în târgurile din Moldova încep să se stabilească grupuri de evrei „târgoveţi" încă înainte de anul 1500[67], acest lucru fiind dovedit şi de existenţa în cimitire a pietrelor tombale, datate la

---

[65] Opinia Dr.Constantin Rezachevici prezentată în articolul foileton *Evreii din ţările române în Evul Mediu*, apărut în revista "Magazin Istoric", numerele din lunile august, septembrie şi octombrie 1995.

[66] Unele dintre aceste documente au stat la baza afirmaţiilor apărute în *The Standard Jewish Encyclopedia*, care menţionează evrei în Ţara Românească la 1391, în Moldova la 1349, iar în Bucovina evrei în sec.XIV.

[67] Manolescu, Al. citat de Octavian Gâdei în lucrarea *Ocrotirea minorităţilor*, pag.82.

1467 şi 1549 (Iaşi), 1560 (Botoşani), 1627 (Piatra Neamţ), 1652 (Dorohoi), 1661 (Rm.Sărat) şi 1677-1689 (Neamţ).

Odată cu trecerea în sec.XV, numărul evreilor ce tranzitau Moldova şi Bucovina creşte simţitor, activităţilor comerciale alăturându-se acum şi o serie de însărcinări diplomatice trasate de sultan. Astfel, la curtea Moldovei apar, pe lângă comercianţii care vindeau diferite articole de lux, şi o serie de mediatori şi diplomaţi evrei reprezentând interesele Imperiului Otoman şi pe sultan[68]. Prezenţa acestor diplomaţi şi mediatori demonstrează însemnătatea pe care sultanul o dădea trimişilor evrei, încrederea pe care aceştia o insuflau sultanului, dar şi importanţa strategică pe care Moldova o avea pentru Imperiul Otoman. Existenţa unor astfel de înalţi dregători, facilita indirect şi stabilirea de noi evrei pe teritoriul Moldovei, protecţia oferită de trimişii sultanului fiind mult apreciată la vremea respectivă.

Această poziţie, oarecum privilegiată, a evreilor la curtea domnească a Moldovei, este întărită şi de pătrunderea acestor exponenţi ai evreimii otomane sub forma doctorilor sau spiţerilor (farmacişti) personali ai domnitorului. Domnitorul Petre Şchiopul (1574-1579 şi 1582-1591) îl are ca medic personal pe doctorul Solomon Askenazi, zis Tedeschi, venit de la curtea sultanului. Deasemenea, o parte dintre ei au jucat şi rolul de sol (ambasador), trimis special al sultanului, sau chiar de ataşaţi permanenţi militari ai sultanului la curtea domnitorilor moldoveni. Este notoriu cazul medicului evreu Isac-beg, acreditat la curtea lui Ştefan cel Mare în anul 1473[69], care a funcţionat nu numai ca medic, ci şi ca diplomat şi ambasador. Tot la curtea lui Ştefan cel Mare, hanul turcoman Uzun Hassan va acredita la nivelul cel mai înalt un trimis permanent evreu, care va juca un rol important în declanşarea războiului împotriva Imperiului Otoman şi al sultanului. În 1591, domnitorul Aron Vodă se urcă pe tronul Moldovei şi prin intervenţia unui medic evreu la Sinan Paşa, căruia îi promite în numele viitorului domn supunere şi un bir deosebit plătit sultanului. La numai 3 ani de la urcarea pe tron, Aron Vodă ucide 19 evrei turci, foşti creditori ai săi, pentru a scăpa de plata datoriei contractate la urcarea pe tron.

---

[68] Neumann, V. (1996) *Istoria evreilor din România*, Ed.Amarcord, Timişoara, pag.21.

[69] Menţionări asupra lui Isac-beg apar în corespondenţa diplomatică europeană, începând cu anul 1471, citat de M.A.Halevy în studiul *Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu evreii*, în vol. "Omagii d-nului dr.Ad.Stern cu ocazia celei de-a 80-a aniversări a naşterii sale", Anuar de Studii Judaice, vol.II, Bucureşti, 1929, pag.40-41.

Un alt flux, ce va compensa într-o oarecare măsură pătrunderea evreilor în Moldova din Imperiul Otoman, se va realiza în a doua jumătate a sec.XV până la începutul sec.XVI, când grupuri însemnate de evrei ashkenazi vor venii din Polonia, Austria, Germania, Cehia, Moravia, Lituania şi Ucraina, la Iaşi, se vor stabilii şi vor forma prima obşte evreiască din oraş, în a doua jumătate a sec.XVI, având ca principală activitate comerţul. Astfel, Iaşul începe să devină un centru polarizator pentru populaţia evreiască sosită pe relaţia nordică, însă, odată cu trecerea în a doua jumătate a sec.XVI, aici vor începe să apară şi grupuri din ce în ce mai mari de evrei sosiţi din Imperiul Otoman, care se vor răspândii în jumătatea nordică a Moldovei, inclusiv în Basarabia şi partea estică a Bucovinei. În acest fel, la sfârşitul sec.XVI, în Iaşi vor exista ambele tipuri de evrei europeni, sepharzi şi ashkenazi, constituind una dintre cele mai puternice comunităţi evreieşti din ţară, concentrând fluxurile de evrei venite atât din nord, cât şi din sud, inclusiv pe tot parcursul sec.XVII.

Această comunitate puternică îşi întăreşte continuu poziţia, prin activităţi comerciale specifice, în unele cazuri ajungînd să deţină monopolul asupra unor categorii comerciale importante. Încă din anul 1527, pe timpul domniei lui Petru Rareş, apar o serie de comercianţi evrei implicaţi în diferite procese referitoare la importul de vite şi piei, procese care se vor solda cu măsuri restrictive referitoare la activităţile comerciale desfăşurate de evrei în Moldova, măcar pentru o vreme. Această tendinţă de a acapara piaţa, de a crea un monopol asupra produselor agricole, este semnalată şi prin documentul nr.51, pag.41-42, din vol.I a culegerii de documente *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România,* unde este citat evreul Iosif Nasi ca deţinând monopolul comerţului cu vin în Moldova la 1568! Deţinerea monopolului la anumite produse alimentare era atât de importantă, încât nu scapă observaţiei nici călătorilor ce străbăteau aceste regiuni. În 1593-1594 apare relatarea geografului italian Giovanni Antonio Magini despre prezenţa evreilor în Moldova şi despre statutul lor economic în această provincie: „...în Moldova se află mulţi...evrei...care deţin tot negoţul. Căci aceştia sunt cei ce exportă grâul şi vinul în Rusia şi în Polonia şi tot astfel piei, cerge, ceară, miere, pastramă de vită, unt, legume la Constantinopol.” (*Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România,* vol.I, doc.80, pag.61[70]).

[70] Citat din lucrarea *Geografia* a padovezului Giovanni Antonio Magini, apărută la Veneţia în anul 1596.

O altă mărturie asupra importanţei comunităţilor evreieşti din Moldova, se poate regăsii în lucrarea tipărită la Veneţia, în anul 1592, a lui Leonardo Cerlemetii Vinitiana, intitulată *Geografia sive descrizione universalle della Terra,* care la pag.197 a vol.II (având titlul *La doppia Valachia sive la Moldavia et la Transalpia*) apare textul: „...în Moldova locuiesc mulţi armeni, evrei, unguri, saşi şi ragujani, care au în mână tot comerţul... Apoi chiar vinul de Malugia, care e dus din Creta în Polonia şi Germania, trece cu totul prin această ţară, unde Domnul percepe taxe mari...” (*Egalitatea*, Bucureşti, XXX, 1914, pag.73, citat de Kuller, H., opere citate, pag.59).

Aceste stări de fapte au născut o serie de reacţii violente din partea populaţiei autohtone. Dr.E.Schwarzfeld aminteşte într-un studiu[71] al său, despre raportul trimişilor regelui Maximiliam, numiţii Belsius şi Bergkovicz, adresat pe 8 aprilie 1562, din Hârlău, referitor la prezenţa –printre altele- şi a evreilor în Moldova, precum şi la persecuţiile la care sunt supuşi aceştia. Aceste persecuţii, care veneau sub forma restricţiilor impuse de domnitor, aveau ca scop nu atât „împăcarea” părţii româneşti, ci mai ales, împiedicarea accesului spre poziţii din ce în ce mai importante a părţii evreieşti. Astfel, acte oficiale ale voievozilor şi domnilor Moldovei din sec.XVI, vor face referiri directe la reglementări legate de evreii din Moldova, trasând un anumit statut acestei comunităţi ne-creştine. Hrisovul lui Ştefan al IV-lea, Domnul Moldovei la 1526, nu va permite împroprietărirea şi comerţul pe teritoriul Moldovei pentru evrei. Legea dată de Petre Şchiopul din 1579 va sancţiona, prin izgonire, evreii care fac comerţ neonest cu vite[72] pe teritoriul Moldovei.

Perioadele de prigoană a evreilor în Moldova au corespondente şi dincolo de graniţele provinciei, însăşi fluxurile de populaţie evreiască care vor ajunge în final tot în Moldova, vor avea ca şi cauză centrală aceste prigoane, însă de data aceasta desfăşurate în Polonia, Rusia şi Lituania. La începutul sec.XVII, ca urmare a marilor persecuţii ale cazacilor zaporojeţi conduşi de hatmanul Bogdan Hmelnicki, apar noi comunităţi evreieşti în Moldova, unde pentru o perioadă de timp relativ îndelungată vor găsii adăpost şi acceptare.

---

[71] *Evreii în Moldova în sec. al XVI-lea şi al XVII-lea.*

[72] Săghinescu, V. (1906) *Evreii din România (1418-1906)*, Iaşi.

Tot legate de aceste fluxuri, specifice începutului de sec.XVII, sunt şi comunităţile din localităţile: Soroca, Focşani, Roman, Chişinău, Tg.Neamţ şi Piatra Neamţ. Deşi creşterea numărului de evrei începe să fie din ce în ce mai semnificativă, comunităţile prinzând contur, numărul acestora, comparativ cu numărul total al populaţiei Moldovei era extrem de redus. Schimbarea fundamentală în politica faţă de evrei a fost iniţiată de domnitorul Ştefan Tomşa (1611-1615), prin acordarea de înlesniri (în decembrie 1613) pentru practicarea comerţului şi aşezarea pe teritoriul Moldovei. Alături de aceste favorabilităţi decretate de domnitorul Tomşa, fluxurile importante apărute dinspre Polonia, începând cu anul 1612, după încheierea Tratatului de la 8 octombrie 1612, dintre regele Poloniei şi domnitorul moldovean, vor avea ca rezultat creşterea numărului de evrei.

Reglementările referitoare la evreii din Moldova vor cunoaşte o nouă faţetă odată cu „pravila" dată în anul 1646, la Iaşi, de domnitorul Vasile Lupu (1634-1653), numită „Carte românească de învăţătură", care în „pricina" nr.16 reglementează situaţia evreilor din Moldova acelei vremi. Creşterea, rămasă la valori relativ mici dar constantă, va duce peste 100 de ani, la începutul sec.XVIII, la situaţia în care numărul familiilor evreieşti din Iaşi să fie de 171, din totalul de 574 recenzate. Importanţa Iaşului este subliniată, pentru această perioadă, ca şi comunitate evreiească stabilă şi permanentă, şi de existenţa celei mai vechi pietre funerare evreieşti existente în oraş, localizată în fostul cimitir Ciurchi, datată la 1610. Creşteri însemnate apar, în aceaşi perioadă, şi la Bacău, Bârlad, Botoşani, Dorohoi, Huşi, Roman, Galaţi, Suceava, Siret şi Trotuş, remarcându-se un nou fenomen: diversificarea meseriilor practicate de evreii din mediul urban. Comunităţile din Iaşi (1650), Soroca (1650) şi Dorohoi (1650), Ştefăneşti (1657), alături de cele din Piatra Neamţ (1677), Câmpulung Moldovenesc (1684), Focşani (1691) şi chiar Tighina (1700) se dezvoltă, structurându-şi categorii profesionale specifice comunităţilor evreieşti. Unii autori sugerează chiar faptul că aceste prime comunităţi evreieşti din Moldova (urmate ulterior şi de comunităţile din Ţara Românească) au fost iniţiate de marele val de evrei ashkenazi veniţi din Polonia la 1648, val care ar fi cuprins şi Ţara Românească[73]. Autorul (Dr.Rezachevici) leagă

[73] Dr.Rezachevici numeşte provinciile Moldova şi Ţara Românească ca fiind "ţările române extra-carpatice", desprinzându-le ca evoluţie de Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş.

numărul mare de evrei de pe teritoriul Poloniei şi Rusiei, Lituaniei, Ungariei şi Crimeei, de populaţia fostului Imperiu Khazar (din sec.VI-X). El afirmă chiar că: „...ultimul mare val de evrei (khazari) s-a răspândit în Uniunea polono-lituană la mijlocul sec.XVII, când au intrat şi în spaţiul românesc...” (*Magazin Istoric*, nr.8/1995, pag.63). Deasemenea, acelaşi autor afirmă că: „...evreii khazari, care au alcătuit şi alcătuiesc masa principală a evreilor europeni...”, pentru a se contrazice la pag.64, cu o altă afirmaţie: „...migraţia sepharzilor (evrei spanioli), cea mai numeroasă şi înfloritoare comunitate de evrei...din Europa”. Originea evreilor care s-au stabilit pe teritoriul Moldovei în Evul Mediu este o problemă mult prea complicată pentru a ne permite să simplificăm totul la ...Imperiul Khazar!

În sec.XVIII, influenţa evreilor, cât şi prezenţa lor pe teritoriul Moldovei se face din ce în ce mai simţită. Puncte strategice sunt ocupate de evrei, cum ar fi vama de la Soroca (pe Nistru) care în anul 1701 era luată în arendă de către evreii din comunitatea existentă în oraş. Apar din ce în ce mai multe inscripţii tombale în cimitire evreieşti (cum este cazul la Bacău, cu inscripţia tombală datată la 1703), dovadă a dezvoltării comunităţilor evreieşti din Moldova în ritmuri din ce în ce mai mari. Un moment important în structurarea spirituală şi organizatorică a acestor comunităţi a fost constituirea instituţiei *hahambaşiei*. Funcţia de hahambaşa[74] este acordată nepotului lui Rabi Naftuli Cohen de către marea Poartă, în anul 1719, funcţie devenită ereditară timp de aproape un veac. În noiembrie 1724, la Iaşi, este numit hahambaşa evreul Naftuli ben Iţhac, urmat de fiul său Isaia, pentru ca în anul 1834 funcţia de hahambaşa să se desfinţeeze.

Dezvoltarea comunităţilor evreieşti din Moldova cunoaşte un nou ritm, apar comunităţi noi în Herţa (1746), Hârlău, Ocna, Orhei (1742), Rădăuţi (1746) şi Bălţi (1792), creşte continuu numărul evreilor şi începe un proces interesant desfăşurat în marile oraşe: concentrarea comunităţii în anumite zone ale oraşului, pe anumite străzi. Gh. Ghibănescu aprecia (în anul 1921), în lucrarea *Catastihul Iaşilor*, la circa 400 persoane numărul evreilor din oraşul Iaşi, la 1755. El evidenţia existenţa a 66 case evreieşti în oraş, concentrate pe 2 artere comerciale importante:

---

[74] Hahambaşa era marele rabin al tuturor evreilor din Moldova, având sub jurisdicţia sa şi pe coreligionarii din Ţara Românească.

- uliţa Rusească, cu 23 de case;
- uliţa Hagioaei, cu 28 de case;
- diferenţa de 15 case fiind răspândite pe mai multe străzi din oraş.

În anul 1774, în acelaşi oraş, Iaşi, erau înregistrate un număr de 171 familii evreieşti, grupate pe 5 străzi (uliţe). Această grupare va fi mult mai evidentă în a doua jumătate a sec.XIX.

Ultimele decenii ale sec.XVIII au constituit un moment important în evoluţia numerică a evreilor din Moldova. Exodul puternic dinspre Galiţia spre Moldova în anul 1772, determinat de anexarea Galiţiei de către austrieci şi împărţirea Poloniei, a dus la creşterea puternică a numărului de evrei din jumătatea nordică a Moldovei. Procesul se va relua după anul1803, când grupuri mari de evrei vor pătrunde în nordul Moldovei şi se vor stabilii în special în noile formaţiuni urbane înfiinţate de evrei: târgurile şi târguşoarele. Deşi iniţial specifice doar Moldovei, târgurile şi târguşoarele vor apare şi în Ţara Românească, după anul 1790, atunci când Bucovina va fi anexată de austrieci, lucru care va determina comunităţi evreieşti importante să se deplaseze spre sud, pentru a fi la adăpost.

Astfel apar, atât în Moldova cât şi în zona central-estică a Ţării Româneşti, la finele sec.XVIII, circa 30 noi târguşoare, majoritatea fiind înfiinţate în exclusivitate de evrei[75]. Ulterior această abordare „urbanistică" va devenii politică de stat în cele două provincii istorice, numărul târgurilor astfel înfiinţate dublându-se în mai puţin de 50 de ani. Istoricul Gh.Ghibănescu afirma importanţa prezenţei „elementului jidovesc" în colonizarea târguşoarelor din Moldova, lucru subliniat şi de Al.Th.Obreja şi V.Tufescu, ultimul va conchide că majoritatea târguşoarelor „apar dintru început evreieşti". El dă ca exemplu târgurile Mihăileni, Bucecea, Iveşti, Fălticeni etc. Apariţia acestor târguri şi târguşoare va duce la o creştere numerică însemnată a evreilor în Moldova. În anul 1774, primul recensământ al populaţiei Moldovei efectuat de autorităţile militare ruse, indica circa 1.300 evrei capi de familie şi un total de circa 6.500 persoane[76]. Mai mult decât atât, unii autori apreciază numărul târgurilor şi târguşoarelor apărute în Moldova datorită evreilor ca fiind mult mai mare, deci

[75] Kuller, H….,op.citate, pag.57.
[76] *O istorie a evreilor din România...*, op.citate, pag.131.

implicit, o creştere numerică mult mai mare a evreilor de-a lungul sec.XVIII. *The Standard Jewish Encyclopedia*, la litera M (Moldova), apreciază la 63 numărul târgurilor şi târguşoarelor cu funcţiuni strict comerciale apărute în Moldova la sfârşitul sec.XVIII şi începutul sec.XIX. Studiul doctorului E.Schwarzfeld intitulat *Din istoria evreilor. Împopularea, reîmpopularea şi întemeierea târgurilor şi târguşoarelor din Moldova*, editat în anul 1914, prezintă în amănunt procesul de creare a unei categorii de oraşe comerciale noi în Moldova sec.XVIII. Importanţa acestui fenomen se va observa pe deplin, de-a lungul sec.XIX şi va avea urmări profunde asupra evoluţiei numărului de evrei, a structurii funcţionale a oraşelor Moldovei, cât şi asupra tipurilor de activităţi specifice pentru aceste oraşe.

Un alt element deosebit de important, legat de existenţa evreilor pe aceste meleaguri, de-a lungul Evului Mediu, este reprezentat de urmele toponimice lăsate pe teritoriul României, implicit al Moldovei. Deşi este un subiect intens discutat, o serie de autori având reţineri în ceea ce priveşte corectitudinea acestor interpretări, merită a fi prezentate pe scurt o serie de toponime existente în Moldova şi care ar putea avea la bază denumiri evreieşti, ceea ce ar susţine prezenţa, continuitatea şi permanenţa populaţiei evreieşti din Moldova acelor vremuri.

Dr.Rezachevici aduce în discuţie o serie de toponime legate –în opinia sa, de termenul „Jidov” (termen pejorativ, cu semnificaţie de *evreu*). Printre acestea merită a se aminti:

- numele satului Jidovca de Vultur (Orlea) din ţinutul Dorohoi, menţionat documentar la 1587 şi 1589, tot aici în zonă fiind şi „gura” pârâului Jidovcăi;
- localitatea Jidovca (Sidavosca) Orhei, în Republica Moldova, datată documentar în sec.XVII;
- satul Jâdeşti (Jideşti), atestat documentar în 1481, lângă Cernăuţi (Bucovina);
- satul Jâdeştim atestat documentar la 1438, în judeţul Neamţ, prin el trecând pârâul Jidan afluent al Bistricioarei;
- în Vrancea, satul Jidovina Veche, datat documentar în sec.XVII;

- în ţinutul Botoşani, pârâul Jidovca, la Liteni, menţionat cu acest nume încă din sec.XVI;

Alături de aceste toponime legate de termenul de evreu (jidov), apar o serie de toponime ce par a avea la bază denumirea de „khazar”. Astfel, pot fi menţionate:

- în ţinutul Orhei:
    - satul Cozăşti, atestat la 1617;
    - satul Cozareuţi (Cozoreuţi), atestat la 1439, azi dispărut;
- în ţinutul Hotin (Republica Moldova):
    - satul Cozăreşti, atestat la 1479;
- în ţinutul Fălciu:
    - satul Coziacii (Căzăenii sau Cozăenii), atestat în sec.XVI;
- în ţinutul Hârlău:
    - pârâul şi pădurea cu acelaşi nume Cozancea, ce apare menţionată pentru prima dată la 1462.

Aşa cum se poate observa în această scurtă prezentare a perioadelor şi etapelor evoluţiei populaţiei evreieşti de pe teritoriul Moldovei, Evul Mediu a reprezentat începutul stabilirii şi dezvoltării comunităţilor evreieşti din România, început pe care îl vom regăsii şi în celelalte provincii istorice ale ţării, însă cu alte trăsături şi caracteristici proprii, diferite de cele ale Moldovei, trăsături determinate de condiţiile istorice proprii şi de specificul teritorial al provinciei. Dacă în cazul Moldovei, fluxurile de penetrare pentru populaţia evreiască au fost în principal direcţionate nord-sud, în cazul celorlalte provincii, aceste fluxuri au cunoscut direcţii diferite. Pentru Moldova, prezenţa Văii Siretului ca axă principală de circulaţie, a constituit premisa desfăşurării unor fenomene legate de pătrunderea populaţiei evreieşti până spre Ţara Românească, dar şi radiar, spre zonele subcarpatice şi spre cele de podiş. Toate aceste trăsături vin să individualizeze provincia istorică numită Moldova ca un areal care a constituit o zonă deosebit de importantă în evoluţia populaţiei evreieşti pe teritoriul României.

b. Transilvania

O a doua provincie istorică a României, care a cunoscut prezenţa evreilor încă din cele mai vechi timpuri, a fost Transilvania. „Trans-silva”, sau pământul de dincolo de pădure, s-a constituit ca un areal specific, deosebit faţă de Moldova, poate tocmai prin faptul că, pentru o bună perioadă a istoriei sale bimilenare, s-a aflat sub stăpânire străină. Un lucru deosebit de important, inclusiv cu conotaţii benefice pentru urmărirea prezenţei evreilor pe aceste meleaguri, a fost faptul că, spre deosebire de Moldova şi Ţara Românească, în Transilvania evidenţele referitoare la minorităţi în general, şi la evrei în particular, au fost mult mai substanţiale, existând informaţii directe, inclusiv conscripţii sau chiar recensăminte efectuate de autorităţile maghiare sau austriece. Acest lucru, într-o oarecare măsură, poate fi considerat un avantaj în urmărirea, observarea şi analiza prezenţei evreilor pe aceste teritorii, datorită faptului că istoriografiile referitoare la Transilvania[77], pot fi regăsite atât în literatura română, dar mai ales în cea maghiară (şi pentru o anumită perioadă de timp, şi în cea austriacă). De asemenea, studiile şi monografiile istorice sunt mai bine elaborate (în legătură cu prezenţa evreilor), lucru ce permite o analiză mult mai precisă şi raportări la elemente concrete.

Caracteristica de bază în analiza prezenţei evreilor pe teritoriul Transilvaniei constă în faptul că aici apar cele mai vechi semnalări şi încrisuri referitoare la evrei, pentru perioada Evului Mediu timpuriu, semnalări ce apar într-o serie de documente scrise, ce tratează o serie de probleme ale regatului maghiar în sec.XI. Ca exemplu tipic, în această direcţie, putem aminti Decretul lui Ladislau I al Ungariei, dat în anul 1092, prin care se opreau căsătoriile mixte dintre evrei şi creştini (Articolul 10), alături de alte reglementări pugnitive legate de comunităţile evreieşti din regatul maghiar de la aceea vreme (Articolul 26), care apar tot în acest Decret. Acest lucru demonstrează, în primul rând, faptul că în regatul maghiar, la începutul sec.XI, existau comunităţi stabile de evrei, probabil veniţi din vestul continentului, comunităţi care, prin extensie, trebuie să fi existat şi în Transilvania aflată la acel moment sub stăpânirea regilor

[77] Pentru economia exprimării, vom folosii termenul de Transilvania, cu conotaţie referitoare la întreaga provincie istorică. Acolo unde se impun specificări şi semnalări directe la regiunile vestice şi nord-vestice, pentru evitarea confuziei, vom folosii denumirile de Maramureş, Crişana şi Banat.

maghiari. În al doilea rând, existenţa unui astfel de decret demonstrează că acele comunităţi de evrei erau stabile, aveau o viaţă socială reală şi trebuiau luate în considerare de regii maghiari. Dacă acele comunităţi ar fi fost „călătoare”, doar în trecere spre alte regiuni, un astfel de decret nu şi-ar mai fi găsit rostul. Deasemenea, de-a lungul sec.XII, astfel de reglementări date în Ungaria, care afectau şi teritoriile Transilvaniei, apar destul de des. Pentru a menţiona doar pe cele mai importante, putem aminti:

- decretele restricive referitoare la evrei, care îngrădeau şi limitau relaţiile dintre evrei şi creştini, date de regele Coloman, la începutul sec.XII;
- Bula de Aur, dată de Andrei al II-lea al Ungariei, la 1222, cu reglementări tot în acest sens restrictiv, de limitare a mixajului dintre evrei şi creştini, Bula fiind reconfirmată în anul 1231, prin emiterea unui decret (Decretul al II-lea), tot de către Andrei al II-lea, prin care se condiţionau şi restricţionau activităţile comerciale şi financiare ale evreilor de pe cuprinsul întregului regat maghiar. Interesant este faptul că acest decret a fost reconfirmat din nou, în anul 1233 şi ulterior, la un an distanţă, a fost întărit de fiul lui Andrei al II-lea, regele Bela, în 1234. Se pare că aceste constrângeri au fost făcute la presiunile Papei, care avea interesul să stăpânească şi să ţină sub control o populaţie cu un potenţial financiar deosebit, dar care nu aparţinea prin credinţă lumii catolice. Această situaţie trebuie înţeleasă şi prin raportarea la un moment istoric anterior, dar care a lăsat urme vizibile în mişcarea populaţiei evreieşti pe continentul european: în anul 1182, comunităţile evreieşti care prosperau în Franţa şi care aveau legături extrem de strânse cu cele din Spania, vor fi expulzate de către regele francez Filip Augustus, iar pământurile şi proprietăţile evreilor vor fi confiscate în totalitate. Acest lucru a determinat o mişcare migratorie spre est şi spre nord, parte din aceste fluxuri ajungând şi în regatul maghiar, inclusiv în Transilvania.

Alături de aceste consemnări restrictive asupra evreilor din regatul maghiar şi, prin extensie, din Transilvania, apar tot în aceaşi perioadă, legi şi decrete care oferă privilegii şi înlesniri pentru evrei. Regele Bela al IV-lea al Ungariei, într-o scrisoare adresată Papei Grigore al IX-lea, cere în anul 1239, permisiunea de a angaja la curte

evrei pentru administrarea veniturilor publice. O astfel de cerere avea ca precedent, situaţia din Portugalia, referitoare la care, acelaşi Papă acceptase astfel de solicitări. Cinci ani mai târziu, în iulie 1244, principele Frederic al II-lea al Austriei, acordă (cu încuviinţarea Papei) o serie de privilegii evreilor din Austria. Această acţiune avea la bază o motivaţie mult mai sensibilă, şi anume: era urmarea firească a încercării împăcării cu comunităţile evreieşti (care deţineau o putere financiară importantă), după progroamele ce avusese-ră loc în Germania, între anii 1241-1243. Tot în acest spirit împăciuitor, sesizând împortanţa fondurilor băneşti ce ar fi putut fi obţinute de la cămătarii evrei, regele Bela al IV-lea al Ungariei acordă, la 7 decembrie 1251, privilegii tuturor evreilor din regat, inclusiv celor din Transilvania. Acest lucru va avea ca urmare o creştere constantă a numărului de evrei în regatul maghiar şi în Transilvania, pe tot parcursul sec.XIII, lucru regăsit şi în actele dinastiei arpadiene, care a condus Ungaria şi în care este menţionată prezenţa diferitelor comunităţi de evrei din regat (inclusiv în Transilvania). Acest proces de venire şi stabilire a evreilor în Transilvania continuă şi pe parcursul primelor decenii ale sec.XIV, odată cu aplicarea şi generalizarea acestor privilegii, deşi în anul 1344 mulţi evreii sunt izgoniţi din Ungaria, o parte din ei emigrând în Ţara Românească, în Muntenia, unde sunt bine primiţi de domnitorul român Vladislav Basarab. Odată depăşit acest moment, numărul evreilor din Transilvania continuă să crească, pe baza „scurgerilor" de populaţie dinspre Ungaria spre Transilvania, autorul H.Kuller considerând anul 1357 ca un moment de vârf în această direcţie[78]. Mărturii ale prezenţei evreilor şi a comunităţilor acestora în Transilvania, apar la 1350, la 1357[79], dar şi la 1397 la Timişoara.

Alte surse ne informează despre deplasările evreilor în interiorul Transilvaniei şi înspre Ţara Românească, în acest sens relatarea lui Moşe Tacu referitoare la tranzitul evreilor din Transilvania spre Muntenia şi Oltenia fiind relevantă. În a doua jumătate a sec.XIV, însemnările referitoare la evreii din Transilvania (inclusiv Banat, Crişana şi Maramureş) devin tot mai numeroase. Informaţii referitoare la existenţa unui cartier evreiesc în Cetatea Albă (Alba Iulia), la mijlocul sec.XIV, apar în scrierea

---

78 Kuller, H.…, op.citate, pag.48.

79 *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, Doc.9, pag.11, procesul cu martorul evreu Petre Evreul, de la Sibiu, din 20 august 1357.

hagiografică a lui Grigore Ţambac, alături de o serie de evidenţe financiare în care regăsim situaţia plăţii impozitelor şi a taxelor, inclusiv de către evrei.

Se pare că oraşul Alba Iulia deţinea un număr însemnat de evrei, parte din ei fiind chiar proprietari de terenuri[80]. Acest lucru demonstrează faptul că în a doua jumătate a sec.XIV, oraşele transilvănene, cum ar fi Alba Iulia, Clujul, Sibiul sau Mediaşul[81], aveau locuitori evrei care formau comunităţi stabile şi permanente. Paralel cu aceste menţionări, apar o serie de acte de cancelarie care se referă la ordine de expulzare pentru diferiţi evrei, din diferite motive (în marea majoritate a cazurilor este vorba de cămătari şi de comercianţi neoneşti). Un exemplu în acest caz este Decretul lui Ludovic I de Anjou referitoare la expulzarea evreilor, dat la 1360.

O sursă importantă de informaţii, care demonstrează prezenţa şi stabilitatea comunităţilor de evrei pe teritoriul Transilvaniei, constituie şi însemnările şi înscrisurile referitoare la plata impozitelor şi a taxelor financiare în cadrul regatului maghiar, inclusiv pe teritoriul Transilvaniei. Astfel de activităţi financiare sunt reglementate prin decrete referitoare la populaţia evreiască şi la regimul lor juridic şi financiar, decretele lui Vladislav I, regele Ungariei, date la 1421 şi 1444, aducând clarificări referitoare la nivelul taxelor, modul de colectare, ţinerea evidenţelor fiscale şi a numărului de familii evreieşti etc. regăsite în Transilvania.

Sec.XV aduce noi informaţii referitoare la stratificarea comunităţilor de evrei în marile oraşe transilvănene. Apar, astfel, semnalări ale unor comunităţi (nu prea mari) de evrei în Sibiu şi Braşov, dar şi în Oradea şi în împrejurimi, alături de semnalări referitoare la evreii din Maramureş, veniţi probabil din Moldova. În acest sens, Conventul din Lelesz, de la 14 ianuarie 1420, aminteşte de comunitatea evreiască de la Ganyafalva, în comitatul Maramureş. Pe tot parcursul sec.XV, dar şi în prima jumătate a sec.XVI, apar o multitudine de acte comerciale, judiciare şi acte de cancelarie în care se fac referiri la evreii din diferite comunităţi din oraşele transilvănene. Apar consemnări, inclusiv nominale, în registrele financiare, în cele vamale, lucru care demonstrează principala activitate specifică acestor comunităţi, şi

---

[80] În culegerea de documente *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol.II/1, la pag.72-73, Doc.91, apare o menţionare referitoare la un anume "Jacobus Judeus de Alba" care vinde o vie în comuna Căpâlna priorului Paul Toma.

[81] ... unde evreii deţineau chiar terenuri agricole.

anume cea comercială, impozitele plătite de evrei fiind preponderent legate de cantitatea mărfurilor comercializate[82].

Localităţile situate în sudul Transilvaniei, prin care se făcea trecerea spre Ţara Românească, capătă astfel un loc din ce în ce mai important în activitatea de schimburi comerciale, prezenţa evreilor fiind remarcată nu numai în punctele de graniţă (aşa cum am văzut că se întâmpla în Moldova), dar mai ales în oraşele centre comerciale din care plecau aceste fluxuri. Braşovul, Sibiul şi mai spre vest Caransebeşul, devin centre de polarizare pentru grupurile de evrei care se ocupau preponderent cu activitatea comercială[83]. Tot în aceste oraşe sud-transilvănene, ca o dovadă suplimentară a prezenţei evreilor, apar citări şi menţionări în procese juridice, în care sunt implicaţi evreii la 1492 (în Braşov) şi 1499 (la Sibiu), procese care aveau ca motivaţie contravenţii tot din domeniul comercial.

Relaţiile economice, de schimb, între Transilvania şi celelalte provincii istorice româneşti, au condiţionat, modelat şi orientat apariţia, dezvoltarea şi creşterea numerică a comunităţilor evreieşti din oraşele din zona de contact. Nu numai sudul Transilvaniei era caracterizat de apariţia unor comunităţi evreieşti bazate pe activitatea comercială de schimb între Transilvania şi Ţara Românească, dar şi latura de est a Transilvaniei era supusă aceluiaşi proces. Apar, astfel, o multitudine de semnalări în documente oficiale de curte, în acte comerciale şi în acte fiscale de impozitare a produselor la trecerea prin vamă, a evreilor din Maramureş, care deţineau relaţii comerciale cu comunităţi mai vechi din Moldova.

Către sfârşitul sec.XVI şi la începutul sec.XVII, apare însă un proces de „populare” a Maramureşului cu noi valuri de evrei, venite din Bucovina şi Galiţia, datorită facilităţilor pe care le găseau în nordul Transilvaniei şi a opresiunilor la care erau supuşi în ţările de baştină. Deşi procesul de pendulare biderecţional Transilvania-Moldova era în plină desfăşurare, comunităţile din partea vestică a Transilvaniei prosperă şi se înmulţesc, odată cu apariţia unor noi înlesniri venite din partea principilor. În diferite documente datate la mijlocul sec.XVI şi ulterior, apar foarte multe nume de evrei, capi de familie (plătitori de impozite) în oraşele Alba Iulia,

---

[82] Carmilly-Weinberger, …, op.citate, pag.15-17.
[83] Carmilly-Weinberger, …, op.citate, pag.16-17.

Sibiu, Braşov, Cluj, dar şi în Oradea, Lipova, Carei, Sighet, alături de semnalări de evrei în mediul rural, din Banat, exemplul tipic fiind comuna Peéth, de lângă Caransebeş.

În istoria populaţiei evreieşti din Transilvania un moment deosebit l-a constituit domnia principelui Gabriel Bethlen (1613-1629). Acest principe luminat a sesizat importanţa prezenţei unei comunităţi evreieşti pe teritoriul Transilvaniei, ca vector de progres şi ca forţă financiară şi comercială imposibil de substituit de către altă etnie din principat. Principele Bethlen a avut marele merit de a gândi un nou statut pentru evreii din Transilvania, încercând să acorde (şi reuşind în mare măsură) o nouă poziţie şi un nou loc evreilor în Principatul transilvănean. La 18 iunie 1623, principele Gabriel Bethlen acordă un act de privilegiu (Diploma de privilegii) evreilor din Transilvania, la cererea şi sub sfătuirea medicului său personal, evreul Abraham Sarsa. Prin acest document, deosebit de important pentru evreii transilvăneni, li se acordă dreptul (garantat de principe), de stabilire pe teritoriu Transilvaniei, siguranţa îndeletnicirilor practicate, dreptul de liberă circulaţie, libertatea credinţei religioase (lucru extrem de important, deoarece semnifica recunoaşterea credinţei mozaice), Articolul 6 din diplomă referindu-se cu precădere la evreii veniţi din Spania (sepharzi). Importanţa acestei comunităţi sepharde este reliefată şi de faptul că principele Bethlen stabileşte ca loc de aşezare şi dezvoltare a acestei comunităţi, în Transilvania, oraşul Alba Iulia, un important centru al vremii. Aici apare şi prima sinagogă din Transilvania, la 1656, dovadă a nivelului spiritual atins de comunitatea evreiască din acest oraş. Dar nu numai Alba Iulia constituia o puternică comunitate evreiască; şi alte oraşe deţineau grupuri importante de evrei. În sec.XVII, întâlnim comunităţi evreieşti plătitoare de impozite şi taxe în Timişoara (documente datate 1636)[84], Urişor (1655), Gherla (1657), Sighişoara (1660), Mediaş (1662), Baia Mare şi Cincu (1664), Bistriţa şi Iernut (1668), Sibiu (1685), Cluj şi Turda (1691), Târgu Mureş (1693) şi Satu Mare (1699).

Comunitatea evreilor sepharzi a avut ca localizare şi Banatul (nu numai oraşul Alba Iulia), primele comunităţi din această regiune fiind originare din Spania, Carmilly-Weinberger aducând ca mărturie în această direcţie, printre altele, şi numele

[84] În Timişoara a fost descoperită o piatră tombală cu numele Assael Azriel, decedat la 1636, cu inscripţii turceşti, Banatul aparţinând paşalâcului de Buda în aceea perioadă.

apărute în sec.XVII în conscripţiile şi actele oficiale, alături de cele de pe pietrele tombale: Amigo, Marco, Baruch, Mussafia, Coronel, Chananel, Nissim, Assael etc., toate de origine spaniolo-sephardă[85]. Importanţa acestei comunităţi rezidă şi în faptul că ea reuşeşte să întărească relaţiile Banatului cu paşalâcul turcesc de la Buda şi, indirect, cu Imperiul Otoman. Acest lucru se va constituii mai târziu, pe parcursul sec.XVIII, într-unul din motivele de persecuţie a evreilor, iniţiate de Maria Tereza. Astfel, primele comunităţi din Timişoara, se pare de origine sephardă, sunt datate la 1716, alături de care apar şi comunităţi ashkenaze, 23 de ani mai târziu (la 1739). Creşterea numerică a comunităţilor evreieşti din Timişoara generează şi apariţia unor sinagogi, prima din oraş fiind datată la 1760. Despre dimensiunea comunităţilor evreieşti din acest oraş ne putem face o părere din statistica populaţiei Banatului, editată de Baroti Lajos, intitulată *Adattár Délmagyarország XVIII. Századi Történetéhez*, Temesvár, 1893 (Documente cu privire la istoria Ungariei de sud în sec.XVIII), care semnala pentru anul 1716 un număr de 144 evrei în Timişoara (plătitori de taxe)[86].

O mişcare interesantă pe teritoriul Banatului, prin care s-a direcţionat fluxul de evrei spre marile oraşe, implicit spre Timişoara, a fost interzicerea (de către autoritatea austriacă) locuirii evreilor în apropierea oraşelor miniere. Acest lucru a dus la concentrarea populaţiei evreieşti în acele oraşe care nu dispuneau de o activitate extractivă, în speţă în oraşele de câmpie, Timişoara devenind astfel, un important centru de atracţie. Această evoluţie va fi stopită în anul 1776, când Maria Tereza va decreta faimosul *Judeum-Ordnung*, prin care va reglementa evoluţia numerică şi concentrarea evreilor bănăţeni, tipurile de activităţi economice permise, condiţiile de stabilire în oraşe etc. Acest moment va marca o diferenţiere a evoluţiei evreilor din Banat faţă de restul Transilvaniei, în special faţă de Maramureş.

O caracteristică a comunităţilor evreieşti din Maramureş este aceea că, spre deosebire de Banat şi Crişana, aici regăsim ca preponderente alte ocupaţii decât cele comerciale şi financiare. Încă din anul 1754 sunt semnalate primele arendări de manufacturi de către evrei, de la principele Transilvaniei, pentru ca în a doua jumătate

---

[85] Carmilly-Weinberger citează în acest sens opinia Dr.-ului Singer Jakab.
[86] Dr.Rezachevici, … , op.citate.

a sec.XVIII, în Maramureş să fie caracteristice ocupaţiile agricole, precum şi stabilirea inclusiv în mediul rural. Oraşele continuă totuşi să atragă evreii în Maramureş, Sighetul constituind un punct central, fapt demonstrat şi de mulţimea pietrelor tombale din cimitirele oraşului, cea mai veche datând de la 1771.

În general informaţiile statistice, referitoare la populaţia Transilvaniei şi la evreii din această provincie istorică sunt destul de rare, marea majoritate fiind grupate în conscripţiile din anii 1725/28, 1735/39, 1743/45 şi 1746/48. O deficienţă care scade din valoarea informativă a acestora este dată de faptul că, în mai toate conscripţiile enumerate, se regăsesc informaţii referitoare la evrei numai pentru unele comitate (cum ar fi Arad, Bihor, Maramureş), sau pentru unele oraşe (cum ar fi Satu Mare), însă celelalte conscripţii nici măcar nu înregistrează o astfel de populaţie, evreii neregăsindu-se în ele (probabil prin omiterea înregistrării). Ceea ce este însă benefic cercetării ştiinţifice, este diversitatea de surse din care se pot extrage, cei drept fără o anumită continuitate temporală, informaţii despre numărul evreilor din Transilvania. O primă imagine referitoare la răspândirea şi numărul evreilor din Transilvania, pentru sec.XVIII, ne oferă Carmilly-Weinberger, în lucrarea sa *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, care la pag.23 reuşeşte să concentreze informaţia cuprinsă în diferitele documente grupate în vol.II/1 din culegerea *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România.*

Alte surse de informare oferă pentru aceleaşi perioade de timp alte cifre, luând în considerare probabil o interpretare diferită a înregistrărilor conscripţiilor, sau, pur şi simplu, folosind alte surse documentare decât evidenţele austriece. Conform *Encyclopedia Judaica,* vol.XV, din 1978, pag.1942, în Transilvania ar fi existat, la 1766, un număr de aproximativ 2.000 evrei, în 1782 un număr de 4.047 evrei, iar în 1789 un număr de 4.166 evrei.

Indiferent de acurateţea cifrelor, caracteristică pentru a doua jumătate a sec.XVIII este creşterea numerică constantă a evreilor din principat, paralel cu apariţia unor noi comunităţi de evrei, după anul 1775, la Oradea, Cluj, Sighet, Dej, Arad ş.m.a. Statistica lui G. Von Windish, din anul 1780, aminteşte de un număr de 1.200 evrei în ţinutul Sătmarului şi de 300 de evrei în regiunea Bihor. Aceste creşteri însemnate şi-au avut originea iniţială în facilităţile şi privilegiile iniţiate de Gabriel Bethlen, fluxurile

de evrei sosiţi după acest moment, timp de peste un secol, cuprinzând evrei din Polonia, Moravia, Germania, Ungaria şi Moldova (Bucovina)[87].

Numărul evreilor din Transilvania înregistraţi în conscripţiile din:

Tab.1

Nr.Crt.	COMITATUL	1722/36	1747/48	1767/69	1785
1.	Alba de Jos	168	0	80	195
2.	Alba Iulia	150	0	0	150
3.	Baia Mare	0	0	215	0
4.	Bihor	81...82	252	286	1093
5.	Carei	68...78	0	330	453
6.	Cluj	0	0	0	29
7.	Crasna	0	0	74	0
8.	Dăbâca	40	0	0	1003
9.	Făgăraş	0	0	0	9
10.	Hunedoara	0	0	0	7
11.	Maramureş	371	0	670	2254
12.	Nazna	0	0	55...60	80...100
13.	Odorhei	0	0	0	6...10
14.	Oradea	90	0	0	0
15.	oraş Satu Mare	13...14	19	0	0
16.	Satu Mare	112	346	668	2753
17.	Solnocul de Mijloc	25...30	0	0	0
18.	Târnava	0	0	0	228
	TOTAL	**1118...1130**	**617**	**2378...2383**	**8260...8284**

Sursa: Prelucrare după Carmilly-Weinberger, ... op.citate.

Creşterea numerică a evreilor din Transilvania, a generat, aşa cum era de aşteptat, o reacţie de răspuns negativă din partea autorităţii supreme austriece, care vedea în creşterea numărului populaţiei evreieşti un pericol şi o ameninţare la adresa imperiului. În aprilie 1780, guvernatorul Transilvaniei, Samuel Brukenthal (1777-1787) trimite o scrisoare Mariei Tereza, având ataşată o statistică a populaţiei evreieşti din principat. În această statistică apar recenzate 221 familii de evrei, cu 461 copii, majoritatea fiind grupaţi în comitatele Solnocul Inferior şi de Mijloc (138 familii cu 259 copii)[88]. Ca urmare, la 3 mai 1780, Maria Tereza interzice stabilirea evreilor în Transilvania, cu excepţia oraşului Alba Iulia, rămas deschis pentru evrei, ceea ce demonstrează importanţa comunităţii din acel oraş şi influenţa avută la curtea austriacă. Pentru a sublinia această importanţă şi mărimea acestei comunităţi trebuie

---

[87] Carmilly-Weinberger, …, op.citate, pag.25.
[88] Carmilly-Weinberger, …, op.citate, pag.27.

amintit că în noiembrie 1781, autorităţile transilvănene răspund cererii împăratului Josif al II-lea (fiul Mariei Tereza), executând un recensământ al evreilor din oraş, din care a rezultat un număr total de 682 persoane.

În concluzie, Transilvania a reprezentat până la anul 1800, un areal total diferit ca şi prezenţă a populaţiei evreieşti, comparativ cu Moldova, diferenţă datorată, în primul rând, modului în care evreii au ajuns pe aceste teritorii şi mai ales condiţiilor istorice în care au evoluat, inclusiv sub stăpânirea austriacă. Dacă Transilvania excelează ca vechime a semnalării evreilor pentru perioada Evului Mediu timpuriu, specificul prezenţei evreilor aici este dat de alinierea la condiţiile prezente în regatul maghiar. Pentru o mare perioadă de timp, evreii din Transilvania au fost legaţi de cei din regatul maghiar, soarta lor fiind decisă de acţiunile acestora din urmă. În acelaşi timp, pendularea specifică între Transilvania şi Moldova a înlesnit, pentru anumite perioade de timp, o oarecare protecţie a evreilor şi un loc de refugiu, atunci când autorităţile maghiare sau austriece persecutau această populaţie. În ansamblul teritorial al Transilvaniei, Alba Iulia se desprinde ca un centru primordial pentru evrei. Alături de aceasta, multe alte oraşe din sudul sau din nordul Transilvaniei au găzduit comunităţi evreieşti importante. Activităţile specifice evreilor sau păstrat pe teritoriul principatului, Maramureşul constituind un caz aparte prin prezenţa evreilor şi în mediul rural. Cele mai intense fluxuri, în care evreii au fost implicaţi, au fost axate pe relaţia cu Ungaria, dar şi spre est, spre Moldova, sau spre sud, spre Muntenia şi Oltenia. În ansamblu, Transilvania, având în componenţa sa funcţională şi Banatul, Crişana şi Maramureşul, s-a constituit ca un areal în care evreii au existat, au crescut numeric şi în anumite perioade au prosperat, la adăpostul privilegiilor bethleniene. Imaginea Transilvaniei se alătură celei alcătuite de Moldova, în ansamblul teritoriilor româneşti locuite şi de evrei, de-a lungul Evului Mediu, până în sec.XIX.

c. Ţara Românească

Evoluţia evreilor pe teritoriul Ţării Româneşti, în perioada Evului Mediu, a fost legată de două elemente deosebit de importante: în primul rând, de poziţia acestei provincii istorice româneşti, situată în partea sudică a României, mai aproape de Imperiul Otoman, aflată pentru mai mult timp sub ocupaţia turcească; şi în al doilea rând, de fluxurile desfăşurate de evrei în diferite perioade de persecuţii sau când, din diferite motive, au apărut deplasări ale acestor comunităţi.

Poziţia Tării Româneşti a „modelat" fluxurile de evrei din sud spre nord, provincia acţionând ca un areal de tranzit între Imperiul Otoman şi Moldova. Partea estică a provinciei, localizată în continuarea faimosului drum comercial al Văii Siretului, se va constitui ca o prelungire a traseului pe care comercianţii evrei îl foloseau în activitatea lor. Prima direcţie, care se pare că a adus un număr însemnat de evrei sepharzi, a fost cea dinspre Imperiul Otoman spre Moldova, străbătând Ţara Românească. Aşa cum în anumite etape, Moldova primea pe relaţia nordică, grupe de populaţie evreiască de origine ashkenază, la fel Ţara Românească, într-o simetrie perfectă, primea evrei sepharzi veniţi din Imperiul Otoman.

Un alt element important, de care trebuie să se ţină seama într-o analiză ştiinţifică a prezenţei evreilor pe teritoriul Ţării Româneşti, este acela legat de mişcările pe direcţia est-vest desfăşurate de evrei, pe teritoriul provinciei istorice amintite. Astfel, cum s-ar putea explica urme şi înscrisuri evreieşti ce apar în extremitatea vestică a Olteniei, în localităţi precum oraşul Strehaia, urme datate ca aparţinând sec.XVI-XVII? În acelaşi timp, nu trebuie uitat faptul că, pentru multe perioade de timp, Ţara Românească a funcţionat ca un areal de pribegie pentru evreii refugiaţi de peste munte, din Transilvania. Circulaţia peste Carpaţii Meridionali a fost extrem de intensă, chiar şi în Evul Mediu, lucru ce demonstrează nu numai legăturile foarte strânse între românii de pe cele două versante ale Carpaţilor, dar şi legăturile dintre comunităţile evreieşti de la nord şi de la sud de Meridionali. Nu este de mirare faptul că menţionări despre prezenţa evreilor în Muntenia sunt legate de oraşele situate pe diferite axe de circulaţie carpatică, având legături directe cu Dunărea şi Marea Neagră (cum ar fi oraşele Curtea de Argeş, Târgovişte etc.).

O altă caracteristică a evoluţiei numărului evreilor din Ţara Românească a fost legată de prezenţa Dunării, care s-a constituit nu numai într-o importantă axă comercială, încă din Evul Mediu, dar a permis apariţia şi dezvoltarea unor oraşe port dunărene, în care evreii veniţi din Imperiul Otoman vor găsii condiţi prielnice de dezvoltare a comunităţilor lor. Se pare că prezenţa facilităţilor oferite de fluviu nu a scăpat atenţiei evreilor ce tranzitau aceste teritorii, prezenţa lor făcându-se simţită încă din sec.XII. Astfel, apar însemnări şi diferite documente care au permis istoricilor să delimiteze şi să fixeze, în timp şi spaţiu, procesul venirii şi stabilirii evreilor la nord de Dunăre. Bogdan Petriceicu Haşdeu consemnează prezenţa *israeliţilor*, în 1170, în Ţara Românească[89]. Un fapt interesant este şi legătura dintre comunităţile evreieşti situate la sud de Dunăre (în Pen.Balcanică) cu cele de la nord de Dunăre (din provinciile româneşti). În acest sens, o serie de mărturii referitoare la prima categorie ne pot da informaţii, relativ precise, şi asupra comunităţilor de la nord de Dunăre. În culegerea *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol.I, doc.1, pag.3, apar consemnări ale călătorului evreu Beniamin din Tudela, efectuate în periplurile sale la sud şi nord de Dunăre, călătorii desfăşurate în perioada 1165-1170, şi în care se descriu comunităţile de evrei întâlnite de acesta. Dacă ataşăm acestor informaţii, pe cele ce se pot desprinde din însemnările ulterioare, din sec.XIII, ale rabinului Moşe Taku (sau Tacu), fiul lui Chizkia, referitoare la traseul *caraiţilor* de-a lungul Văii Siretului şi pe cuprinsul Munteniei[90], putem observa faptul că fluxurile comerciale specifice Moldovei se continuau în modul cel mai natural posibil şi pe teritoriul Munteniei, fără a ţine cont de graniţele dintre cele două provincii istorice. Tot în aceste relatări ale rabinului Taku apar informaţii referitoare la împrumuturile acordate de evreii care creditau domnitorii sau boierii valahi din sec.XIII pentru urcarea la tron sau pentru activitatea comercială (în special importuri de mărfuri din lumea arabă), creditori care operau mai ales pe piaţa sud-dunăreană. Procesul a fost continuat cu

---

[89] Manolescu, Al. (1936) citează în lucrarea *Pentru adevăr şi dreptate* pe B.P.Haşdeu cu lucrarea *Istoricul toleranţei religioase în România*, referitor la prezenţa evreilor în Ţara Românească, la sfârşitul sec.XII.

[90] *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol.I, doc.6, pag.9, în care rabinul Moşe Taku, fiul lui Chizkia, menţionează "caraiţii", comercianţi evrei care practicau un comerţ itinerant, de tranzit.

succes pe tot parcursul sec.XIV, însă ulterior, începând cu a doua jumătate a sec.XV, se va renunţa la el (de către evrei), datorită pericolelor de nerambursare a datoriilor[91].

Deşi relaţia de bază în accesul evreilor pe teritoriul Ţării Româneşti este cea cu Imperiul Otoman, deci Balcanii, flux desfăşurat de la sud la nord, o serie de autori înaintează o altă ipoteză conform căreia, evreii veniţi pe teritoriul Munteniei şi Olteniei, la începutul Evului Mediu, ar fi fost urmaşii khazarilor intraţi pe teritoriul Moldovei în sec.VIII-IX, şi ulterior pătrunşi pe teritoriul Munteniei. În sprijinul acestei ipoteze vine lucrarea *Al treisprezecelea trib: khazarii*, a lui Arthur Koestler, apărută în 1987 la editura Nagard, şi mai recent seria de trei articole a Dr.-ului Constantin Rezachevici din revista *Magazin Istoric*, numerele 8, 9 şi 10/1995, însă informaţiile referitoare la această rută sunt extrem de sărace şi speculative. Pătrunderea prin ruta sudică pare mult mai probabilă, poate şi datorită faptului că foarte mulţi evrei veniţi din Imperiul Otoman erau persoane ce dispuneau de fonduri băneşti importante şi de relaţii de susţinere bazate pe Înalta Poartă, care le permitea să aibă o poziţie şi un statut deosebit la curtea voievozilor valahi ai vremii. Astfel de informaţii despre creditori evrei care „subvenţionau” venirile la tron sau activităţile comerciale (...şi nu numai!) din principat, abundă pentru sec.XIV. Poziţia acestor creditori, dar şi a persoanelor din anturajul lor (soţii, rude etc.), era vizibil privilegiată şi la mare cinste, lucru lesne de înţeles şi dacă luăm în consideraţie grafitul existent în Biserica domnească de la Curtea de Argeş, în care este amintit un personaj feminin evreu, aparţinând unei familii domnitoare, grafit datat a fi fost inscripţionat în anul 1355[92].

Legăturile comerciale desfăşurate între Polonia, Galiţia şi Imperiul Otoman, au generat un proces de stabilire a evreilor pe aceste axe comerciale, atât în Moldova, cât şi în Ţara Românească. De-a lungul acestor drumuri comerciale orientate de la nord la sud, până la Dunăre şi dincolo de ea, evreii au avut posibilitatea de a se stabilii în localităţile deja existente, şi ulterior, la fel ca în cazul Moldovei, au înfiinţat noi aşezări de tipul târgurilor şi târguşoarelor. De regulă, un număr mai mare de evrei

---

[91] A se vedea şirul de cămătari şi creditori evrei ucişi de domnitorii valahi care nu mai doreau să plăteacă datoriile pe care le contractase-ră odată cu urcarea la tron.

[92] Grafit pe o latură a stâlpului nord-estic din naosul Bisericii domneşti de la Curtea de Argeş, care se referă la o anume Kara Theodora de la Târnovo, a doua soţie a ţarului Ivan Alexandru al Bulgariei, care s-ar fi stabilit ulterior la Curtea de Argeş. Acest lucru demonstrează strânsele relaţii dintre voievozii Ţării Româneşti şi ţarii bulgari, cât şi deplasările de populaţie de peste Dunăre.

apare în localităţile folosite de târgoveţi ca puncte de popas, unde ulterior vor apare hanuri, multe dintre ele aparţinând evreilor sau doar administrate de aceştia. Activitatea economică şi deci posibilitatea de stabilire într-o localitate pe aceste axe a fost factorul decisiv ce a dus la creşterea numărului de evrei în zonele respective. Odată cu această creştere, pe parcursul sec.XVI, apar primele semnalări ale unui alt proces interesant, şi anume radierea spre vest a comercianţilor evrei, care vor forma mici comunităţi stabile în alte oraşe din Muntenia şi Oltenia[93] (Kuller, H...., op.citate, pag.49). O confirmare a acestui fenomen vine şi din partea celui mai mare istoric român, Nicolae Iorga, care în lucrarea *Istorie a comerţului românesc* aminteşte de un număr mare de evrei „otomani" (sepharzi), infiltraţi în Muntenia în sec.XVI, în legătură cu comerţul cu Constantinopolul. Acest proces de stabilire, în număr însemnat, pe teritoriul Ţării Româneşti trebuie înţeles prin prisma condiţiilor favorabile oferite de voievozii valahi, a toleranţei religioase arătate de poporul român, a raporturilor bune existente între populaţia autohtonă română şi noii veniţi ne-creştini, dar şi ca o repercursiune a stăpânirii otomane şi a impunerii dorinţei Înaltei Porţi. Autorul H.Kuller afirmă chiar: „Muntenia, în epocă, era într-un fel un loc de refugiu pentru evreii izgoniţi din Pen.Iberică" (Kuller, H.,...op.citate, pag.51), plecând de la realitatea sec.XV, când comunităţile de evrei sepharzi din Spania au fost alungate de Inchiziţie la 1492, care ajung în Balcani, apoi în Ţara Românească şi ulterior în Imperiul Otoman. Opţiunea evreilor pentru Balcani şi pentru Ţara Românească se baza, probabil, şi pe informaţiile existente, referitoare la poziţia oficială a voievozilor valahi şi la modul în care evreii erau priviţi de către poporul român. De-a lungul sec.XVI, apar menţionări în surse străine referitoare la „deschiderea" Valahiei (Ţara Românească) pentru neguţătorii evrei şi pentru comunităţile lor, *Cronica lui Elia Capsali din Creta*, din 1523, conţine ample relatări despre aceşti neguţători evrei care „cutreierau cu negoţul în toată Ţara Valahiei, încă de pe la 1473-1476".

Poziţia privilegiată a evreilor la curţile domneşti române este subliniată şi de funcţiile deţinute de aceştia în aparatul administrativ voievodal. În 1574, evreul Isac ben Iosef este numit secretar personal al lui Alexandru Mircea, domnul Ţării

---

[93] Confirmări ale prezenţei stabile a unor negustori evrei sepharzi la Bucureşti şi Craiova, apar începând cu sec.XVI.

Româneşti, iar cu un deceniu mai înainte, chiar urcarea la tron a lui Alexandru Lăpuşneanu va fi făcută la intervenţia evreului Mignes pe lângă marele sultan[94]. Cronicarul Ştefan Szamosközy arată că înscăunarea lui Mihai Viteazu, la 1594, s-a datorat şi unor creditori de la Constantinopol, evrei, care ar fi garantat în faţa sultanului pentru el. Din păcate (pentru aceşti creditori...), pe 13 noiembrie 1594, Mihai Viteazu, sub pretextul chemării creditorilor pentru achitarea datoriilor, îi va ucide, mare parte dintre aceştia fiind evrei turci (sepharzi), veniţi de la Constantinopol şi stabiliţi în Ţara Românească[95]. Prezenţa neguţătorilor şi cămătarilor evrei din Muntenia nu scapă observaţiei călătorilor străini ai vremii, genovezul Franco Sirori consemnând, în 1584, prezenţa unor comunităţi bine statuate şi închegate pe teritoriul Ţării Româneşti, în timpul domniei lui Petru Cercel. Alături de aceste consemnări de călătorie, dovezile cele mai importante şi greu de negat se regăsesc în înscrisurile din cadrul propriilor comunităţi evreieşti, aflate atât în ţară cât şi în exterior, care ţineau strânse legături între ele. Interesant este traseul urmat de acei *evrei caraiţi* menţionaţi în paginile anterioare: plecaţi fiind din Palestina în sec.VIII, în Egipt şi mai departe până în Spania, ajung, ca urmare a persecuţiilor, în sec.XII-XIII, în Crimea şi Lituania, iar în sec.XVI în Muntenia, unde sunt amintiţi într-o scrisoare din 1539 a obştei rabanite din Ierusalim şi Hebron, numindu-i „Caraiţii din oraşele Valahiei". Tot în acest sens, marele rabin Samuel de Medina (1505-1589) aminteşte de stabilirea unor evrei la 1500 în...Bucureşti. Tot pentru aceeaşi perioadă (1559), rabinul Joseph Koro (sau Karo) din Nicopole, se referă la evreii sepharzi din Bucureşti, ca la o comunitate bine definită, stabilă, lângă care mai apar o serie de comunităţi în ...satele dinprejur (satul Dridov lângă Bucureşti). Pe lângă comunităţile sepharde, în Bucureşti apar şi evrei ashkenazi, sosiţi ulterior din Polonia, Austria, Germania, Cehia, Moravia, Lituania şi Ucraina şi care s-au stabilit nu numai în capitală, dar şi în alte oraşe ale Munteniei şi Olteniei (inclusiv la Craiova)[96].

Dr.Rezachevici afirmă în cele trei articole din *Magazin Istoric*, din 1995, că sepharzi localizaţi până în sec.XIV-XV în sudul Dunării ar fi pătruns, spre mijlocul

---

[94] *O istorie a evreilor din România în date*, vol.I, pag.62.
[95] Faptul că aceştia erau deja stabiliţi definitiv în Muntenia, este confirmat şi de un înscris care semnala la 1595 prezenţa unui grup însemnat de neguţători şi cămătari evrei la...Târgovişte!
[96] La Craiova vor fi semnalate, la începutul sec.XVI, atât comunităţi sepharde cât şi ashkenaze, multe provenite din expulzările din Spania de la 1492.

sec.XVI, în Ţara Românească şi ulterior în Transilvania, în calitate de creditori şi negustori. Aceste fluxuri sunt relativ greu de urmărit şi de trasat pe hartă, datorită numărului mic de persoane implicate în deplasări neunitare în timp (comunităţile aveau maxim câteva zeci de persoane), şi datorită traseului sinuos străbătut de acestea. Istoricul C.C.Giurăscu semnala două fluxuri de evrei din Muntenia, în sec.XVII:

- unul din Moldova, spre sud, reprezentat de evreii galiţieni coborâţi spre Milcov din nord, pe Valea Siretului (traseul clasic);
- unul din sud, din Turcia, format din evrei spanioli (sepharzi), cu un standard de viaţă mai ridicat (probabil evreii turci, veniţi din Imperiul Otoman, şi care erau în majoritatea cazurilor comercianţi sau creditori).

Tot astfel de atestări date de istorici, care au la bază documente de cancelarie sau documente proprii comunităţilor evreieşti, regăsim referitor la evreii din Muntenia, pentru anul 1650, în lucrarea lui Alexandru Manolescu *Pentru dreptate şi adevăr*, apărută în 1936, în care îl citează pe Nicolae Iorga, referitor la evreii comercianţi din Ţara Românească. Probabil, aceştia, aveau cunoştinţă de însemnările din *Cronica lui Augustus Heironimus Ortelius* (de la pag.481) sau de ediţia *Ortelius Redivivus*, retipărită în 1665, la pag.280, în care se fac referiri la evreii din perioada lui Mihai Viteazu.

Bucureştiul devine, către sfârşitul sec.XVII, un important centru al prezenţei evreilor în Muntenia, lucru demonstrat şi de prezenţa pietrelor tombale în cimitirele evreieşti ale oraşului (cea mai veche datată la 1682)[97]. Menţionările referitoare la Bucureşti sunt, însă, mult mai vechi, datând de la 1573, când apar în documente oficiale de curte, numiri ale unor evrei pe posturi de secretari sau cancelari ai Domnitorului, beneficiind de facilităţi şi înlesniri, care sau răsfrânt şi asupra co-naţionalilor din oraş, chiar dacă aceştia nu deţineau funcţii importante. Protecţia de care beneficiau aceştia era binecunoscută, ea apărând în multe consemnări ale vremii, citările din *The Standard Jewish Encyclopedia*, de la litera „B” (Bucureşti) fiind o dovadă în acest sens.

---

[97] *The Jewish Encyclopedia* (1901), Funk and Wagualls Co., New York.

Deşi în epocă apar şi măsuri pugnitive referitoare la evrei, cazul pravilelor[98] date de Matei Basarab (1632-1654), sau a încercărilor de convertire la ortodoxism, făcute tot de Matei Basarab, către sfârşitul domniei sale, prin *Îndreptarul legii,* o pravilă care prevedea iertarea greşelilor evreilor dacă se botezau şi acceptau să se lepede de credinţa mozaică, comunităţile evreieşti din Bucureşti (sau din alte oraşe cum ar fi Buzăul), prosperă şi încep chiar să deţină proprietăţi. Demn de remarcat este cazul de la 1678, când un evreu închiriază teren în zona comercială a Lipscanilor, în Bucureşti, pentru a ridica ulterior prăvălii şi case; sau cazul din 1698, când un evreu bogat cumpără teren la Cernica, lângă Bucureşti. Astfel, la sfârşitul sec.XVII şi începutul sec.XVIII, comunitatea din capitală era stabilă, bine organizată şi dispunea de sinagogi în care îşi puteau desfăşura viaţa spirituală fără probleme.

Tot pentru acestă perioadă există o serie de menţionări referitoare la comunităţile evreieşti din Craiova şi Strehaia, îl cazul ultimului oraş apare pe peretele estic, exterior, al Mănăstirii Strehaia, în partea superioară a zidului, un însemn iudaic (Steaua lui David), cu un înscris în limba arabă în interiorul stelei. În urma discuţiilor personale, purtate cu unii preoţi din zonă, am putut afla că aceea Stea a lui David de pe peretele Mănăstirii Strehaia, ar fi fost desenată chiar de la construirea lăcaşului, dovadă a faptului că la aceea perioadă în localitatea Strehaia existau evrei care dispuneau de fonduri însemnate şi care se implicau activ în viaţa comunităţii strehăiene.

Aşa cum s-a putut observa prin această trecere în revistă a momentelor cele mai importante în existenţa comunităţilor evreieşti din provinciile istorice ale României până la 1800, procesele la care au fost supuse aceste grupe de populaţie au prezentat o serie de particularităţi specifice, particularităţi influenţate atât de evoluţia istorică, cât şi de specificul teritorial, de tradiţia şi modul în care evreii s-au implicat în viaţa economică şi socială a principatelor. Fiecare provincie istorică a cunoscut fluxuri de penetrare şi, ulterior, de dispersie, a populaţiei evreieşti, comunităţi ale acesteia ajungând în cele mai îndepărtate zone, la distante de zeci sau sute de km faţă de axele principale de penetrare. Activităţile comerciale au constituit „motorul” acestor fluxuri,

---

[98] Este vorba de *Pravila bisericească de la Govora*, dată de Matei Basarab la 1640, prin care se interziceau cu desăvârşire legăturile dintre preoţi şi evrei.

ele fiind însoţite de o creştere a potenţialului financiar al comunităţilor, lucru care le-a schimbat în timp statutul social şi economic.

Prezenţa Imperiului Otoman, a constituit pentru Ţara Românească un factor de influenţă în relaţiile cu populaţia evreiască. O bună parte dintre ei au venit de aici, au fost sprijiniţi şi susţinuţi de Poartă, lucru care le-a asigurat un statut favorabil. Diferenţierile dintre cele trei mari provincii istorice româneşti, derivă, în primul rând, din influenţele exercitate de marile imperii asupra lor. Însăşi viaţa evreilor de pe teritoriul României a depins, în mare măsură, de influenţa marilor imperii vecine. Dacă Ţara Românească s-a aflat sub influenţa Imperiului Otoman, lucru benefic pentru evreii sepharzi veniţi din sud, Transilvania s-a aflat sub influenţa regatului maghiar şi ulterior sub influenţa austriacă, fapt ce a avut efecte nu tocmai pozitive... Moldova însă, ca principală poartă de acces a evreilor pe teritoriul românesc, va avea propria sa istorie, iar comunităţile de aici vor ştii să beneficieze de ea pe parcursul secolelor ce vor urma. Toată istoria evreiască din Evul Mediu nu a făcut altceva, decât să netezească terenul pentru evoluţia care va urma în sec.XIX şi XX, secole care vor modifica modul de existenţă al evreilor de pe teritoriul României, transformându-i din *Evreii de pe teritoriul României* în *Evreii României*. Chiar dacă la o primă lectură aceste cuvinte nu scot în evidenţă o deosebire fundamentală, ea există şi constă, în primul rând, în faptul că începând cu sec.XIX putem vorbi de o nouă categorie de evrei în România...*evreii pământeni*.

I.4. EVOLUŢIA DEMOGRAFICĂ A POPULAŢIEI EVREIEŞTI DIN ROMÂNIA ÎN SEC.XIX:

a. Repere istoriografice

Informaţiile referitoare la evoluţia demografică a populaţiei evreieşti de pe teritoriul României sunt dispersate într-un număr impresionant de documente, cu o varietate tematică ce demonstrează rolul şi locul evreilor în cadrul societăţii româneşti a timpului. Documentele la care am făcut referire sunt în majoritatea cazurilor de provenienţă românească, ele constituind surse de primă importanţă în conturarea unui tablou demografic al acestei etnii, în sec.XIX. În această direcţie se pot menţiona, pe lângă hrisoavele domneşti (cu continuitate din secolele anterioare), prevederile legislative, dar mai ales catagrafiile (condici) prin care se înregistrau situaţiile în domeniul demografic, socio-profesional şi fiscal, precum şi o serie de evidenţe legate de proprietate, acte de cancelarie etc.

Alături de aceste surse româneşti, apar şi o serie de documente emise de comunitatea evreiească, care prinsese deja un contur şi exista de sine stătător, funcţionând ca o organizaţie reprezentativă, centrală, pentru această etnie. În această categorie, mai importante par a fi o serie de articole de presă, „responsele" rabinice, izvoarele narative, dar şi statutele unor societăţi evreieşti, inscripţiile tombale şi evidenţele mortuare, informaţiile cuprinse în catastifele unor sinagogi etc.

Istoriografia legată de evoluţia demografică a etniei evreieşti din România nu putea să nu cuprindă şi o serie de documente publicate de istoricii români, care s-au ocupat de această problemă: V.A.Urechia, N.Iorga, Th.Codrescu, E.Hurmuzachi, dar şi A.D.Xenopol, Gh.Zane, B.P.Haşdeu, R.Rosetti-Verax ş.a., lucrări apărute pe parcursul întregului sec.XIX, dar şi în prima jumătate a sec.XX.

O anumită parte a acestor materiale, poate fi folosită, din păcate, cu greu în cadrul unui studiu ştiinţific care abordează evoluţia demografică a populaţiei evreieşti din România, nu datorită lipsei de informaţie concretă, ci datorită implicării politice şi ideologice, de multe ori dusă la extremă, vădit anti-semită, motivată sau nu.

Raportat la prima jumătate a sec.XIX, informaţii preţioase (folosibile în cadrul unui studiu ştiinţific) se regăsesc şi într-o serie de arhive ale instituţiilor de stat,

centrale sau provinciale, cronici comunitare sau alte surse arhivistice, unele foarte greu de accesat.

După anul 1850, încep să apară din ce în ce mai multe lucrări, documente şi informaţii referitoare la evreii din România, editate de autori evrei, parte componentă a comunităţii evreieşti din ţara noastră. Astfel, nume importante din cadrul comunităţii evreieşti (printre care putem menţiona pe fraţii Schwarzfeld, J.B.Brociner, I.Kaufman, M.A.Halevy, J.Niemirower şi alţi membrii ai Societăţii Istorice „Iuliu Barasch”, creată în anul 1886) şi-au adus contribuţia în acest domeniu.

O serie de studii (care nu aparţin acestei perioade, dar se referă direct la ea) vor fi orientate spre cercetarea aspectelor socio-economice ale acestei etnii, E.Feldman şi J.Kara având un aport deosebit în această direcţie. Alături de ei, tot în perioada modernă şi contemporană, şi alţi autori au desfăşurat o muncă deosebită pentru conturarea imaginii evoluţiei demografice a evreilor din România, cercetătorii de la Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România fiind exemplul cel mai concludent.

Alături de unele surse mai vechi, în prezent informaţiile referitoare la evreii din România includ o seamă de studii efectuate în sec.XX, dar care se referă strict la sec.XIX, studii ce aduc, în multe cazuri, o imagine nouă, mult mai precisă în legătură cu evoluţia demografică a acestei etnii. Importanţă deosebită prezintă volumele din cadrul seriei *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol.III/1, *Studia et acta historiae iudaeorum romaniae*, vol.I, II, III şi V, sau lucrările unor cercetători evrei cum ar fi: M.Carmilly-Weinberger, V.Neumann dar şi *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania (1690-1847)*, în care se regăsesc multe tabele centralizatoare referitoare la populaţia evreiească din Principat, tabele ce concentrează în ele esenţa a sute de documente istorice. Acestor surse, editate şi tipărite, putem adăuga unele informaţii cuprinse într-o serie de lucrări de licenţă care, deşi nu au fost publicate, conţin o serie de calcule legate la Ritmul Mediu Anual (R.M.A.) de creştere a populaţiei evreieşti, pe diferite judeţe şi provincii istorice, calcule concretizate sub forma unor indicatori sintetici folosiţi în această lucrare.

b. Caracteristicile evoluţiei demografice în sec.XIX

Sec.XIX a reprezentat o etapă hotărâtoare în evoluţia demografică a evreilor din România, prezentând două laturi distincte: o latură *cantitativă*, legată de creşterea numerică a evreilor şi o latură *calitativă*, legată de aspectele sociale, teritoriale şi nu în ultimul rând, de rolul şi locul evreilor în societatea românească. Această latură calitativă a adâncit procesul de stabilire şi consolidare a etniei evreieşti pe teritoriul ţării noastre, fenomen complex şi cu o dinamică diferenţiată în funcţie de evenimentele politice, condiţiile economice, măsurile interne favorabile sau nefavorabile adoptate de organele de conducere a Principatelor din aceea perioadă. Paralel cu acest proces, se face simţită o acţiune de *conştientizare* a evreilor din România, de organizare proprie şi de trasare a unor acţiuni menite să modifice statutul evreilor de pe aceste teritorii, prin accesul la drepturile cetăţeneşti, juridice etc., acţiuni de revendicare susţinute probabil şi de avântul şi suflul revoluţionar resimţit după anul 1848, sau odată cu unirea Principatelor şi, ulterior, cu câştigarea independenţei Statului Român.

Cele două laturi componente, amintite anterior, se evidenţiază şi prin *diferenţierile existente* în cadrul acestui proces*, între cele trei mari provincii istorice româneşti*, dintre ele Moldova şi Bucovina (zone de prin contact în traseul urmat de evreii veniţi din Polonia şi Galiţia spre sudul ţării) având un rol foarte important.

Un fenomen aparte îl reprezintă şi faptul că, în primele trei decenii ale sec.XIX, creşterea numărului de evrei din Principate s-a axat, aproape în totalitate, pe un proces de *imigrare* masivă, orientat „clasic” pe direcţia nord-sud. Până în anul 1803, principalele zone şi centre de concentrare a evreilor se conturaseră deja, imaginea generală fiind rezultatul scurgerilor lente, într-un ritm destul de redus, dinspre nord spre sud, cu concentrarea maximă în Bucovina şi în partea nordică a Moldovei (inclusiv în nordul şi centrul Basarabiei). Ulterior anului 1803, aportul masiv de evrei veniţi din Polonia şi Galiţia, va duce la *creşterea numărului populaţiei urbane* (lucru analizat în profunzime în capitolele următoare), la concentrarea populaţiei în aşa numitele târguri şi târguşoare. Dar nu numai numărul populaţiei urbane a cunoscut o

creştere considerabilă, ci însăşi sistemul de aşezări urbane (şi unele semiurbane[99]) a cunoscut o creştere numerică.

Apariţia de noi târguri şi ulterior de noi oraşe, va avea ca repercursiune directă diversificarea tipurilor de ocupaţii desfăşurate în mediul urban. De aici, o modificare a profilului economic al regiunilor componente ale provinciilor istorice româneşti, modificare care a avut, în final, rolul de a moderniza economia românească şi de a o aduce la cerinţele specifice începutului de sec.XIX. Din acest punct de vedere, evreii pot fi priviţi ca factor de progres economic pentru aceea perioadă, ca o forţă pilot în reorientarea economiei româneşti şi pregătirea ei pentru saltul numit industrializare, salt ce va avea loc în a doua jumătate a sec.XIX, poate şi pe baza suportului financiar reprezentat de etnia evreiască a acelor vremuri.

O altă caracteristică importantă ar putea fi modul în care etnia evreiască din România a cunoscut variaţii din punct de vedere numeric pe parcursul sec.XIX. Deşi, pe ansamblu tot acest secol a cunoscut o evoluţie pozitivă, constantă şi continuă, două elemente au stat la baza evoluţiei numerice: *procesele imigraţioniste*, mai evidente în perioada 1803-1848 şi ulterior, în perioada 1878-1900, şi *sporul natural,* care va cunoaşte valori mai ridicate, cu precădere în a doua jumătate a sec.XIX (deceniile 5-8). Aceste creşteri vor constituii, alături de penetrarea puternică în economia românească după anul 1878, motivaţia principală care a generat apariţia unor curente anti-semite, în special în Moldova, curente care se vor finaliza, în prima jumătate a sec.XX, prin mişcări naţionaliste, de tipul Mişcării Legionare.

Alături de diferenţierile teritoriale în ceea ce priveşte dinamica populaţiei evreieşti, se poate contura şi o serie de diferenţieri în timp. Astfel, se pot identifica trei mari subperioade, şi anume: *1803-1848; 1848-1878* şi *1878-1900.* Fiecare dintre aceste subperioade dispune de o serie de trăsături în ceea ce priveşte creşterea numerică a evreilor din România, R.M.A. de creştere, repartiţia teritorială, fluxurile migratorii inter şi intra regionale sau pe provincii istorice, raportul urban/rural etc.

Informaţiile referitoare la evreii din România, în perioada 1803-1848, se sprijină pe o serie de statistici cuprinse în documente care, deşi incomplete şi

[99] Conform terminologiei folosite de Ecaterina Negruţi, în articolul *Rolul evreilor în formarea târgurilor din Moldova în prima jumătate a sec.XIX-lea,* din lucrarea *Studia et acta historiae iudaeorum romaniae,* vol.I, Ed.Hasefer, 1996, Bucureşti, pag.146.

neuniforme, oferă o anumită imagine (în special pentru Moldova şi Transilvania) dar într-o oarecare măsură şi pentru Ţara Românească, despre creşterea numerică a evreilor şi, implicit, despre repartiţia lor teritorială. Pentru Moldova, informaţia de bază este reprezentată pentru această subperioadă de *Catagrafiile* din anii *1803, 1832* şi *1845*, alături de *Codicele Iaşilor* din *1808* şi *1820*. Pentru Ţara Românească, informaţiile sunt ceva mai dispersate, interesante fiind *recensămintele* Bucureştiului din anii 1831 şi 1838, acest ultim recensământ oferindu-ne şi date despre numele evreilor, sexul lor, vârsta, starea civilă, ocupaţiile, cartierele de locuit ş.a. Alături de aceste două recensăminte realizate la nivelul capitalei, merită avute în vedere conscripţiile fiscale, duse până în anul 1850, care ne permit chiar calcularea unor indicatori, cum ar fi R.M.A.-ul pentru diferite subperioade (1803-1831; 1831-1838 şi 1838-1848). Acelaşi tip de surse, conscripţiile fiscale, sunt valabile şi pentru Transilvania, care dispune de o serie de înregistrări statistice valabile pentru prima jumătate a sec.XIX, putându-se delimita şi aici o serie de subperioade (1804-1821; 1821-1836; 1836-1840 şi 1840-1847). În legătură cu Transilvania, trebuie ţinut cont de caracteristica politică a acesteia la aceea vreme, când existau două entităţi teritoriale cu statut şi subordonare politico-administrativă diferită în cadrul Imperiului Austriac. Partea de vest şi nord a Transilvaniei, şi anume comitatele Arad, Bihor, Caraş, Maramureş, Satu Mare, Timiş şi Torontal făceau parte integrantă din Regatul Ungar, evidenţele fiind ţinute de guvernarea de la Budapesta, fiind subordonate Cancelariei aulice ungare, Consiliului Locumtenenţial de la Buda şi Camerei aulice ungare; celelalte comitate rămase, alcătuiau Marele Principat al Transilvaniei, independent, de sine stătător, cu organe proprii de conducere administrativă (Cancelaria aulică transilvăneană, Guberniul şi Tezaurariatul Transilvaniei, Comandamentul militar general al Transilvaniei). Pentru această ultimă entitate teritorială se pot delimita patru subperioade: 1800-1813; 1813-1835; 1835-1845 şi 1845-1850.

c. Moldova

Prima sursă de informaţie statistică folosibilă pentru Moldova este *Condica Liuzilor* (Catagrafia de la 1803), întocmită cu scopul de a informa domnitorul despre numărul şi starea contribuabililor din Moldova (înregistrând respectiva categorie social-financiară dar şi pe cei care, din anumite motive, erau scutiţi de biruri şi taxe). Plecându-se de la acele categorii de cetăţeni scutiţi de taxe, putem estima cu o corectitudine foarte mare evoluţia populaţiei totale a Moldovei şi, implicit, evoluţia populaţiei evreieşti din Moldova. Catagrafia conţinea, deasemenea, înscrişii ca şi plătitorii de taxe, capii de familie, cu numele lor (o altă modalitate de depistare a populaţiei evreieşti). Faţă de această primă catagrafie, cele din 1832 şi 1845 înregistrează numărul de suflete în general, respectiv numărul de persoane, inclusiv în mediul urban (oraşe, târguri şi târguşoare). Această diferenţiere o întâlnim doar tangenţial la Catagrafia din 1803, unde sunt semnalaţi un număr de 3.144 evrei capi de familie (deci 3.144 familii!!), din care 2.399 familii în oraşe reşedinţă de judeţ şi în târguri (respectiv târguşoare). Diferenţa de 745 familii era consemnată ca aparţinând mediului rural (la sate)[100]. Un element interesant legat de modalitatea de înregistrare a evreilor în această catagrafie este cuprinderea *sudiţilor*[101], în condică fiind înregistraţi 57 evrei sudiţi şi 141 evrei sudiţi austrieci, care nu plăteau dări. Tot lucrarea amintită cuprinde un tabel centralizator întocmit pe baza datelor cuprinse în catagrafia de la 1803, cifrele fiind oarecum diferite faţă de textul propriu-zis. Raportat la numărul evreilor înregistraţi în Moldova în anul 1774, de către ocupanţii ruşi, creşterea cea mai mare a numărului de evrei se observă în mediul urban. Aceasta este de aproape 3 ori mai mare (de la 843 persoane la 2.399 persoane), ceea ce demonstrează faptul că aportul în mediul urban s-a făcut, în principal, prin imigrare din exteriorul Moldovei (Polonia şi Galiţia), spre zonele care permiteau anumite ocupaţii (de tipul comerţului) specifice urbane. În mediul rural creşterea înregistrată, în aceaşi perioadă de timp, a fost de aproape 2 ori (de la 480 persoane la 745 persoane), deşi numărul contribuabilor creştini, în aceaşi perioadă, a crescut de numai 1½.

---

[100] *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol.III/1, pag.23.
[101] Evrei supuşi coroane, care aveau un statut financiar aparte.

Numărul familiilor evreieşti care au plătit dările
către stat în 1803

Tab.2

Nr.Crt.	Denumirea ţinutului	Nr.familii în sate	Nr.familii în oraşe/târguri	TOTAL
1.	Suceava	169	-	169
2.	Neamţ	35	100	135
3.	Roman	43	74	117
4.	Putna	-	5 (Adjud)	5
5.	Tecuci	-	11	11
6.	Covurlui	-	18 (Galaţi)	18
7.	Tutova	-	30 (Bârlad)	30
8.	Vaslui	13	16	29
9.	Fălciu	12	42	54
10.	Greceni	1	-	1
11.	Codru	11	-	11
12.	Hotărniceni	11	11	22
13.	Orhei	123	149	272
14.	Soroca	-	686	686
15.	Herţa	24	300	324
16.	Dorohoi	60	150	210
17.	Botoşani	-	350	350
18.	Hârlău	120	136	256
19.	Cărligătura	21	70	91
20.	Iaşi	87	367 (Iaşi)	454
	T O T A L	**730**	**2515**	**3245**

Sursa: *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România,* vol.III/1, Anexa I, pag.143.

Pentru anul 1803, pe ansamblul Moldovei, populaţia evreiască (plătitoare de taxe) ajunge să deţină o pondere de aproape 2 % din totalul populaţiei urbane, lucru ce subliniază tendinţele de polarizare a populaţiei evreieşti spre mediul urban. Deşi, în aceea perioadă, Moldova deţinea ponderi foarte mari ale populaţiei (creştine) în mediul rural, populaţia evreiască de la sate nu reprezenta decât 0,6 % din totalul populaţiei rurale moldoveneşti. Această concentrare urbană este legată atât de tipurile de activităţi desfăşurate de evrei, cât şi de fluxurile imigraţioniste implicate de mişcările de populaţie de la începutul sec.XIX. Un caz interesant este cel al Bucovinei unde, la începutul sec.XIX, apare un flux imigraţionist important din Galiţia şi din Moldova, ce va duce la creşterea numărului de evrei, în jurul anului 1800, la circa 2.300 persoane. După numai patru decenii, populaţia evreiască din Bucovina va ajunge să numere 11.581 persoane[102], continuând să crească şi pe parcursul deceniilor următoare.

[102] Iacobescu, M. (1993) *Din istoria Bucovinei*, vol.I, Ed.Academiei, Bucureşti, pag.167.

Elementul surprinzător, şi important în acelaşi timp, este dat de dublarea populaţiei evreieşti din mediul urban bucovinean în numai 10 ani! De exemplu, oraşul Suceava, în anul 1813, număra 403 evrei, pentru ca în anul 1826 numărul lor să ajungă la 862 persoane (la o populaţie totală a Sucevei de 5.376 locuitori).

Dar nu numai Bucovina cunoştea un astfel de proces de concentrare a populaţiei evreieşti în mediul urban, acesta fiind în plină desfăşurare pe tot cuprinsul Moldovei. Dacă luăm în consideraţie cele două condici în care apare recenzat oraşul Iaşi (capitala Moldovei şi un important centru pentru populaţia evreiască) putem observa că în dreptul populaţiei evreieşti apare deseori menţiunea „sudiţi”. În cadrul aceleiaşi surse apar menţionate, pentru oraşul Iaşi, 367 familii de evrei şi 532 familii „cu supuşenie străină”. Creşterea spectaculoasă într-o perioadă scurtă de timp, a numărului sudiţilor (inclusiv supuşi ruşi sau austrieci), se datorează apariţiei în aceea perioadă, în Iaşi, a consulatelor de reprezentanţă diplomatică străine. Cele 532 familii sudite erau împărţite în două categorii: supuşi ruşi (din care 232 familii creştine şi 57 familii evreieşti) şi supuşi austrieci (din care 102 familii creştine şi 141 familii de evrei). Raportând numărul total al evreilor din oraş la numărul total al locuitorilor Iaşului (estimat la 15.955 persoane în primul deceniu al sec.XIX) rezultă că evreii reprezentau aproximativ 1/6 din totalul populaţiei oraşului. Tot pentru această perioadă, referitor la Iaşi, mai există o catagrafie (condică) intitulată *Scrierea sufletelor şi a familiilor a stării de gios din târgul Esi,* care aduce un element nou de notare şi cenzurare: dacă în celelalte catagrafii erau însemnaţi capii de familie (deci se recenzau familiile, nu locuitorii), fiind necesară înmulţirea acestui număr cu 5 (numărul mediu al membrilor de familie), aici au fost notaţi indivizii, oferindu-se astfel o precizie mai mare recenzării. Cifrele înaintate de *Condica Liuzilor* sunt astfel confirmate şi de această nouă condică asupra Iaşului.

Catagrafia de la 1820, efectuată în timpul domniei lui Mihai Şuţu, deşi incompletă şi neuniformă (lipseşte informaţia despre ţinuturile Covurlui, Tutova şi Tecuci), ne confirmă, indirect, valorile menţionate în condica anterioară. În ţinutul Bacăului apar consemnate 115 familii de evrei, din care 108 existau în oraşe. Lor li se adaugă 7 familii în Târgul Ocna, 65 familii în Botoşani, dar şi 206 familii în ţinutul Suceava, 64 familii în ţinutul Neamţ şi 93 familii în ţinutul Roman. Concentrarea în

mediul urban este subliniată şi de numărul şi răspândirea evreilor în oraşele Moldovei, situaţie exemplificată tot în această condică, referitor la anul 1821:

- oraşul Iaşi: 1.050 persoane;
- oraşul Botoşani: 573 persoane;
- oraşul Suceava: 502 persoane;
- oraşul Dorohoi: 399 persoane;
- oraşul Herţa: 339 persoane;
- oraşul Neamţ: 223 persoane;
- oraşul Hârlău: 105 persoane;
- oraşul Roman: 104 persoane;
- oraşul Cărligătura: 97 persoane;
- oraşul Bacău: 92 persoane;
- oraşul Putna: 24 persoane.

Oraşul Iaşi reprezintă o situaţie aparte, el putând constituii un exemplu pentru ilustrarea fenomenului de concentrare urbană pentru aceea perioadă. Catagrafia Moldovei[103] din anul 1820, care nu numără pe cei scutiţi de bir (în unele cazuri aceştia puteau ajunge la mii de persoane pentru un ţinut) conţine o serie de informaţii referitoare la repartiţia familiilor evreieşti în cadrul oraşului Iaşi. Astfel, în cartierul Târgul de Jos apar menţionate, la 1820, 187 familii evreieşti, în Broşteni 126 familii evreieşti, în Hagioaei 139 familii evreieşti, în Măgilor 154 familii evreieşti, în Muntenimele 125 familii evreieşti, în Podul Vechi 60 familii evreieşti, în Bărboi 57 familii evreieşti etc. Din simpla însumare a acestor valori putem aprecia că cifra înaintată în catagrafia de la 1821 este foarte aproape de adevăr. Tot asupra oraşului Iaşi mai apare, în anul 1830, o statistică intitulată *Adunarea statisceştilor ştiinţi ale oraşului Iaşi*, care prezintă oraşul pe străzi şi cartiere, având 7.437 case, 4.274 dughene, 10 mănăstiri, 48 lăcaşuri de cult, 274 familii boiereşti şi un total de 37.047 locuitori. Dacă ne aplecăm asupra cifrelor legate de numărul de dughene şi cele legate de lăcaşurile de cult vom observa că, aşa cum aprecia cercetătorul M.Şt.Ceauşu şi mult regretatul Emil Emandi, peste 60 % din prăvăliile existente în oraşele importante

---

[103] Ungureanu, Gh. (1967) *Catagrafia locuitorilor Moldovei din anul 1820*, în "Revista de statistică", nr.7/1967, Bucureşti.

moldoveneşti (Suceava, Iaşi etc.), la aceea vreme erau deţinute de evrei[104]. Statistica cuprinde chiar şi o referire la repartiţia pe străzi (mahalale) a familiilor de evrei, delimitând şi conturând zonele în care aceştia atingeau ponderi foarte mari: în Tg.Cucului existau 496 evrei, pe uliţa Sf.Vineri 499 evrei, pe uliţa Tg.de Jos 498 evrei, pe mahalaua Broşteni 494 evrei, pe mahalaua de pe Iaz 346 evrei, pe Podul Lung 296 evrei. Deasemenea, erau menţionate 5 sinagogi (plasate pe uliţele Sf.Vineri, Căcaia, Tg.de Sus, Rufeni şi Tătăreşti), sinagogi cuprinse în cele 48 lăcaşuri de cult menţionate anterior.

O altă catagrafie importantă asupra populaţiei Moldovei s-a realizat în anul 1832, însă aceasta are marea deficienţă de a nu cuprinde şi populaţia evreiască de la sate. În ciuda acestui fapt, catagrafia este importantă pentru că ne oferă o imagine asupra procesului de concentrare a populaţiei evreieşti la oraşe şi, în plus, oferă informaţii şi asupra numărului de sinagogi şi a caselor de rugăciune evreieşti. Conform acestei catagrafii, în târgurile şi oraşele din Moldova existau în anul 1832, un număr de 129.413 locuitori stabili, din care 24.299 evrei, respectiv 18,78 % din totalul populaţiei provinciei. Alături de aceste date există un extract statistic general al populaţiei ţării[105], întocmit la 1826, care indică numărul de evrei plătitori de bir, la sate.

Dintr-un număr de 40 oraşe şi târguri existente în Moldova la 1832, 8 oraşe erau majoritar evreieşti, ponderea acestei populaţii ajungând, în cazul oraşului Bucecea, să depăşească 85 % din total. De asemenea, din cele 40 oraşe şi târguri moldoveneşti, numai 2 nu aveau în componenţa populaţiei evrei (Nicolina şi Podu Turcului), probabil datorită poziţiei ocupate şi numărului mic de locuitori. Comparând aceste date cu extrasul general al populaţiei Moldovei de la 1826 putem observa că, la nivel de ţinut, gruparea cea mai mare de evrei în mediul rural, s-a înregistrat în ţinutul Dorohoi (170), urmat de Suceava (162), Botoşani (116), Vaslui (107) şi Tutova (102). Celelalte ţinuturi moldoveneşti grupau, de regulă, sub 100 de evrei în mediul rural, ceea ce reprezintă un număr mediu de 15-20 familii, extrem de redus comparativ cu mediul urban.

---

[104] Ceauşu, M.Şt., Emandi, E. (1988) *Aspecte din evoluţia economico-socială şi urbană a oraşului Suceava*, în "Anuarul Institutului de Istorie A.D.Xenopol", tom XXV/1, Iaşi, pag.77 şi tom XXIX, Iaşi, pag.124.
[105] Documentul 125, pag.539, din lucrarea *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol.III/1, în care sunt menţionaţi 1.142 evrei plătitori de bir în Moldova, la 1826.

Populaţia evreiască din târgurile şi oraşele Moldovei, în anul 1832, faţă de totalul populaţiei stabile

Tab.3

Nr.Crt.	Oraşe şi târguri	Total populaţie stabilă	din care evrei	% evrei
1.	Bucecea	114	98	85,97
2.	Frumuşica	89	71	79,77
3.	Dorohoi	1.702	1.056	62,05
4.	Fălticeni	2.378	1.442	60,65
5.	Hârlău	602	359	59,63
6.	Burduşeni	522	290	55,50
7.	Lespezi	289	175	52,07
8.	Şeuleni	289	149	51,50
9.	Herţa	2.123	1.056	49,74
10.	Podu Iloaiei	570	252	44,21
11.	Nămoloasa	204	91	44,00
12.	Drăguşeni	257	92	35,80
13.	Moineşti	588	187	31,80
14.	Buhuşoaia	300	76	25,09
15.	Iaşi	48.314	11.601	24,20
16.	Piatra	2.907	625	21,85
17.	Căiuţul	130	26	20,00
18.	Tg.Frumos	2.035	399	19,60
19.	Roman	6.320	1.055	16,69
20.	Bacău	2.881	458	15,80
21.	Ştefăneşti	1.703	225	13,22
22.	Săveni	602	64	10,65
23.	Panciu	647	62	9,58
24.	Vaslui	1.459	133	9,12
25.	Botoşani	13.796	1.118	8,10
26.	Odobeşti	992	70	7,06
27.	Bârlad	5.327	355	6,66
28.	Huşi	4.918	259	5,28
29.	Focşani	4.795	217	4,53
30.	Tecuci	1.533	60	3,92
31.	Tg.Ocna	4.935	100	3,02
32.	Galaţi	8.606	144	1,68
33.	Tg.Neamţ	2.168	44	1,68
34.	Nicoreşti	746	12	1,61
35.	Tg.Nou	1.043	729	1,25
36.	Adjud	746	15	1,06
37.	Fălciu	863	7	0,81
38.	Suliţoaia	973	481	0,31
39.	Nicolina	203	-	-
40.	Podu Turcului	187	-	-
	T O T A L	**129.413**	**24.299**	**18,78**

Sursa: Prelucrare după *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol.III/1, Anexa II, pag.144.

Explicaţia pare să rezide în orientarea preponderentă a populaţiei evreieşti spre activităţi productive specifice mediului urban (comerţ îndeosebi), dar şi datorită legislaţiei care nu permitea deţinerea de terenuri agricole, privând astfel populaţia evreiască din mediul rural de suportul existenţial, obligând-o la activităţi de arendăşie, mult dezvoltate în ultimele decenii ale sec.XIX.

Această orientare preponderent spre mediul urban a avut ca repercursiune majoră atât creşterea numărului de locuitori din mediul urban, cât şi creşterea numărului de oraşe şi târguri, inclusiv a târguşoarelor, formă specifică Moldovei. În perioada 1832-1833, conform părerii unor istorici[106], în Moldova ar fi existat peste 38.000 evrei, ceea ce reprezintă aproximativ 3 % din totalul de 1,2 milioane persoane cât număra provincia. Între 1831-1838 are loc cel mai mare val de imigrare a evreilor din Polonia şi Galiţia în Moldova, val care a dus la o creştere explozivă a numărului de evrei în toate ţinuturile moldovene. Drept urmare, autorităţile Moldovei s-au văzut puse în faţa unei situaţii deosebite, lucru care a generat reacţii de răspuns şi măsuri în vederea opririi valurilor de imigranţi evrei, măsuri înscrise în *Manualul administrativ al prinţipatului Moldovei*, apărut în 1839, la Iaşi, tom.I, nr.389, la pag.526. Acest îndrumar de legi avea ca justificare principală faptul că în numai 7 ani de la Conscripţia din 1832, datorită valurilor succesive de imigranţi evrei, populaţia evreiască din Moldova se dublase, ajungând în 1839 la aproximativ 80.000 persoane. Aceşti imigranţi noi veniţi se alăturau comunităţilor existente, diversificând locurile de origine ale populaţiei evreieşti, lucru înscris şi într-o serie de studii cuprinse în lucrarea *Studia et acta historiae iudaeorum romaniae*, vol.I, articolul autoarei Stela Mărieş, intitulat *Importanţa catagrafiei din anii 1824-1825 pentru problema sudiţilor evrei din Moldova*, fiind edificator în acest sens[107]. Apar, astfel, informaţii referitoare la ţările de origine din care evreii imigraseră în Moldova şi Bucovina, ţări care-şi arogau protectoratul asupra supuşilor lor. Tabelul II din lucrarea menţionată relevă provenienţa sudiţilor evrei din Moldova, cât şi repartiţia lor teritorială în 1824-1825.

[106] Negruţi, E. (1997) *Evoluţia numerică a evreilor din Moldova*, în revista "Europa XXI", vol.V-VI, pag.89.
[107] La pagina 57 autoarea prezintă un tabel din care reiese faptul că sudiţii evrei reprezentau cea mai numeroasă categorie a supuşilor scutiţi de bir din Moldova, numărând în anul 1824 nu mai puţin de 844 familii, scutite de bir şi alte taxe.

Repartiţia teritorială şi apartenenţa la protectoratele străine, a sudiţilor evrei din Moldova, pe anii 1824-1825

Tab.4

Nr. Crt.	Ţinuturile	Protectoratul				TOTAL GENERAL
		Austriac	Rus	Francez	Prusac	
1.	Oraşul şi ţinutul Iaşi	253	144	32	4	**433**
2.	Cârligătura	7	2	-	-	**9**
3.	Hârlău	10	1	-	-	**11**
4.	Botoşani	104	20	41	1	**166**
5.	Dorohoi	31	1	2	-	**34**
6.	Herţa	24	-	1	-	**25**
7.	Suceava	28	1	-	-	**29**
8.	Neamţ	34	3	-	-	**37**
9.	Roman	31	9	-	-	**40**
10.	Bacău	10	6	2	-	**18**
11.	Putna	7	-	-	-	**7**
12.	Tecuci	3	1	-	-	**4**
13.	Covurlui	1	-	-	-	**1**
14.	Tutova	8	-	-	-	**8**
15.	Vaslui	11	5	-	-	**16**
16.	Fălciu	4	2	-	-	**6**
	TOTAL GENERAL	**566**	**195**	**78**	**5**	**844**

Sursa: *Studia et acta historiae iudaeorum romaniae*, vol.I, Tabelul II, pag.59.

Sub raportul apartenenţei la protectoratul străin se poate observa, cu uşurinţă, că majoritatea sudiţilor evrei îşi aveau ca loc de origine teritoriile austro-ungare şi poloneze. Galiţia a reprezentat principala zonă de provenienţă a acestora (în total 488 de familii), şi anume regiunile: Sneatyn (58 familii), Tismeniţa (54 familii), Brodi (37 familii), Stanislau (20 familii), Horodenca (13 familii) şi din diverse alte localităţi galiţiene (286 familii). Sudiţii evrei desfăşurau, ca principală activitate productivă, comerţul, ponderea celor care se ocupau cu aceasta fiind covârşitoare. Însăşi consulul francez din Iaşi, Guéroult, avea să caracterizeze evreii sudiţi ca fiind „negustori de tot ceea ce se vinde sau se cumpără", probabil uimit de diversitatea produselor implicate într-un astfel de comerţ. Această activitate comercială marcantă, va crea un avânt deosebit în apariţia şi dezvoltarea târgurilor şi târguşoarelor. Printre cele mai autorizate studii în această direcţie, remarcăm pe cel intitulat *Rolul evreilor în formarea târgurilor din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, autor Ecaterina Negruţi, în care se semnalează faptul că în perioada 1800-1850 în Moldova (până la Prut), au apărut 59 de târguri noi. Autoarea include şi o terminologie explicată în

legătură cu acest proces; ea recunoaşte 2 tipuri de localităţi urbane în Moldova, în prima jumătate a sec.XIX:

- *oraşele,* considerate a fi *centre urbane* cu o vechime şi o tradiţie remarcabilă;
- *târgurile*, ca *centre semiurbane*, caracterizate de activităţi monofuncţionale.

În prima categorie autoarea include oraşe precum: Iaşi, Botoşani, Galaţi, Bârlad, Piatra Neamţ, Târgu Neamţ, Roman, Bacău, Târgu Ocna, Focşani, Tecuci, Vaslui, Huşi, Târgu Frumos, Dorohoi, Herţa, Hârlău, Ştefăneşti, Adjud, Fălticeni, Fălciu şi Mihăileni, care existau înaintea sosirii evreilor în număr semnificativ şi care erau caracterizate de activităţi plurifuncţionale. În cazul acestor localităţi evreii au contribuit doar la dezvoltarea economică, spaţială şi numerică a acestora, şi nu au constituit factor de iniţiere în existenţa oraşului respectiv.

În a doua categorie autoarea include târgurile: Odobeşti, Moineşti, Suliţa, Buhuşi, Podu Iloaiei, localităţi care, de regulă, aveau între 1.500-3.000 locuitori, în unele cazuri ajungându-se chiar la sub 100 locuitori, din care 80-90 % erau evrei comercianţi (cazul târgului Paşcani din ţinutul Suceava). Aceste târguri s-au întins treptat de-a lungul drumurilor spre sud şi spre Iaşi. Până în anul 1820, s-au înfiinţat târguri în partea de nord a Moldovei, la hotarul cu Bucovina şi Basarabia. După anul 1820, datorită afluxurilor imigraţioniste puternice, axate pe direcţia nord-sud, aceste târguri s-au extins cu preponderenţă spre sud (cazul târgurilor Frumuşica, Lespezi, Podu Iloaiei, Podu Turcului, Nicoreşti sau Nămoloasa), sau mai rar, spre Iaşi (Buhuşi şi Drăguşeni). După anul 1838 apar o serie de târguri şi spre est, spre râul Prut: Mamorniţa, Dărăbani, Rădăuţi, Bivolari, Murgeni, Bereşti, Rogojeni sau Folteşti.

Această „abundenţă" de târguri şi târguşoare a avut o serie de repercursiuni majore, atât asupra creşterii numerice a populaţiei evreieşti din Moldova, cât şi asupra procesului de urbanizare primară a provinciei. Creşterea numărului de evrei, implicit creşterea numărului populaţiei totale din regiune, a dus la creşterea densităţii medii a populaţiei Moldovei. Aceste „salturi" majore în dinamica populaţiei Moldovei se regăsesc, ca datare în timp, în informaţiile legate de creşterea densităţii medii a

populaţiei[108]. Dacă la sfârşitul sec.XVIII, densitatea medie a Moldovei era de aproximativ 7,7 loc./km^2, în 1803 ea ajunse-se la 11,8 loc./km^2, pentru ca în 1859 să depăşească 35 loc./km^2. Evoluţia numerică explozivă a populaţiei Moldovei şi, implicit, a populaţiei evreieşti din Moldova a determinat şi apariţia unor forme urbane specifice: *târgurile dublete*, rezultate din suprapopularea târgului iniţial, revărsarea populaţiei şi crearea unui nou târg, într-o poziţie mai avantajoasă din punct de vedere al schimburilor comerciale. În faţa Sucevei apare, astfel, târgul Burdujeni; în faţa Siretului apare târgul Mihăileni; în faţa Boianului apare târgul Mamorniţa; în faţa Herţei apare Noua Suliţă; în faţa Rădăuţilor apare Lipscanii şi Sculenii de-o parte şi de alta a Prutului.

V.Tufescu[109] apreciază că în prima jumătate a sec.XIX, în Moldova, au luat fiinţă, între Prut şi Carpaţi, 71 de târguri şi târguşoare, din care peste 80 % au apărut între 1820-1850, cu o medie de aproximativ 1 târg nou/an, maximum ajungându-se la 3 târguri noi/an. Autorul etapizează perioada sec.XIX pornind de la media anuală de apariţie de noi târguri, delimitând un număr de 5 mari perioade:

- între 1803-1820 au apărut 7 târguri, cu o medie anuală de 0,33 târguri noi/an;
- între 1820-1831 au apărut 11 târguri, cu o medie anuală de 1,00 târguri noi/an;
- între 1831-1838 au apărut 22 târguri, cu o medie anuală de 3,00 târguri noi/an;
- între 1838-1859 au apărut 22 târguri, cu o medie anuală de 1,04 târguri noi/an;
- între 1859-1900 au apărut 5 târguri, cu o medie anuală de 0,12 târguri noi/an.

Această creştere masivă a numărului de târguri din Moldova a însemnat şi un spor considerabil pentru populaţia urbană. Prin acest proces au apărut din ce în ce mai multe hanuri, care vor constituii ulterior „sămânţa” apariţiei de noi târguri, ce se vor

[108] Negruţi, Ecaterina (1984) *Satul moldovenesc în prima jumătate a sec.XIX-lea. Contribuţii demografice*, Iaşi, pag.22.
[109] Tufescu, V. (1942) *Târguşoarele din Moldova şi importanţa lor economică*, extras din BSRRG, LX, 1941, pag.105-106.

transforma în oraşe. Târgurile apăreau, de regulă, lângă marile aşezări rurale sau urbane, având un nucleu alcătuit din alohtoni, în mare parte evrei. Locuinţele evreilor erau concentrate pe o mică uliţă formată din dughene, situată fie în mijlocul satului (atunci când drumul comercial străbătea satul), fie la marginea acestuia. În astfel de aşezări ponderea evreilor oscila, de regulă, între 10-70 % din totalul populaţiei târgului.

Ponderea evreilor în cadrul târgurilor din Moldova, în 1859

Tab.5

Nr.Crt.	% evrei din total populaţie târg	Număr târguri cu % respectiv
1.	Sub 5 %	2 (Coloneşti şi Nicoreşti)
2.	Între 5-10 %	3
3.	Între 10-30 %	13
4.	Între 30-50 %	15
5.	Între 50-70 %	19
6.	Între 70-90 %	5
7.	Între 90-100 %	2 (Paşcani şi Poeni)

Sursa: Prelucrare după *Studia et acta historiae iudaeorum romaniae*, vol.I, pag.146.

Cea mai importantă catagrafie pentru sec.XIX rămâne cea efectuată în anul 1845, care consemnează, pe lângă informaţii de ordin demografic (în special din mediul urban), şi o serie de indicatori cu privire la structura socio-profesională, starea juridică şi alte tipuri de informaţii utile pentru aceea perioadă. Prelucrarea şi sistematizarea informaţiilor înregistrate în această catagrafie s-a făcut sub directa îndrumare a profesorului Gh.Platon, care a reuşit să prezinte o imagine relevantă asupra concentrării evreilor în târgurile şi oraşele Moldovei. Conform acestei catagrafii, în perioada 1803-1845, numărul familiilor evreieşti din mediul urban al Moldovei a crescut de peste 7 ori, respectiv de la 2.399 la 17.087 familii, ceea ce reprezintă un spor deosebit, avându-se în vedere dinamica populaţiei Moldovei în aceea perioadă. Dacă luăm în consideraţie „cifra de plecare" pentru intervalul 1803-1845, ca fiind egală cu 2.399 familii, putem calcula cu o oarecare acurateţe, R.M.A.-ul de creştere a numărului de familii evreieşti din Moldova pentru această perioadă, obţinându-se valori de peste 14,5 %, cu mult peste valoarea medie valabilă pentru populaţia creştină. Această valoare medie se referă la întreg intervalul de 42 de ani, însă în cadrul său apar diferenţieri semnificative, datorate unor momente istorice, cu repercursiuni economice şi chiar geopolitice foarte importante pentru Moldova şi

pentru Ţara Românească. Este vorba de *Tratatul de la Adrianopole*, care a determinat o migrare masivă a evreilor spre Moldova după anul 1828, datorită deschiderii comerţului românesc spre Europa. Astfel, dacă pentru perioada 1803-1820, R.M.A.-ul pentru populaţia evreiască era de circa 3-4 %, în perioada 1820-1831, acesta va creşte puternic până la 13,5 %. După anul 1831, până la jumătatea sec.XIX, R.M.A.-ul pentru populaţia evreiască se va stabiliza undeva în jurul cifrei de 14,5-16,5 %, cifră oricum mult superioară R.M.A.-ul ce caracteriza populaţia creştină din Moldova (apreciat la 7-8 %). La această creştere, a participat, însă indirect, şi mişcările Eteriei greceşti, care vor duce la imigraţii masive, însă pe direcţia sud-nord, prin Ţara Românească spre nordul Moldovei.

Populaţia evreiască în ansamblul locuitorilor târgurilor şi oraşelor Moldovei, conform catagrafiei din anul 1845

Tab.6

Nr.Crt.	Târguri şi oraşe	Nr.familii evreieşti	Nr.total familii	Raiale	Sudiţi
1.	Dorohoi	598	1.023	480	35
2.	Tg. Mihăileni	258	339	219	6
3.	Tg. Herţa	452	691	408	16
4.	Tg. Săveni	54	54	43	1
5.	Tg. Rădăuţi	43	43	33	1
6.	Tg. Darabani	150	224	124	2
7.	Tg. Mamorniţa	28	28	17	8
8.	Botoşani	2.464	5.658	2.93	139
9.	Tg. Hârlău	252	591	189	5
10.	Tg. Suliţoaia	195	228	104	6
11.	Tg. Burdujeni	179	253	131	2
12.	Tg. Ştefăneşti	157	301	83	28
13.	Tg. Bucecea	43	43	33	-
14.	Tg. Frumuşica	48	48	29	-
15.	Fălticeni	1.038	1.464	840	94
16.	Tg. Lespezi	246	272	203	1
17.	Tg. Paşcani	22	22	17	-
18.	Piatra Neamţ	440	1.615	346	15
19.	Tg. Bodeşti Buhuşoaiei	74	163	42	3
20.	Tg. Bozieni	20	20	17	-
21.	Tg. Neamţ	427	1.411	380	8
22.	Roman	584	2.355	483	16
23.	Tg. Băceşti	86	108	71	4
24.	Tg. Damieneşti	11	11	11	-
25.	Tg. Bâra	24	24	21	-
26.	Bacău	435	1.354	357	23
27.	Tg. Moineşti	215	464	178	4

28.	Tg. Ocna	42	735	29	6
29.	Tg. Căiuţi	18	41	15	-
30.	Tg. Valea Rea	52	115	46	-
31.	Tg. Glodurile	7	11	7	7
32.	Focşani	184	1.936	134	32
33.	Tg. Odobeşti	58	420	47	-
34.	Tg. Adjudul Nou	43	218	37	-
35.	Tg. Panciu	28	180	20	1
36.	Tg. Domneşti	20	30	17	-
37.	Tg. Nămoloasa	24	72	19	-
38.	Tecuci	28	992	19	4
39.	Galaţi	208	4.527	114	78
40.	Nicoreşti	4	329	3	-
41.	Tg. Drăguşeni	38	125	37	1
42.	Bereşti	33	51	29	-
43.	Tg. Pechea	12	73	9	-
44.	Tg. Folteşti	4	47	3	1
45.	Tg. Golăşeni	4	7	4	-
46.	Bârlad	126	2.896	75	34
47.	Tg. Puieşti	53	132	36	4
48.	Tg. Unteşti	11	11	9	-
49.	Tg. Murgeni	50	93	48	1
50.	Tg. Plopana	27	42	24	-
51.	Tg. Codăeşti	45	190	-	-
52.	Vaslui	223	801	154	29
53.	Negreşti	72	237	59	-
54.	Pungeşti	37	222	34	-
55.	Huşi	236	2.496	197	25
56.	Tg. Urdeşti	29	39	16	11
57.	Tg. Docolina	7	14	7	-
58.	Tg. Răducăneni	32	32	29	-
59.	Tg. Frumos	225	964	179	1
60.	Tg. Podu Iloaiei	220	363	181	-
61.	Tg. Poieni	29	29	29	-
62.	Tg. Zabolodeni	21	21	14	-
63.	Tg. Bivolari (Cornu Negru)	59	59	37	1
64.	Târguşorul de peste apa Nicolinei	57	196	52	2
65.	Iaşi	6.178	13.731	5.934	784
	T O T A L	**17.087**	**52.838**	**14.151**	**1.437**

Sursa: *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol.III/1, Anexa III, pag.145-146.

Aşa cum lesne se poate observa, grupările cele mai mari de evrei (de familii evreieşti) apar în principalele oraşe moldoveneşti: Iaşi, Botoşani, Fălticeni şi Dorohoi, evidenţiându-se astfel o zonă de condentrare maximă a lor pe teritoriul Moldovei. Această concentrare este subliniată şi de Radu Rosetti -Verax-, deosebit de important

prin lucrarea sa intitulată *Roumania and the Jews*, apărută în anul 1904, la editura I.V.Socecu din Bucureşti. El subliniază faptul că în numai 7 ani (între 1831-1838), populaţia evreiască din unele oraşe din Moldova, a cunoscut creşteri explozive, cum ar fi: în Botoşani, cu peste 600 %; în Bacău cu 320 %; în Huşi cu 316 %; în Fălticeni cu 278 %; în Focşani cu 256 % etc.[110], predominând în această categorie oraşele reşedinţă de judeţ (Iaşi, Botoşani, Bacău, Piatra Neamţ, Galaţi etc.). Acest lucru a dus şi la creşterea ponderii populaţiei evreieşti în Moldova, cu precădere în mediul urban, ponderea populaţiei evreieşti pornind de la circa 2 % în 1803; ajungând la 4,2 % în 1831; 9 % în 1859 şi peste 10,7 % în 1899. Un alt aspect remarcabil legat de evoluţia numerică a populaţiei evreieşti din Moldova este cel al dinamicii creşterii numerice: în mediul urban şi în special în reşedinţele de judeţ, aceste valori întreceau cu mult dinamica la nivel judeţean, ceea ce denotă o orientare aproape exclusivă spre mediul urban şi mai ales spre oraşele mari, importante din punct de vedere comercial. Paralel cu acest proces de *concentrare* a populaţiei evreieşti în marile oraşe şi centre comerciale se observă după anul 1850, o „reorientare" a evreilor spre târgurile de rang mediu şi mic, concomitent cu o „descentralizare" a răspândirii lor, dinspre nordul Moldovei spre zonele vestice, inclusiv la vest de valea Siretului şi chiar spre târgurile dinspre munte. Cu toate acestea, în unele târguri, numărul evreilor scade, uneori până la zero, cum ar fi cazul târgului Vlădeni din judeţul Suceava, Nicolina din judeţul Iaşi, Vlădeşti şi Rogojeni din judeţul Covurlui, Unţeşti din judeţul Tutova, Boroşeşti din judeţul Vaslui, Urdeşti şi Gujeşti din judeţul Fălciu. O explicaţie posibilă ar putea fi micşorarea sau reorientarea activităţilor comerciale spre alte centre mai viabile ca poziţie sau, în unele cazuri, datorită atracţiei exercitate de marile oraşe (cum este cazul Iaşului sau Botoşaniului), în domeniul desfacerii mărfurilor.

Un moment important care a influenţat evoluţia numerică a evreilor din Moldova a fost actul unirii din 1859, care a deschis şi mai mult drumul evreilor stabiliţi în Moldova spre inima Ţării Româneşti. După Unire, se produce un fenomen de migrare a peste 50.000 evrei din Moldova în Valahia, unde numărul lor sporeşte astfel de peste 7 ori. Deşi pentru Moldova acest fenomen a însemnat un oarece regres

---

[110] Procente citate şi în lucrarea *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol.III/1, pag.25.

numeric al evreilor, fluxurile, pe ansamblu, s-au păstrat puternic pozitive pe relaţia nord-sud, continuându-se „trend-ul” specific primii jumătăţi de sec.XIX.

Recensământul din 1859, realizat sub conducerea lui Ion Ionescu de la Brad şi a lui Costache Negruzzi, vine să reliefeze acest fenomen. Conform însemnărilor celor doi autori, în mediul urban al Moldovei, existau la aceea dată, 106.041 evrei, dintr-un total de 342.969 persoane din mediul urban (20,45 % din totalul populaţiei urbane a Moldovei). Această categorie de populaţie, care se va constituii ulterior într-o adevărată *clasă socială* în interiorul populaţiei Moldovei, va reprezenta marea parte a meseriaşilor şi negustorilor ce vor influenţa viaţa economică şi financiară a Principatelor Unite, şi -lucrul cel mai important- vor crea premisele cristalizării viitoarei burghezii române, în special în domeniul financiar-bancar şi industrial.

O privire de ansamblu asupra evoluţiei numerice a evreilor din Moldova regăsim în aceaşi lucrare a lui Radu Rosetti -Verax-, care reuşeşte să surprindă, într-un mod extrem de concentrat, esenţa acestui fenomen demografic.

Creşterea numărului evreilor în Moldova,
pe judeţe, între 1803-1899

Tab.7

Nr.Crt.	Judeţul	1803	1820	1831	1838	1859	1899
1.	Dorohoi	2.136	3.416	4.063	7.332	11.052	18.933
2.	Botoşani	2.608	3.692	3.370	14.176	21.887	29.287
3.	Suceava	2.104	2.800	2.907	5.992	8.529	10.056
4.	Iaşi	2.972	5.492	19.100	32.050	36.348	46.696
5.	Neamţ	540	796	1.995	4.372	9.309	16.558
6.	Roman	468	780	1.472	2.956	5.651	7.882
7.	Bacău	292	440	1.209	3.932	7.309	15.667
8.	Putna	20	148	616	1.548	3.428	10.874
9.	Tecuci	44	-	256	496	1.485	4.260
10.	Covurlui	72	-	582	1.376	4.305	15.268
11.	Tutova	120	264	525	1.324	3.229	6.867
12.	Vaslui	116	444	476	2.172	3.211	6.831
13.	Fălciu	240	240	385	1.428	3.879	6.708
	T O T A L	**11.732**	**18.912**	**36.956**	**79.164**	**118.922**	**195.887**

Sursa: Rosetti, R. (1904) *Roumania and the Jews*, I.V.Socecu, Bucureşti, Tab.1, pag.3.

Aşa cum se poate observa din tabelul nr.7, *creşterea reală* pe total provincie, pentru cele 5 intervale alese de autor, oscilează între valoarea minimă de 422 evrei/an (în intervalul 1803-1820) şi valoarea maximă de 6.030 evrei/an (în intervalul 1831-1838). Pentru celelalte 3 intervale (1820-1831; 1838-1859 şi 1859-1899) valorile creşterii reale oscilează între 1.640 şi 1.924 evrei/an. Din punctul de vedere al valorilor

R.M.A.-ului, prima jumătate a sec.XIX, per ansamblu, depăşeşte valoric cea de-a doua jumătate a sec.XIX. Dacă până în 1838, valoarea R.M.A.-ului a crescut continuu, de la 3,6 % în intervalul 1803-1820; la 8,7 % în intervalul 1820-1931; ajungând la 16,3 % în intervalul 1831-1838, după această dată, R.M.A.-ul scade constant, datorită în primul rând migraţiei spre Valahia, petrecută după Unire, păstrându-se totuşi la valori foarte mari comparativ cu populaţia creştină din Moldova. La o analiză mai în detaliu a judeţelor care au cunoscut cele mai mari creşteri, se poate observa păstrarea caracteristicii teritoriale specifice perioadei anterioare, şi anume, preponderenţa judeţelor din jumătatea nordică a Moldovei (Botoşani, Dorohoi şi Neamţ), alături de judeţul Iaşi, care ocupă primul loc ca număr de evrei, tocmai datorită existenţei oraşului Iaşi, principal centru de atracţie pentru evreii din sec.XIX. Această atracţie, determinată de oraşele reşedinţă de judeţ (fenomen existent pe întreg parcursul sec.XIX în Moldova) este extrem de vizibilă şi prin faptul că, în conformitate cu afirmaţiile autorului amintit anterior, ponderea evreilor din oraşele reşedinţă de judeţ, faţă de numărul total de evrei din Moldova, s-a păstrat în permanenţă în jurul a 60 %. Această valoare cunoaşte la rândul ei diferenţieri teritoriale, însă pe ansamblu, cea mai mare parte a evreilor din Moldova secolului XIX erau concentraţi în oraşele reşedinţă de judeţ.

Creşterea numărului evreilor în reşedinţele de judeţ,
în Moldova, între 1803-1899

Tab.8

Nr.Crt.	Reşedinţa de judeţ	1803	1820	1831	1838	1859	1899
1.	Dorohoi	600	928	1.133	2.392	3.031	6.903
2.	Botoşani	1.400	2.444	1.646	9.880	13.123	16.660
3.	Fălticeni	868	1.316	1.490	4.152	5.767	5.499
4.	Piatra	120	160	682	1.760	3.900	8.473
5.	Roman	288	416	1.200	1.936	3.290	6.099
6.	Bacău	232	220	544	1.740	3.819	7.850
7.	Focşani	-	80	287	736	1.855	5.959
8.	Tecuci	44	-	77	96	161	1.611
9.	Galaţi	72	-	408	976	3.137	13.970
10.	Bârlad	120	204	401	640	2.001	5.865
11.	Vaslui	64	180	144	892	1.202	3.742
12.	Huşi	188	160	300	944	2.395	4.057
13.	Iaşi	2.420	4.396	17.570	29.652	31.015	39.441
	T O T A L	**6.396**	**10.504**	**25.882**	**56.196**	**74.696**	**126.129**

Sursa: Rosetti, R. (1904) *Roumania and the Jews*, I.V.Socecu, Bucureşti, Tab.2, pag.4.

Celelalte oraşe din Moldova deţineau, de regulă, numai un procentaj extrem de redus din totalul numărului de evrei ai provinciei. Aşa cum se poate observa, toate celelalte oraşe moldovene (cu excepţia târgurilor), de abia dacă ajungeau să cuprindă 1/10 din numărul evreilor existenţi în oraşele reşedinţă de judeţ. Acest raport de 1/10 este explicabil prin importanţa deosebită reprezentată de oraşele mari, oraşe care ofereau o piaţă de desfacere deosebită pentru comercianţii evrei şi care, ulterior, vor oferii posibilităţi financiare deosebite pentru bancherii şi finanţiştii evrei. Totuşi, chiar şi în cazul oraşelor de rang inferior reşedinţelor de judeţ ponderea evreilor din totalul populaţiei oraşului se menţine foarte ridicată. Creşterile numerice ale evreilor din aceste oraşe nu se pot compara cu cele din oraşele reşedinţă de judeţ, însă ele sunt, totuşi, însemnate, dacă avem în vedere tabloul general al evoluţiei demografice a Moldovei în sec.XIX.

Creşterea numărului evreilor în celelalte oraşe ale Moldovei, între 1803-1899

Tab.9

Nr.Crt.	Oraşul	1803	1820	1831	1838	1859	1899
1.	Herţa	1.200	1.356	1.086	1.808	1.554	1.939
2.	Hârlău	784	420	374	1.008	1.389	2.718
3.	Tg. Frumos	280	396	479	524	1.258	2.107
4.	Tg. Neamţ	280	400	683	1.808	3.112	3.593
5.	Tg. Ocnei	-	-	107	168	418	1.695
6.	Fălciu	16	20	9	128	155	220
	T O T A L	**3.560**	**2.592**	**2.738**	**5.444**	**7.886**	**12.272**

Sursa: Rosetti, R. (1904) *Roumania and the Jews*, I.V.Socecu, Bucureşti, Tab.3, pag.4.

Un caz aparte, foarte interesant al evoluţiei numerice a evreilor din Moldova, este reprezentat de situaţia târgurilor şi târguşoarelor. Aşa cum am mai menţionat în capitolul referitor la fazele şi căile de pătrundere a evreilor pe teritoriul României, până în sec.XIX, fenomenul legat direct de evoluţia numerică a acestei etnii a fost apariţia târgurilor şi târguşoarelor. Această dezvoltare a unor forme incipiente urban-comerciale, a avut ca efect direct creşterea numărului de evrei, iar ca efect indirect, orientarea fluxurilor de penetrare şi circulaţie a lor. Dacă analizăm informaţia cuprinsă în tabelul 4 din lucrarea mai sus menţionată a lui Radu Rosetti, vom observa că deşi în anul 1803, existau doar un număr de 3 târguri consemnate de autor, cu ceva mai mult de 500 de locuitori în total (Burdujeni, Vlădeni şi Adjud), la sfârşitul sec.XIX, erau

înregistrate 61 de târguri. În ciuda acestui fapt, aşa cum aminteam anterior, o serie de târguri au dispărut sau au fost înglobate altor localităţi urbane mai mari, ele nemaifiind menţionate la sfârşitul sec.XIX, deşi apăreau la începutul lui (este cazul Vlădeniului, a Nicolinei, a Rogojeniului, a Unteştiului şi a Urdeştiului). Şi referitor la evoluţia numerică a evreilor din aceste târguri menţionate la sfârşitul sec.XIX, se poate remarca aceeaşi caracteristică, identică cu cea a evoluţiei oraşelor şi în special a celor reşedinţă de judeţ şi anume, până în 1820 creşterea a fost mai puternică (de circa 3,2 ori), pentru ca în perioada 1820-1831 ea să scadă la aproximativ 1,8 ori, deşi valoarea maximă apare în perioada imediat următoare (1831-1838), când numărul de evrei creşte de aproape 3,2 ori, egalând prima perioadă a secolului. După această dată, creşterile se stabilizează la cifra de 2 ori, păstrându-se la un nivel aproximativ constant.

Creşterea numărului evreilor în târgurile din Moldova, între 1803-1899

Tab.10

Nr.Crt.	Judeţul	Târgul	1803	1820	1831	1838	1859	1899
1.	Dorohoi	Darabani	-	-	-	600	838	2.476
		Rădăuţi	-	-	-	172	679	1.131
		Mihăileni	-	516	734	900	2.472	2.446
		Săreni	-	-	71	216	532	1.808
		Mamorniţa	-	-	-	112	130	199
2.	Botoşani	Suliţa	-	116	497	780	1.630	1.834
		Burdujeni	328	732	294	712	1.140	2.038
		Bucecea	-	-	98	172	523	1.281
		Ştefăneşti	-	280	239	628	1.468	2.392
		Frumuşica	-	-	82	188	381	821
3.	Suceava	Lespezi	-	-	179	984	1.058	1.420
		Paşcani	-	-	-	-	86	1.833
		Vlădeni	240	-	-	-	-	-
4.	Iaşi	Podu Iloaiei	-	-	284	480	996	1.692
		Sculeni	-	-	157	300	844	410
		Tibana	-	-	-	-	106	122
		Bivolari	-	-	-	236	442	1.005
		Căminăreşti	-	-	-	-	78	170
		Dimache	-	-	-	-	67	57
		Poieni	-	-	-	126	154	100
		Socola	-	-	-	-	38	71
		Nicolina	-	-	5	-	-	-
5.	Neamţ	Buhuşi	-	-	85	300	537	1.728
		Bicaz	-	-	-	-	53	23
		Bozieni	-	-	-	80	176	350

6.	Roman	Onişcani	-	-	-	-	80	19
		Damieneşti	-	-	-	-	155	194
		Băceşti	-	-	-	-	474	525
		Bira	-	-		-	245	309
7.	Bacău	Moineşti	-	168	196	860	877	2.363
		Căiuţi	-	-	26	72	148	219
		Parincea	-	-	-	-	175	336
		Glodurile	-	-	-	28	118	233
		Valea Rea	-	-	-	208	196	267
8.	Putna	Panciu	-	-	64	112	204	1.490
		Odobeşti	-	5	86	232	352	1.313
		Adjud	5	12	61	172	355	817
		Domneşti	-	-	-	80	129	70
		Nămoloasa	-	-	91	96	143	213
9.	Tecuci	Podu Turcului	-	-	-	220	409	1.069
		Iveşti	-	-	-	-	209	581
		Nicoreşti	-	-	-	16	24	172
		Găiceanca	-	-	-	-	14	15
		Puteni	-	-	-	-	36	37
		Stănişeşti	-	-	-	-	90	322
		Coloneşti	-	-	-	-	7	80
10.	Covurlui	Golăşei	-	-	-	-	15	17
		Folteşti	-	-	-	16	28	28
		Vlădeşti	-	-	-	-	23	13
		Bereşti	-	-	-	120	337	559
		Drăguşani	-	-	107	152	306	289
		Pechea	-	-	-	48	37	63
		Rogojeni	-	-	-	16	-	-
11.	Tutova	Puieşti	-	-	-	212	320	327
		Plopana	-	-	-	108	204	251
		Murgeni	-	-	-	200	119	179
		Unteşti	-	-	-	44	-	-
12.	Vaslui	Negreşti	-	-	-	288	458	787
		Pungeşti	-	-	-	148	429	538
		Codăieşti	-	-	-	180	229	560
		Boroşeşti	-	-	-	-	66	6
13.	Fălciu	Docolina	-	-	-	28	100	89
		Urdeşti	-	-	-	72	26	-
		Răducăeni	-	-	-	-	378	1.190
		Hoceni	-	-	-	-	64	121
		Gugeşti	-	-	-	-	54	22
	T O T A L		**573**	**1.829**	**3.371**	**10.714**	**22.061**	**41.467**

Sursa: Rosetti, R. (1904) *Roumania and the Jews*, I.V.Socecu, Bucureşti, Tab.4, pag.5.

O cu totul altă situaţie se remarcă atunci când analizăm mediul rural. Polarizarea puternic urbană a avut ca explicaţie principală tipul de activităţi desfăşurate de evreii din Moldova. Până în deceniul 7 al sec.XIX, aceştia nu puteau deţine în mod legal terenuri agricole, fapt care i-a îndepărtat de mediul sătesc. În acelaşi sens, activitatea agricolă necesita un rulaj mult mai lent al investiţiilor şi era puternic influenţată de condiţiile de mediu din anul respectiv (secetă, temperaturi scăzute etc.), fapt care introducea un grad de risc mult prea mare. Ca urmare, numărul evreilor stabiliţi la sate va fii net inferior celor care s-au orientat spre oraşele Moldovei. În acelaşi timp, în mediul rural (pe ansamblul provinciei) dinamica creşterii numerice a fost mult mai redusă, comparativ cu mediul urban. Cea mai mare creştere a fost înregistrată în judeţul Bacău (de 45 de ori în 96 de ani), urmat de judeţul Putna (de 36 de ori în 68 de ani) şi judeţul Vaslui (de 23 de ori în 96 de ani). În cazul mediului rural moldovenesc, în perioada 1803-1899, populaţia evreiască a crescut de numai 7 ori în 96 de ani, creştere mult inferioară mediului urban.

Creşterea numărului evreilor în satele Moldovei, pe judeţe, între 1803-1899

Tab.11

Nr.Crt.	Judeţul	1803	1820	1831	1838	1859	1899
1.	Dorohoi	336	768	1.040	1.132	1.816	2.051
2.	Botoşani	424	712	672	808	1.533	1.543
3.	Suceava	664	756	944	856	1.618	1.304
4.	Iaşi	272	420	364	712	1.350	1.236
5.	Neamţ	140	236	540	524	1.531	2.391
6.	Roman	172	364	272	1.020	1.407	736
7.	Bacău	60	52	336	556	1.558	2.714
8.	Putna	-	-	28	120	390	1.012
9.	Tecuci	-	-	164	164	535	373
10.	Covurlui	-	-	68	48	422	227
11.	Tutova	-	60	124	120	585	245
12.	Vaslui	52	256	332	664	827	1.198
13.	Fălciu	56	60	76	256	707	1.009
	T O T A L	**2.176**	**3.680**	**4.960**	**7.280**	**14.279**	**16.019**

Sursa: Rosetti, R. (1904) *Roumania and the Jews*, I.V.Socecu, Bucureşti, Tab.5, pag.6.

Creşterea considerabilă a numărului de evrei din Moldova pe tot parcursul sec.XIX, a avut ca rezultat firesc o schimbare profundă a raporturilor dintre populaţia creştină şi cea evreiască. Aceste schimbări vor afecta nu numai raporturile strict numerice şi ponderile celor două grupe de populaţie la nivelul provinciei istorice şi al

judeţelor componente, ci şi relaţiile economice, sociale şi, nu în ultimul rând, vor duce la apariţia unui punct de vedere care considera această creştere ca fiind excesivă şi constituind un real pericol pentru populaţia majoritar românească. Pe baza acestor idei, alăturându-se ulterior şi penetrarea puternică în anumite sectoare economice, vor apare în Moldova, la sfârşitul sec.XIX, dar mai ales la începutul sec.XX, o serie de mişcări naţionaliste, extreme, ce vor da naştere unui curent anti-semit refletat atât în abordarea ştiinţifică a problemei evreieşti (în unele cazuri mult denaturată în diverse lucrări)[111], dar şi în literatură, filosofie, estetică, sociologie etc. Toate aceste „curente" au avut la bază un punct comun, derivat din evoluţia numerică a evreilor, evoluţie considerată mult prea accentuată, şi care era privită ca un potenţial pericol de „evreizare" a României. Radu Rosetti comenta indirect această problemă, ataşând lucrării sale un tabel care reflecta proporţia dintre evrei şi creştini în cadrul statelor europene, subliniind faptul că cele trei mari provincii istorice româneşti deţineau poziţii de frunte în această clasificare.

Provincii şi state europene în ordinea proporţiei dintre evrei şi creştini, în 1899

Tab.12

Nr. ordine	Provincia sau statul	Număr evrei	Evrei la 1.000 locuitori (‰)
1.	Bucovina (aparţinând Austriei)	96.150	131,7
-			
-			
4.	Moldova (aparţinând României)	195.887	107,0
-			
-			
8.	Regatul România	269.015	45,5
-			
-			
15.	Valahia (aparţinând României)	68.856	18,0
16.	Dobrogea (aparţinând României)	4.276	16,6
-			
-			
40.	Franţa	54.000	1,4
41.	Italia	38.000	1,2
42.	Suedia	3.600	0,7
43.	Belgia	3.000	0,4
44.	Spania	1.000	0,06

Sursa: Extras din Rosetti, R. (1904) *Roumania and the Jews*, I.V.Socecu, Bucureşti, Tab.8, pag.10.

[111] A se vedea capitolul "Istoricul cercetării" în care există o clasificare a surselor de informaţie şi din acest punct de vedere.

Un caz aparte îl constitue, însă, situaţia celor două provincii istorice româneşti, legate indisolubil de Moldova, şi anume: Bucovina şi Basarabia. Aflate pe tot parcursul sec.XIX sub o vremelnică ocupaţie străină, cele două provincii nu s-au depărtat prea mult de modelul de evoluţie al populaţiei evreieşti regăsibil pentru Moldova de la vest de Prut. Dacă în anul 1838, în Bucovina ocupată de austrieci, existau în mod oficial 11.581 evrei, număr datorat în primul rând afluxului puternic de evrei din Galiţia de la sfârşitul sec.XVIII (continuat şi în primele decenii ale sec.XIX), numărul lor va creşte continuu şi în ultimele 6 decenii ale sec.XIX, tocmai datorită continuării acestui proces migratoriu, proces care a fost responsabil în proporţie de aproape 100 % de dublarea populaţiei urbane a Bucovinei în perioada 1800-1850[112]. Evoluţia constant pozitivă, în ritmuri ce depăşeau cu mult ritmurile de creştere pentru populaţia românească autohtonă, subliniază faptul că „modelul" de evoluţie demografică specific evreilor se baza în proporţie covârşitoare pe fenomene migraţioniste şi nu pe evoluţii nataliste pozitive, precum în cadrul populaţiei româneşti. Istoricul N.Ciachir, ne oferă o imagine comparativă în acest sens, citând o sursă mai veche, referitoare la Bucovina[113].

Raportul dintre populaţia românească şi cea evreiască din Bucovina, între 1848-1899

Tab.13

Nr.Crt.	Anul recensământului	Total populaţie provincie	Români	Evrei
1.	1848	377.581	209.293	11.580
2.	1875	543.915	221.726	51.617
3.	1899	730.195	229.018	100.853

Sursa: Prelucrare după Morariu, A. (1915) *Bucovina 1774-1914*, Bucureşti, pag.49.

Printr-un simplu calcul, pornind de la aceste cifre, putem observa că valorile R.M.A. de creştere a populaţiei evreieşti pentru cele două intervale 1848-1875 şi 1875-1899 sunt foarte diferite, lucru cauzat de afluxul migraţionist apărut după unirea celor două principate române în 1859 şi mai ales după câştigarea independenţei de stat în 1877. Dacă pentru primul interval amintit, valoarea R.M.A.-ului era de 12,8 % (extrem

[112] Ceauşu, M.Ş. (1997) *Populaţia evreiască din Bucovina. Statut juridic, evoluţie demografică şi economico-socială la cumpănă de veacuri (XVIII-XIX)*, în "Studia et acta historiae iudaeorum romaniae", vol. II, 1997, pag.121.

[113] Morariu, A. (1915) *Bucovina 1714-1914*, Bucureşti, pag.49, citat de N.Ciachir, la pag.58 din lucrarea sa intitulată *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, apărută la editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, în 1993.

de mare pentru această provincie), pe parcursul celui de-al doilea interval ea va scade la aproape 4 %, tocmai datorită acestor facilităţi apărute în cadrul celorlalte provincii româneşti, şi mai ales în Moldova (de la vest de Prut) şi în Valahia.

În cazul Basarabiei, ocupată de Imperiul Ţarist după anul 1812, situaţia va fi relativ apropiată ca desfăşurare, valorile fiind ceva mai „temperate" ca diferenţe între cele două intervale. De remarcat în cazul Basarabiei ponderile în creştere deţinute de evrei, în special în a doua jumătate a sec.XIX, situaţie înregistrată în diferite documente[114] folosite de unii istorici[115] în analiza acestei perioade istorice. Astfel, la pag.73 a lucrării amintite în subsol, sunt consemnaţi în anul 1862, nu mai puţin de 95.927 evrei existenţi în Basarabia, ceea ce reprezenta 9,56 % din totalul populaţiei provinciei. La numai 35 de ani distanţă, în 1897, în Basarabia, numărul evreilor crescuse la 228.168 persoane, reprezentând aproape 11,8 % din totalul populaţiei provinciei. Această creştere ar putea părea, la prima vedere, a fi relativ nesemnificativă, însă trebuie să ţinem cont că în aceea perioadă creşte paralel numărul emigranţilor din Basarabia, atât spre Moldova (respectiv Regatul România după anul 1882), cât şi spre alte ţări, în special SUA şi Palestina (a se vedea capitolul referitor la migraţii). Ceea ce este demn de remarcat este cauzalitatea care a determinat (în opinia autorului citat) această evoluţie pozitivă. El consideră că această creştere numerică a evreilor din Basarabia în a doua jumătate a sec.XIX se datorează în primul rând „poziţiei avantajoase a Basarabiei la gurile Dunării şi la extremitatea vestică a Imperiului Ţarist, ce atrăgea populaţii care, prin excelenţă, se ocupau cu comerţul –pe lângă evrei, şi armeni şi greci" (Ciachir, 1992, pag.73). Trebuie, însă, să avem în vedere faptul că, pe lângă poziţia puternică deţinută de evrei în Basarabia, în domeniul comercial, începutul activităţilor bancare reale din cadrul acestei provincii este legat tot de numele lor. Puternica poziţie din sectorul bancar va fi resimţită până şi la Moscova, lucru care va genera reacţii uneori de necontrolat, nefavorabile acestei populaţii (a se vedea momentul 1917 din Rusia).

Unul dintre cele mai importante elemente, care a rezultat din această evoluţie numerică puternic pozitivă a evreilor din Moldova (implicit şi din Bucovina şi

---

[114] Sursa de bază fiind *Arhivele M.A.E.*, fond 71/URSS, vol.130.
[115] Ciachir, N. (1992) *Basarabia sub stăpânire ţaristă (1812-1917)*, Ed.Didactică şi Pedagogică, Bucureşti.

Basarabia), a fost schimbarea decalajului dintre români (creştini) şi evrei. Aşa cum am mai amintit în acest subcapitol, acest decalaj, crescând puternic pe tot parcursul sec.XIX, dar mai ales în ultimile 4-5 decenii ale acelui secol, va duce la interpretarea prezenţei evreilor în această provincie ca un „pericol iminent”, lucru ce va determina în deceniile următoare schimbarea „trendului” evoluţiei populaţiei evreieşti în toate provinciile româneşti. Discuţiile legate de acest fenomen sunt extrem de diverse, opiniile diferind funcţie de punctul de vedere adoptat, însă concluziile finale par a fi cât de cât unitare, cifrele şi datele existente fiind greu de interpretat într-un stil diferit, personal. Conform părerii lui Carol Iancu, reputat cercetător al problemei evreilor de la sfârşitul sec.XIX şi începutul sec.XX, singurele recensăminte demne de crezare pentru a II-a jumătate a sec.XIX ar fi cele din 1859 şi 1899. Chiar dacă cel de-al doilea recensământ amintit se referă la Regatul România (deci la toate provinciile istorice româneşti existente în interiorul graniţelor la aceea dată), putem desprinde cu uşurinţă situaţia referitoare la Moldova. Astfel, în 1859, populaţia totală a Moldovei era de 1.325.096 locuitori, din care 118.992 erau evrei (de unde rezultă o pondere a evreilor în Moldova de aproape 9 %). Deşi nu pare o valoare foarte mare, situaţia este total diferită atunci când ne raportăm la categoriile de populaţie urbană. Ponderea evreilor în cele 12 capitale de judeţe ale Moldovei (oraşele Bacău, Bârlad, Botoşani, Dorohoi, Fălticeni, Focşani, Galaţi, Huşi, Piatra, Roman, Tecuci şi Vaslui), urca însă, la aproape 30 % (respectiv 43.181 evrei din totalul de 147.192 locuitori cuprinşi în oraşele capitale reşedinţă de judeţe). Un caz deosebit este oraşul Iaşi, care urca această pondere la peste 47 %. În celelalte oraşe secundare (Fălciu, Herţa, Hârlău, Târgu Frumos, Târgu Neamţ şi Târgu Ocnei), ponderea evreilor era, în medie, de 26,2 %. valorile cele mai mari apar însă, în acele localităţi urbane în care activităţile comerciale erau cele mai importante, şi anume în cadrul târgurilor unde ponderea evreilor depăşea în medie 50 %. În contrast cu această situaţie, mediul rural din Moldova, nu deţinea decât ponderi în jurul a 1,4 % pentru evrei, din totalul populaţiei rurale, valoare extrem de redusă. Majoritatea autorilor pun această valoare pe seama imposibilităţii deţinerii terenurilor agricole de către evrei. Raportând aceste cifre la informaţia cuprinsă în recensământul din 1899, partea referitoare la Moldova, putem concluziona că în cei 40 de ani scurşi între cele două recenzări, au apărut creşteri

relativ importante în cele 12 capitale reşedinţe de judeţ, ajungându-se la valori de aproximativ 35 % a evreilor în acestea. Şi în cazul celor 6 oraşe secundare, ponderea populaţiei evreieşti creşte la aproximativ 39 % (un plus de 13 % în 40 de ani!). Creşterea cea mai mare se înregistrează însă, în cazul târgurilor şi târguşoarelor, unde în aceaşi perioadă de timp, populaţia evreiască se dublează, ajungând în 1899 la un număr de 41.467 persoane. Această creştere a contribuit la ridicarea valorii sporului populaţiei evreieşti, pe totalul provinciei Moldova, în perioada ultimelor 4 decenii ale sec.XIX, ajungându-se la creşteri de 98,7 %, comparativ cu numai 50 % pentru populaţia românească[116]. Acest lucru subliniază concentrarea evreilor României în Moldova, unde aceştia reprezentau 10,6 % din totalul populaţiei provinciei, valoare ridicată comparativ cu celelalte provincii aflate în componenţa regatului. La nivel de judeţ valorile ponderilor evreilor oscilau între 23,4 % (pentru judeţul Iaşi) şi 7,4 % (pentru judeţul Roman)[117]. Şi în această situaţie, ponderea populaţiei evreieşti din totalul populaţiei urbane a Moldovei ieşea în evidenţă, valorile în acest caz fiind mult mai ridicate. La nivelul provinciei evreii reprezentau 37,8 % din totalul populaţiei urbane (comparativ cu numai 19 % pentru total Regat), însă valorile cele mai mare în acest domeniu le regăsim (încă odată!) în judeţele din jumătatea nordică a Moldovei: Dorohoi (57,8 %), Suceava (57 %), Botoşani (52,7 %), Iaşi (50,5 %) etc.

Unii sociologi înaintează valori şi mai ridicate pentru totalul populaţiei evreieşti din Moldova stabilite în mediul urban, afirmând că la sfârşitul sec.XIX (în anul 1899), aproximatic 80 % (!) din totalul populaţiei evreieşti din Moldova ar fi fost concentrată în mediul urban[118]. Într-adevăr, având în vedere şi alte surse[119], putem aprecia că numărul evreilor din mediul rural al Moldovei a rămas aproape constant (crescând de la 14.729 persoane la 16.019 persoane), ceea ce denotă în mod real *o scădere a ponderii evreilor la sate* în această perioadă. La o analiză mai atentă a ultimelor două recensăminte ale sec.XIX, putem observa că afirmaţia lui Nossig şi Werth[120], conform

---

[116] Conform părerii lui Leonida Colesco, cuprinsă în lucrarea *Analiza rezultatelor recensământului general al populaţiei României din 1899*, apărută la Institutul Central de Statistică, Bucureşti, în 1944, cap. X, "Populaţiunea după religiune", pag.82-83.
[117] Celelalte judeţe importante ale Moldovei aveau următoarele valori: Botoşani 17,1 %; Dorohoi 11,8 %; Neamţ 11,2 %; Suceava 7,7 %,
[118] Ruppin, Ar. (1934) *Les Juifs dans le monde moderne*, Payot, Paris, pag. 15.
[119] Iancu, C. (1996) *Evreii din România (1866-1919) de la excludere la emancipare*, Ed.Hasefer, Bucureşti.
[120] Nossig, A. (1903) *Judische Statistik*, Berlin; respectiv Werth, L. (1956) *The Ghetto*, Chicago.

căreia „evreii sunt poporul cel mai urbanizat din lume”, a fost valabilă pe deplin, măcar pentru sfârşitul sec.XIX.

Ca o concluzie generală referitoare la evoluţia demografică a evreilor pe teritoriul Moldovei în sec.XIX, putem afirma că elementul cel mai important în cadrul acestui proces a fost creşterea continuă, puternic pozitivă în anumite intervale de timp, cu diferenţieri majore, fundamentale (date de tipurile de activităţi desfăşurate) între mediul urban şi cel rural. Condiţionarea impusă de lipsa dreptului de proprietate asupra pământului a evreilor, a fost dublată şi de specificul evolutiv al acestei etnii, orientarea sa strictă spre mediul urban lăsând urme vizibile în evoluţia demografică a Moldovei, pe parcursul întregului sec.XIX. Această evoluţie, bazată, în proporţie covârşitoare pe fenomenul de imigrare, şi mult mai puţin pe un spor natural mai mare decât cel al românilor, va „pregătii” terenul evoluţiei demografice ulterioare, în cadrul primelor decenii ale sec.XX, dar va modifica inclusiv profilul economic al Moldovei, schimbând alături de nivelul de urbanizare al provinciei şi nivelul de industrializare, inclusiv gradul de fiscalitate specific acestei provincii istorice româneşti. Evoluţia demografică a populaţiei evreieşti din Moldova, pe parcursul sec.XIX se constitue într-un exemplu tipic prin care o etnie cu un specific social şi economic diferit faţă de majoritatea românească, poate să se dezvolte puternic, în perioade scurte de timp, tocmai prin existenţa unor „breşe” lăsate neocupate de majoritatea românească în domeniul economic şi social-urbanistic.

d. Transilvania

Evoluţia demografică a populaţiei evreişti din Transilvania este oarecum diferită de cea din Moldova, în mare parte datorită faptului că, pe parcursul sec.XIX, Transilvania s-a aflat sub stăpânire maghiară şi austriacă, lucru care a determinat o *modelare* a abordării problemei evreieşti diferită faţă de cea specifică Moldovei. În acelaşi timp, evoluţia numerică a populaţiei evreieşti a fost influenţată şi de diferenţierea apartenenţei politice a celor două entităţi administrativ teritoriale, care funcţionau ca regiuni distincte, de sine stătătoare.

Marele Principat al Transilvaniei, având conducere executivă proprie, a avut o politică în domeniul evreilor, axată pe o serie de reglementări care au încercat să orienteze comunitatea evreiască spre anumite orizonturi, în anumite perioade oferind facilităţi, în altele, din contră, îngrădind libertăţile atribuite anterior şi limitând drepturile evreilor până lă nivel de interzicere totală şi chiar expulzări (individuale sau uneori chiar şi colective).

Partea vestică şi nordică a Transilvaniei (formată din comitatele Arad, Bihor, Maramureş şi Satu Mare), la care se adăuga şi Banatul, constituiau parte integrantă a regatului maghiar (Partium) şi se supuneau legislativ Bugapestei şi Vienei. Acest lucru a dus la o diferenţiere sensibilă în abordarea problemei evreieşti, deci, implicit, şi la o individualizare a evoluţiei numerice a acestei etnii, tocmai datorită alinierii la politica austro-ungară în domeniul minorităţilor, aliniere de multe ori dezastruoasă pentru populaţia evreiască.

Dacă pentru celelalte provincii istorice româneşti, informaţiile pentru această perioadă, referitoare la evrei, sunt regăsibile în diferite condici şi conscripţii, pentru Transilvania, evidenţele sunt mai bine ţinute, datorită în primul rând, necesităţilor financiar-fiscale şi a celor din domeniul militar, pentru stabilirea numărului de recruţi disponibili. Conscripţiile fiscale periodice au oferit informaţii detaliate referitoare la numărul evreilor, la structura pe meserii şi ocupaţii, la statutul social şi economic, dar şi informaţii referitoare la repartiţia lor teritorială, gradul de concentrare etc., informaţii de mare ajutor în conturarea unei imagini geografice complexe asupra acestei etnii.

Diferenţierile amintite între cele două diviziuni teritoriale distincte, Marele Principat al Transilvaniei şi Partium, sunt vizibile şi prin analiza datelor disponibile, care concentrează informaţii pentru diferitele perioade de pe parcursul sec.XIX. Astfel, referindu-ne la părţile apusene ale Transilvaniei actuale şi la Banat, putem evidenţia valorile creşterii numerice a evreilor din aceste regiuni, individualizând două mari perioade: prima jumătate a sec.XIX (până în anul 1850) şi a doua jumătate a sec.XIX (1850-1900), tocmai datorită diferenţierilor ce vor apare între aceste două etape istorice ale evoluţiei evreilor din Transilvania. Pentru prima perioadă amintită, putem exemplifica prin tabelul alăturat, care cuprinde creşterea numărului de evrei în Partium, până la 1847, pe comitate:

Numărul evreilor din Partium, pe comitate, între 1804-1847

Tab.14

Comitatul	**Anul**				
	1804	**1821**	**1836**	**1840**	**1847**
Populaţie totală	**1.275.632**	**1.773.569**	**1.819.241**	**1.907.480**	**2.010.151**
Populaţia evreiască	**13.412**	**16.299**	**24.938**	**30.298**	**34.722**
Ponderea populaţiei evreieşti (%)	**1,05**	**0,92**	**1,37**	**1,59**	**1,72**
Arad	818	902	2.549	2.080	2.200
Bihor	2.342	2.702	3.765	6.270	7.100
Caraş	84	168	179	308	640
Maramureş	4.976	6.139	7.650	9.079	9.619
Satu Mare	4.580	4.596	6.945	8.711	9.233
Timiş	148	490	1.598	1.598	3.214
Torontal	454	1.302	2.252	2.252	2.717

Sursa: Prelucrare după *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol.III/1, pag.27

Evoluţia numerică a evreilor din aceste comitate, pe parcursul primei jumătăţi a sec.XIX, permite desprinderea unor caracteristici diferite faţă de cealaltă unitate administrativ-teritorială şi faţă de cea de-a doua jumătate a sec.XIX. Dacă până în anul 1804, creşterea numerică a evreilor din Partium a fost constantă, însă în valori relativ moderate (R.M.A. aproximativ 6,2 %) datorită în primul rând imigraţiei din Polonia şi Galiţia, dar şi din Moldova şi Ungaria, în perioada imediat următoare (1804-1821) procesele migraţioniste se tempereaza, creşterea fiind mult mai redusă (R.M.A. 1,2 %),

datorită reglementării[121] de la 14 august 1806, dată la Viena, care condiţiona intrarea evreilor în Ungaria (implicit şi în Transilvania), de obţinerea aprobării Consiliului Locumtenenţial. Această reglementare obliga comunităţile evreieşti din zonă să ţină evidenţe precise şi disponibile controlului autorităţilor maghiare, iar persoanele găsite fără acte (paşapoarte emise de autorităţile din locul de domiciliu anterior) fiind expulzate. Aplicarea efectivă a acesteia a dus –pentru o vreme- la stagnarea evoluţiei numerice, lucru oglindit şi în ponderea populaţiei evreieşti în totalul populaţiei comitatelor amintite, pondere cifrată la 0,9 %.

În perioada următoare (1821-1836) se remarcă însă, o creştere a numărului evreilor imigraţi în această provincie istorică, R.M.A.-ul pentru această perioadă urcând la 3,5 %, lucru ce a dus la creşterea ponderii evreilor în totalul populaţiei până la 1,37 %. Datorită imigrărilor masive în perioada 1836-1840 se remarcă o creştere explozivă a numărului evreilor, valorile creşterilor fiind printre cele mai mari pentru sec.XIX (R.M.A. aproximativ 10,2 %), lucru care a dus la schimbarea ponderii evreilor în totalul populaţiei, ajungându-se la procente de 1,59 %. Foarte aproape de momentul 1848, creşterea numerică se tempereazăl, valorile R.M.A.-ului scăzând până la circa 2,1 % (pentru perioada 1840-1847), pentru a creşte ulterior, în a doua jumătate a sec.XIX. Deşi evoluţia în aceşti 7 ani premergători revoluţiei de la 1848 a fost sensibil mai temperată, totuşi, pe ansamblul întregii provincii, ponderea evreilor la 1847 ajunse-se deja la 1,72 % din totalul populaţiei. Într-o privire retrospectivă se poate afirma faptul că, evoluţia numerică a evreilor din părţile apusene şi nordice ale Transilvaniei a fost condiţionată direct de politicile impuse de administraţia maghiară de la Budapesta şi de cea austriacă de la Viena. O situaţie deosebită se înregistrează însă, în cazul Marelui Principat al Transilvaniei, care deşi aflat sub o puternică presiune maghiară, a reuşit să-şi creeze o politică proprie în domeniul minorităţilor, implicit în domeniul evreilor. Concentrând informaţiile existente în această direcţie, putem delimita diferenţierile în timp ale evoluţiei evreilor din Marele Principat, dar şi diferenţierile teritoriale ale acestora, în legătură cu gradul de dispersare la nivel de comitat, district sau oraş, diferenţieri care accentuează specificul Principatului în contrast cu Partium.

---

[121] Dată de Camera Aulică ungară şi propusă spre aprobare Consiliului Locumtenenţial.

Evoluţia numărului evreilor din Marele Principat al Transilvaniei şi ponderea lor, în prima jumătate a sec.XIX

Tab.15

Anul	Populaţia totală	Populaţia evreiască	Ponderea populaţiei evreieşti (%)
1813	1.797.000	3.792	0,21
1835-1845	2.175.000	4.481	0,21
1848	2.237.000	7.169	0,32
1850	2.073.372[122]	15.599	0,75

Sursa: *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România,* vol.III/1, pag.29.

Diferit faţă de comitatele incluse în Partium, numărul evreilor din Marele Principat al Transilvaniei cunoaşte o creştere cu valori ale R.M.A. de circa 2,9 % pentru primii 13 ani ai sec.XIX. În acest fel, ponderea populaţiei evreieşti ajunge, la sfârşitul acestei perioade (1800-1813), la 0,2 % din totalul populaţiei Principatului, datorită în mare parte proceselor imigraţioniste. Se pare că circa ⅔ din acest spor se datorează aporturilor masive de imigranţi veniţi din regatul maghiar. În perioada imediat următoare (1813-1845), creşterea numărului de evrei în Principat este extrem de lentă (valoarea R.M.A.-ului cifrându-se la 0,6 %, apropiată de cea a restului populaţiei), de unde rezultă o păstrare constantă a ponderii evreilor în totalul populaţiei Principatului. Acest lucru, se pare, a fost determinat de o serie de măsuri oficiale de limitare a imigrărilor (în special a celor ilegale) şi de impunerea chiar a unor expulzări[123] (în mare parte individuale, care afectau de regulă pe cei consideraţi „vagabonzi" –fără ocupaţie). În perioada premergătoare revoluţiei paşoptiste din 1848, are lor o creştere explozivă a numărului de evrei din Principat, valorile R.M.A.-ului pentru perioada 1845-1848 atingând nivelul record de 20 %, ceea ce se reflectă şi în dublarea ponderii evreilor în mai puţin de 5 ani (0,32 % din totalul populaţiei în 1848). Această tendinţă puternic pozitivă a creşterii numărului de evrei s-a continuat şi după momentul 1848, însă valorile creşterii s-au temperat (comparativ cu perioada amintită). Se ajunge totuşi, la o dublare a populaţiei evreieşti în ultimii 5 ani, datorită, în primul rând, valului de emigrare care apare dinspre Ungaria, dar şi datorită urmărilor politice impuse de revoluţia paşoptistă, care a dus la limitarea autonomiei locale (autorităţile locale fiind de multe ori ostile unor noi imigrari şi stabiliri de evrei

---

[122] Conform datelor Recensământului din 1850.

[123] Apar o serie de decrete referitoare la oprirea stabilirii de noi evrei în Principat şi la expulzarea celor găsiţi fără ocupaţii care să le asigure traiul.

în Principat) şi „deshiderea” spre noi populaţii impuse de autorităţile centrale, care vedeau în acest proces o modalitate de „fărămiţare” a structurii etnice, lucru care ar fi condus la o mai bună stăpânire a populaţiei şi evitare a unor mişcări progresiste naţionale româneşti.

Pentru înţelegerea mai profundă a evoluţiei numerice a evreilor din Transilvania pe parcursul primei jumătăţi a sec.XIX, interesantă este o privire asupra repartiţiei teritoriale a evreilor, inclusiv asupra modificărilor acestei repartiţii teritoriale şi a diferenţierilor ei între cele două entităţi administrativ-teritoriale. Pentru părţile apusene şi Banat, repartiţia procentuală a populaţiei evreieşti pe unităţi administrative ne oferă o imagine a concentrării sau dispersiei acestei populaţii în anumite areale favorabile (sau nefavorabile), funcţie de evenimentele politice, dar mai ales funcţie de fluxurile migraţioniste care au dus la această repartiţie teritorială.

Ponderile evreilor pe unităţi administrative în Partium, din numărul total de evrei din provincie

Tab.16

Unitatea administrativă	**Anul**				
	1804	**1821**	**1836**	**1840**	**1847**
Total % evrei	100	100	100	100	100
Arad	6,1	5,5	10,2	6,9	6,3
Bihor	17,5	16,6	15,2	20,7	20,5
Maramureş	37,1	37,6	30,6	30,0	27,7
Satu Mare	34,1	28,2	27,8	28,7	26,6
Banat	5,2	12,1	16,2	13,7	18,9

Sursa: *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol.III/1, pag.31.

La începutul sec.XIX (1804), zonele caracterizate prin prezenţa evreilor erau deja conturate în partea vestică şi nord-vestică a Transilvaniei. Acest lucru era un rezultat a zeci şi sute de ani de evoluţie a populaţiei evreieşti din zonă. Concentrarea maximă a numărului de evrei în 1804 era regăsită în Maramureş şi Satu Mare, urmată de Bihor, zone de prim contact a evreilor sosiţi din nord, de peste graniţa regatului maghiar, dar şi din Moldova şi din apus. Către mijlocul sec.XIX creşte concentrarea evreilor în acele zone din vest (Bihor şi Banat, excepţie făcând Aradul), care se situau în directă legătură cu restul regatului. Celelalte zone de prim contact (Maramureş şi Satu Mare) rămân la valori ridicate ale concentrării evreilor, având ca particularitate specifică prezenţa acestora şi în mediul rural. Acest lucru se datorează în primul rând

existenţei a două fluxuri de imigrare în primele decenii ale sec.XIX, şi anume: *un prim flux de la nord spre sud*, având ca ţintă Banatul; şi un *al doilea flux de la vest spre est*, având ca destinaţie partea centrală a Transilvaniei. Prin acest al doilea flux, s-a făcut trecerea dinspre zonele apusene spre teritoriile aparţinând Marelui Principat, asigurându-se astfel o circulaţie în interiorul provinciei istorice Transilvania. Marele Principat, prezenta o imagine parţial diferită, referitoare la repartiţia numerică a populaţiei evreieşti în teritoriu, la nivel de unitate administrativă (comitate, scaune, districte şi oraşe), ponderea evreilor prezentând diferenţieri evidente.

Repartiţia teritorială a evreilor în Marele Principat al Transilvaniei, la nivel de jurisdicţii administrative, între anii 1813-1845

Tab.17

Nr. Crt.	Jurisdicţia	Anul			
		1813		1835-1845	
		Nr.Evrei	Pondere (%)	Nr.Evrei	Pondere (%)
1.	Solnocul Interior	1.098	29,0	284	6,4
2.	Dăbâca	650	17,2	904	20,1
3.	Solnocul de Mijloc	495	13,0	852	19,0
4.	Alba de Jos plus oraşele Alba Iulia şi Aiud[124]	430	11,3	732	16,3
5.	Târnava	189	5,0	413	9,2
6.	Chioar	187	4,9	-	-
7.	Crasna	135	3,6	419	9,3
8.	Mureş	132	3,5	202	3,4
9.	Hunedoara	107	2,8	162	3,6
10.	Cluj plus oraşele Cluj şi Gherla[125]	94	2,5	352	7,9
11.	Turda	102	2,7	-	-
12.	Bistriţa	83	2,2	-	-
13.	Făgăraş	30	0,78	60	1,3
14.	Alba de Sus	29	0,7	-	-
15.	Mediaş	16	0,42	-	-
16.	Braşov	6	0,16	18	0,4
17.	Orăştie	6	0,16	-	-
18.	Sebeş	3	0,08	-	-
19.	Odorhei	-	-	51	1,2
20.	Sighişoara	-	-	13	0,32
21.	Târgu Secuiesc	-	-	4	0,09
22.	Trei Scaune	-	-	13	0,35
23.	Zărand	-	-	2	0,04

Sursa: *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol.III/1, pag.31-32.

[124] Datele pentru Alba Iulia se referă la anii 1813 şi 1835, iar cele pentru Aiud la anul 1835.
[125] Datele pentru oraşe se referă numai la anul 1813.

Punctul comun între cele două entităţi teritoriale transilvănene este, fără îndoială, Maramureşul, sau mai bine spus, partea nordică a Transilvaniei. Concentrarea maximă a evreilor în această zonă (de altfel, de prim contact pentru populaţia evreiască), este evidentă dacă analizăm cifrele înregistrate în tabelul prezentat anterior. Comitatele care grupează cel mai mare număr de evrei, sunt tocmai acele unităţi de contact cu zonele specifice teritoriilor aflate sub stăpânirea maghiară, adică, arealele nordice şi vestice: Solnocul Interior, Dăbâca, Solnocul de Mijloc, Alba de Jos, Chioar, Crasna, Cluj, Turda şi Bistriţa. Deasemenea, aceste unităţi, laolaltă, concentrează peste ¾ din totalul populaţiei evreieşti al provinciei de la începutul sec.XIX.

Spre mijlocul secolului, populaţia evreiască din aceste zone, începe să scadă numeric „migrând" spre partea centrală a Transilvaniei, unde determină creşterea numărului de evrei în districtele Chioar şi Făgăraş, dar şi în oraşele libere regeşti Cluj, Alba Iulia, Târgu Mureş, Gherla. Această orientare spre oraşele libere regeşti (care ofereau anumite privilegii) se poate observa şi din interpretarea datelor care prezintă creşterea numerică a comunităţilor evreieşti din oraşele transilvănene. În mai puţin de patru decenii, ponderea evreilor localizaţi în mediul urban se dublează (de la 6,5 % în 1813, la 12,7 % în 1850), accentul căzând pe celelalte oraşe, în afara Albei Iulia, oraş care a avut un rol deosebit de-a lungul sec.XVIII pentru evreii transilvăneni. Dacă în 1813 Alba Iulia grupa 88,7 % din numărul total de evrei din mediul urban transilvănean, în 1850 procentul scade la 36,9 %, evreii din mediul urban „disipându-se" şi în alte oraşe importante (Gherla, Huedin, Hunedoara, Aiud, Mediaş, Reghin etc.). O situaţie identică caracterizează şi zonele vestice (de exemplu oraşele Oradea, Arad şi Timişoara), unde concentrarea evreilor este vizibilă cu precădere în a doua jumătate a sec.XIX. În aceste oraşe se înregistrează cele mai mari creşteri ale populaţiei evreieşti şi anume: pentru Oradea creşterea este de 8 ori în 50 de ani, pentru Arad de 5 ori în 50 de ani, iar pentru Timişoara de 2 ori în 50 de ani. Aceste creşteri numerice au fost susţinute de procese migraţioniste (în mare parte) dar şi de sporul natural. Deşi acesta din urmă nu a reprezentat mai mult de o zecime din totalul creşterilor numerice, el merită consemnat, datorită cauzalităţii sale. În această perioadă încep să se facă simţite condiţii sanitare mai bune în Principat decât în Moldova sau Ţara Românească, dar în acelaşi timp trebuie menţionat faptul că oraşele

transilvănene, aflate sub directa influenţă a civilizaţiei vestice, austriece şi maghiare, prezentau un grad de culturalizare mai ridicat decât cele din Moldova.

Evoluţia numerică a evreilor din oraşele transilvănene, între 1813-1850

Tab.18

Nr.Crt.	Oraşul	Anul		
		1813	1838	1850
1.	Alba Iulia	220	264	735
2.	Aiud	-	32	43
3.	Braşov	6	-	67
4.	Cluj	17	120	479
5.	Dej	-	3	-
6.	Deva	-	-	-
7.	Dumbrăveni	-	10	14
8.	Făgăraş	-	113	-
9.	Gherla	5	-	34
10.	Huedin	-	-	62
11.	Hunedoara	-	-	36
12.	Mediaş	-	15	24
13.	Odorhei	-	16	14
14.	Reghin	-	-	77
15.	Sibiu	-	-	5
16.	Sighişoara	-	12	6
17.	Turda	-	-	6
18.	Târgu Mureş	-	36	202
	TOTAL	**248**	**621**	**1.990**

Sursa: *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol.III/1, pag.34-34.

La începutul sec.XIX, media membrilor de familie pentru populaţia evreiască se apropia de 5 persoane, ceea ce reprezenta un spor natural ridicat, în Marele Principat al Transilvaniei între 1851-1854 numărul celor născuţi vii întrecând ca valoare pe cel al morţilor de 2,2 ori, lucru deosebit pentru populaţia evreiască![126]

În prima jumătate a sec.XIX, în orientarea evreilor în interiorul provinciei istorice Transilvania, se remarcă 2 fluxuri importante:

- un prim flux desfăşurat pe direcţia nord-sud, dinspre Maramureş şi Satu Mare spre Banat;
- un al doilea flux orientat pe direcţia vest-est, din partea vestică şi nordică a Marelui Principat spre centrul şi sudul său.

[126] Glück, E. (2000) *Contribuţii privind istoria antisemitismului din Transilvania (sec.XI-1918)*, în "Studia et acta historiae iudaeorum romaniae", vol.V, Bucureşti, Ed.Hasefer, pag.134.

Aceste „mişcări” desfăşurate de evrei în interiorul provinciei istorice Transilvania, au avut la bază o serie de motive, în marea majoritate a cazurilor de ordin politic, legate fiind de gradul de accesibilitate existent în legătură cu stabilirea noilor veniţi în oraşe şi în special în oraşele mari, care prezentau spaţii propice desfăşurării activităţilor comerciale, meşteşugăreşti şi financiare specifice populaţiei evreieşti. În consecinţă, apar modificări importante în prima jumătate a sec.XIX, în structura populaţiei evreieşti pe medii (urban/rural), în Transilvania. Tendinţa de concentrare în marile oraşe transilvănene a fost dublată spre mijlocul secolului şi de un proces de „radiere” spre oraşele mijlocii şi mici, deşi în deceniile 3-4 apar o serie de restricţii în această direcţie. Numai după anul 1848, aceste tendinţe restricţionare încep să fie atenuate datorită interesului economic al stăpânirii faţă de activităţile şi potenţialul financiar al evreilor[127]. Un exemplu concludent în această direcţie a concentrării urmate de radiere, specific pentru Banat, este dat de evoluţia numărului evreilor în oraşul Timişoara, în a doua jumătate a sec.XIX.

Evoluţia populaţiei evreieşti din oraşul Timişoara, între 1852-1900

Tab.19

Anul	Total populaţie Timişoara	Creştere (%)	Număr evrei	% din total populaţie	Creştere (%)
1852	20.500	-	1.551	7,50	-
1869	32.223	57,18	3.982	12,35	156,73
1881	33.694	4,56	4.019	11,92	0,80
1891	39.889	18,38	4.870	12,10	21,17
1900	49.614	48,48	5.916	10,22	24,37

Sursa: prelucrare după Neumann, V...., op.citate, pag.98 şi Glück, E...., op.citate, pag.131.

Această evoluţie, ar putea pare, la o primă vedere, a fii deosebit de susţinută (mai ales pentru intervalul 1852-1869), însă analizată în contextul general al vremii, şi avându-se în vedere situaţia altor oraşe din provincia istorică Transilvania, putem descoperii –cu uimire- trăsături specifice populaţiei evreieşti din mediul urban, total diferite faţă de situaţia prezentată până acum. Creşterea constantă a numărului de evrei este valabilă şi în cazul oraşului Timişoara, însă în anumite perioade de timp, această

[127] A se vedea cererile autorităţilor militare pentru expulzarea evreilor şi refuzul administraţiei locale din scaunele Ciuc, Trei Scaune, Comitatul Maramureş şi oraşul Sfântu Gheorghe, de a aplica aceste cereri, venite de la “centru”, motivând refuzul prin utilitatea activităţilor economice desfăşurate de evrei, pentru dezvoltarea acestor unităţi administrativ-teritoriale.

creştere se situa...sub rata specifică pentru totalul populaţiei oraşului! (a se vedea intervalele 1869-1881 şi 1891-1900). Concentrarea sporului numeric în ultimile decenii ale sec.XIX, la distanţă în timp faţă de momentul 1848, dovedeşte „ocolirea" deciziilor pur politice în modelarea evoluţiei demografice a populaţiei evreieşti şi îndreptăţeşte afirmaţia că interesele economice ale administraţiei locale au prevalat în faţa deciziilor centrale, impuse de autoritatea maghiară. În intervalul 1891-1900, creşterea numărului de evrei a depăşit nivelul valoric al creşterii numărului populaţiei totale a oraşului (21,17 % pentru populaţia evreiască faţă de 18,38 % pentru populaţia totală a oraşului), lucru reflectat în „oscilarea" ponderii evreilor în total populaţia Timişoarei între 11-13 %, cu o valoare maximă atinsă la sfârşitul deceniului 7 (12,35 %). Acest lucru se datorează faptului că, după anul 1867, un număr din ce în ce mai mare de evrei ce locuiau în interiorul Imperiului Austro-Ungar încep să se mişte liber, stabilindu-se la extremitatea acestuia, inclusiv la extremitatea estică, în Transilvania. Aceşti evrei veniţi din interiorul (şi chiar din vestul) imperiului, vor întemeia comunităţi în foarte multe localităţi urbane transilvănene, dar –specific mai ales nordului Transilvaniei, precum şi în vest- şi în mediul rural. Rolul acestor nou veniţi în dezvoltarea comunităţilor rurale (agricole sau meşteşugăreşti), este subliniat de V.Neumann, în lucrarea sa *Istoria evreilor din Banat*, la pag.97, aceştia constituind o sursă suplimentară de creştere a numărului evreilor din Banat şi din alte zone apusene ale Transilvaniei. Astfel, între 1870-1890, apar comunităţi noi, bine organizate, în oraşele Vârşeţ, Gătaia, Buziaş, Lipova, Ciacova, Recaş, Biserica Albă, Deta, Arad, Şimand, Butin, Şemac, Orşova. Pecica, Curtici, Lugoj, Caransebeş, Bocşa, Reşiţa etc. (Neumann, V..., op.citate, pag.102). Populaţia evreiască începe să se extindă din ce în ce mai mult şi în mediul rural, beneficiind de facilităţile obţinute prin recunoaşterea dreptului de a deţine terenuri agricole sau de a le lua în arendă. Apariţia şi dezvoltarea comunităţilor rurale evreieşti, în special în Maramureş, este susţinută şi de afirmaţiile autorului E.Glück, în lucrarea sa *The Jewish Population of Sătmar around 1848,* apărută în anul 1996 în „Studia Judaica", vol.V, care la pag.178, subliniază rolul avut de evrei în dezvoltarea manufacturilor (şi ulterior a fabricilor), inclusiv în mediul rural, amintind faptul că în comitatul Sătmar, nu mai puţin de 13,4 % din numărul total de evrei erau implicaţi în activităţi agricole. Paralel cu această pătrundere din ce în ce mai

puternică în mediul rural, are loc o diversificare a ocupaţiilor desfăşurate de evrei, apărând tot mai mulţi meşteşugari şi manufacturieri, sau chiar în domeniul serviciilor, încă insuficient dezvoltate în mediul rural transilvănean. În oraşe, la sfârşitul sec.XIX, încep să apară investiţii din ce în ce mai mari în comerţ şi industrie, proces ce va fi continuat şi la începutul sec.XX. Toate aceste transformări economice vor avea relevanţă şi asupra evoluţiei numerice a populaţiei evreieşti, şi mai ales asupra proceselor migraţioniste care au modelat această evoluţie pe parcursul sec.XIX. Chiar şi din partea exponenţilor imperiului austro-ungar, către sfârşitul sec.XIX, apare o orientare nouă în luarea deciziilor referitoare la evreii din imperiu (inclusiv din Transilvania), şi anume un proces de asimilare dirijată, într-o anume direcţie, chiar cu conotaţii religioase. V.Neumann foloseşte chiar termenul de „confesiune mozaică maghiară” tocmai pentru a sublinia o realitate a sfârşitului de secol, şi anume faptul că, un număr mare de evrei supuşi unor presiuni enorme din partea administraţiei imperiale, vor accepta asimilarea ca populaţie maghiară, pentru obţinerea unor posturi sau pentru cariere administrative (Neumann,...op.citate, pag.109). Acest proces va avea urmări din punct de vedere demografic, mai ales prin scăderea numărului de evrei ce vor fi înregistraţi în recensămintele de la sfârşitul sec.XIX şi începutul sec.XX, din Transilvania.

Ca o concluzie pentru evoluţia numerică a evreilor din provincia istorică Transilvania, putem afirma că există o serie de trăsături specifice acestui proces complex şi diferit faţă de Moldova, trăsături care dau o imagine individuală acestei provincii istorice şi care o departajează, dar în acelaşi timp îi stabileşte locul şi rolul în evoluţia demografică de ansamblu a evreilor din România, în sec.XIX. Deşi pentru prima jumătate de veac (1800-1847) creşterile au fost pozitive, sinusoidal-ascendente, au existat şi ani în care creşterile au fost mult mai reduse (1826, 1839 şi 1847). Atât în Marele Principat cât şi în Partium, inclusiv în Banat, situaţia evoluţiei demografice a evreilor a avut, însă, câteva puncte comune, datorate în special fluxurilor migraţioniste existente în epocă, specifice pentru prima jumătate a sec.XIX. O creştere lentă, dar continuă, s-a înregistrat în special în Partium (comitatele Arad, Bihor, Maramureş, Satu Mare), unde valorile reale ale creşterii numerice au fost permanent pozitive şi ascendente, trend continuat şi în a doua jumătate a sec.XIX. În această perioadă, în

special de-a lungul ultimelor 3-4 decenii ale sec.XIX, încep să apară o serie de diferenţieri în concentrarea teritorială a evreilor în comitatele, districtele şi oraşele transilvănene, tocmai datorită proceselor politice şi deciziilor economice amintite anterior. O sinteză „în cifre" a evoluţiei populaţiei evreieşti din Transilvania, care poate fi privită ca un corolar al sec.XIX, regăsim în cadrul lucrării lui M.Carmilly-Weinberger intitulată *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, care uneşte valorile ambelor entităţi teritoriale transilvănene, oferindu-ne o imagine de ansamblu asupra evoluţiei demografice a acestei populaţii. Chiar dacă în unele surse statistice evreii nu apar specificaţi pentru unele perioade de timp de-a lungul sec.XIX ei au existat şi şi-au făcut simţită prezenţa în toate zonele Transilvaniei. O populaţie cu atâtea caracteristici proprii, inclusiv în domeniul evoluţiei demografice, atât de diferită de populaţia majoritară românească, cu greu putea scăpa neobservată de-a lungul sec.XIX. Deşi bine reprezentată în toate unităţile administrativ-teritoriale, populaţia evreiască a cunoscut o mobilitate evidentă atât în exteriorul, dar mai ales în interiorul provinciei istorice româneşti care i-a găzduit. Dacă zonele de concentrare a evreilor erau deja schiţate la începutul sec.XIX, pe tot parcursul acestuia, aceste zone tipice prezenţei evreilor, s-au conturat şi mai bine şi chiar şi-au schimbat, către sfârşitul sec.XIX, locul în ierarhie.

Particularitatea de bază valabilă pentru Transilvania, dar mai ales pentru zonele nordice (Maramureş şi Satu Mare), particularitate care diferenţiează fundamental această provincie istorică românească de celelalte provincii, este dată de ponderea deţinută de mediul rural în proporţia populaţiei evreieşti. În nici o provincie românească, evreii nu au fost atât de legaţi de mediul rural ca în Transilvania de nord. Această particularitate a „ghidat" inclusiv tipurile de activităţi specifice, deşi pe ansamblu, Transilvania reprezenta provincia românească cu cel mai ridicat grad de urbanizare pentru aceea perioadă. Gradul de civilizaţie impus de imperiul austro-ungar, viaţa în marile oraşe transilvănene, a avut –printre altele- şi un efect demografic „bizar". Mărimea medie a familiei evreieşti, a cunoscut aici o valoare mai mare decât în alte regiuni ale ţării. Condiţiile sanitare mai bune şi-au pus amprenta, într-o primă etapă, şi asupra demografiei acestei etnii.

Populaţia evreiască a Transilvaniei şi Banatului, în sec.XIX

Tab.20

Nr.Crt.	Comitatul, oraşul	Anul				
		1839	1869	1880	1890	1900
1.	Arad, comitat inclusiv Arad, oraş	2.080 -	7.000 -	8.018 -	6.945 -	9.645 -
2.	Alba de Jos	-	2.779	2.806	3.280	3.851
3.	Bistriţa-Năsăud	-	2.313	3.965	4.349	6.346
4.	Bihor (inclusiv Oradea) Braşov	6.270 -	12.497 277	21.187 679	25.968 868	28.978 1.250
5.	Ciuc Făgăraş	- -	305 640	528 675	706 -	1.514 -
6.	Alba Iulia Trei Scaune	800 -	- 300	1.200 486	- 698	- 1.222
7.	Hunedoara	-	1.634	1.996	2.470	4.032
8.	Târnava Mare şi Mică	544 -	1.561 -	- -	2.221 -	2.698 -
9.	Cluj, comitat Cluj, oraş	- -	3.965 -	4.782 -	- 2.485	- 4.730
10.	Chioar	-	-	-	-	-
11.	Crasna	274	6.677	6.964	-	-
12.	Caraş Severin	308	2.582	3.246	-	-
13.	Maramureş Mureş-Turda	9.079 -	26.295 2.536	33.463 2.999	45.073 3.735	65.694 4.965
14.	Baia Mare Carei	- -	222 2.106	- -	701 -	963 2.139
15.	Nazna	-	-	-	-	-
16.	Rodna Satu Mare, comitat şi oraş	- 8.711	- 16.588	- 20.981	- 22.849	- 26.337
17.	Sibiu	275	586	-	-	-
18.	Solnoc Dăbâca	422	7.079	7.580	9.890	11.767
19.	Timiş Timişoara	1.598 1.206	6.799 2.000	7.006 -	- 4.870	- 5.916
20.	Turda Arieş Torontal	- 2.252	841 -	1.355 -	1.931 -	2.465 -
21.	Odorhei	-	357	581	768	1.198
22.	Zarand	-	-	-	-	-
	TOTAL	**32.613**	**103.611**	**130.497**	**139.106**	**182.608**

Sursa: Extras din tabel folie ataşată în lucrarea *Istoria evreilor...*, a lui M.Carmilly-Weinberger

Tot Transilvania este provincia care s-a constituit în „vârful de lance” în ceea ce priveşte trecerea la procesul de industrializare la care a participat din plin şi etnia evreiască. Manufacturile, meşteşugurile (inclusiv din mediul rural), dar şi micile făbricuţe care vor apare în Transilvania în a doua jumătate a sec.XIX, vor avea – indirect- influenţe şi asupra evoluţiei demografice a evreilor. Toate aceste procese, la

fel ca şi în cazul Moldovei, vor pregătii evoluţia şi ulterior involuţia numerică a populaţiei evreieşti, vizibilă pe parcursul sec.XX, creând premisele unui specific demografic al acestei etnii, specific care, şi astăzi, în proporţii mult mai reduse, poate fi recunoscut pe deplin şi încă mai caracterizează această etnie, atât de particulară şi de interesantă pentru studiere, etnia evreiască din România.

e. Ţara Românească

Această provincie istorică a cunoscut o situaţie aparte în ceea ce priveşte evoluţia demografică a evreilor. Deşi de-a lungul Evului Mediu, Ţara Românească a reprezentat un areal deosebit de important pentru aşezarea evreilor, mai ales pentru cei sepharzi, veniţi din Imperiul Otoman, pe parcursul sec.XIX lucrurile se schimbă, comparativ cu Moldova şi chiar cu Transilvania. Aici, în Ţara Românească, numărul evreilor stabiliţi după anul 1803 a fost mult mai redus comparativ cu celelalte provincii româneşti, poate şi datorită transformărilor politice şi economice prin care Imperiul Otoman va trece în acest secol.

O caracteristică pe care o regăsim şi înainte de sec.XIX, şi anume aceea a concentrării unui număr mare de evrei în capitala provinciei –Bucureştiul-, va fi prezentă şi pe parcursul acestui secol, cu accentuări puternice după anul 1829, odată cu aplicarea prevederilor Tratatului de la Adrianopole, moment deosebit de important pentru comerţul Principatelor. Impulsul dat activităţilor comerciale, mai ales celor bazate pe exporturi (inclusiv de cereale), va crea premisele favorabile prezenţei evreilor în Ţara Românească, dar mai ales în Bucureşti, acolo unde se luau deciziile referitoare la exporturile din Principat. Legătura dintre evoluţia numerică a evreilor din Ţara Românească şi structura ocupaţională a acestora este mai mult decât evidentă în cazul acestei provincii, pe tot parcursul sec.XIX.

Deşi foarte importantă ca prezenţă în viaţa economică a Principatului şi a capitalei acestuia, evreimea valahă nu a fost „recenzată" cu atâta conştiinciozitate precum în Transilvania sau Moldova. Totuşi, după anul 1831 apar o serie de condici şi catagrafii în care sunt menţionaţi evreii, inclusiv structura ocupaţiilor şi repartiţia teritorială. Printre aceste catagrafii cea mai importantă pare a fi cea din anul 1838, în care sunt menţionaţi în Bucureşti nu mai puţin de 2.438 evrei (faţă de 2.301 în anul 1831). Această creştere de numai 137 persoane, într-un interval de 7 ani nu reprezintă un aport deosebit de important (valoarea R.M.A.-ului pentru această perioadă fiind de aproape 0,8 %, extrem de redusă comparativ cu oraşele din Moldova sau chiar din Transilvania), însă elementul care scoate în evidenţă şi mai mult rolul şi locul evreimii în Ţara Românească este dat de ponderea acestora în totalul populaţiei Bucureştiului,

care în anul 1838 era de 4 %. Deşi unele surse[128] apreciază faptul că această cifră de 2.438 evrei pentru anul 1838 nu ar fi corectă (din cauza lipsei unor foi din primul volum al catagrafiei din acel an), comparativ cu creşterea demografică a populaţiei române din Principat şi mai ales din Bucureşti, valorile sunt totuşi, extrem de reduse. În favoarea acestei ultime afirmaţii putem aduce ca probă faptul (consemnat tot în aceaşi catagrafie), că, în aceaşi perioadă de timp (7 ani), populaţia totală a Bucureştiului a crescut de la 58.893 persoane la 63.604 persoane, ceea ce în valori calculate ale R.M.A. reprezintă o creştere de aproape 1,2 %, deci mult mai mare decât în cazul evreilor. Aceleaşi ritmuri extrem de scăzute, situate în marea majoritate a cazurilor sub valorile creşterii numărului populaţiei totale, le regăsim şi în cazul celorlalte oraşe valahe, unde apar totuşi, în 1838, unele concentrări ale populaţiei evreieşti, relativ reduse însă, comparativ cu celelalte două provincii istorice româneşti. Astfel, la 1838, sunt consemnaţi evrei în judeţele Brăila (un număr de 107 capi familie), Dolj (87 capi familie), Râmnic (73 capi familie), Prahova (71 capi familie), Vlaşca (49 capi familie) şi Argeş (30 capi familie). Avându-se în vedere că, la aceea perioadă, mărimea medie a familiilor era de 4 membrii pentru familiile evreieşti[129], putem aproxima (conform notaţiilor din catagrafie) numărul total al evreilor din Principat, în anul 1838. Aceste date regăsite sub formă centralizată în Documentul nr.284 din culegerea *Izvoare şi mărturii....*, vol.III/1, pag.239-240, aduc însă, o nouă chestiune în discuţie, şi anume aceea a sudiţilor, înregistraţi în document ca „origine streină". Prin acest lucru se confirmă faptul, menţionat în baza documentului amintit şi a unui alt document din culegere[130], că marea majoritate a evreilor din capitală erau evrei pământeni. Conform documentului menţionat, la 1838, în toată Ţara Românească ar fi existat un număr de 937 familii evreieşti (capi de familii recenzaţi), ceea ce ar fi echivalat cu 3.748 persoane (număr rezultat prin înmulţirea numărului de familii cu cifra 4). Această cifră (3.748 evrei) extrasă din Raportul şefului Departamentului din Lăuntru, privind datele centralizate ale recensământului din anul 1838, publicat la 27 iunie 1840, este foarte apropiată (dar totuşi diferită), de de o altă apreciere făcută

[128] *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol.III/1, pag.25.
[129] Unii autori (cum ar fi Carol Iancu) sugerează faptul că pentru aflarea corectă a numărului de evrei pornindu-se de la numărul capilor de familie, ar trebui să înmulţim cu cifra 5 (şi nu cu 4) numărul acestora, lucru care ar schimba valorile rezultate pe baza catagrafiilor, mai ales pe baza celei din 1838.
[130] Este vorba de Doc.nr.266 din culegerea amintită, pag.185.

asupra numărului de evrei din Ţara Românească, pentru aceea perioadă. Radu Rosetti (Verax), prezintă într-una din lucrările sale[131] (la pag.8), un tabel în care înfăţişează evoluţia numărului evreilor din Ţara Românească în intervalul 1831-1899.

Creşterea numărului evreilor în Valahia, între 1831-1899

Tab.21

Nr. Crt.	Judeţul	Număr evrei la recensămintele din:			
		1831	1838	1860	1899
1.	Râmnicu Sărat	8	340	224	1.796
2.	Buzău	20	68	41	1.655
3.	Prahova	280	388	618	2.865
4.	Dâmboviţa	28	40	58	490
5.	Argeş	28	164	106	903
6.	Muscel	-	4	19	58
7.	Vâlcea	-	8	76	294
8.	Gorj	-	4	21	69
9.	Mehedinţi	12	52	116	825
10.	Dolj	328	456	505	3.266
11.	Romanaţi	-	-	17	323
12.	Teleorman	-	12	48	657
13.	Olt	-	-	33	229
14.	Ilfov (inclusiv Bucureşti)	2.376	3.688	5.944	43.579
15.	Vlaşca	136	216	235	453
16.	Ialomiţa	-	52	78	499
17.	Brăila	100	468	1.095	10.891
	Total	**3.316**	**5.960**	**9.234**	**68.852**

Sursa: Rosetti, R. (1904) *Roumania and the Jews*, I.V.Socecu, Bucureşti (Tab.6, pag.8).

Acest tabel centralizator ne oferă o imagine foarte interesantă asupra evoluţiei numerice a evreilor din Ţara Românească. Două sunt elementele cele mai interesante care vin să contureze un model de evoluţie demografică diferit faţă de Moldova sau Transilvania. În primul rând, se poate observa creşterea numerică importantă în a doua jumătate a sec.XIX, după unirea cu Moldova, atunci când circulaţia între cele două provincii ale Principatelor Unite se va fi făcut mult mai lejer. Probabil şi urmările Războiului de Independenţă de la 1877 au influenţat mişcarea evreilor din Moldova

[131] *Roumania and the Jews*, tipărită la tipografia I.V.Socecu, Bucureşti, în anul 1904. Există însă o serie de discuţii, venite din partea unor autori evrei, referitoare la corectitudinea aprecierilor numerice cuprinse în această lucrarea. Carol Iancu afirmă chiar, că, R.Rosetti ar fi urmărit să dovedească o "invazie evreiască" diminuând conştient numărul evreilor de la începutul sec.XIX, pentru a apărea o creştere explozivă a lor în a doua jumătate a aceluiaş secol.Se pare că există o serie de lucrări care corectează cifrele lui Verax, printre ele putând semnala: Giurescu, C.C. (1966) *Istoria Bucureştilor*, Ed. Pentru literatură, Bucureşti, pag.272, care citează mărturiile unui călător prusian, Clausewitz, călător ce apreciase în anul 1824, pentru Bucureşti, un număr de 6.000 evrei.

spre Muntenia şi, ulterior, spre Oltenia şi Mehedinţi. Interesant este de urmărit traseul urmat de evreii din Ţara Românească, de la est, nord-est, spre vest, dacă luăm în considerare apariţia şi înregistrarea prezenţei evreilor în prima jumătate a sec.XIX în tabel. Astfel, pentru anii 1831 şi 1838 apar o serie de judeţe în care nu sunt înregistraţi evrei: Muscel, Vâlcea, Gorj, Romanaţi, Teleorman şi Olt (pentru 1831) şi Romanaţi şi Olt (pentru 1838). De asemenea, într-o serie de judeţe, tot pentru aceşti ani, numărul evreilor înregistraţi este extrem de mic, de ordinul a câtorva indivizi (Muscel, Gorj şi Vâlcea). Ce semnificaţie are acest lucru? Prin ilustrarea grafică a acestor date se evidenţiază traseul urmat de evreii în interiorul provinciei. Fluxurile menţionate anterior, urmau nu numai elementele comerciale (multe dintre oraşele în care se vor stabilii evreii fiind „capete de linie" în circuitele comerciale dintre Moldova şi Muntenia sau dintre Transilvania şi Oltenia-Muntenia), dar şi accesul la Dunăre, elementul de legătură cu Pen.Balcanică, unde odinioară, Imperiul Otoman, oferea un teritoriu propice evreilor sepharzi. În toată această perioadă a primei jumătăţi a sec.XIX, creşterile sunt relativ lente, concentrarea evreilor şi numărul cel mai mare al lor regăsindu-se în judeţele: Ilfov (datorită prezenţei evreilor din Bucureşti), Dolj (prezenţa oraşului Craiova), Prahova (axa de legătură cu Transilvania) şi Vlaşca (zonă de tradiţie a prezenţei evreilor). În al doilea rând, un element interesant apare în perioada 1831-1838, când se remarcă fluxuri puternice dinspre Moldova spre Ţara Românească, exemplul în acest caz fiind creşterea puternică a numărului de evrei în judeţele de la curbura Carpaţilor şi din zona de contact cu Moldova (Râmnicu Sărat, creşte de la 8 evrei în 1831 la 340 în 1838; sau Brăila, de la 100 evrei în 1831 la 468 în 1838; Buzăul etc.). În a doua jumătate a sec.XIX, apare un alt fenomen demografic interesant: pe lângă creşterea continuă, în toate judeţele, a numărului de evrei, apar modificări în repartiţia lor teritorială, precum şi diferenţieri în ceea ce priveşte ritmurile de creştere. Valoarea maximă a creşterilor (1899 comparativ cu 1860) o regăsim în judeţul ...Buzău (!) adică în judeţul de la contactul dintre Moldova şi Muntenia, exact pe traseul urmat de evrei în pătrunderea lor spre vestul ţării prin Oltenia şi Mehedinţi. Aceată creştere este de-a dreptul explozivă, de 40 de ori în 39 de ani, de la 41 evrei consemnaţi în judeţ în 1860 la 1.655 evrei consemnaţi în 1899. Urmează judeţele Romanaţi (cu o creştere de peste 19 ori a numărului de evrei),

Teleorman (cu aproximativ 13,7 ori în aceaşi perioadă de timp) şi Brăila (cu o creştere de aproape 10 ori). Creşterea valabilă pentru acest interval, pentru întreaga provincie, este de 7,4 ori, valoare apropiată de media celorlalte judeţe componente, nemenţionate. Interesant este şi faptul că, deşi sub raport numeric, valorile au crescut puternic în a doua jumătate a sec.XIX, repartiţia teritorială a rămas axată pe aceleaşi judeţe (în special în intervalul 1866-1893), care au concentrat numărul cel mai mare de evrei din provincie. Astfel, cel mai mare număr de evrei îl regăsim în judeţele: Ilfov (43.579), Brăila (10.891), Dolj (3.266), Prahova (2.865) şi Buzău (1.655). Acest lucru susţine explicaţia legată de traseul fluxurilor de penetrare a evreilor dinspre est, nord-est, spre vest, coraborată cu importanţa activităţilor economice în trasarea acestor fluxuri. Aceste activităţi, preponderent urbane, vor „modela" evoluţia demografică a populaţiei evreieşti, cu accent predominat în ultimile 3-4 decenii ale sec.XIX, evoluţie bazată în mare parte pe sporul migratoriu. Totuşi, la fel ca şi în celelalte provincii istorice româneşti, chiar la fel ca şi în cazul Transilvaniei pentru ultimele 3-4 decenii ale sec.XIX, înregistrăm un aport din ce în ce mai susţinut al sporului natural (bazat pe o natalitate ridicată) în creşterea numerică a evreilor din Ţara Românească. Astfel dacă vom compara numărul naşterilor pentru populaţia creştină (română) cu cea evreiască, precum şi ponderea populaţiei evreieşti în totalul populaţiei provinciei (situată în jurul a 4-5 %), vom observa că raportul dintre aceste naşteri nu este situat în jurul a 4-5 % ci, în jurul a 10 %, fiind mai mare pentru evrei, de circa 2,5 ori. Conform aceleaşi surse menţionate anterior, în Valahia (Ţara Românească), între anii 1870-1893 s-au născut 356.413 creştini şi 33.914 evrei. În aceaşi perioadă de timp, au murit 350.844 creştini şi numai 19.228 evrei, ceea ce înseamnă că sporul natural (în cifre absolute) pentru creştini a fost de 5.571 persoane, iar pentru evrei de 14.686 persoane. Ţinând cont de ponderea populaţiei evreieşti (de circa 4-5 %), rezultă un spor natural de aproape 50 de ori mai mare pentru populaţia evreiască decât pentru populaţia creştină.

Explicaţia acestei situaţii are rădăcini puternice în perioadele anterioare, dar mai ales în statutul politic şi juridic al evreilor din cele două Principate (Moldova şi Ţara Românească), precum şi în raporturile dintre conducerea fanariotă (din sec.XVIII) şi Înalta Poartă.

Numărul naşterilor, deceselor şi a sporului natural, în Valahia, pentru creştini şi evrei, între 1870-1893

Tab.22

Populaţia	Număr naşteri	Număr decese	Spor natural (nr.persoane)
Creştină	356.413	350.844	+ 5.571
Evreiască	33.914	19.228	+ 14.686

Sursa: Prelucrare după Rosetti, R. (1904) *Roumania and the Jews*, I.V.Socecu, Bucureşti, pag.63.

La începutul sec.XIX, apar în ambele Principate primele *Coduri Civile*, şi anume cel al lui Ion Caragea (1812-1818) în Ţara Românească şi cel al lui Scarlat Calimachi (1812-1819) în Moldova. Aceste reglementări juridice ofereau anumite facilităţi şi favorabilităţi evreilor (şi altor categorii de străini), în stabilirea pe teritoriul celor două Principate. Deşi nu au determinat o creştere explozivă a numărului de evrei, aceste reglementări au dus la o oarecare creştere a numărului lor, în cele două Principate. Situaţia s-a schimbat, după adoptarea *Regulamentului organic*[132], care sub vădită influenţă ţaristă, va aduce o multitudine de restricţii referitoare la populaţia evreiască. O parte dintre aceste restricţii vor avea ca relevanţă imediată orientarea lor spre mediul urban, situaţie identică cu cea din Moldova.

Momentul 1848, Revoluţia paşoptistă, a părut că va aduce o lumină nouă asupra situaţiei evreilor din cele două Principate, însă, deşi participarea evreilor la revoluţie a fost mai mult individuală[133] decât colectivă, în suflul revoluţionar al momentului vor apare unele înlesniri care se vor răsfrânge şi asupra situaţiei demografice a lor. După Tratatul de la Paris din 1859, situaţia evreilor din Principate (inclusiv din Valahia) va începe să se modifice în sens pozitiv, mai ales datorită intervenţiilor favorabile formulate de diversele organizaţii evreieşti mondiale, care vor ajuta comunităţile evreieşti din Ţara Românească (şi Moldova) în căpătarea unui statut modern, mai benefic. În acest sens se înscrie Codul Civil promulgat de domnitorul Al.I.Cuza, în decembrie 1864, care oferea evreilor posibilitatea naturalizării şi a emancipării lor[134]. Acest lucru a avut urmări în evoluţia demografică a evreilor din Ţara Românească şi Moldova, deşi în deceniile următoare, în ciuda evenimentelor mai puţin favorabile,

---

[132] Redactat în anul 1830, Regulamentul organic este aplicat în Valahia începând cu 1 iulie 1831.

[133] Iancu, C. (1996) *Evreii din România (1866-1919) de la excludere la emancipare*, Ed.Hasefer, Bucureşti, pag.55.

[134] Act precedat de decizia guvernului de la 3 iulie 1862 care dădea o oarecare autonomie comunităţilor evreieşti din Principatele Unite, prin suprimarea supervizării acestora de către organismele statale române.

evreii din România vor căpăta un statut economic din ce în ce mai important, aducându-şi aportul la formarea clasei de mijloc a societăţii româneşti, clasă pe care se va baza întreg procesul de capitalizare şi de trecere a României de la nivelul unei societăţi agricole, la cel al unei societăţi în plin efort de industrializare capitalistă, specific sfârşitului de sec.XIX şi începutului de sec.XX.

I.5. EVOLUŢIA DEMOGRAFICĂ A POPULAŢIEI EVREIEŞTI DIN ROMÂNIA ÎN SEC.XX:

a. Repere istoriografice

Secolul XX a constituit o perioadă deosebită în evoluţia demografică a populaţiei evreieşti din România. De-a lungul celor 100 de ani, din 1900 până în 2000, populaţia evreiască „s-a mişcat”, din punct de vedere demografic, de la o extremă la alta, de la nivelul unei adevărate explozii demografice (cu vârful la sfârşitul sec.XIX şi începutul sec.XX), la un deficit de populaţie greu de imaginat la începutul secolului trecut. Spre deosebire de secolele anterioare, pentru sfârşitul mileniului II, informaţia este mult mai abundentă, rezultată în mare parte (îndeosebi după anul 1930), din recenzările statistice oficiale (recensămintele din 1930, 1956, 1966, 1977 şi 1992), la care se adaugă şi alte surse scrise, uneori extrem de diverse. În rândul acestora din urmă putem diferenţia atât surse literare, conţinute într-o serie de lucrări (unele preluând evidenţele de la sfârşitul sec.XIX) ale autorilor menţionaţi la începutul cap.I.4., cât şi o serie de surse proprii comunităţii evreieşti, evidenţele acesteia reliefând imaginea proprie, văzută din interiorul comunităţii, de proprii săi cercetători.

Deşi informaţia folosibilă în cadrul unui studiu demografic asupra populaţiei evreieşti din România pare îndestulătoare, ea este disipată în multe lucrări, unele dintre ele cuprinzând aprecieri sumare în această direcţie, rezumate doar la câteva rânduri sau chiar câteva cuvinte sau cifre. Mai mult, pentru aceeaşi perioadă regăsim valori diferite de la un autor la altul, lucru care ridică problema veridicităţii datelor respective. Pentru a înlătura acest neajuns, am încercat să folosim informaţiile cu un caracter oficial (recensămintele) însă, pentru evitarea acuzaţiei de „opinie partizană”, am considerat necesară şi folosirea altor surse, cât mai variate, atât evreieşti cât şi române. În acelaşi timp, în încercarea de a crea o imagine cât mai exactă a evoluţiei demografice a evreilor din România în sec.XX, am considerat a fi interesante şi informaţiile regăsite în unele lucrări editate în străinătate, de autori evrei sau neevrei, referitoare la România secolului XX. Astfel, în demersul nostru, pe lângă informaţiile de bază

regăsite în principalele enciclopedii iudaice[135], am considerat utilă folosirea unor lucrări, cum ar fi: *The Course of Modern Jewish History* [136]; *The Jews of East Central Europe between the World Wars*[137]; *The Jews of Eastern Europe*[138]; sau *National Minoritie in Romania. Change in Transylvania*[139], ş.m.a.

Tot pentru această perioadă, trebuie să remarcăm existenţa unor surse proprii comunităţii evreieşti din România, care a reuşit să concentreze informaţii foarte importante într-o serie de lucrări statistice proprii. Exemplul cel mai concludent (folosit la o scară extinsă în acest studiu) este reprezentat de cele două lucrări, apărute în 1945, respectiv 1947, editate de Congresul Mondial Evreiesc, Secţiunea din România, intitulate *Populaţia evreiască în cifre. Memento statistic* (vol.I), respectiv *Aşezările evreilor din România. Memento statistic* (vol.II).

Dacă majoritatea lucrărilor aparţinând autorilor evrei, apărute până la începutul celui de-al doilea Război Mondial, puteau fi considerate ca răspunsuri la problema evreiască ridicată de unii autori români (cu vădite orientări antisemite), în a doua jumătate a sec.XX, cu precădere după anul 1980 şi ulterior, după anul 1990, apar o serie de lucrări ale unor autori evrei, în marea majoritate a cazurilor istorici, care conţin informaţii despre evoluţia numerică a evreilor în sec.XX şi despre structura acestei populaţii pe mediu urban/rural, pe grupe de vârstă şi sexe, pe tipuri de ocupaţii etc. Mai mult, în cadrul Federaţiei Comunităţilor Evreieşti din România şi sub auspiciile Centrului pentru Studierea Istoriei Evreilor din România apar, în ultimele două decenii, o serie de culegeri de documente, sau volume care conţin articole, în care se prezintă şi analizează procesele demografice specifice evreilor de-a lungul sec.XX[140].

---

135 Cum ar fi: *The Universal Jewish Encyclopedia*, Ktav Publishing House, Inc., New York, 1969; *The Standard Jewish Encyclopedia*, Massadah Publishing Co. Ltd., Jerusalem, Tel Aviv, 1966, *The New Jewish Encyclopedia*, Behrman House, Inc., New York, 1962 sau *The Jewish Encyclopedia*, Funk&Wagnalls Co., New York, 1901.

136 Este unul dintre cele mai importante cursuri de istorie iudaică, scris de Howard Morley Sachar, în anul 1958 şi apărut la editura Delta Book, din New York.

137 Lucrare scrisă de autoarea Ezra Mendelsohn în anul 1983 şi apărută la Indiana University Press, Bloomington.

138 Lucrare scrisă de autorul H.Adeney în anul 1921 şi apărută sub auspiciile societăţii "The London Society for Promoting Christianity Among Jews", la Londra.

139 A lui Illyes Elemer, apărută în 1982 în colecţia "East European Monographs", editura Boulder, New York.

140 Seria *Studia et acta historiae iudaeorum romaniae*, vol. I-V, care conţine astfel de informaţii folositoare unui studiu demografic referitor la sec.XX.

Toate aceste surse extrem de diverse, cărora li se adaugă informaţia obţinută prin prelucrarea complexă a datelor primare statistice, ne permit formarea unei imagini asupra evoluţiei demografice a evreilor din România în sec.XX, dar şi desprinderea unor trăsături şi caracteristici proprii ale acesteia, trăsături care şi-au pus amprenta asupra „mersului” demografic al acestei etnii, unică în felul său, pentru teritoriul României în ultimii o sută de ani.

b. Caracteristicile evoluţiei demografice în sec.XX

Această ultimă perioadă analizată, poate fi considerată cea mai dramatică şi complexă perioadă în existenţa multiseculară a evreilor pe aceste teritorii. Deşi pare o apreciere exagerată, sec.XX a schimbat profund (şi, se pare, ireversibil) imaginea generală a etniei evreieşti din România. Nu numai trendul demografic a cunoscut faze şi desfăşurări noi, nemaiîntâlnite până la această perioadă, dar chiar în esenţa ei această categorie de populaţie s-a transformat profund, modificându-şi coordonatele principale existenţiale, valabile pentru acest teritoriu de-a lungul istoriei.

Aceste schimbări esenţiale, care vor fi analizate în amănunt în acest capitol, trebuiesc înţelese în contextul perioadei istorice în care s-au desfăşurat, ţinând cont de premisele „moştenite" din perioadele istorice anterioare. În primul rând, trebuie să avem în vedere faptul că la sfârşitul sec.XIX şi la începutul sec.XX, în Regatul România, existau conturate 2 tipuri de comunităţi evreieşti, având un substrat iniţial diferit:

a. în Valahia o comunitate mai mică din punct de vedere numeric, dar cu o vechime a prezenţei relativ mare, cu o orientare socială vestică, occidentală, grupată puternic în mediul urban, concentrată în proporţii covârşitoare în capitală, în oraşul Bucureşti, care avusese contacte permanente cu populaţia majoritar românească, dezvoltând un proces de aculturalizare relativ constant şi susţinut, însă fără a fi asimilaţi de majoritate, păstrându-şi identitatea proprie şi dezvoltând o elită intelectuală specifică ei, promotoare a progresului social şi economic;
b. în Moldova unde regăsim o comunitate evreiască mult mai numeroasă, însă caracterizată de o orientare socială estică datorită locului de imigrare iniţial, influenţa rusească determinată de proximitatea geografică fiind mult mai vizibilă aici. Această comunitate concentra cel mai mare număr de vorbitori ai limbii idiş, fiind păstrători fervenţi ai ideilor Hasidismului iudaic, lucru ce a influenţat indirect, printre altele, şi evoluţia demografică.

Acestei ultime categorii de comunităţi evreieşti din România, i se alătură şi populaţia evreiască din Basarabia şi Bucovina, care prezintă însă, o serie de

particularităţi regionale demografice şi sociale proprii, rezultate din influenţa exercitată de ocupaţia rusă de-a lungul sec.XIX (pentru Basarabia) şi din influenţa austriacă şi germană (pentru Bucovina). Acestă influenţă a dus la crearea unei elite intelectuale evreieşti la sfârşitul sec.XIX, localizată cu precădere în capitala Cernăuţi, elită care va genera gândirea sionistă din vremea respectivă. Primei categorii, i se adaugă comunităţile evreieşti din Transilvania, care la rândul lor au fost influenţate de civilizaţia maghiară, implicit de modelul demografic maghiar.

Ţinând cont de aceste particularităţi regionale, şi luând în consideraţie moştenirea demografică anterioară, urmând analiza datelor pe care le avem la dispoziţie pentru întreg sec.XX, putem să delimităm câteva caracteristici ale evoluţiei numerice a evreilor de-a lungul întregii perioade. Printre cele mai importante caracteristici am putea menţiona: *diminuarea treptată a diferenţierilor evolutive*, între provinciile istorice româneşti, o „netezire" a acestor diferenţieri evolutive, o uniformizare a modelului evoluţionist demografic pentru întreg teritoriul României. Astfel, treptat, încep să dispară acele discrepanţe existente între tipurile de evoluţie demografică a populaţiei evreieşti din provinciile istorice ale României, putând considera întreg teritoriul României ca o singură unitate demografică de sine stătătoare.

O a doua caracteristică valabilă în special pentru sfârşitul sec.XIX şi începutul sec.XX, care se va continua -ca repercursiuni- până în deceniul 4 al acestuia din urmă, este *creşterea aproape explozivă* a numărului de evrei în toate provinciile istorice româneşti aflate în componenţa Regatului România. Acest lucru se va datora atât proceselor migraţioniste, care vor avea desfăşurarea lor, cu perioade de vârf sau, din contră, perioade în care aproape că vor lipsi, cât şi datorită *vitalităţii demografice* relativ ridicată, valabilă în ultimele decenii ale sec.XIX şi în primele 2-3 decenii ale sec.XX, axată pe o natalitate foarte mare, peste valoarea natalităţii populaţiei creştine româneşti, din mediul urban. Mediu urban va continua să concentreze marea parte a populaţiei evreieşti din Regat şi ulterior din România Mare, această *polarizare urbană* făcându-se prezentă pe tot parcursul întregului secol, până în zilele noastre. O altă trăsătură caracteristică evoluţiei demografice a evreilor din România, valabilă cu precădere pe parcursul perioadei 1939-1945 (cel de-al doilea Război Mondial), este

descreşterea numerică puternică, datorată atât deportărilor (impuse de regimul nazist din Germania cu care România era aliată), cât şi datorită unor acţiuni antisemite desfăşurate de diferite mişcări naţionaliste extreme (Garda de Fier), care au forţat o bună parte din populaţia evreiască din România să migreze spre alte ţări. Tot în această perioadă, România a pierdut o serie de teritorii şi odată cu ele un număr însemnat de cetăţeni români aparţinând etniei evreieşti, lucru care a dus, implicit şi la *micşorarea numărului de evrei din România ciuntită teritorial în anul 1940*.

O scădere numerică importantă, continuă şi aproape constantă, a avut loc şi după anul 1948, odată cu crearea Statului Israel, lucru care a generat o dorinţă normală de „reîntoarcere" în patria mamă a evreilor din România. Acest proces migraţional va constitui, după anul 1948, una din cauzele cele mai importante ale descreşterii numerice, valabile pentru ultimile 5 decenii. Paralel cu acest proces de emigrare continuu şi extrem de puternic, se remarcă o *scădere accentuată a vitalităţii populaţiei evreieşti din România*, o scădere a natalităţii, generată, implicit de un puternic *proces de îmbătrânire a populaţiei evreieşti* din ţara noastră. Îmbătrânirea accentuată, instalată după anul 1948, dar mai ales în ultimile 2-3 decenii, va duce la crearea unor *discrepanţe majore în cadrul piramidei vârstelor*, unde vor începe să predomine grupele de vârstă între 20-60 de ani şi peste. Dacă la aceste aspecte adăugăm şi faptul că pe tot parcursul ultimelor 5 decenii, se observă *o reducere continuă a numărului mediu de membrii per familie*, la fel ca şi în cazul numărului mediu de copii pe familie (multe dintre aceste familii neavând practic copii), este lesne de înţeles că cea mai importantă caracteristică a populaţiei evreieşti, valabilă cu precădere pentru ultimele două decenii (şi, se pare şi pentru perioada imediat următoare), este *„stingerea" demografică a populaţiei evreieşti din România*.

Preponderenţa grupelor de populaţie în vârstă (inclusiv vârsta a III-a), lipsa populaţiei tinere, cu potenţial real de reproducere, lipsa copiilor sub 16 ani, va avea urmări dintre cele mai serioase asupra etniei evreieşti din ţara noastră, existând pericolul real, ca în cazul păstrării ritmurilor actuale de descreştere a populaţiei evreieşti din România, în următorul secol aceasta să dispară fizic!

Sperăm, din acest punct de vedere, că studiul de faţă va duce la conturarea unei imagini cât mai reale a demografiei populaţiei evreieşti din ţara noastră în ultimul

secol, la evidenţierea proceselor de *involuţie demografică*, pentru a trage un semnal de alarmă în legătură cu pericolele ce pot apare din această cauză, pentru întreaga populaţie evreiască din ţara noastră, în perioada de timp imediat următoare.

Pentru a sublinia şi mai bine această ultimă caracteristică, am considerat că este benefic împărţirea sec.XX în două subperioade distincte (prima perioadă, extinsă până în anul 1948 şi a doua perioadă, extinsă între 1948 şi 2000), în care se pot evidenţia o serie de trăsături ale procesului de evoluţie demografică a populaţiei evreieşti din România.

c. Prima jumătate a sec.XX

Condiţiile istorice, sociale şi politice, alături de prefacerile economice care au avut loc în această primă jumătate de secol, au schimbat caracteristica evoluţiei numerice a populaţiei evreieşti din ţara noastră.

Moştenirea generală, prezentă în Principate la începutul sec.XIX, sa modificat odată cu unirea de la 1859 şi cu câştigarea independenţei de stat în 1877. Regalitatea de la sfârşitul sec.XIX, continuată până la moartea M.S. Regele Carol I şi implicarea României în primul Război Mondial, urmată de Marea Unire şi reconstituirea României Mari, au determinat -prin condiţiile specifice noi- o reorientare şi redimensionare a evoluţiei demografice a evreilor din România. Tot în această perioadă (1900-1948), un moment important îl reprezintă anul 1940, când România pierde o bună parte din teritoriile sale şi odată cu acestea un număr însemnat de locuitori, inclusiv evrei.

Cel de-al doilea Război Mondial va aduce şi el prefaceri puternice în ceea ce priveşte nu numai evoluţia numerică, dar, mai ales, întreaga viaţă comunitară evreiască din ţara noastră. Holocaustul evreiesc, chiar dacă pe teritoriul actual al României, nu a cunoscut atrocităţile pe care le-a avut în Germania nazistă şi Ungaria hortistă, a modificat, totuşi, profund, dinamica populaţiei evreieşti de pe aceste meleaguri. După război, momentul cel mai important din viaţa tuturor evreilor, inclusiv a celor din România, a fost reprezentat de crearea Statului Israel, visul multimilenar al întregii populaţii evreieşti, lucru care a demarat un intens proces de emigrare din România spre această minunată destinaţie.

Toate aceste evenimente subliniază modificările şi „zbaterile" demografice ale unei etnii care a cunoscut una dintre cele mai negre perioade din existenţa sa, în această primă jumătate a sec.XX. Aşa cum aminteam anterior, evidenţele pentru această perioadă par a fi îndestulătoare pentru analiza demografică a etniei evreieşti, însă, chiar de la începutul sec.XX, există o serie de discuţii şi contestări asupra principalelor evidenţe statistice şi însemnări numerice referitoare la evreii din Regat şi ulterior din România Mare.

Nu numai o serie de autori evrei contemporani, de origine română, contestă o serie de cifre (cazul de care aminteam deja se referă la Carol Iancu[141]), dar astfel de contestări apar şi din partea unor autori (evrei) din afara ţării[142], care afirmă faptul că „autorii antisemiţi au ridicat cifra evreilor din România [Mare n.n.] la circa 1,5 milioane, tocmai pentru a justifica *invazia evreiască* din această perioadă şi următoarea" (Mendelsohn, E., 1983, citându-l pe Leo Goldhamer, cu lucrarea *Di yidn in rumenie*, apărută în anul 1938, în revista „Yidishe ekonomik" nr.2/1938 : 144, care semnalează iniţial astfel de *excese* în aprecierea numerică a evreilor din România). Deşi astfel de „excese" au fost recunoscute oficial şi nu se poate face abstracţie de ele atunci când se comentează evoluţia demografică a evreilor din România, dacă luăm în considerare sursele proprii evreieşti, valabile pentru începutul de sec.XX, vom putea remarca faptul că, în Regat, în anul 1900 erau semnalaţi 269.015 evrei, din care mare parte localizaţi în oraşe (195.419 evrei aparţineau mediului urban) şi mult mai puţini în mediul rural (73.596 evrei locuiau la sate). Aceaşi sursă[143] ne indică faptul că, în 1904, numărul total al evreilor din Regat era de 262.348 (adică 3,5 % din totalul populaţiei ţării), din care 209.447 evrei în mediul urban şi 52.901 în mediul rural. Discrepanţa între repartiţia în mediul urban şi cel rural apare şi mai conturată dacă luăm în consideraţie ponderile deţinute de evrei în totalul populaţiei urbane, respectiv rurale a Regatului: pentru populaţia urbană, această pondere era de 18,8 %; iar pentru cea rurală de numai 1,1 %! Această descreştere numerică, este explicată de autori evrei prin emigrarea masivă din România spre alte state (cu precădere SUA –a se vedea capitolul următor), afirmându-se că în perioada 1899-1904 au părăsit ţara aproape 42.900 evrei (*O istorie a evreilor din România în date*, vol.I, ... pag.304), dar şi prin scăderea numărului de naşteri înregistrate în cazul populaţiei evreieşti în aceaşi

[141] Autorul menţionat afirmă într-un articol al său intitulat *Moses Gaster şi evreii din România la începutul secolului al XX-lea*, apărut în culegerea *Studia et acta historiae iudaeorum romaniae*, vol.II, editat la Editura Hasefer în anul 1997, că "...Recensământul din 1899 ne dă un număr global de 269.015 evrei (pentru 5.912.520 locuitori), în epoca Congresului de la Berlin el era de aproximativ 200.000, în timp ce cifrele avansate în presa antisemită de atunci, *şi chiar de autorităţi*, se urcau până la ... 800.000!". Deasemenea, autorul menţionat, remarcă faptul că "...naţionaliştii şi antisemiţii au exagerat întotdeauna numărul evreilor români pentru a dovedi o aşa zisă ´invazie´din ţările vecine". În acest fel, una dintre cele mai documentate lucrări, scrisă de Radu Rosetti (Verax) se dovedeşte a fi...inutilă, datorită faptului că "...a preluat aceleaşi clişee negative, acumulând neadevăruri, lacune şi exagerări..." fiind considerată (cartea) ca fiind un "pamflet care, culmea nelegiuirii ... a fost distribuit de către Consului Român ca o publicaţiune oficială" (Iancu, C..., op.citate, pag.177).

[142] Cum este cazul Ezrei Mendensohn.

[143] *O istorie a evreilor din România în date*, vol.I, *de la începuturi până la 1919*, pag.277-294.

perioadă de timp. Dacă în 1901 în Regat se năşteau 8.994 evrei, în 1902 numărul naşterilor scăzuse la 8.696 nou născuţi evrei; în 1903 la 8.221 nou născuţi evrei iar în 1905, se ajunse-se la 8.137 naşteri pentru populaţia evreiască din Regat. Urmându-se acest trend demografic, la recensământul din 1912 în Regat existau un număr de 239.967 evrei, adică 3,4 % din totalul populaţiei ţării.

Situaţia aceasta, nu era valabilă însă, şi pentru celelalte teritorii româneşti, aflate sub jurisdicţie străină, în care orientarea demografică era diferită. Astfel, vestul ţării, în speţă Banatul, cunoştea o creştere relativ uşoară a numărului de evrei, exemplu cel mai concludent fiind dat de oraşul Timişoara, care în anul 1900 număra 6.057 evrei (ceea ce reprezenta 14,2 % din totalul populaţiei oraşului), pentru ca în 1910 numărul lor să ajungă la 6.728 (ceea ce reprezenta 15,5 % din totalul populaţiei oraşului[144]). Această orientare pozitivă în mediul urban bănăţean se va continua şi în următorul deceniu, evidenţele din acest domeniu reflectând evoluţia pozitivă în primele două decenii ale sec.XX.

Evoluţia populaţiei totale şi evreieşti din Timişoara
în primele două decenii ale sec.XX

Tab.23

Anul	Total populaţie	Creştere (%)	Număr evrei	(%) din total populaţie	Creştere evrei (%)
1900	49.614	48,48	5.916	10,22	24,37
1910	72.555	22,49	6.728	9,27	11,07
1920	81.689	12,58	8.296	10,15	23,30

Sursa: Extras din Glück, E. ..., op.citate, pag.131.

Chiar dacă, raportat la populaţia totală, evreii din Timişoara au cunoscut variaţii ale ponderilor deţinute, trebuie să subliniem faptul că „scăderile” ponderii în primul deceniu, se datorează nu scăderi numerice a evreilor ci, mai degrabă, ritmului de creştere ridicat al populaţiei neevreieşti, bazat în mare parte pe imigranţii veniţi din Ungaria. Este de remarcat, tocmai valoarea aproape dublă a ritmului de creştere pentru populaţia evreiască în al doilea deceniu, comparativ cu cel al populaţiei neevreieşti (23,30 % faţă de numai 12,58 %).

[144] Aşa cum se poate observa, există o neconcordanţă între cifra înaintată de V.Neumann, referitor la ponderea evreilor în totalul populaţiei oraşului Timişoara la 1910 (care este de 15,5 %, conform păreri acestui autor) şi cea înaintată pentru aceaşi perioadă de E.Glück, tot referitoare la pondere evreilor în total populaţia oraşului Timişoara (care, conform tabelului ar fi fost de numai 9,27 %). Se pare că primul autor a citat la rândul său o altă sursă, diferită de cea citată de cel de-al doilea autor –Josef Geml, cu lucrarea *Alt-Temesvar im letzten Halbjahrhundert 1870-1920*, Timişoara, 1927, 128.

Astfel de creşteri relativ reduse, dar totuşi importante pentru evoluţia demografică a evreilor din ţara noastră, se întâlnesc şi în alte regiuni, din exteriorul Regatului. În cazul Bucovinei, aflată la aceea vreme sub stăpânire austriacă, se înregistrează o creştere de 2.066 evrei în 10 ani, pentru întreaga regiune. Conform informaţiilor oferite de istoricul N.Ciachir, în lucrarea sa *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, apărută în anul 1993 la editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, la pag.58, autorul afirmă că în anul 1900 în provincie existau 100.853 evrei, iar 10 ani mai târziu, în 1910, numărul lor ajunse-se la 102.919 evrei. Astfel de creşteri sunt menţionate şi pentru capitala Bucovinei, oraşul Cernăuţi, care, în opinia autorului, ar fi avut un număr de 28.673 evrei, la o populaţie totală de 87.128 locuitori. Prezenţa evreilor în toate districtele Bucovinei este subliniată de acelaşi autor, la pag.59, unde afirmă că „elementul evreiesc predomină [în negoţ n.n.] în toate districtele Bucovinei". Şi pentru această regiune există diferenţe de valori, la diferiţi autori, chiar N.Ciachir semnalând relatarea autorului Myron Korduba, din anul 1919, intitulată *La teritoire et la population de l´Ukraine*, apărută la Berna, în care sunt înaintate o serie de valori diferite, referitoare la numărul de evrei în provinciile româneşti: pentru Bucovina sunt semnalaţi la 1914 un număr de 73.270 evrei (15,9 % din totalul populaţiei); pentru Maramureş, un număr de 34.600 evrei (16,2 % din totalul populaţiei); iar pentru gubernia Basarabiei, un număr de 81.770 evrei. Date apropiate ca valoare, pentru oraşele bucovinene, regăsim şi într-o altă sursă, de data aceasta românească, care prezintă, sub forma unui tabel, numărul principalelor etnii în cadrul populaţiei oraşelor din Bucovina, la 1910.

Populaţia urbană a Bucovinei
în 1910, pe naţionalităţi

Tab.24

Nr.Crt.	Oraşul	Români	Ruteni	Evrei	Alte etnii
1.	Cernăuţi	13.440	15.924	28.613	29.113
2.	Gura Humorului	708	50	2.050	2.467
3.	Rădăuţi	4.455	492	6.940	4.690
4.	Siret	715	2.070	3.978	972
5.	Storojineţ	3.039	1.905	4.253	1.070
6.	Suceava	3.667	435	5.200	2.134
7.	Vijniţa	10	583	4.317	311
	T O T A L	**26.034**	**21.459**	**55.351**	**40.757**

Sursa: Prelucrare după *Tabelele statistice pe naţionalităţi în comerţ şi industrie* (1937), pag.14.

Numărul evreilor din oraşele bucovinene depăşea de peste 2 ori numărul populaţiei româneşti, lucru care subliniază, încă odată, orientarea preponderent urbană a populaţiei evreieşti, caracteristică care s-a menţinut şi pe parcursul sec.XX. Dacă vom calcula procentajul reprezentat de populaţia evreiască în totalul populaţiei urbane a Bucovinei, folosind datele cuprinse în tabelul de mai sus, vom ajunge la valoarea de 38,5 %, foarte apropiată de cea menţionată de acelaşi autor, pentru anul 1912, şi anume de 37,2 % din totalul populaţiei urbane (Ciachir, N.,...op.citate, pag.87).

O imagine mai concretă despre situaţia demografică a evreilor din Regat, ne este oferită, pentru anul 1912, de Leonida Colesco, care în lucrarea sa *La population de religion Mosaique en Roumanie* (apărută în anul 1915) în „Studii Statistice", Bucureşti, prezintă, nu numai numărul de evrei la nivelul provinciilor, judeţelor şi oraşelor componente ale Regatului, ci şi structura pe sexe, inclusiv ponderea evreilor în totalul populaţiei oraşului şi provinciei respective.

Populaţia urbană de religie Mozaică,
pe sexe, în 1912

Tab.25

Provincia	Judeţul	Oraşul	Bărbaţi	Femei	TOTAL	(%)
Moldova	Bacău	Bacău	3.539	3.746	7.285	38
		Tg.Ocna	717	737	1.454	18
	Botoşani	Botoşani	7.134	7.694	14.828	45
		Hârlău	1.145	1.313	2.458	56
	Covurlui	Galaţi	5.859	6.261	12.120	17
	Dorohoi	Dorohoi	3.249	3.456	6.705	48
		Herţa	891	1.000	1.891	66
		Mihăileni	923	1.084	2.007	62
	Fălciu	Huşi	1.635	1.821	3.456	22
	Iaşi	Iaşi	15.167	16.676	31.843	42
		Tg.Frumos	948	952	1.900	38
	Neamţu	Piatra	3.689	3.962	7.651	40
		Tg.Neamţu	1.480	1.760	3.240	35
	Putna	Focşani	2.335	2.410	4.745	19
		Odobeşti	613	625	1.238	21
		Panciu	523	590	1.113	40
	Roman	Roman	2.724	2.801	5.525	30
	Suceava	Fălticeni	2.158	2.449	4.607	53
	Tecuci	Tecuci	766	749	1.515	10
	Tutova	Bârlad	2.108	2.378	4.486	17
	Vaslui	Vaslui	1.611	1.809	3.420	32
	TOTAL	**MOLDOVA**	**59.214**	**64.273**	**123.487**	**31**

Muntenia Mare	Argeş	Piteşti	350	399	749	3
		Curtea Argeş	2	2	4	-
	Brăila	Brăila	4.479	4.791	9.270	14
	Buzău	Buzău	727	801	1.578	5
		Mizil	26	14	40	1
	Dâmboviţa	Târgovişte	218	228	446	3
		Găieşti	83	73	156	4
	Ilfov	Bucureşti	20.992	22.660	43.652	13
		Olteniţa	76	64	140	2
	Ialomiţa	Călăraşi	212	224	436	3
		Slobozia	14	10	24	-
		Urziceni	43	47	90	3
	Muscel	Câmpulung	12	9	21	-
	Olt	Slatina	98	106	204	2
	Prahova	Ploieşti	1.323	1.247	2.570	4
		Câmpina	303	294	597	7
		Sinaia	38	32	70	2
		Slănic	2	1	3	-
		Urlaţi	3	5	8	-
		Văleni Munte	4	7	11	-
	Rm.Sărat	Rm.Sărat	624	569	1.193	8
	Teleorman	Tr.Măgurele	105	97	202	2
		Alexandria	66	74	140	1
		Roşiori Vede	64	70	134	1
		Zimnicea	9	13	22	-
	Vlaşca	Giurgiu	275	246	521	2
	TOTAL	**MUNTENIA MARE**	**30.198**	**32.083**	**62.281**	**9**
Oltenia	Dolj	Craiova	1.437	1.551	2.988	6
		Calafat	112	116	228	3
	Gorj	Târgu Jiu	49	36	85	1
	Mehedinţi	Dr.Tr.Severin	393	446	839	3
		Baia Aramă	-	-	-	-
	Romanaţi	Caracal	112	121	233	1
		Corabia	67	79	146	2
	Vâlcea	Rm.Vâlcea	104	116	220	2
		Drăgăşani	53	43	96	1
		Ocnele Mari	1	-	1	-
	TOTAL	**OLTENIA**	**2.328**	**2.508**	**4.836**	**3**
Dobrogea	Constanţa	Constanţa	647	617	1.264	5
		Cernavodă	81	70	151	3
		Cuzgun	-	-	-	-
		Hârşova	10	13	23	1
		Mangalia	2	3	5	-
		Medgidia	38	30	68	1
		Ostrov	10	6	16	-
	Tulcea	Tulcea	763	869	1.632	7
		Babadag	68	99	167	3

		Chilia Veche	25	31	56	2
		Isaccea	35	38	73	2
		Mahmudia	39	27	66	3
		Măcin	37	31	68	1
		Sulina	143	145	288	4
	TOTAL	**DOBROGEA**	**1.898**	**1.979**	**3.877**	**4**
TOTAL	**REGATUL**	**ROMÂNIA**	**98.638**	**100.843**	**194.481**	**14**

Sursa: Colesco, L. (1915) *La population de religion Mosaique en Roumanie*, în „Studii Statistice", Bucureşti.

La o primă analiză, se poate lesne observa gruparea existentă la nivel de provincie istorică, net în favoarea Moldovei, care cu cei 123.487 evrei localizaţi în mediul urban deţine, de departe, locul fruntaş, în comparaţie cu celelalte provincii româneşti aflate în componenţa Regatului la aceea vreme. Bazată pe o tradiţie indiscutabilă în legătură cu prezenţa evreilor în această provincie, Moldova ajunge, la începutul celui de-al doilea deceniu al sec.XX, să deţină 63,4 % din totalul evreilor din mediul urban din Regat, fapt ce subliniază încă odată procesul de concentrare urbană specific acestei populaţii. Raportată la nivel de oraş, situaţia pentru această provincie vine să adâncească şi mai mult concluzia exprimată anterior. Valoarea maximă a numărului de evrei din mediul urban, o regăsim în cadrul oraşului cu cea mai mare tradiţie în acest domeniu, Iaşi, cu 31.843 evrei, oraş care a păstrat această caracteristică de *centru polarizator* pentru evreii din Moldova, caracteristică valabilă şi pentru sec.XVIII şi XIX. El este urmat, la mare distanţă, de Botoşani (cu 14.828 evrei) şi Galaţi (cu 12.120 evrei). Această ierarhie din punct de vedere numeric, este completată de ponderile deţinute de populaţia evreiască în totalul populaţiei oraşelor respective, din acest punct de vedere evidenţiindu-se oraşul Herţa (cu 66 % populaţie evreiască din totalul populaţiei oraşului), Mihăileni (cu 62 %) şi Hârlău (cu 56 %). Cu excepţia primului, celelalte două oraşe sunt de fapt târguri înfiinţate de evrei în secolele anterioare şi dezvoltate comercial datorită locaţiei avantajoase pe care au avut-o faţă de principalele axe de circulaţie şi comerciale. Din punct de vedere spaţial se poate observa o migrare generală a zonelor puternic evreizate dinspre nordul extrem al Moldovei (în speţă judeţul Botoşani şi Suceava), spre partea centrală a acesteia (axată pe oraşul Iaşi). Frecvenţele cele mai mici se înregistrează în judeţele situate în sudul Moldovei, în arealul de trecere spre cea de-a doua provincie istorică componentă a Regatului, Valahia. Comparativ cu alte judeţe din această provincie sudică (Valahia),

judeţele moldovene de la limita de sud au valori totuşi, extrem de ridicate: Tecuci 10 %; Bârlad 17 % şi Galaţi 17 %. Acest lucru se datorează, în primul rând, faptului că, în partea sudică a Moldovei, evreii nu erau prezenţi în număr mare în oraşele din această zonă, nedeţinând ponderi foarte ridicate, comparativ cu celelalte oraşe moldoveneşti din centru şi din nord, unde adesea depăşeau 50 % din totalul populaţiei oraşului. Raportat ca evoluţie demografică în primele două decenii, se poate observa, totuşi, o creştere a valorilor procentuale deţinute de evrei în totalul populaţiei urbane din Moldova, ajungându-se la sfârşitul acestei subperioade (1914), la 31 % din totalul populaţiei urbane din provincie.

În cazul Munteniei (Mari), cea mai puternică concentrare a evreilor în mediul urban se înregistrează în Bucureşti, primul centru polarizator pentru această provincie. Aici, în deceniul al doilea al sec.XX, va fi existat un număr de 43.652 evrei, care reprezentau 50 % din totalul evreilor din mediul urban al Munteniei. Şi acest fapt este o caracteristică venită din trecut, chiar dacă procentual toţi evreii localizaţi în capitală nu reprezentau decât 13 % din totalul populaţiei oraşului. Procentajul relativ mic (comparativ cu alte oraşe din Moldova) este explicabil prin locul şi rolul deţinut de capitală în cadrul provinciei şi regatului. În acest caz, tradiţia prezenţei evreilor era surclasată de importanţa social-economică şi administrativ-politică a acestui oraş.

În interiorul provinciei, valori maxime, din punct de vedere pur numeric, se mai întâlnesc în Brăila (9.270 evrei), Ploieşti (2.570 evrei), Buzău (1.578 evrei) şi Râmnicu Sărat (1.193 evrei). Se observă faptul că aceste oraşe sunt „martorii” traseului urmat de evrei de-a lungul sec.XIX în cadrul fluxurilor de penetrare spre sud şi ulterior spre vest, venind din Moldova. Procentual, valorile deţinute sunt mult mai mici decât în cazul oraşelor din Moldova, maximul fiind regăsit în Brăila (14 %), Bucureşti (13 %) şi Rm.Sărat (8 %). Pe ansamblul provinciei ponderea evreilor din mediul urban, în totalul populaţiei urbane a provinciei Muntenia, a fost de numai 9 %, de circa 3 ori mai mică decât pentru Moldova, lucru care se constitue într-o dovadă în plus în favoarea polarizării urbane specifică Moldovei sec.XIX şi XX.

În cazul Olteniei, valorile numerice maxime, la nivel de oraş, le regăsim, aşa cum era şi firesc, în cazul Craiovei, cu aproape 3.000 evrei, urmată fiind de Drobeta Turnu Severin (cu 893 evrei) şi Caracal (cu 233 evrei). Şi aici se poate observa o

concentrare a evreilor în oraşele situate de-a lungul traseelor fluxurilor de penetrare istorice, de la est spre vest, având ca centru polarizator oraşul Craiova, precum şi centrul de destinaţie, oraşul Drobeta Turnu Severin. Valorile procentuale referitoare la ponderile evreilor din totalul populaţiei urbane sunt extrem de reduse în acest caz. Excepţie face oraşul Craiova (cu 6 %), celelalte oraşe având procentele cuprinse între 1-3 %, sub media ponderii evreilor în totalul populaţiei Regatului.

Dobrogea, o provincie cu un specific aparte, prezintă două concentrări importante: oraşul Tulcea (cu 1.632 evrei) şi oraşul Constanţa (cu 1.264 evrei). Celelalte localităţi urbane au doar câteva zeci de evrei fiecare, excepţie făcând Sulina cu 288 evrei, Babadag cu 167 evrei şi Cernavodă cu 151 evrei, însă ponderile acestora fiind la rândul lor extrem de reduse (1-7 %).

Ţinând cont de aceste ponderi ale populaţiei evreieşti în totalul populaţiei Regatului (care la aceea vreme era de 3,3 %), putem observa că doar Moldova depăşea puternic această valoare, urmată la distanţă de Muntenia Mare. Celelalte două provincii (Oltenia şi Dobrogea), se înscriau în valorile normale (sau apropiate), ale repartiţiei populaţiei pe etnii, valabilă la nivelul întregii ţări, inclusiv în mediul urban.

Interesantă este stabilirea raportului urban/rural pentru populaţia evreiască, la nivel de provincii istorice, plecând de la datele înaintate de L.Colesco, coroborate cu cele ale Recensământului din anul 1912. Conform acestei ultime surse (citată de Carol Iancu, în lucrarea sa intitulată *Evreii din România [1866-1919] de la excludere la emancipare*, la pag.163), putem observa că numărul de evrei din mediul rural era extrem de scăzut. În 1912, în Regat exista un număr total de 239.967 evrei, din care 194.481 erau în mediul urban (ceea ce reprezintă un procentaj de peste 81 %), diferenţa de 45.486 evrei fiind regăsită în mediul rural, reprezentând doar 18 % din totalul populaţiei evreieşti din Regat. De-a lungul întregului sec.XX, acest procentaj al populaţiei evreieşti din mediul rural va scade continuu, ajungând în anul 1992 să reprezinte numai ... 1,6 % (!), ... deci o scădere de 10 ori într-un secol. Diferenţe şi mai mari, vor apare la nivel de provincie istorică. Moldova, care în total cuprindea 167.590 evrei, deţinea în mediul urban 123.487 evrei, ceea ce reprezintă o concentrare în acest mediu de aproape 74 % din totalul populaţiei evreieşti a provinciei. Pentru Valahia (compusă din Muntenia Mare şi Oltenia), ponderea avea valorile cele mai ridicate,

mult mai mare chiar decât valoarea valabilă pentru întreg Regatul, depăşind 98 %. Dobrogea, deşi dispunea de un număr relativ mic de evrei, va deţine o pondere de 94 % din totalul populaţiei sale evreieşti în mediul urban, cu precădere în cele două oraşe menţionate anterior. Paradoxal este faptul că, ponderile cele mai ridicate erau deţinute de acele provincii care dispuneau de cel mai mic număr de evrei, orientarea acestora strictă spre mediul urban, fiind mai mult decât vizibilă. Faptul că, din acest punct de vedere, Moldova se situa pe ultimul loc, este explicat, pe de-o parte, de numărul mare de evrei din această provincie şi, pe de altă parte, prin tipurile de activităţi desfăşurate de aceştia, arendarea fiind una dintre cele mai răspândite ocupaţii, care implica raporturi strânse cu mediul rural (a se vedea Partea a II-a a lucrării, intitulată *Aspecte socio-economice ale prezenţei evreilor pe teritoriul României*).

O situaţie deosebită se poate observa însă, dincolo de Carpaţi, în Transilvania, atât până în anul 1918, cât şi după Reîntregirea ţării, în primii ani de existenţă ai României Mari. Transilvania a funcţionat ca o entitate teritorială deosebită din punct de vedere al prezenţei evreilor.

Situaţia naşterilor pentru evreii din Transilvania,
între 1905-1914
(în procente din total naşteri)

Tab.26

Anul	Mediul urban	Mediul rural
1905	16,69	0,89
1906	16,07	0,83
1907	15,85	0,75
1908	15,85	0,68
1909	15,85	0,68
1910	14,81	0,65
1911	13,42	0,61
1912	13,42	0,55
1913	12,24	0,54
1914	11,32	0,49

Sursa: Manuilă, S. (1929) *Evoluţia demografică a oraşelor şi minorităţilor etnice din Transilvania*, Cultura Naţională, Bucureşti, pag.58.

Aici apar două mari diferenţieri, referitoare la această populaţie: în primul rând, una temporală, putându-se individualiza două subperioade distincte (1900-1914 şi 1918-1925); iar în al doilea rând, o diferenţiere teritorială, spaţială, în legătură cu ariile de răspândire a evreilor. Referitor la prima perioadă, putem observa un fenomen

interesant: deşi pentru acestă perioadă se semnalează o creştere, nu foarte mare, a numărului de evrei din provincia istorică Transilvania, rata naşterilor şi procentajul naşterilor pentru populaţia evreiască din totalul naşterilor din întreaga provincie istorică, scade continuu între 1905-1914.

Conform datelor înaintate de autorul Illyes Elemer, între 1900 şi 1910, creşterea reală a numărului de evrei în Transilvania ar fi fost de numai ...162 persoane (!), ceea ce pare foarte departe de adevăr... Mai mult, acelaşi autor indică faptul că pentru această perioadă, populaţia urbană ... ar fi scăzut (!), de la 10.046 evrei în anul 1900, la 7.237 evrei în anul 1910, iar cea rurală... ar fi crescut (!), de la 39.288 evrei în anul 1900, la 42.259 evrei în anul 1910, lucru extrem de greu de crezut...

Evoluţia raportului urban/rural la populaţia evreiască din Transilvania, între 1900-1910

Tab.27

Anul	Număr total evrei	(%)	Nr.în mediu urban	(%)	Nr.în mediu rural	(%)
1900	49.334	1,2	10.046	1,7	39.288	0,9
1910	49.496	0,9	7.237	1,1	42.259	0,9

Sursa: Extras din Elemer, I. (1982) *National Minoritie in Romania. Change in Transylvania*, East European Monographs, Boulder, New York, Tab.II-17, pag.56-57.

Confruntând aceste date cu cele puse la dispoziţie de Sabin Manuilă, în lucrarea sa *Evoluţia demografică a oraşelor şi minorităţilor etnice din Transilvania*, apărută în anul 1929 la Bucureşti, putem observa depărtarea profundă de adevăr specifică autorului Illyes Elemer care, probabil, nu s-a referit la întreaga provincie, sau, poate, a folosit surse neverificate. S.Manuilă ne prezintă un proces invers, de creştere a populaţiei urbane evreieşti, atât ca număr, cât şi ca pondere, şi mai mult decât atât, ne oferă o imagine a concentrării evreilor în marile oraşe transilvănene cu peste 40.000 locuitori. Analizând această sursă, putem observa că saltul de la prima subperioadă (1900-1914), la cea de-a doua subperioadă (1918-1925) a fost dirijat şi influenţat de momentul Marii Uniri.

Comparativ, datele din 1910 şi cele din 1923, ne arată o situaţie oscilantă, la nivel de judeţ, unele înregistrând o creştere a numărului de evrei (Bistriţa, Braşov, Cluj, Maramureş, Mureş, Satu Mare, Sibiu, Someş şi Târnava Mare), celelalte scăzând.

Evoluţia populaţiei evreieşti din Transilvania,
între 1910-1923, pe judeţe şi medii

Tab.28

Judeţul	Mediul rural			Mediul urban			TOTAL		
	1910	1923	Difer.	1910	1923	Difer.	1910	1923	Difer.
Alba	1.771	714	-1.057	2.074	2.650	+576	3.845	3.364	-48
Arad	3.807	1.213	-2.594	6.295	8.000	+1.705	10.102	9.213	-88
Bihor	17.307	6.667	-10.640	15.155	22.000	+6.845	32.462	28.667	-379
Bistriţa	5.813	5.000	-813	1.441	3.000	+1.559	7.254	8.000	+74
Braşov	86	134	+48	1.417	2.000	+583	1.503	2.134	+63
Caraş Severin	2.505	576	-1.929	2.290	2.300	+10	4.795	2.876	-191
Ciuc	1.795	1.289	-506	562	600	+38	2.357	1.889	-46
Cluj	5.535	4.006	-1.529	7.046	14.000	+6.954	12.581	18.006	+542
Făgăraş	391	60	-331	514	300	-214	905	360	-54
Hunedoa-ra	4.080	2.766	-1.314	1.599	1.450	-149	5.679	4.216	-146
Maramu-reş	20.330	20.590	+260	7.981	18.000	+10.019	28.311	38.590	+1.027
Mureş	4.158	3.058	-1.100	3.392	8.200	+1.808	7.550	11.258	+370
Odorhei	1.057	757	-300	256	200	-56	1.313	957	-35
Sălaj	7.994	5.096	-2.898	1.855	2.800	+945	9.848	7.896	-195
Satu Mare	18.113	9.787	-8.326	11.355	900	+15.545	29.468	36.687	+721
Sibiu	138	99	-39	1.427	2.300	+873	1.565	2.399	+83
Someş	5.104	6.794	+1.690	2.891	550	+3.659	7.995	13.344	+534
Târnava Mare	518	129	-389	571	1.000	+429	1.089	1.129	+4
Târnava Mică	1.192	628	-564	574	900	+326	1.766	1.528	-23
Timiş	1.910	925	-985	6.728	7.000	+272	8.638	7.925	-71
Trei Scaune	744	218	-526	478	480	+2	1.222	698	-52
Turda	2.166	1.055	-1.111	482	1.000	+518	2.648	2.055	-59
TOTAL	**106.514**	**71.561**	**-34.953**	**76.383**	**131.630**	**+55.247**	**188.972**	**203.191**	**+2.029**

Sursa: Manuilă, S. (1929) *Evoluţia demografică a oraşelor şi minorităţilor etnice din Transilvania*, Cultura naţională, Bucureşti, pag.34.

Luată în ansamblu, întreaga provincie istorică a cunoscut o creştere a numărului de evrei, un surplus de peste 2.000 persoane, însă cel mai important fenomen este, pentru această perioadă, cel al creşterii urbane puternice. În mediul urban, creşterea a fost de peste 55.000 persoane, iar în cel rural s-a înregistrat o scădere a numărului de evrei cu aproape 35.000 persoane. Mai mult decât atât, orientarea profund urbană a evreilor din Transilvania este subliniată şi de opţiunea acestora spre oraşele mari, cu peste 40.000 locuitori. Deşi această categorie cuprindea doar 8 oraşe, numărul de evrei stabiliţi în acestea depăşea cu mult pe cel al evreilor stabiliţi în oraşele cu sub 30.000 locuitori, care erau de 4 ori mai numeroase.

În mediul rural, însă, exista un anumit echilibru între ambele tipuri de localităţi rurale -ca mărime demografică- (sate cu sub 3.000 locuitori şi sate cu peste 3.000 locuitori), numărul evreilor în aceste categorii fiind sensibil egal (36.448 evrei în prima categorie, respectiv 35.113 evrei în cea de-a doua categorie).

În sprijinul acestei afirmaţii vine şi informaţia pusă la dispoziţie de Sabin Manuilă, tot în aceaşi lucrare citată anterior, la pag.95, unde autorul prezintă evoluţia numărului populaţiei evreieşti în principalele oraşe din Transilvania, între 1910-1923.

Evoluţia populaţiei evreieşti la oraşe,
în Transilvania, între 1910-1923

Tab.29

Nr.Crt.	Oraşul	Anul	Număr evrei	Spor evrei (%)
1.	**Cluj**	1910 1923	7.046 14.000	98,7
2.	**Timişoara**	1910 1923	6.728 7.000	4,4
3.	**Oradea**	1910 1923	15.155 22.000	45,16
4.	**Arad**	1910 1923	6.925 8.000	11,0
5.	**Braşov**	1910 1923	1.417 2.000	41,14
6.	**Sibiu**	1910 1923	1.427 2.000	53,02
7.	**Târgu Mureş**	1910 1923	3.392 8.200	117,78
	TOTAL	**1910** **1923**	**41.460** **63.500**	**70,85**

Sursa: Manuilă, S. (1929) *Evoluţia demografică a oraşelor şi minorităţilor etnice din Transilvania*, Cultura Naţională, Bucureşti, pag.95.

O primă concluzie care se desprinde dintr-o analiză sumară a tabelului ataşat, este faptul că în *toate* oraşele prezentate s-a înregistrat o creştere a numărului de evrei! Mai mult, creşterile (sporul evreilor), sunt pentru marea majoritate a oraşelor (cu excepţia Timişoarei şi Aradului) peste valoarea sporului populaţiei creştine, având valori cuprinse între 40-117 %. Concentrarea maximă se întâlneşte în Oradea şi Cluj, adică în acele oraşe care aveau cea mai intensă legătură cu Imperiul Austro-Ungar (până la 1916, Oradea) şi care deţineau funcţii administrativ-politice foarte importante (cazul Clujului). Concentrarea urbană şi dinamica urbană deosebită a populaţiei evreieşti din Transilvania ar putea avea o explicaţie, dacă nu directă, cel puţin

indirectă, în gradul de urbanizare al regiunii, mult deasupra celorlalte provincii istorice româneşti. O oarecare tradiţie urbană şi un nivel de civilizaţie urbană mult mai ridicat în Transilvania va fi orientat pe evrei spre marile oraşe transilvănene, atât la începutul sec.XX, cât şi în deceniile care au urmat.

Deşi Transilvania, cu precădere partea nordică, avea o anumită tradiţie a localizării evreilor şi în mediul rural, lucru specific pentru sec.XVIII-XIX, în primele decenii ale sec.XX, numărul evreilor din acest mediu va scade cu aproape 35.000 persoane, în numai 13 ani. Ca o particularitate, şi aici vom regăsii judeţe în care numărul de evrei din mediul rural creşte în această perioadă: Braşov, Maramureş şi Solnoc, însă aceste creşteri au fost de numai câteva zeci de persoane (Braşovul cu +48 evrei, Maramureşul cu +260 evrei), sau maximul din judeţul Solnoc cu un plus de 1.690 evrei.

Populaţia rurală a Transilvaniei
(români şi evrei) în perioada 1910-1923

Tab.30

Judeţul	**Total populaţie**		**ROMÂNI**		**EVREI**	
	1910	**1923**	**1910**	**1923**	**1910**	**1923**
Alba	194.353	208.371	160.027	180.686	1.771	714
Arad	355.154	327.303	237.356	221.697	3.807	1.213
Bihor	421.734	423.868	250.048	287.570	17.307	6.667
Bistriţa Năsăud	114.607	116.322	83.094	91.677	5.813	5.000
Braşov	60.143	63.600	23.305	26.500	86	134
Caraş Severin	438.667	421.154	326.135	333.443	2.505	576
Ciuc	133.114	123.421	17.833	21.914	1.795	1.289
Cojocna	229.739	247.029	157.435	183.970	5.535	4.006
Făgăraş	88.595	81.939	82.262	78.970	391	60
Hunedoara	316.155	321.700	262.134	264.501	4.080	2.766
Maramureş	129.098	121.342	71.456	93.384	20.330	20.590
Mureş	186.762	195.941	68.881	78.236	4.158	3.058
Odorhei	113.929	113.697	2.725	5.577	1.057	757
Sălaj	215.193	222.538	134.799	149.435	7.994	5.096
Satu Mare	239.565	262.694	124.132	164.991	18.113	9.787
Sibiu	134.928	135.060	99.868	103.658	138	99
Solnoc	229.767	231.529	180.933	190.941	5.104	6.794
Târnava Mare	128.613	135.258	54.621	68.775	518	129
Târnava Mică	107.266	109.085	53.688	61.143	1.192	628
Timiş Torontal	438.461	405.814	166.783	177.445	1.410	925
Trei Scaune	133.336	129.531	22.805	35.506	744	218
Turda Arieş	160.920	161.270	122.279	131.837	2.166	1.055
TOTAL	**4.570.099**	**4.558.466**	**2.951.599**	**2.951.856**	**106.514**	**71.561**

Sursa: Prelucrare după Dragomir, S. (1927)
The Ethnical Minorities in Transylvania, Sonor Printing Co., Geneva.

Primul deceniu după Marea Unire a reprezentat o perioadă de stabilizare, de acomodare, de aşezare a evreilor în funcţie de noile condiţii existente în România Mare. Transformările petrecute în domeniul minorităţilor, atât pozitive cât şi negative[145], vor modifica din nou specificul demografic al populaţiei evreieşti din ţară. Problema minorităţilor începe să se pună din ce în ce mai intens, spiritul naţional românesc este încurajat şi dezvoltat din ce în ce mai mult. Însăşi autorităţile oficiale îşi încep demersul în această direcţie, evidenţele din această perioadă devenind din ce în ce mai bogate şi complexe.

Raportul între populaţia românească şi evreiască
în Transilvania, pe judeţe, în anul 1925

Tab.31

Judeţul	**Total populaţie**	**Din care:**			
		Români	**(%)**	**Evrei**	**(%)**
Alba de Jos	214.962	173.106	80,5	3.562	1,6
Arad	397.969	245.113	61,6	7.822	1,9
Bihor	489.680	275.831	56,3	29.028	5,9
Bistriţa Năsăud	120.479	85.053	70,1	6.856	5,7
Braşov	101.953	36.136	35,4	1.560	1,5
Caraş Severin	424.264	316.315	74,5	3.765	0,9
Cojocna	307.052	191.818	62,5	14.409	4,7
Ciuc	140.199	28.382	20,2	1.861	1,3
Făgăraş	93.916	86.355	91,9	560	0,6
Hunedoara	320.428	262.569	81,9	4.656	1,4
Maramureş	152.695	82.778	54,2	36.535	23,9
Mureş Turda	219.051	87.547	39,9	7.551	3,4
Odorheiu	119.385	4.675	3,9	1.025	0,8
Sălaj	236.378	139.522	61,6	9.356	4,1
Satu Mare	299.791	162.067	54,0	22.365	7,4
Sibiu	175.515	112.720	64,2	1.460	0,8
Solnoc Dobâca	202.831	183.875	77,3	12.506	5,2
Târnava Mică	113.566	57.801	50,9	1.785	1,6
Târnava Mare	148.864	67.612	45,4	966	0,6
Timiş Torontal	488.729	172.277	35,0	10.295	2,1
Trei Scaune	144.905	28.965	19,9	848	0,6
Turda Arieş	175.612	129.611	73,8	2.569	1,4
TOTAL	**5.113.224**	**2.930.120**	**57,5**	**184.340**	**3,6**

Sursa: *** (1925) *The Minority Question in Transylvania*, Government Press, Bucureşti, pag.4.

[145] Şi în această perioadă apar fenomene cu un efect negativ asupra populaţiei evreieşti din România Mare, fenomene care se vor accentua în deceniul 4, cunoscând un vârf în anii premergători celui de-al doilea Război Mondial.

Un exemplu în acest sens, este şi abordarea apărută în cadrul Presei Guvernamentale, în anul 1925, sub forma unei lucrări intitulată *The Minority Question in Transylvania* (cu autor neprecizat), care a circulat şi în exteriorul graniţelor ţării, prezentând diferite aspecte legate de demografia etniilor din România Mare, inclusiv pentru evreii de pe aceste meleaguri. Dacă luăm în considerare aceste evidenţe şi încercăm să le verificăm cu cele înaintate de comunitatea evreiască (în lucrarea *O istorie a evreilor din România în date*, vol.II, pag.52), se observă unele diferenţe, însă nu foarte mari. Astfel, conform statisticii din prima lucrare, în anul 1925, în Transilvania ar fi existat 5.113.224 persoane (populaţia totală); sursa evreiască (care susţine citarea unor statistici oficiale), vorbeşte de 5.539.630 persoane (tot ca populaţie totală a provinciei). În ceea ce priveşte numărul de evrei, prima sursă semnalează 184.340 evrei, iar a doua vorbeşte de 200.000 evrei, mare parte grupaţi la oraşe (129.000 persoane). Asemenea diferenţe, care la urma urmei sunt nesemnificative, par a nu altera fondul problemei, care rezidă într-o creştere semnificativă a numărului de evrei, după actul de la 1 Decembrie 1918, în toate provinciile României Mari. Dacă în Regat, înainte de primul Război Mondial (în anul 1916), existau aproximativ 250.000 evrei, noile provincii revenite la Patria Mamă (Basarabia, Bucovina, Cadrilaterul şi Transilvania) vor aduce un surplus de 550.000 evrei, astfel încât, la sfârşitul primului Război Mondial, după reântregire, România Mare va avea peste 800.000 evrei[146]. Nu numai cifra în sine reprezintă un element deosebit, ci însăşi schimbarea locului în cadrul ierarhiei numerice a etniilor componente a populaţiei noii entităţi statale. România Mare, cea de-a doua ţară ca mărime demografică în sud-estul Europei, ajunse-se să deţină una dintre cele mai numeroase comunităţi evreieşti din Europa. În anul 1918, populaţia evreiască constituia cea de-a treia minoritate etnică din România Mare (după cea maghiară, cu 7,9 % din totalul populaţiei şi cea germană, cu 4,1 %), reprezentând 4 % din totalul populaţiei ţării[147], lucru care a impus, printre altele, şi o regândire a problemei minorităţilor naţionale. Iniţiată de legea din anul 1924[148], noua

---

[146] Cifră regăsită în lucrarea autorului H.M.Sachar, intitulată *The Course of Modern Jewish History*, apărută în anul 1958, la The Delta Book, New York, pag.361-362, dar care se pare, că este contestată de cercetătorii evrei din România, fiind considerată o valoare exagerată.

[147] Florescu, Gh.I. (2000) *Legea dobândirii şi a pierderii naţionalităţii române din 1924 şi evreii din România*, în “Studia et acta historiae iudaeorum romaniae”, vol.V, Ed.Hasefer, Bucureşti, pag.268.

[148] Florescu, Gh.I…, op.citate, pag.268-274.

politică în domeniu va influenţa şi statutul populaţiei evreieşti din România. Acest lucru, va începe a se face simţit, din punct de vedere demografic, în următorii ani, fiind extrem de vizibil în evidenţele recensământului din 1930.

Momentul reprezentat de recensământul populaţiei desfăşurat la sfârşitul lunii decembrie 1930 poate fi considerat ca un punct central în ceea ce priveşte evidenţa referitoare la evreii din România, după actul de la 1 decembrie 1918. Aveam, astfel, pentru prima dată după Marea Unire, posibilitatea de a cunoaşte o realitate certă referitoare la populaţiei României, la structura acesteia şi la celelalte elemente social-economice specifice noului stat naţional creat. În acelaşi timp, recenzarea oficială oferea un răspuns greu de contestat atât pentru acele persoane considerate de populaţia evreiască a fi „antisemite", cât şi pentru o serie de lideri evrei care puneau în discuţie justeţea datelor existente până la acel moment, date care ar fi putut fi interpretate, de prima categorie, într-un scop şi într-o direcţie depărtată de adevăr.

Deşi mult contestată, cifra de 800.000 evrei, prezentată la pagina anterioară (şi care aşa cum am arătat, era contestată chiar la aceea vreme de reprezentanţii populaţiei evreieşti), a fost relativ demonstrată a fi corectă, atât în ceea ce priveşte numărul evreilor ca declaraţie a naţionalităţii, cât şi ca declaraţie a apartenenţei la religia mozaică (specifică populaţiei evreieşti). Conform Recensământului general al populaţiei României din 29 decembrie 1930, vol.2, în România existau 728.115 evrei înregistraţi după naţionalitate (declaraţia referitoare la apartenenţa etnică, făcută pe propria răspundere, fără vreo constrângere din partea recenzorului sau a altor autorităţi). Din punct de vedere al apartenenţei religioase, conform aceluiaşi recensământ, în România existau 756.930 evrei, care s-au declarat ca fiind practicanţi ai religiei mozaice. Acest număr reprezenta aproximativ 4,2 % din totalul populaţiei României la aceea dată, fapt care plasa populaţia evreiască pe locul 3 între etniile care trăiau pe teritoriul României. Deşi din punct de vedere strict numeric, populaţia evreiască din ţara noastră reprezenta cea de-a doua comunitate din partea central-estică a Europei, din punct de vedere al proporţiei deţinute în totalul populaţiei ţării ea era depăşită de situaţia dintr-o serie de state cum ar fi Polonia, Lituania, Letonia şi Ungaria. Această situaţie, moştenită încă dinainte de primul Război Mondial, era dublată şi de faptul că pe tot parcursul deceniului 3 şi ulterior al deceniului 4, numărul

evreilor se va menţine relativ constant (semnalându-se totuşi, comparativ cu începutul sec.XX, o oarecare scădere), iar ca pondere se va diminua uşor până la începutul celei de-a doua conflagraţii mondiale[149].

Diferenţele cele mai importante apar, în ceea ce priveşte repartiţia evreilor la nivel de provincie istorică şi, mai în detaliu, la nivel de judeţ. Contrastele cele mai mari apar, dacă luăm în comparaţie Valahia şi Moldova, atât ca şi pondere a evreilor în totalul populaţiei provinciei, cât mai ales ca specific al grupării urbane, implicit al ponderii deţinute de evreii din mediul urban din totalul populaţiei evreieşti a provinciei. În cazul Moldovei, de exemplu, în capitala Iaşi, mai mult de ⅓ din totalul populaţiei oraşului era reprezentată de evrei, în timp ce marea majoritate a acestei populaţii, pentru Moldova, avea să fie regăsită în oraşele mai mici şi în faimoasele târguri, unde procentajele ponderii evreilor depăşeau această valoare specifică capitalei provinciei. În Valahia, numărul cel mai mare de evrei era concentrat în capitală, în oraşul Bucureşti, deşi procentual, din totalul populaţiei oraşului, evreii nu reprezentau decât 11,8 %. Acest model al concentrării în oraşele capitală de provincie istorică şi capitală a statului, nu reprezintă altceva decât o „tradiţie” a populaţiei evreieşti, venită din secolul anterior, atunci când procesul de stabilizare pe teritoriul Regatului şi al Transilvaniei se va fi aflat în plină desfăşurare. În cazul Basarabiei şi al Bucovinei situaţia era asemănătoare, dacă luăm în consideraţie faptul că în cele două capitale de provincie populaţia evreiască deţinea ponderi ridicate: în Chişinău, 36 % din totalul populaţiei oraşului era reprezentat de evrei, iar în cazul Cernăuţiului, acest procent era şi mai mare (40,5 %). În acest ultim caz, trebuie să amintim că, din punct de vedere numeric, comunitatea evreiască din acest oraş era cea de-a treia ca mărime dintre toate comunităţile evreieşti din România Mare[150], concentrând un număr de 42.592 evrei[151]. Deşi această concentrare masivă în oraşele capitală ar părea să de-a tonul în repartiţia teritorială a evreilor din provinciile româneşti, totuşi, atât în Basarabia cât şi în

---

[149] A se vedea lucrarea lui Rafi Vago, *Jews and Anti-Semitism in Interwar Romania, 1919-1940: Prologue to the Holocaust,* pag.39-45.
[150] Primele două erau: cea din Bucureşti şi cea din Chişinău.
[151] După Schaari, D., *Comunitatea evreilor din Cernăuţi, în perioada administraţiei româneşti între cele două Războaie Mondiale,* articol apărut în culegerea “Studia et acta historiae iudaeorum romaniae”, vol.IV, Ed.Hasefer, Bucureşti.

Bucovina, un număr însemnat de evrei locuiau în oraşele mici sau în târguri, care aveau o populaţie totală extrem de redusă, uneori până la 1.000-2.000 de locuitori[152].

În Transilvania situaţia era ceva mai complexă, existând aici o serie de caracteristici moştenite din trecut, care diferenţiau populaţia evreiască din această provincie de cea din vechiul Regat. În partea nordică a Transilvaniei, evreii erau concentraţi cu precădere în oraşe (ajungând a reprezenta 23,1 % din totalul populaţiei în oraşul Satu Mare şi până la 40 % din totalul populaţiei în oraşul Sighet), însă ponderi importante (comparativ cu Moldova) regăsim şi pentru evreii din mediul rural. În partea centrală şi de vest, numărul evreilor din oraşe era ceva mai scăzut, lucru reflectat şi în ponderile deţinute de aceştia în totalul populaţiei oraşelor respective (doar 13,4 % în oraşul Cluj şi câte 10 % în oraşele Arad şi Timişoara).

În acelaşi timp, capitala României Mari, oraşul Bucureşti, prezenta o situaţie aparte: din totalul populaţiei oraşului la aceea dată, cifrată la 639.040 persoane, circa 10,9 % erau evrei (mai exact 69.885 persoane), lucru dublat şi de faptul că acest oraş, deosebit de important din punct de vedere economic (a se vedea partea a II-a a lucrării, intitulată *Aspecte socio-economice ale prezenţei evreilor în România*), concentra la 1930 aproape 10 % din totalul evreilor din România Mare (cifrat la 728.115 persoane).

Populaţia evreiască din România, la recensământul din 1930, după religie şi naţionalitatea declarată

Tab.32

Nr.Crt.	Provincia	după religie	Pondere (%)	după naţionalitate
1.	Valahia			
	Muntenia	94.216	2,3	86.545
	Oltenia	3.523	0,2	3.305
2.	Moldova	162.268	6,7	158.421
3.	Dobrogea	4.031	0,5	3.795
4.	Basarabia	206.958	7,2	204.858
5.	Bucovina	93.101	10,9	92.492
6.	Transilvania	81.503	2,5	78.626
7.	Banat	14.043	1,5	11.248
8.	Crişana-Maramureş	97.287	7,0	88.825
	TOTAL ROMÂNIA	**756.930**	**4,2**	**728.115**

Sursa: Prelucrare după *Recensământul general al populaţiei României din 29 Decemvrie 1930*, vol.2, Bucureşti, 1938: xxxiv-xxvii, pag.409.

[152] Cazul cel mai concret în această direcţie este reprezentat tot de Basarabia, unde aproape jumătate din populaţia evreiască locuia în oraşele mici şi în târguri.

La o primă vedere, se desprinde o concluzie foarte clară asupra situaţiei demografice a evreilor din România Mare, la 1930: un trend demografic ce continua specificul începutului de secol XX, „alterat" de momentul 1 Decembrie 1918, care „lărgeşte" fenomenul demografic evreiesc, aducând laolaltă provinciile istorice româneşti, „modelând" noua realitate demografică a ţării noastre, adaptând-o la realităţile sociale şi economice specifice perioadei interbelice. Grupării majore de evrei din Basarabia şi Moldova i se va alătura şi comunitatea din Bucovina, care prin ponderile mari deţinute în mediul urban va schimba imaginea generală asupra evreilor de dinainte de Marea Unire. Aceste variaţii ale ponderilor deţinute de populaţia evreiască, în special în mediul urban, va „trasa" o viitoare caracteristică, regăsită pe parcursul întregului sec.XX, şi cu precădere în a doua jumătate a lui. Raportându-ne la diferenţele acestor ponderi, putem observa că valorile cele mai mari se regăsesc în acele provincii revenite la Patria Mamă după Marea Unire: Bucovina, cu 30 % pondere a evreilor în mediul urban şi Basarabia, cu 26,8 % pondere a evreilor în mediul urban. Celelalte provincii istorice româneşti, aveau de departe, valori mult mai scăzute în această direcţie: Oltenia abia grupa 1,6 % din totalul evreilor din mediul urban, iar Dobrogea, abia atingea 1,8 % în această direcţie, valori de aproape 8 ori mai mici decât media pe ţară (care era de 13,6 %). Cu această valoare, evreii reprezentau, totuşi, în 1930, după români, cea mai concentrată populaţie urbană din România Mare, urmaţi fiind de unguri (cu 11,9 %) şi germani (cu 5,3 %). În mediul rural, populaţia evreiască deţinea, la 1930, o pondere mult mai scăzută, de numai 1,6 % din totalul populaţiei rurale a ţării. Numai în satele din Basarabia, Bucovina şi Crişana-Maramureş proporţia evreilor oscila între 3-4 % din totalul populaţiei rurale. În ciuda acestui fapt, din punct de vedere strict numeric, nordul Transilvaniei reuşea să grupeze un număr însemnat de evrei, judeţul Maramureş deţinând în 1930 un număr de 23.480 evrei la sate, faţă de numai 10.609 evrei la oraş. Această „orientare" spre sat a evreilor maramureşeni, este probabil, explicabilă prin condiţiile specifice mediului rural maramureşean şi prin tipurile de ocupaţii pe care le regăsim aici. Nu este vorba de o implicare activă, reală, în agricultura regiunii, ca producători direcţi, ci mai degrabă în domeniul meşteşugăresc şi comercial, existent în zona rurală. Ponderi ridicate (dar care nu mai depăşesc pe cele din mediul urban), vom regăsi referitor la raportul urban/rural şi

pentru alte judeţe transilvănene: este cazul judeţului Satu Mare, care grupa la sate 11.485 evrei, comparativ cu 13.885 evrei la oraşe; cazul judeţului Cluj, cu 2.025 evrei la sate şi 14.530 evrei la oraş şi cazul judeţului Bihor, cu 5.572 evrei la sate şi 20.578 evrei la oraş.

O problemă interesantă referitoare la recensământul din 1930 este cea legată de auto-identificarea evreilor, lucru posibil prin modalitatea de înregistrare specifică acestui recensământ. Comparând datele referitoare la numărul de evrei declaraţi după religie (756.930) cu cel al evreilor declaraţi după naţionalitate (728.115) putem observa că, în linii mari, nu există diferenţieri deosebite, lucru care demonstrează faptul că auto-identificarea comunitară şi de grup funcţiona în cazul evreilor, fără a implica probleme deosebite. Singurele provincii în care apar diferenţieri sesizabile, sunt Muntenia (cu o diferenţă de aproape 8.000 evrei) şi Crişana-Maramureş (cu o diferenţă de peste 8.000 evrei). Explicaţiile par să consiste în faptul că, în Muntenia, de-a lungul sec.XIX, procesul de integrare al evreilor în cadrul societăţii româneşti a fost mult mai puternic, fără însă, a fi constrânşi sau forţaţi de către autorităţile române din provincie, iar în cazul Crişanei-Maramureş-ului se pare că este vorba de influenţa hasidismului iudaic, care nu privea cu ochi buni identificarea evreilor sub raport etnic, ceea ce ar fi dus implicit la recunoaşterea faptului că evreii ar fi fost un grup alohton, lucru în practică dezavantajos pentru comunitatea evreiască, ceea ce a dus la declararea acestora fie ca aparţinând naţionalităţii române, fie maghiare.

Comparativ cu recenzările maghiare anterioare anului 1918, putem observa un declin al orientării „pro-maghiare” în declaraţiile proprii făcute la recenzări, dovadă a faptului că evreii nu mai sesizau imperativitatea declarării apartenenţei maghiare necesare promovării în interiorul societăţii transilvănene, lucru specific întregului sec.XIX şi începutului de sec.XX în Transilvania aflată sub stăpânire maghiară. Era, în fond, o dovadă de libertate şi independenţă economică a acestei etnii. Deschiderea economică valabilă şi pentru evrei, după anul 1918, se va observa direct în dezvoltarea economică a acestei etnii în România Mare şi indirect în închegarea şi mai puternică a comunităţii evreieşti din ţara noastră.

În 1930, România Mare se situa pe locul 3 în Europa ca număr de evrei (după Polonia şi URSS, fiecare având aproximativ 3 milioane de evrei fiecare) şi pe locul 4

în lume (primul stat fiind SUA, cu aproximativ 5 milioane evrei)[153]. Această evoluţie demografică, accentuată în a doua jumătate a sec.XIX şi în primele decenii ale sec.XX, a avut ca motivaţie de bază evoluţia socială şi economică a evreilor din Principate, din Regat şi ulterior din România Mare. Este vorba nu atât de o creştere demografică reală, care totuşi a fost prezentă sub o formă sau alta, ci mai ales de o „transformare calitativă" a populaţiei evreieşti din punct de vedere social şi economic, lucru demonstrat şi de orientarea specific urbană a acestei populaţii. Procesul va continua şi în anii ce vor urma recensământului din 1930, chiar dacă Marea Criză din 1933 va avea unele influenţe şi asupra evreimii româneşti.

Evoluţia populaţiei evreieşti din România a fost reflectată, în primul rând, în valorile recensământului din 1930, însă transformările de care aminteam pot fi puse în evidenţă cel mai bine prin analiza datelor economice referitoare la anul 1937, cuprinse într-o altă sursă intitulată *Tabele statistice pe naţionalităţi în comerţ şi industrie*, care reflectă o înregistrare (ne)oficială a situaţiei din economia românească şi implicit structurile populaţiei României, reflectate în structurile populaţiei active în economia ţării. Această sursă prezintă, însă, şi o serie de informaţii referitoare la dinamica populaţiei evreieşti din România Mare, dinamică înregistrată pentru anul 1937, an în care au fost publicate tabelele, evidenţa permiţându-ne desprinderea unor concluzii în această direcţie. Trebuie însă să semnalez de la bun început, contestarea acestei surse de către reprezentanţii etniei evreieşti, sursa fiind considerată a conţine exagerări numerice folosite pentru a demonstra „invazia evreiască" care -în opinia unor autori- avuse-se loc atât în domeniul demografic, cât mai ales în cel economic. Tabelele amintite au fost extrase din numărul festiv al ziarului „Porunca vremii", ziar cu o vădită orientare de extremă dreapta. În analiza noastră trebuie să ţinem cont de contextul vremii şi de situaţia politică din aceea perioadă. Să nu uităm că această sursă vede lumina tiparului în anul 1937, an în care au loc alegeri generale în România. Tot în această perioadă, o serie de mişcări de extremă dreapta îşi intensifică activitatea, reorientându-se spre o politică anti-semită agresivă, politică care avea nevoie de o „justificare" ideologică împotriva „inamicului" evreiesc. În astfel de condiţii cifrele

[153] Dr.Avram Rosen (1995) *Participarea evreilor la dezvoltarea industrială a Bucureştiului, din a doua jumătate a sec.XIX până în anul 1938*, Ed.Hasefer, Bucureşti, pag.24.

stipulate în această statistică trebuie privite cu o oarecare suspiciune, însă, în condiţii de corectitudine a înregistrărilor, ele pot contura un fenomen demografic specific. Iată o sumară interpretare a acestora. La nivel naţional, comparativ cu anul 1930, se observă o creştere semnificativă a numărului de evrei, deşi în concordanţă cu alte surse referitoare la vitalitatea populaţiei evreieşti în această perioadă...creşterea nu este demonstrată. De la ceva mai mult de 700.000 evrei înregistraţi la recensământul din 1930, conform acestei [pseudo]surse din 1937, numărul evreilor ar fi ajuns la...peste 1.900.000 persoane, ceea ce presupune o creştere de aproape 3 ori în mai puţin de un deceniu! Pentru o asemenea scurtă perioadă de timp, o astfel de creştere ar fi presupus un R.M.A. de creştere pentru evrei de peste 24 % pe an, valoare record, nemaiîntâlnită pentru nici o perioadă în istoria evreilor din România. Corelând aceste cifre cu informaţiile disponibile referitoare la migraţia evreilor din alte state către România, pentru această perioadă, putem lesne observa că în nici un caz nu putem vorbi de valori apropiate de 2 milioane de evrei în România Mare, la sfârşitul deceniului 4 al sec.XX. O astfel de creştere ar fi trebuit să fie susţinută printr-o natalitate fantastică, ce ar fi depăşit valoarea de 44 ‰ pentru întreg intervalul, lucru imposibil de acceptat în cazul populaţiei evreieşti din România. Raportat pentru întreaga perioadă 1900-1937, valoarea medie a natalităţii, pentru întreaga ţară, se situa în jurul a 25 ‰, cu mult sub cifra anterioară... Pentru comparaţie redăm valorile pe provincii istorice şi pe total România, în anii 1930 (conform recensământului) şi 1937 (conform tabelelor amintite).

Populaţia evreiască din România Mare, în 1930 şi 1937,
reflectată comparativ în două surse antagonice

Tab.33

Nr.Crt.	Provincia	Nr.evrei în 1930(†)	Nr.evrei în 1937(††)	Diferenţa
1.	Oltenia	3.305	36.931	+ 33.626
2.	Muntenia	86.545	323.675	+ 237.130
3.	Moldova	158.421	394.102	+ 235.681
4.	Dobrogea	3.795	35.789	+ 31.994
5.	Basarabia	204.858	499.135	+ 294.277
6.	Bucovina	92.492	189.517	+ 97.025
7.	Transilvania*	167.451	351.316	+ 183.865
8.	Banat	11.248	135.603	+ 124.355
	TOTAL ROMÂNIA	**728.115**	**1.966.268**	**+ 1.238.153**

Sursa: Prelucrare după *Recensământul general al populaţiei României din 29 Decemvrie 1930*, vol.2, Bucureşti:xxiv-xxvii şi *Tabele statistice pe naţionalităţi în comerţ şi industrie*, 1937, pag.8.

(†) conform datelor recensământului oficial;
(††) conform tabelelor statistice menţionate;
* include şi Crişana-Maramureş

Aşa cum lesne se poate observa, diferenţele între datele oficiale înscrise în recensământul din 1930 şi cele cuprinse în tabelele statistice menţionate sunt extrem de mari. Însăşi creşterea pentru întreaga ţară este de peste 1,7 ori mai mare decât valoarea cifrei înregistrate la recensământ. În acest fel, datele cuprinse în tabelele statistice menţionate nu pot fi luate în considerare în ceea ce priveşte un studiu demografic. În aceleaşi tabele se înaintează procentul de 10,2 % din totalul populaţiei României Mari pentru populaţia evreiască. Comparativ cu valoarea procentuală existentă la recensământ (de 4,2 %) şi aceasta este cu mult peste orice estimare corectă. Deşi astfel de surse par la prima vedere că ar putea oferii o informaţie deosebit de preţioasă, din păcate ele nu pot fi folosite din punct de vedere demografic, diferenţele apărute neputând fi explicate prin nici o metodă ştiinţifică care să rezolve misterul unor creşteri atât de mari în perioade de timp atât de scurte. După cum am mai menţionat, pentru întreaga istorie a evreilor de pe aceste meleaguri nu au existat decât 2 căi de evoluţie a numărului populaţiei evreieşti: fie prin fenomenul de imigrare, de venire a evreilor din alte regiuni învecinate, pe teritoriul României (proces responsabil în multe perioade istorice de creşteri însemnate numeric ale acestei etnii); fie printr-un spor natural pozitiv, bazat pe o natalitate susţinută, în unele perioade depăşind chiar natalitatea specifică populaţiei autohtone româneşti. Pentru perioada 1930-1937, migrarile spre România, dinspre alte state europene sau de pe alte continente, nu au putut susţine astfel de creşteri enorme. Din contră, aşa cum se va putea observa în subcapitolul I.6., intitulat „Procese migraţioniste în sec.XIX-XX”, pentru această perioadă se vor înregistra emigrari importante, şi nicidecum imigrari care să susţină o creştere a numărului de evrei din România Mare. Cealaltă cale, respectiv natalitatea şi sporul natural puternic pozitive, nu justifică nici ele acest fenomen. Vitalitatea populaţiei evreieşti, pentru prima jumătate a sec.XX, este redată în lucrarea *Populaţia evreiască în cifre. Memento statistic*, vol.I, apărută la Bucureşti, în anul 1945, sub auspiciile Congresului Mondial Evreiesc, Secţiunea din România. Avându-se în vedere autorii sursei menţionate, am putea considera că această organizaţie evreiască avea interesul să micşoreze cifrele reale, însă luînd în

consideraţie valorile de la recensământul din 1930 şi la cel din 1956, corelate cu valorile emigraţiei şi imigraţiei evreieşti din această perioadă, vom putea observa că cifrele înaintate în tabelele statistice din 1937 nu se susţin. Vitalitatea populaţiei evreieşti, care la începutul sec.XX avea valori importante, va scădea pe parcursul deceniilor 2-3 şi 4 ale aceluiaşi secol, ajungând să se cifreze la ⅓ din valoarea indicelui de vitalitate pentru populaţia românească. Mai mult decât atât, începând cu anul 1937 valoarea sporului natural pentru evreii din România devine...negativă, transformând sporul natural într-un *deficit natural*! Deşi, către sfârşitul deceniului 4 al sec.XX, înainte de începerea celui de-al doilea Război Mondial, vitalitatea populaţiei României scade constant şi continuu, valorile numerice ale scăderii pentru evrei întrec de aproape 3 ori pe cele ale populaţiei româneşti. Să nu uităm că populaţia evreiască era grupată, în proporţie de peste 70 %, în mediul urban, mediu prin definiţie mai inert în ceea ce priveşte vitalitatea demografică (comparativ cu mediul rural...).

Vitalitatea populaţiei evreieşti şi totale,
în România, între 1900-1943

Tab.34

Anul	EVREI			Toate neamurile		
	Născuţi vii	Decese	Indice vitalitate	Născuţi vii	Decese	Indice vitalitate
1900	9.189	5.136	178,9	234.843	146.201	160,6
1905	7.665	5.006	153,1	247.959	159.932	155,0
1910	7.260	4.171	174,1	273.106	172.842	158,0
1912	7.248	3.778	191,8	314.090	165.616	189,6
1915	6.087	3.947	154,2	319.544	193.574	165,1
1919	9.778	7.814	125,1	512.915	441.880	116,1
1924	17.900	9.666	185,2	622.580	382.915	162,6
1930	14.238	9.038	157,5	325.341	346.714	180,4
1935	10.815	10.551	102,5	585.503	402.720	145,4
1939	8.724	9.727	89,7	563.763	370.287	152,4
1940(†)	2.672	4.978	53,7	352.528	254.892	138,3
1943	1.471	3.472(††)	42,3	277.066	227.931	122,0

Sursa: Congresul Mondial Evreiesc. Secţiunea din România (1945)
Populaţia evreiască în cifre. Memento statistic, vol.I, Bucureşti

(†) fără Ardealul de Nord (aflat sub ocupaţie hortistă);
(††) exclusiv victimele marilor masacre de evrei.

Evoluţia demografică negativă, în fapt o *involuţie demografică*, accentuată şi de migrarile masive, care încep să se facă simţite încă dinainte de cel de-al doilea Război Mondial, vor avea influenţe deosebit de puternice asupra numărului populaţiei

evreieşti din România. Deşi mortalitatea evreilor era -în valori numerice- mai mică decât cea a populaţiei române, deficitul numeric natural înregistrat după anul 1937 a fost din ce în ce mai pronunţat. Acest lucru se datora faptului că natalitatea, elementul propulsor în evoluţia demografică a unei populaţii, scădea continuu şi constant, ajungând în timpul războiului (în anul 1943) să fie de 4 ori mai mică decât natalitatea pentru restul populaţiei ţării. În acest fel, în 1943, diferenţa dintre sporul natural al populaţiei române şi deficitul celei evreieşti, ajunse-se la peste 11 ‰, valoare care îşi va arăta efectele involutive după anul 1948.

Natalitatea, mortalitatea şi sporul natural
la populaţia evreiască şi totală a României, între 1900-1943
(la mia de locuitori)

Tab.35

Anul	**Natalitatea**		**Mortalitatea**		**Sporul natural**	
	Evrei	**Total pop.**	**Evrei**	**Total pop.**	**Evrei**	**Total pop.**
1900	34,7	38,8	19,4	24,2	15,3	14,6
1905	30,9	38,3	20,2	24,7	10,7	13,6
1910	29,7	39,2	17,1	24,8	12,6	14,4
1912	30,0	43,9	15,6	23,1	14,4	20,8
1915	24,6	40,5	16,0	24,5	8,6	16,0
1919(†)	16,3	35,0	13,0	30,1	3,3	4,9
1924	24,8	37,9	13,4	23,3	11,4	14,6
1930	18,9	35,0	12,0	19,4	6,9	15,6
1935	14,1	30,7	13,8	21,1	0,3	9,6
1939	11,4	28,3	12,7	18,6	- 1,3	9,7
1940(††)	8,1	26,5	15,1	19,2	- 7,0	7,4
1943(††)	5,4	20,3	12,8	16,7	- 7,4	3,6

Sursa: Congresul Mondial Evreiesc. Secţiunea din România (1945)
Populaţia evreiască în cifre. Memento statistic, vol.I, Bucureşti.

(†) fără Bucovina;
(††) fără Ardealul de Nord (aflat sub ocupaţie hortistă).

Elementul cel mai interesant, rezultat din analiza datelor cuprinse în tabelul 35, este reprezentat de variaţia natalităţii, a mortalităţii şi a sporului natural pentru evrei din anul 1919. Se poate observa faptul că în perioada 1900-1919, natalitatea populaţiei evreieşti scade continuu şi accentuat, diferenţa dintre valoarea din 1900 şi 1915 fiind de circa 10 ‰. Valoarea de 16,3 ‰ regăsită pentru anul 1919 este explicată prin faptul că înregistrările nu conţin informaţia despre Bucovina. Printr-o deducţie logică, şi ţinând cont de valoarea natalităţii în 1924, se poate afirma că natalitatea pentru această provincie istorică românească depăşea valoarea natalităţii din restul Regatului

(până în 1918 la Marea Unire). Conform unui calcul simplu, se observă că, pentru a atinge valoarea de 16,3 ‰ în 1919, fără Bucovina, valoarea natalităţii pentru aceasta ar fi trebuit să fie în jurul a 32 ‰, pentru a compensa diferenţa de 8 ‰ existentă. În acelaşi timp, sporul natural de numai 3,3 ‰ valabil pentru anul 1919 semnifică faptul că Bucovina, conform datelor rezultate din deducţia logică, ar fi trebuit să aibă un spor natural în jurul a 15-16 ‰, ceea ce se înscrie în „mersul demografic" al provinciei. Aşa cum se poate observa din tabelul 35, transformarea sporului natural în deficitul natural al populaţiei evreieşti a avut loc în perioada 1936-1937. Începând cu această perioadă se poate vorbii de fenomenul caracteristic populaţiei evreieşti în a doua jumătate a sec.XX, şi anume *descreşterea numerică* continuă şi constantă, bazată pentru perioada 1937-1948 pe un deficit natural al populaţiei evreieşti, iar după anul 1948, la acest fenomen demografic adăugându-se şi cel migraţionist.

Un alt moment deosebit de important în evoluţia demografică a evreilor din România a fost reprezentat de ciuntirea teritorială din anul 1940. România pierdea nu numai o treime din teritoriul său, dar mai ales o treime din totalul populaţiei sale, inclusiv etnici evrei. După actul samavolnic din vara anului 1940, România ciuntită deţinea în interiorul noilor sale graniţe doar un număr de 283.094 evrei, ceea ce reprezenta 2,1 % din totalul populaţiei sale rămase în interiorul Statului Român[154]. Din totalul populaţiilor desprinse odată cu cedarea teritoriilor, 451.807 persoane erau evrei. Dintr-o simplă adunare se poate observa că, înainte de vara anului 1940, România Mare cuprindea pe parcursul întregului său teritoriu, un număr de 734.901 evrei, ceea ce vine să confirme cifrele recenzate în anul 1930. Dintre aceşti 451.807 „evrei pierduţi" pentru România, 148.620 erau localizaţi în Transilvania ocupată de hortişti, diferenţa de 39.177 evrei transilvăneni rămânând în interiorul graniţelor României. Rezultă, de asemenea, dintr-un simplu calcul, că în 1940, Transilvania dispunea de un total de 187.797 evrei, valoare apropiată de cea înregistrată la 1930. Cifre apropiate de situaţia din 1930 regăsim şi pentru Basarabia şi nordul Bucovinei, desprinse tot în anul 1940. Astfel, teritoriul basarabean şi cel din nordul Bucovinei, care a trecut la URSS, deţineau în momentul desprinderii un număr de 302.831 evrei; Dobrogea 412 evrei (Cadrilaterul), iar Transilvania 148.621 evrei. După reîntoarcerea Basarabiei şi a

---

[154] *Spaţiul istoric şi etnic românesc*, vol.III, *Spaţiul etnic românesc*, Ed.Militară (1993), pag.13.

nordului Bucovinei, pentru o perioadă scurtă de timp, numărul evreilor ajunge la 585.617 persoane, reprezentând 3,4 % din totalul populaţiei ţării[155].

Anul 1942, care găsea o Românie ciuntită, cu o populaţie evreiască în scădere, marchează, pe lângă regresul demografic şi un fenomen nou, deosebit de important, care va avea urmări în ceea ce priveşte nivelul ulterior al natalităţii şi, în mod secundar, asupra structurilor ocupaţionale ale populaţiei evreieşti. Este vorba de raportul între populaţia masculină şi cea feminină, raport care în mod normal este de aproape 1/1,1. Reîntorcându-ne la evidenţele proprii ale comunităţilor evreieşti, editate de Congresul Mondial Evreiesc, Secţiunea din România, vom putea observa că în 31 de judeţe, din totalul de 49 care mai existau în interiorul graniţelor României la aceea dată, raportul masculin/feminin se încadra în valorile normale. În 16 judeţe însă, raportul era net în favoarea populaţiei masculine, ajungându-se la valori deosebite, cum este cazul judeţului Târgu Jiu, unde bărbaţii evrei reprezentau 88,2 % din totalul populaţiei evreieşti a judeţului, partea feminină atingând 11,8 %. Valori ridicate regăsim şi în judeţul Dorohoi, unde ponderea bărbaţilor evrei era de 60,1 % din totalul populaţiei evreieşti a judeţului, dar, în acelaşi timp, în aceaşi provincie istorică, nu la mare distanţa, în judeţul Suceava, situaţia era exact la polul opus (aici 71 % din totalul evreilor din judeţ erau femei). O astfel de repartiţie pe sexe va influenţa evoluţia demografică viitoare, inclusiv indicele de vitalitate, care va continua să scadă în mod constant, pe parcursul întregii celei de-a doua jumătăţi a sec.XX.

Populaţia evreiască pe sexe, în 1942

Tab.36

Nr.Crt.	JUDEŢUL	Cifre absolute			Procente (%)		
		Total	Masc.	Fem.	Total	Masc.	Fem.
1.	Alba	2.541	1.190	1.261	100,0	48,6	51,2
2.	Arad	9.472	4.417	5.055	100,0	16,6	53,4
3.	Argeş	487	259	228	100,0	53,2	46,8
4.	Bacău	13.042	6.308	6.743	100,0	48,4	51,6
5.	Baia	6.537	3.112	3.425	100,0	47,6	52,4
6.	Bihor	10.25	478	547	100,0	46,6	53,4
7.	Botoşani	17.441	8.337	9.104	100,0	47,8	52,2
8.	Brăila	5.075	2.473	2.602	100,0	48,7	51,3
9.	Braşov	2.779	1.389	1.390	100,0	50,0	50,0
10.	Buzău	1.277	715	562	100,0	56,1	43,9

155 *Spaţiul istoric şi etnic...*, op.citate, pag.77.

11.	Câmpulung	76	28	48	100,0	36,8	63,2
12.	Caraş	454	244	230	100,0	49,3	50,7
13.	Cluj-Turda	2.543	1.200	1.343	100,0	47,2	52,8
14.	Constanţa	1.540	768	772	100,0	49,9	50,1
15.	Covurlui	12.946	6.144	6.802	100,0	47,5	52,5
16.	Dâmboviţa	139	63	76	100,0	45,3	54,7
17.	Dolj	1.764	866	898	100,0	49,2	50,8
18.	Dorohoi	2.316	1.392	924	100,0	60,1	39,9
19.	Făgăraş	264	123	141	100,0	46,6	53,4
20.	Fălciu	2.097	978	1.119	100,0	46,6	53,4
21.	Gorj	61	36	25	100,0	59,0	41,0
22.	Hunedoara	3.321	1.597	1.724	100,0	48,1	51,9
23.	Ialomiţa	214	116	98	100,0	54,2	45,8
24.	Iaşi	34.006	15.084	18.922	100,0	44,4	55,6
25.	Ilfov	98.070	47.040	51.030	100,0	48,0	52,0
26.	Mehedinţi	385	171	214	100,0	44,4	55,6
27.	Muscel	18	9	9	100,0	50,0	50,0
28.	Neamţ	11.413	5.384	6.029	100,0	47,2	52,8
29.	Olt	91	49	42	100,0	53,8	46,2
30.	Prahova	2.205	719	1.486	100,0	32,6	67,4
31.	Putna	5.477	2.745	2.732	100,0	50,1	49,9
32.	Rădăuţi	72	37	35	100,0	51,4	48,6
33.	Râmnicu Sărat	992	518	474	100,0	52,2	47,8
34.	Roman	6.485	3.125	3.360	100,0	48,2	51,8
35.	Romanaţi	74	39	35	100,0	52,7	47,3
36.	Severin	1.742	855	887	100,0	49,1	50,9
37.	Sibiu	1.366	686	680	100,0	50,2	49,8
38.	Suceava	31	9	22	100,0	29,0	71,0
39.	Târnava Mare	1.050	472	578	100,0	45,0	55,0
40.	Târnava Mică	1.348	641	707	100,0	47,6	52,4
41.	Tecuci	2.317	1.131	1.186	100,0	48,8	51,2
42.	Teleorman	81	43	38	100,0	53,1	46,9
43.	Timiş	11.813	5.673	6.140	100,0	48,0	52,0
44.	Tulcea	699	362	337	100,0	51,8	48,2
45.	Tutova	3.225	1.490	1.735	100,0	46,2	53,8
46.	Vâlcea	200	102	98	100,0	51,0	49,0
47.	Vaslui	3.829	1.863	1.966	100,0	48,7	51,3
48.	Vlaşca	112	64	48	100,0	57,1	42,9
49.	Târgu Jiu	646	570	76	100,0	88,2	11,8
	TOTAL	**275.068**	**131.096**	**143.972**	**100,0**	**47,7**	**52,3**

Sursa: Congresul Mondial Evreiesc. Secţiunea din România (1945) *Populaţia evreiască în cifre. Memento statistic*, vol.I, Bucureşti.

O corelaţie asemănătoare se poate face şi în legătură cu situaţia grupelor de vârstă pentru populaţia evreiască în anul 1942. La o analiză atentă vom putea observa că raportul între grupele tinere de vârstă (între 0-20 de ani) şi cele de vârstă a treia (peste 60 de ani) prezenta, încă de la jumătatea sec.XX o diferenţiere net în defavoarea

primei categorii. Populaţia tânără, care reprezenta un eşantion foarte important pentru perioada următoare terminării războiului, însuma la aceea vreme numai 25,5 % din totalul populaţiei evreieşti din România. Grupa de vârstă a treia, care se constituea într-o categorie de persoane care nu mai aveau capacitatea de reproducere necesară revitalizării etniei, însuma la aceea dată aproape 12 % din totalul populaţiei, valoare nu tocmai mare, însă comparativ cu prima grupă, destul de ridicată. Grupa mijlocie de vârstă, cuprinsă între 20-60 de ani, tocmai aceea grupă care asigura sporul natural imediat şi capacitatea de muncă maximă, concentra peste 60 % din totalul populaţiei evreieşti. Plecând de la aceste valori, vom putea afirma că în anul 1942, populaţia evreiască din România mai dispunea încă de resurse demografice care să-i asigure subzistenţa din punct de vedere numeric şi pentru deceniile ce aveau să vină. Din păcate, ponderea relativ scăzută a grupei tinere, datorată în primul rând faptului că familia evreiească avea de regulă, numai un singur copil, şi doar în rare cazuri doi, va crea premisa negativă pentru evoluţia demografică din a doua jumătate a sec.XX. Faptul că, din punct de vedere procentual, grupa de vârstă cuprinsă între 30-34 de ani concentra cea mai mare parte (10 %) din totalul populaţiei evreieşti, va avea repercursiuni pozitive în următoarele 2 decenii, însă acest singur fapt benefic va fi atenuat puternic, ca valoare pozitivă pentru evoluţia numerică a evreilor, de un alt factor, de data aceasta negativ, şi anume migraţia deosebit de puternică, în special după anul 1948.

Un element aflat în directă legătură cu ponderile deţinute de diferitele grupe de vârstă este şi valoarea procentuală a grupelor de vârstă pentru populaţia feminină, ştiut fiind faptul că aceasta este direct responsabilă de procesul de reproducere. În cazul evreilor, grupele reprezentative de vârstă pentru femei erau cele cuprinse între 30-34 de ani (cu 10,2 % din totalul femeilor evreice), urmată fiind de grupele imediat superioare, şi anume 35-39 de ani (cu 9,5 %) şi 40-44 de ani (cu 8,9 %). Acest lucru indică clar faptul că populaţia evreiască la aceea dată intrase deja într-un proces de regres demografic, aceste ultime două grupe pentru populaţia feminină evreiească fiind „pe ultima sută de metrii” în ceea ce priveşte perioada fertilităţii.

Populaţia evreiească pe sexe şi grupe de vârstă, în anul 1942

Tab.37

Grupa de vârstă	Total Evrei	Masculin	Feminin	Procente (%)		
				Total	Masc.	Fem.
0-4	10.613	5.409	5.204	3,8	4,1	3,6
5-9	15.541	7.930	7.611	5,6	6,0	5,2
10-14	20.203	10.363	9.840	7,3	7,9	6,8
15-19	24.301	12.076	12.225	8,8	9,2	8,4
20-24	18.434	8.697	9.737	6,7	6,6	6,7
25-29	21.888	9.783	12.105	7,9	7,4	8,4
30-34	27.637	12.921	14.716	10,0	9,8	10,2
35-39	26.939	13.133	13.806	9,7	10,0	9,5
40-44	24.665	11.724	12.941	8,9	8,9	8,9
45-49	20.805	9.990	10.815	7,5	7,6	7,5
50-54	16.591	7.847	8.744	6,0	5,9	6,0
55-59	14.004	6.436	7.572	5,0	4,9	5,2
60-64	11.765	5.215	6.550	4,2	3,9	4,5
65-69	8.981	3.985	4.996	3,2	3,0	3,4
70-74	6.164	2.776	3.388	2,2	2,1	2,3
75-79	3.821	1.654	2.160	1,3	1,2	1,5
80-84	1.664	739	925	0,6	0,5	0,6
85-89	651	284	367	0,2	0,2	0,2
90-94	188	66	122	0,07	0,05	0,08
95-99	55	13	42	0,02	-	0,03
> 100	22	8	14	-	-	-
TOTAL	**275.068**	**131.096**	**143.972**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Sursa: Congresul Mondial Evreiesc. Secţiunea din România (1945) *Populaţia evreiească în cifre. Memento statistic*, vol.I, Bucureşti.

Întreaga perioadă 1939-1945 a reprezentat una dintre cele mai negre etape din existenţa populaţiei evreieşti din Europa, pierderile suferite în anii războiului fiind foarte mari. Raportat la teritoriul României, aceste pierderi au fost totuşi, mult mai reduse, comparativ cu alte state europene implicate în această teribilă conflagraţie mondială. Să nu uităm că cele mai mari crime s-au produs în partea nord-vestică a Transilvaniei, teritoriu aflat după iunie 1940 sub stăpânirea samavolnică a regimului hortist, care a adoptat fără nici o reţinere „soluţia finală” sugerată de la Berlin.

În antiteză cu aceste odioase fapte, teritoriul României s-a constituit într-o a doua casă pentru evreii care trăiau aici de sute de ani, dar şi pentru o serie întreagă de evrei veniţi de pe alte meleaguri sub forma refugiaţilor. Desigur, excese au fost şi de-o parte şi de alta, însă poporul român nu a participat în nici un fel la îngrozitorul fenomen care s-a năpustit peste evreii europeni în timpul celui de-al doilea Război

Mondial. Din punct de vedere demografic, ca o concluzie, cea de-a doua mare conflagraţie mondială, şi perioada adiacentă ei, a dus la o scădere simţitoare a numărului de evrei din România. Trebuie, deasemenea, să avem în vedere faptul că, după război, România deţinea doar 66 % din teritoriul său de drept, provinciile Basarabia, Bucovina de nord, Cadrilaterul, fiind pierdute şi intrând în componenţa statelor vecine. În acelaşi timp, populaţia evreiască rămasă pe aceste teritorii şi care fusese prinsă în vâltoarea evenimentelor, în mare măsură nu s-a mai întors pe meleagurile natale. Dacă luăm în considerare şi demararea procesului de îmbătrânire demografică şi scădere constantă a vitalităţii populaţiei evreieşti de pe aceste meleaguri, putem contura o imagine sumbră, dar adevărată, a populaţiei evreieşti de la începutul celei de-a doua jumătăţi a sec.XX.

La numai 3 ani de la terminarea războiului, un alt eveniment, de data aceasta extrem de fericit pentru evreii din toată lumea, va modifica dinamica demografică a acestei populaţii. Crearea Statului Israel în anul 1948, va orienta evoluţia numerică spre o nouă coordonată, şi anume, migraţia masivă, în diferite etape către Israel sau alte state occidentale. Indiferent de mişcările de populaţie, sau de nivelul natalităţii sau al sporului natural, populaţia evreiască din România va descreşte continuu şi constant, lucru reflectat cu prisosinţă în recensămintele oficiale din a doua jumătate a sec.XX.

d. A doua jumătate a sec.XX

Elementul definitoriu pentru cea de-a doua jumătate a sec.XX, în ceea ce priveşte nivelul surselor de informaţie referitoare la evreii din România, este dat de faptul că, pentru această perioadă, dispunem de o serie de recenzări oficiale, cuprinse în cele patru recensăminte de bază din cea de-a doua jumătate a secolului trecut: recensămintele din 1956, din 1966, din 1977 şi din 1992. Acest înregistrări statistice, oficiale şi destul de precise pentru a fi folosite într-un astfel de studiu, ne oferă o serie de indicatori înregistraţi pentru întreaga populaţie a României, şi deci, şi pentru etniile componente ale populaţiei ţării.

Trebuie avut în vedere faptul că între începutul acestei perioade de 50 de ani şi partea a doua a sa există o serie de diferenţe în ceea ce priveşte modul de înregistrare a informaţiilor în cadrul recensămintelor. De asemenea, trebuie să ţinem seama şi de faptul că în perioada 1950-1968 în România exista o împărţire administrativ politică copiată după modelul sovietic, impus prin „ocupaţia sovietică” de după cel de-al doilea Război Mondial, model care era bazat pe un sistem de împărţire nespecific României, şi anume pe regiuni administrative (în loc de provincii istorice) şi subdiviziunile acestora, raioanele (în locul tradiţionalelor judeţe româneşti). În acest mod, recensământul din anul 1956 va fi raportat la aceste noi forme de organizare administrativ-politice, iar cel din 1966, deşi desfăşurat într-o perioadă în care regiunile şi raioanele mai existau încă, datorită faptului că rezultatele recensământului au apărut în anul 1969, s-a „actualizat” nivelul informaţiei conform noii împărţiri administrativ-politice valabile după anul 1968, respectiv, după revenirea la forma tipic românească, judeţul.

Interpretarea datelor disponibile în cadrul celor 4 recensăminte oficiale ne va permite trasarea unui tablou specific populaţiei evreieşti din ţara noastră, punându-se accent pe câteva fenomene definitorii pentru această categorie de populaţie, în a doua jumătate a sec.XX. În rândul acestor fenomene caracteristice putem menţiona:

- o evoluţie descendentă, continuă şi accentuată, care va avea la bază atât un regres demografic natural, determinat de o natalitate foarte scăzută, de un spor natural negativ (deficit natural), dar mai ales de un spor migratoriu negativ,

determinat de puternice emigrări în diferite subperioade pentru aceşti 50 de ani[156];

- un dezechilibru tot mai pregnant între grupele de vârstă, inclusiv între grupele majore de vârstă (0-20, 20-60 şi peste 60 de ani), cu repercusiuni extrem de negative în ceea ce priveşte evoluţia demografică generală a etniei;
- o orientare şi mai pronunţată spre mediul urban, ajungându-se la sfârşitul intervalului ca această categorie de populaţie să deţină mai mult de 98 % din totalul populaţiei evreieşti totale din România. Polarizarea excesivă urbană va avea urmări şi în ceea ce priveşte dimensionarea familială, precum şi asupra tipului de familie specific acestei etnii, numărul de copii pe familie scăzând sub nivelul minim de înlocuiere (adică sub 2,1 copii/familie), ceea ce va duce la o scădere accentuată a numărului populaţiei evreieşti;
- o schimbare a distribuţiei spaţiale a evreilor în ultimile 3-4 decenii ale sec.XX, determinată atât de factorii economici şi sociali, dar şi de procesele migraţioniste, zone de veche tradiţie în prezenţa evreilor (în special în Moldova), fiind „detronate" în ceea ce priveşte numărul de evrei, de noi zone, cu specific pronunţat urban, din sudul sau vestul ţării.

În analiza noastră pentru această perioadă am ales ca punct de plecare sursa de informaţie pusă la dispoziţie de Congresul Mondial Evreiesc, Secţiunea din România, considerând valorile înaintate de această organizaţie ca reprezentând părerea proprie a comunităţii evreieşti, care nu poate fi contestată sau interpretată în sens negativ de alţi cercetători. Conform acestei surse, în anul 1942, deci în plin război, România număra 275.068 evrei. După anul menţionat, atât prin amputările teritoriale suferite de România la sfârşitul războiului (Basarabia şi partea de nord a Bucovinei rămânând la URSS iar Cadrilaterul revenind Bulgariei), cât şi prin urmările acţiunilor anti-evreieşti desfăşurate în special în partea nord-vestică a Transilvaniei ocupate de hortişti, numărul evreilor a scăzut simţitor. Aşa cum s-a putut observa şi din relatările cuprinse în subcapitolul anterior, populaţia evreiască din România intrase deja într-un proces de regres demografic, încă înainte de intrarea în război. După terminarea războiului, momentul de la 1948 va induce o nouă orientare în evoluţia populaţiei evreieşti:

[156] A se vedea subcapitolul următor, intitulat *Procese migraţioniste în sec.XIX-XX*.

atracţia spre Statul Israel, fenomen care a însufleţit aproape întreaga comunitate evreiească din România, şi nu numai. Existenţa până în anul 1956, la recensământ, a mai multor „valuri” de emigrări orientate cu precădere spre Israel demonstrează cauzalitatea deficitului demografic, alături de valorile scăzute, uneori extrem de scăzute- ale natalităţii şi sporului natural specific populaţiei evreieşti.

Evoluţia populaţiei evreieşti, în principalele oraşe transilvănene, între 1941-1956

Tab.38

Nr.Crt.	Oraşul	Anul	Număr evrei
1.	Arad	1941	Nu sunt date
		1948	1.931
		1956	4.965
2.	Braşov	1941	Nu sunt date
		1948	1.002
		1956	1.759
3.	Cluj Napoca	1941	2.661
		1948	1.625
		1956	4.530
4.	Oradea	1941	1.546
		1948	1.837
		1956	3.610
5.	Timişoara	1941	25
		1948	25
		1956	6.700
6.	Târgu Mureş	1941	514
		1948	762
		1956	1.843

Sursa: Elemer, I. (1982) *National Minorities in Roumania. Change in Transylvania*, East European Monographs, Boulder, New York, Tab.II-19 şi II-20, pag.64-65.

În anul 1956, la recensământ, au fost înregistraţi oficial 146.264 evrei. Raportându-ne la valoarea de 275.068 evrei înregistraţi în anul 1942, se poate lesne observa că în 14 ani numărul evreilor din România a scăzut cu 128.804 persoane. Calculând valoarea medie a R.M.A.-ului pentru această perioadă, ajungem la cifra de -3,34 % pe an, valoare foarte mare, comparativ cu alte perioade ale sec.XX. Mai mult decât atât, în afara regresului demografic se observă şi o schimbare a repartiţiei teritoriale a populaţiei evreieşti: numărul maxim de evrei se regăsesc în municipiul Bucureşti, cu 44.202 evrei, ceea ce reprezintă mai puţin de 30 % din numărul total al evreilor din ţară la aceea dată, urmat de regiunea Suceava (cu 18.658 evrei), regiunea

Iaşi (cu 16.677 evrei), regiunea Timişoara (cu 12.990 evrei) şi regiunea Bacău (cu 11.943 evrei). Prezenţa regiunii Timişoara în rândul celor mai populate regiuni cu evrei, în anul 1956, se bazează pe aportul adus în această direcţie de oraşul Timişoara, care grupa în acel an, nu mai puţin de 6.700 evrei, adică mai mult de jumătate din numărul total al evreilor din cadrul regiunii.

Acest „aport" adus de mediul urban, se poate observa şi dacă luăm în considerare evoluţia numărului de locuitori evrei din oraşele transilvănene, în timpul şi după terminarea celui de-al doilea Război Mondial. Se observă o creştere a numărului de evrei în toate oraşele importante transilvănene, probabil şi datorită reîntoarcerii unui anumit număr de evrei care fuseseră expulzaţi sau trimişi în lagărele morţii de către guvernul hortist.

În acelaşi timp, tot pentru aceea perioadă, se observă o diferenţiere majoră între cele două sexe, masculin şi feminin, pentru câteva regiuni, unde numărul bărbaţilor depăşea (uneori cu mult) numărul femeilor, disproporţia din acest domeniu având relevanţă foarte mare asupra indicelui de fertilitate specific. Astfel, în cadrul regiunii Baia Mare numărul bărbaţilor (4.125) depăşea cu aproape 1.000 persoane numărul femeilor (3.126). Astfel de „anomalii" demografice mai apar şi în cazul regiunii Bucureşti (107 bărbaţi şi doar 77 femei), Cluj (4.429 bărbaţi şi doar 4.030 femei), cât şi în cazul regiunilor Constanţa, Craiova, Hunedoara, Oradea, Piteşti şi Regiunea Autonomă Maghiară. În acest fel, chiar dacă la nivelul întregii ţări ponderea pe sexe se menţinea la un nivel normal, în cadrul a 9 regiuni (dintr-un total de 16), această pondere era în favoarea bărbaţilor, având implicaţii asupra nivelului de reproducere, implicit asupra valorilor natalităţii.

Situaţia se agravează, din acest punct de vedere, în deceniul următor, ajungându-se ca la recensământul din 1966, să fie consemnaţi doar 42.888 evrei, ceea ce reprezintă o scădere de peste 100.000 persoane în 10 ani de zile. Plecând de la datele recensământului din 1956, putem calcula valoarea R.M.A.-ului pentru perioada 1956-1966, valoare dublă faţă de cea din perioada 1942-1956, şi anume, de -7,06 % pe an, cea mai mare valoare a scăderii numerice înregistrată pentru populaţia evreiască pentru întreg secolul XX.

Populaţia evreiască pe regiuni şi sexe,
la 21 februarie 1956

Tab.39

Nr.Crt.	Regiunea	Total nr.evrei	Masculin	Feminin
1.	Bacău	11.943	5.824	6.119
2.	Baia Mare	7.735	4.125	3.126
3.	Bucureşti	184	107	77
4.	Clij	8.459	4.429	4.030
5.	Constanţa	978	531	447
6.	Craiova	629	319	310
7.	Galaţi	7.223	3.553	3.670
8.	Hunedoara	2.290	1.192	1.098
9.	Iaşi	16.677	8.038	8.639
10.	Oradea	5.273	2.847	2.426
11.	Piteşti	241	135	106
12.	Ploieşti	1.715	844	871
13.	Stalin	4.035	2.007	2.028
14.	Suceava	18.658	9.086	9.572
15.	Timişoara	12.990	6.285	6.705
16.	Autonomă Maghiară	3.032	1.587	1.445
17.	Oraşul Bucureşti	44.202	21.448	22.754
	TOTAL R.P.Română	**146.264**	**72.357**	**73.907**

Sursa: Prelucrare după Direcţia Centrală de Statistică (1959)
Recensământul populaţiei din 21 Februarie 1956. Rezultate generale, Bucureşti.

Comparativ cu recensământul anterior, şi acum apar diferenţieri în ceea ce priveşte repartiţia teritorială a evreilor din România. Deşi municipiul Bucureşti îşi păstrează şi în continuare, rolul de centru polarizator pentru evrei, deţinând peste 30 % din numărul total al lor (mai exact 14.487 evrei), apar în ierarhie, atât judeţe de veche tradiţie în prezenţa evreilor (judeţul Iaşi, cu 3.719 evrei; judeţul Botoşani cu 2.909 evrei şi judeţul Suceava cu 2.314 evrei), cât şi judeţe cu o tradiţie mult mai recentă în acest domeniu (cazul judeţului Timiş, cu 2.909 evrei), în care preponderenţa urbană şi prezenţa unor oraşe mari (oraşul Timişoara) aduc un spor numeric important pentru întregul judeţ. Referitor la acest ultim element, se poate desprinde un fenomen interesant valabil pentru acestă perioadă, dar şi pentru cele următoare: este vorba de puternica concentrare a evreilor în mediul urban, la nivelul anului 1966 existând în România, 5 judeţe în care populaţia evreiască era în totalitate concentrată în mediul urban. În aceste judeţe (Ialomiţa, Mehedinţi, Olt, Tulcea şi Vrancea) prezenţa evreilor era mult mai recentă decât în cazul judeţelor moldoveneşti, însă şi pentru acelea numărul evreilor din mediul rural era extrem de redus (numai 1-2 persoane/judeţ).

Repartiţia populaţiei evreieşti pe medii (urban / rural) în anul 1966

Tab.40

Nr.Crt.	Judeţul	Nr.total evrei	Din care:	
			Med.urban	Med.rural
1.	Alba	267	248	19
2.	Arad	1.862	1.804	58
3.	Argeş	46	43	3
4.	Bacău	1.461	1.453	8
5.	Bihor	1.798	1.678	120
6.	Bistriţa Năsăud	102	73	29
7.	Botoşani	2.494	2.407	87
8.	Braşov	862	855	7
9.	Brăila	301	299	2
10.	Buzău	143	140	3
11.	Caraş Severin	190	181	9
12.	Cluj	2.011	1.989	22
13.	Constanţa	251	250	1
14.	Covasna	37	31	6
15.	Dâmboviţa	21	18	3
16.	Dolj	130	129	1
17.	Galaţi	1.365	1.356	9
18.	Gorj	16	15	1
19.	Harghita	98	92	6
20.	Hunedoara	510	481	29
21.	Ialomiţa	17	17	-
22.	Iaşi	3.719	3.704	15
23.	Ilfov	20	6	14
24.	Maramureş	763	677	86
25.	Mehedinţi	58	58	-
26.	Mureş	1.053	1.019	34
27.	Neamţ	1.015	1.004	11
28.	Olt	14	14	-
29.	Prahova	294	292	2
30.	Satu Mare	573	543	30
31.	Sălaj	88	74	14
32.	Sibiu	407	400	7
33.	Suceava	2.314	2.255	59
34.	Teleorman	15	12	3
35.	Timiş	2.909	2.872	37
36.	Tulcea	154	154	-
37.	Vaslui	649	628	21
38.	Vâlcea	2	1	1
39.	Vrancea	372	372	-
40.	Municipiul Bucureşti	14.487	14.181	-
	Total Ţară	**42.888**	**42.131**	**757**

Sursa: Direcţia Centrală de Statistică (1969) *Recensământul populaţiei şi locuinţelor din 15 Martie 1966*, vol.I, Bucureşti.

Marea majoritate a judeţelor deţineau ponderi urbane în proporţie de peste 90 % din totalul populaţiei evreieşti, lucru care demonstrează incontestabil procesul extrem de concentrare urbană a evreilor în a doua jumătate a sec.XX. După revenirea la sistemul de împărţire administrativ-politic specific românesc, pe judeţe, procesele caracteristice evreilor din România au continuat, în aceaşi direcţie şi în aceaşi măsură, poate cu valori ale descreşterii numerice ceva mai temperate. În 1977, la recensământ, erau consemnaţi 24.667 evrei, ceea ce reprezintă o scădere cu 18.221 persoane în 11 ani, de unde rezultă o valoare medie anuală a R.M.A.-ului de -3,86 %. Deşi această valoare este mult mai temperată decât cea înregistrată în perioada anterioară, datorită, poate, şi estompării fenomenului migraţional într-o oarecare măsură, luat pe ansamblu, acest fenomen s-a accentuat şi în perioada 1966-1977.

Nu numai descreşterea numerică a fost extrem de vizibilă şi a continuat „trend-ul” anterior, dar şi celelalte aspecte caracteristice pentru perioada anterioară s-au făcut prezente şi în acest interval. În ceea ce priveşte repartiţia teritorială, aceaşi „pătrundere” a unor judeţe care nu dispuneau de o veche tradiţie în ceea ce priveşte prezenţa evreilor, a fost continuată şi în perioada amintită. Pe lângă numărul mare de evrei existenţi în cadru municipiului Bucureşti (9.199 persoane) şi a judeţelor din Moldova, cu veche tradiţie în ceea ce priveşte prezenţa evreilor, cum ar fi cazul judeţului Iaşi (cu 2.185 evrei) şi a judeţului Botoşani (cu 1.171 evrei), în ierarhia primelor patru unităţi administrative în ceea ce priveşte numărul de evrei apar judeţele Timiş (cu 1.799 evrei) şi Cluj (cu 1.165 evrei). Aceste noi apariţii, îndeosebi cazul Clujului, se datorează nu atât unui aport demografic substanţial, cât mai ales unor diferenţe în ceea ce priveşte numărul emigranţilor plecaţi în această perioadă şi mişcărilor inter-judeţene determinate de modificările în domeniul economic prin care România acelei perioade trecea. Deşi un fenomen nespecific evreilor, mişcarea din anumite zone ale ţării spre alte zone ale ţării s-a făcut simţită în această perioadă. Să nu uităm că nivelul de pregătire profesional al evreilor era cel mai ridicat dintre toate populaţiile României, inclusiv în domeniul tehnic, ingineresc, iar în aceea perioadă România se afla în plină dezvoltare economică, inclusiv în plin proces de industrializare intensivă, proces care necesita cadre bine pregătite profesional în multe regiuni ale ţării. Acest proces va fi accentuat după anul 1977, însă doar pentru o scurtă

perioadă de timp, îndeajuns însă, pentru a schimba nivelul repartiţiei teritoriale a evreilor, în ceea ce priveşte concentrarea numerică maximă la nivel de judeţ.

În acelaşi timp, concentrarea urbană creşte continuu, ajungându-se, în 1977, la un număr de 7 judeţe care deţineau ponderi urbane maxime, de 100 %, în ceea ce priveşte populaţia evreiască (judeţele Brăila, Covasna, Giurgiu, Gorj, Mehedinţi, Teleorman şi Vrancea). Multe judeţe aveau în mediul rural numai 1, maxim 2 evrei, şi în acest caz concentrarea urbană fiind mai mult decât evidentă (este cazul judeţelor Argeş, Braşov, Călăraşi, Dâmboviţa, Dolj, Ialomiţa, Prahova, Sibiu şi Vâlcea, fiecare cu doar 1 evreu în mediul rural şi al judeţelor Constanţa şi Olt cu doar 2 evrei fiecare în mediul rural). Interesant este cazul judeţelor Argeş, Olt şi Vâlcea care, singurele dintre toate judeţele României, au înregistrat în perioada 1966-1977, o creştere a numărului de evrei: de la 46 evrei semnalaţi în 1966, la 62 evrei semnalaţi în 1977 (pentru Argeş), de la 14 evrei în 1966 la 15 evrei în 1977 (pentru Olt) şi de la 2 evrei în 1966 la 7 evrei în 1977 (pentru Vâlcea).

Aşa cum se va putea observa în subcapitolul imediat următor, descreşterea numerică puternică şi constantă a evreilor din România, trebuie înţeleasă ca efect al unui ansamblu de factori care au influenţat şi condiţionat evoluţia numerică a acestei populaţii. Este vorba, în egală măsură, de congruenţa factorilor economici, sociali dar şi a celor politici, deciziţionali, care au modelat fenomenul migraţional, mai ales după anul 1966. Cauzalitatea şi mai ales structura populaţiei evreieşti migrante în ultimile 3-4 decenii ale sec.XX explică nivelul evoluţiei descrescătoare a populaţiei evreieşti din România. Nevoia de a emigra, susţinută de dorinţa firească de a ajunge în Ţara Sfântă, a orientat marea masă migrantă evreiască spre Israel. Acest fenomen migraţional a constituit cauza numărul 1 în ceea ce priveşte descreşterea numerică a evreilor. Alături de ea, discrepanţele demografice în ceea ce priveşte structura pe grupe de vârstă şi sexe, nu au făcut decât să accentueze acest fenomen.

În 1992, la primul recensământ liber din a doua jumătate a sec.XX, atunci când populaţia României putea să-şi declare deschis apartenenţa etnică şi religioasă care o reprezenta, au fost înregistraţi numai 9.107 evrei. Raportându-ne la numărul lor înregistrat în 1977, se observă o scădere cu 15.560 persoane în 15 ani, valoare care a stat la baza unui R.M.A. de scădere a populaţiei evreieşti în intervalul 1977-1992 de

aproximativ -4,2 % pe an, valoare mai mare decât cea înregistrată pentru intervalul anterior. Dacă în 1942, piramida vârstelor încă mai avea o formă clasică, pozitivă, în care vârstele cuprinse între 10-20 de ani şi cele cuprinse între 30-40 de ani aveau cele mai mai valori, în 1992, involuţia demografică a ajuns „să-şi arate colţii". Camparativ cu anul 1942, piramida vârstelor valabilă pentru populaţia evreiască în anul 1992, la 50 de ani diferenţă, arată cu totul diferit faţă de mijlocul sec.XX. Preponderenţa grupelor tinere şi a celor cuprinse între 30-40 de ani a fost înlocuită cu preponderenţa grupelor cuprinse între 60-70 de ani, valorile specifice pentru grupele direct fertile, cu vârste între 20-40 de ani, fiind aproape la jumătatea grupelor specifice vârstei a treia, iar grupele tinere, sub 20 de ani, abia dacă reprezentau ceva mai puţin de ¼ din valoarea grupelor mature. Această stare de fapt demonstrează gradul major de îmbătrânire specific populaţiei evreieşti din România şi denotă o predicţie cenuşie referitor la viitoarea evoluţie numerică a acestei etnii.

Ca o comparaţie directă pentru transformările petrecute între ultimele două recensăminte publicate (1977 şi 1992), putem alătura ponderile principalelor grupe de vârstă, ponderi deosebit de sugestive, care spun multe lucruri despre capacitatea de reproducere a populaţiei evreieşti, despre fertilitatea acesteia şi despre etapizarea ca vârstă fertilă specifică acestei populaţii, mai ales în comparaţie cu restul populaţiei ţării.

Structura populaţiei evreieşti, pe principalele grupe de vârstă, în 1977 şi 1992

Tab.41

Populaţia	**la Recensământul din 1977**			**la Recensământul din 1992**		
	0-14 ani	**15-59 ani**	**60 ani şi >**	**0-14 ani**	**15-59 ani**	**60 ani şi >**
EVREI	6,0 %	45,9 %	48,1 %	3,8 %	31,7 %	64,5 %
Total România	25,4 %	60,2 %	14,4 %	22,7 %	60,9 %	16,4 %

Sursa: Prelucrare după Comisia Naţională de Statistică (1995) *Recensământul populaţiei şi locuinţelor din 7 ianuarie 1992, structura etnică şi confesională a populaţiei,* Bucureşti.

Explicaţia pentru această stare de fapte rezidă, în primul rând, în diferenţele enorme în ceea ce priveşte nivelul fertilităţii şi al numărului de femei care nu au născut copii vii, între cele două categorii de populaţie amintite mai sus. Dacă proporţia femeilor de naţionalitate română, care nu au născut copii vii, a fost de 27,7 % din numărul total de femei aflate în perioada fertilă, la populaţia evreiască această valoare

este mult mai mare: 50,8 % din totalul numărului de femei aflate în perioada fertilă. Asta înseamnă că mai mult de jumătate din femeile potenţial fertile nu au reuşit să fructifice această calitate, lucru cu o puternică influenţă asupra evoluţiei demografice a acestei populaţii. Mai mult decât atât, dintre femeile fertile care au dat naştere la copii, cele mai ridicate ponderi aparţin, acestei categorii de populaţie, acelor femei evreice care au născut doar un singur copil viu (30,5 %). După cum se ştie, rata de înlocuire este cifrată la media de 2,1 copii/femeie, sub această valoare populaţia caracterizată de astfel de trend-uri demografice fiind în scădere demografică, în involuţie şi nicidecum într-un progres demografic. Pentru populaţia evreiască, ponderea femeilor care se înscriu în această ultimă categorie (adică au născut doar 2 copii vii), este printre cele mai scăzute la nivelul întregii ţări: 15,2 %; ceea ce înseamnă că aproape jumătate din femeile evreice fertile, care au născut copii, s-au situat sub media de înlocuire, neputând să genereze prin efortul lor un progres demografic al etniei şi nici măcar o menţinere la aceleaşi valori între 1977 şi 1992. Cauzalitatea acestei stări de fapt este, de regulă, explicată prin structura de vârstă foarte îmbătrânită, sau starea civilă de tipul necăsătorită sau divorţată; de factorii migratorii, care au afectat tocmai acele categorii de vârstă feminine direct fertile sau chiar de comportamentul familiei faţă de propria reproducere (inclusiv adoptarea unor politici de planning familial). De aici şi explicaţia de ce pentru femeile evreice apare, din punct de vedere al fertilităţii, cel mai redus număr de copii născuţi vii, la 1.000 de femei, cifrat la 750, faţă de 2.700 copii născuţi vii, pentru etnia ţigănească, de exemplu.

Un alt aspect care influenţează fertilitatea şi numărul de copii pe femeie este reprezentat de vârsta medie a naşterilor pentru populaţia feminină fertilă. În acest caz, se observă că „vârful” naşterilor pentru femeile evreice este situat în jurul vârstei de 45-49 de ani, cu un subvârf important în jurul vârstei de 35-39 de ani, decalat în acest fel cu 5-10 ani în plus faţă de celelalte categorii de populaţie a României (ţigani, turci, ucraineni etc.). Elementul cel mai sugestiv este însă reprezentat de valorile directe ale grupelor de vârstă pentru piramida vârstelor, valabilă în anul 1992.

Comparaţia acestor valori cu cele deţinute în 1942, nu mai lasă loc de comentarii. Pentru o populaţie în care cea mai reprezentativă grupă, ca valoare numerică, este cea de peste 75 de ani, nu se mai poate vorbi de o evoluţie demografică

reală, ci doar de un *acut proces de îmbătrânire*, proces care va duce, în mod natural, la dispariţia acestei categorii de populaţie de pe scena demografică a României, lucru extrem de negativ, avâd în vedere rolul şi locul populaţiei evreieşti în cadrul vieţii ţării noastre.

Piramida vârstelor, pe sexe, pentru populaţia evreiască, în 1992

Tab.42

Grupa de vârstă	Total populaţie evreiască	din care:	
		Masculin	Feminin
0-4 ani	99	50	49
5-9 ani	91	48	43
10-14 ani	151	72	79
15-19 ani	182	106	76
20-2 ani4	261	141	120
25-29 ani	167	104	63
30-34 ani	179	109	70
35-39 ani	304	171	133
40-44 ani	419	213	206
45-49 ani	344	181	163
50-54 ani	385	193	192
55-59 ani	593	314	279
60-64 ani	957	517	440
65-69 ani	1.238	688	550
70-74 ani	951	488	463
75 ani şi >	2.630	1.157	1.473

Sursa: Prelucrare după Comisia Naţională de Statistică (1995) *Recensământul populaţiei şi locuinţelor din 7 ianuarie 1992, Structura etnică şi confesională a populaţiei*, Bucureşti.

Şi în ceea ce priveşte repartiţia teritorială, în anul 1992, se observă o serie de modificări faţă de situaţia anterioară, din 1977. Deşi municipiul Bucureşti continuă să grupeze cel mai mare număr de evrei din ţară (3.836 persoane, reprezentând aproape 35 % din numărul total al evreilor din România), pe primele locuri din ierarhia prezenţei evreilor apar judeţele Timiş (cu 633 evrei), Iaşi (cu 598 evrei), Cluj (cu 411 evrei) şi Bihor (cu 368 evrei). Preponderenţa Banatului şi a Transilvaniei, în general, a devansat prezenţa şi statutul primordial al Moldovei. Faptul că pe locul 3 al ierarhiei apare judeţul Iaşi, demonstrează doar faptul că oraşul Iaşi, această capitală a Moldovei, a rămas un centru polarizator pentru populaţia evreiască, urmându-şi tradiţia seculară, însă existenţa între primele 5 locuri ale ierarhiei a unor judeţe şi oraşe ne-moldovene, indică, practic, o grupare a evreilor după criterii economice şi sociale şi mai puţin după criterii istorice şi tradiţionale. Este o dovadă în plus a fenomenului de integrare a

populaţiei evreieşti în viaţa activă socio-economică a României, integrare care ar trebuii să funcţioneze ca un model demn de urmat şi pentru alte etnii de pe teritoriul ţării noastre.

Gradul de concentrare urbană a evreilor nu numai că s-a menţinut dar el a fost chiar accentuat, la recensământul din 1992, semnalându-se 14 judeţe în care întreaga populaţie evreiască era grupată în mediul urban (Argeş, Bacău, Brăila, Călăraşi, Cluj, Constanţa, Giurgiu, Neamţ, Olt, Prahova, Teleorman, Tulcea, Vâlcea şi Vrancea). În acelaşi timp, 10 judeţe deţineau numai 1, maxim 2 persoane în mediul rural, ceea ce face ca în majoritatea judeţelor ţării evreii să fie grupaţi strict în mediul urban. Astfel, în Buzău, Dolj, Gorj, Hunedoara şi Vaslui exista doar câte o singură persoană în mediul rural, iar în Braşov, Galaţi, Harghita, Ialomiţa şi Iaşi, doar câte 2 persoane în mediul rural. Ponderea populaţiei urbane evreieşti din totalul populaţiei evreieşti din România, ajunse-se în anul 1992 să depăşească 98 %. Scăderile majore numerice s-au înregistrat, însă, tocmai în judeţele moldoveneşti cu vechi tradiţii în ceea ce priveşte prezenţa evreilor. Astfel, în judeţul Botoşani a scăzut numărul evreilor de la 1.171 persoane în 1977, la 265 persoane în 1992, în judeţul Iaşi, de la 2.185 persoane în 1977 la 598 persoane în 1992, iar în cazul Sucevei, de la 1.063 persoane în 1977 la 300 persoane în 1992. Curios este faptul că într-un judeţ care nu aparţine teritorial Moldovei apare semnalată în perioada 1977-1992 o creştere numerică a evreilor: este vorba de judeţul Gorj, care în 1977 avea doar 1 evreu, iar în 1992 avea 5 evrei înregistraţi la recensământ. Se pare că explicaţiile sunt de natură conjuncturală şi nu reprezintă un fenomen în sine, valorile creşterilor fiind extrem de reduse comparativ cu scăderile specifice altor judeţe. Din punct de vedere al repartiţiei teritoriale în cadrul mediului urban, în 1992, evreii din România erau prezenţi în 146 localităţi urbane, oraşe şi municipii, pe lângă municipiul Bucureşti care ajunse-se să deţină aproape 35 % din numărul total al evreilor din România şi aproape 43 % din numărul total al evreilor din mediul urban din ţara noastră. De asemenea, o concentrare urbană mai ridicată întâlnim în oraşele mari, reşedinţe de judeţ şi capitale de provincii istorice, cel mai mare număr de evrei apărând în: oraşul Iaşi cu 578 evrei, oraşul Timişoara cu 566 evrei, oraşul Cluj Napoca cu 357 evrei şi oraşul Arad cu 325 evrei.

Populaţia evreiască din mediul urban,
pe judeţe, la nivel de municipii şi oraşe,
în anul 1992

Tab.43

Nr.Crt.	Judeţul	Municipiul/oraşul	Număr evrei
1.	Alba	Aiud	2
		Alba Iulia	29
		Blaj	7
		Cugir	4
		Ocna Mureş	2
2.	Arad	Arad	325
		Chişinău Criş	1
		Curtici	4
		Ineu	10
		Lipova	3
		Pâncota	2
		Sebeş	1
3.	Argeş	Câmpulung	1
		Costeşti	1
		Piteşti	24
4.	Bacău	Bacău	212
		Buhuşi	13
		Moineşti	7
		Oneşti	13
		Târgu Ocna	5
5.	Bihor	Aleşd	6
		Beiuş	7
		Dr.Petru Groza	3
		Marghita	1
		Oradea	297
		Salonta	10
		Valea lui Mihai	7
6.	Bistriţa Năsăud	Beclean	2
		Bistriţa	20
		Năsăud	1
		Sângeorz Băi	1
7.	Botoşani	Botoşani	154
		Dorohoi	92
		Săveni	15
8.	Braşov	Braşov	160
		Codlea	1
		Făgăraş	14
		Victoria	1
9.	Brăila	Brăila	68
10.	Buzău	Buzău	23
		Râmnicu Sărat	8
11.	Caraş Severin	Anina	1
		Băile Herculane	3

		Bocşa	3
		Caransebeş	13
		Oraviţa	4
		Oţelu Roşu	6
		Reşiţa	37
12.	Călăraşi	Călăraşi	6
13.	Cluj	Cluj Napoca	357
		Dej	30
		Gherla	4
		Turda	20
14.	Constanţa	Cernavodă	1
		Constanţa	76
		Mangalia	2
		Medgidia	2
15.	Covasna	Covasna	2
		Sfântu Gheorghe	18
16.	Dâmboviţa	Târgovişte	4
17.	Dolj	Calafat	3
		Craiova	47
18.	Galaţi	Galaţi	177
		Tecuci	37
19.	Giurgiu	Giurgiu	5
20.	Gorj	Târgu Jiu	4
21.	Harghita	Cristuru Secuies	1
		Gheorghieni	13
		Miercurea Ciuc	5
		Odorheiu Secuiesc	3
		Topliţa	2
22.	Hunedoara	Brad	1
		Deva	45
		Haţeg	8
		Hunedoara	20
		Lupeni	13
		Orăştie	5
		Petrila	3
		Petroşani	27
		Simeria	3
		Uricani	3
		Vulcan	3
23.	Ialomiţa	Feteşti	2
		Slobozia	1
24.	Iaşi	Hârlău	16
		Iaşi	578
		Paşcani	2
25.	Maramureş	Baia Mare	93
		Baia Sprie	6
		Seini	3
		Sighetul Marmaţiei	32

		Vişeul de Sus	6
26.	Mehedinţi	Drobeta Turnu Severin	9
		Orşova	7
27.	Mureş	Iernut	2
		Luduş	7
		Reghin	10
		Sighişoara	2
		Târgu Mureş	162
		Târnăveni	16
28.	Neamţ	Piatra Neamţ	157
		Roman	51
		Târgu Neamţ	37
29.	Olt	Balş	2
		Caracal	8
		Slatina	3
30.	Prahova	Buşteni	2
		Câmpina	5
		Ploieşti	96
		Sinaia	1
31.	Satu Mare	Carei	12
		Satu Mare	62
		Tâşnad	2
32.	Sălaj	Cehu Silvaniei	1
		Jibou	5
		Zalău	8
33.	Sibiu	Agnita	1
		Avrig	1
		Cisnădie	1
		Dumbrăveni	8
		Mediaş	25
		Sibiu	50
34.	Suceava	Câmpulung Moldovenesc	18
		Fălticeni	54
		Gura Humorului	16
		Rădăuţi	51
		Siret	5
		Suceava	122
		Vatra Dornei	24
35.	Teleorman	Alexandria	2
		Roşiori de Vede	1
		Turnu Măgurele	1
36.	Timiş	Deta	1
		Lugoj	57
		Timişoara	566
37.	Tulcea	Tulcea	47
38.	Vaslui	Bârlad	15
		Huşi	24
		Vaslui	14

39.	Vâlcea	Râmnicu Vâlcea	4
40.	Vrancea	Adjud	1
		Focşani	32
		Mărăşeşti	1
		Odobeşti	6
41.	Municipiul Bucureşti		3.830
	TOTAL MUNICIPII ŞI ORAŞE (146 localit. urbane)		**8.958**

Sursa: Direcţia Centrală de Statistică (1992) *Recensământul populaţiei din 1992. Rezultate preliminarii. Extras*, Bucureşti.

Comparativ, situaţia din anii 1977 şi 1992, relevă o păstrare a evoluţiei -mai bine spus a involuţiei- demografice a evreilor pe teritoriul României. Zonele specifice, unde prezenţa evreilor era ceva mai semnificativă, erau concentrate în jumătatea nordică a ţării. Atât partea nord-estică, specifică Moldovei, cât şi partea vestică, specifică Banatului şi Crişanei, prezentau valori ceva mai ridicate ca număr de evrei. În acelaşi timp, se contura o a treia zonă unde evreii apăreau într-un număr relativ mai mare: este vorba de judeţul Cluj şi de partea vestică a judeţului Mureş. Celelalte areale ale României, întreaga parte sudică (Oltenia şi Muntenia), cu excepţia municipiului Bucureşti, dar şi partea sud-estică, reprezentată de Dobrogea, deţineau un număr extrem de redus de evrei.

Transformarea primară petrecută în perioada 1977-1992 constă, în primul rând, în micşorarea numărului de evrei la nivel de judeţ. Reprezentaţi grafic, cei doi ani de recensământ păstrează aceaşi imagine, ce diferă este doar scara reprezentării. Aceaşi grupare nord-estică şi vestică se regăseşte şi în cazul anului 1977 şi în cazul anului 1992. Valorile, însă, sunt cele care diferenţiează nivelul de reprezentativitate al fenomenului. Raportată la totalul populaţiei fiecărui judeţ, ponderea deţinută de populaţia evreiască scade, uneori chiar sub 0,1 % în cazul unor judeţe cum ar fi: Alba, Argeş, Bacău, Bistriţa Năsăud, Braşov, Brăila, Buzău, Caraş Severin, Călăraşi, Constanţa, Covasna, Dâmboviţa, Dolj, Galaţi, Giurgiu, Gorj, Harghita, Hunedoara, Ialomiţa, Maramureş, Mehedinţi, Mureş, Neamţ, Olt, Prahova, Satu Mare, Sălaj, Sibiu, Suceava, Teleorman, Tulcea, Vaslui şi Vrancea. Numai 9 judeţe în anul 1992 dispuneau de ponderi mai mari sau egale cu 0,1 % pentru populaţia evreiască. Până şi ponderea populaţiei evreieşti în totalul populaţiei României, în 1992, abia atingea 0,04 %, reprezentând, din acest punct de vedere, una dintre cele mai restrânse numeric populaţii din România.

Populaţia evreiască la recensămintele din 1977 şi 1992, pe judeţe şi în mediul urban

Tab.44

Nr.Crt.	Judeţul	Anul	Număr total evrei	Pondere (%)	din care în mediul urban
1.	Alba	1992	50	*	44
		1977	134	*	124
2.	Arad	1992	354	0.1	346
		1977	1.044	0.2	1.025
3.	Argeş	1992	26	*	26
		1977	62	*	61
4.	Bacău	1992	250	*	250
		1977	907	0.1	880
5.	Bihor	1992	368	0.1	331
		1977	910	0.1	875
6.	Bistriţa Năsăud	1992	27	*	24
		1977	42	*	29
7.	Botoşani	1992	265	0.1	261
		1977	1.171	0.3	1.149
8.	Braşov	1992	178	*	176
		1977	502	0.1	501
9.	Brăila	1992	68	*	68
		1977	118	*	118
10.	Buzău	1992	32	*	31
		1977	51	*	46
11.	Caraş Severin	1992	67	*	62
		1977	162	*	142
12.	Călăraşi	1992	6	*	6
		1977	10	*	9
13.	Cluj	1992	411	0.1	411
		1977	1.165	0.2	1.154
14.	Constanţa	1992	81	*	81
		1977	147	*	145
15.	Covasna	1992	23	*	20
		1977	34	*	34
16.	Dâmboviţa	1992	7	*	4
		1977	15	*	14
17.	Dolj	1992	51	*	50
		1977	91	*	90
18.	Galaţi	1992	216	*	214
		1977	480	0.1	476
19.	Giurgiu	1992	5	*	5
		1977	6	*	6
20.	Gorj	1992	5	*	4
		1977	1	*	1
21.	Harghita	1992	26	*	24
		1977	62	*	51
22.	Hunedoara	1992	132	*	131
		1977	297	0.1	282

23.	Ialomiţa	1992 1977	5 5	* *	3 4
24.	Iaşi	1992 1977	598 2.185	0.1 0.3	596 2.166
25.	Maramureş	1992 1977	153 465	* 0.1	140 425
26.	Mehedinţi	1992 1977	21 27	* *	16 27
27.	Mureş	1992 1977	205 646	* 0.1	199 624
28.	Neamţ	1992 1977	245 633	* 0.1	245 626
29.	Olt	1992 1977	13 15	* *	13 13
30.	Prahova	1992 1977	104 213	* *	104 212
31.	Satu Mare	1992 1977	80 320	* 0.1	76 302
32.	Sălaj	1992 1977	20 40	* *	14 33
33.	Sibiu	1992 1977	97 208	* *	86 207
34.	Suceava	1992 1977	300 1.063	* 0.2	29 1.046
35.	Teleorman	1992 1977	4 8	* *	4 8
36.	Timiş	1992 1977	633 1.799	0.1 0.3	624 1.767
37.	Tulcea	1992 1977	47 92	* *	47 89
38.	Vaslui	1992 1977	54 213	* *	53 208
39.	Vâlcea	1992 1977	4 8	* *	4 7
40.	Vrancea	1992 1977	40 117	* *	40 117
41.	Municipiul Bucureşti	1992 1977	3.836 9.199	0.2 0.4	3.830 9.195
	TOTAL ROMÂNIA	**1992 1977**	**9.107 24.667**	*** 0.1**	**8.958 24.288**

Sursa: Prelucrare după Direcţia Centrală de Statistică (1992) *Recensământul populaţiei din 1992. Rezultate preliminare*. *Extras*, Bucureşti.

***** = procente sub 0,1 %.

e. Situaţia în anul 2002

Dacă secolele XIX şi XX, au reprezentat, practic, perioade distincte în evoluţia numerică a evreilor din România şi a indicatorilor demografici ce au caracterizat această populaţie, intrarea în sec.XXI, oferă o nouă imagine, păstrată în linii mari în aceaşi coordonate generale, însă cu o serie de particularităţi care diferenţiază o viitoare evoluţie faţă de trend-ul specific ultimilor două-trei decenii. Câteva elemente demografice, inclusiv repartiţia teritorială şi raportul urban-rural, au suferit o serie de modificări în ultimii zece ani, fenomenul tranziţiei prin care trece România în prezent, lăsându-şi amprenta destul de vizibil şi asupra acestei etnii.

Prima concluzie care se desprinde, observând direct cifrele referitoare la numărul evreilor înregistraţi oficial la recensământul desfăşurat în anul 2002, este că, procesul de descreştere numerică, de involuţie demografică, se păstrează şi pentru această perioadă. Ceea ce este nou în această direcţie este faptul că, raportat la perioada anterioară (1977-1992), ritmul în care a scăzut numărul populaţiei evreieşti s-a mai „temperat" într-o oarecare măsură. Acest lucru poate fi lesne observat comparând valorile R.M.A.-ului valabil pentru ultimele perioade inter-recensământ (1977-1992 şi 1992-2002). Dacă pentru prima perioadă, valoarea R.M.A.-ului de scădere a populaţiei evreieşti din România a fost de -4,2 %, în ultima perioadă recenzată, această valoare s-a micşorat, ajungând la -3,55 %, ceea ce semnifică faptul că ritmul de scădere al populaţiei evreieşti a devenit mai mic. Explicaţia pentru acest fenomen rezidă în special în procesul migraţional, care s-a mai temperat în ultima perioadă şi, într-o mai mică măsură, în cauzalitatea emigrărilor care s-a modificat, marea majoritate a celor care doreau să emigreze (în special pe motivul întregirii familiilor), făcând-o deja în perioadele anterioare. Deşi valoarea R.M.A. de scădere al populaţiei evreieşti s-a micşorat în ultimul deceniu, totuşi, fenomenul de scădere demografică s-a păstrat la valori alarmante pentru această populaţie. În anul 2002 erau înregistraţi în România, doar **5.870** evrei, ceea ce semnifică o pondere în totalul populaţiei ţării de numai ... **0,02 %**, la jumătate făţă de ponderea deţinută cu numai 10 ani înainte!

În ceea ce priveşte repartiţia teritorială a evreilor, în special la nivel de judeţ, şi aici se înregistrează o serie de diferenţieri, putându-se vorbi de o anumită „mişcare" inter-judeţeană a evreilor în ultimii 10 ani, însă acest lucru are ca explicaţie principală nu atât deplasările reale de populaţie evreiească de la un judeţ la altul, cât mai ales o evoluţie demografică diferenţiată şi un spor migratoriu diferenţiat între judeţele care deţineau cel mai mare număr de evrei în deceniul anterior. În afara municipiului Bucureşti (care deşi deţine rang de judeţ, va fi analizat la rubrica referitoare la schimbările în raportul urban/rural) numărul maxim de evrei va fi regăsit în două mari areale, şi anume: în *zonele vestice şi în interiorul Transilvaniei* (judeţele Timiş, Cluj, Bihor, Arad şi Mureş), şi în unele *zone tradiţionale din Moldova* (judeţele Iaşi, Neamţ şi Bacău). Ca valoare brută, numerică, pe primul loc se situează judeţul Iaşi (cu 446 evrei), detronând, astfel, judeţul Timiş, care în deceniul anterior recenzării, deţinea primul loc şi care în prezent se situează pe locul 2, cu un număr de 438 evrei, urmat fiind de: judeţul Cluj (cu 257 evrei), judeţul Bihor (cu 242 evrei), judeţul Arad (cu 193 evrei), judeţul Neamţ (cu 156 evrei), judeţul Mureş (cu 148 evrei) şi judeţul Bacău (cu 144 evrei). Prezenţa în această ierarhizare a unor judeţe vestice, care nu aveau o tradiţie istorică în existenţa evreilor (cazul Aradului, sau în interiorul Transilvaniei, cazul Mureşului), este relativ greu de explicat, motivaţia părând a ne orienta mai mult spre o justificare legată de anumite modele de comportament sociale, economice, şi nu în ultimă măsură culturale. Ceea ce este interesant, este faptul că, în anul 2002, evreii erau prezenţi în toate judeţele ţării, chiar dacă în unele, această prezenţă era susţinută doar de un număr de 2 persoane (cazul judeţelor Giurgiu şi Teleorman). Se poate evidenţia, astfel, două tipuri de evoluţie numerică la nivel de judeţ: un prim tip, în care *numărul de evrei din cadrul acelui judeţ a scăzut între anii 1992 şi 2002* (cazul marii majorităţi a judeţelor ţării) şi, cel de-al doilea caz, în care *numărul de evrei la nivelul acelui judeţ a crescut* (este vorba de judeţele Brăila, Dâmboviţa, Ialomiţa, Mehedinţi şi Vâlcea care au cunoscut o dinamică pozitivă în ultimii 10 ani de zile, deşi numeric, aceasta este nesemnificativă pe ansamblu).

Transformările cele mai interesante s-au petrecut, însă, în ceea ce priveşte raportul urban/rural. Dacă în anul 1992, în România, 14 judeţe deţineau o pondere de 100 % pentru populaţia evreiească concentrată în mediul urban, astăzi (în anul 2002)

numai 9 judeţe mai dispun de o asemenea pondere totală pentru populaţia evreiească localizată în mediul urban. Astfel, judeţele Argeş, Bistriţa Năsăud, Brăila, Constanţa, Dolj, Hunedoara, Mehedinţi, Olt şi Teleorman nu dispun de evrei în mediul rural, întreaga populaţie evreiască fiind concentrată în oraşe. Raportul dintre populaţia urbană/rurală s-a modificat şi el, scăzând totuşi pentru populaţia urbană, de la peste 98 % în anul 1992, la 97,3 % în anul 2002. Deşi pare la prima vedere, un proces de orientare spre mediul rural, ponderea de numai 2,7 % pentru acest mediu nu permite discuţia asupra acestui fenomen, poate nu încă... În acelaşi timp, se remarcă şi o restrângere a numărului de oraşe în care apar evrei, de la 146 oraşe în 1992, la numai 130 de oraşe în 2002. Explicaţia fenomenului constă în dereglarea piramidei vârstelor şi în decesul populaţiei în vârstă, ducând astfel, la restrângerea numărului de oraşe în care apar evrei, la dispariţia unor comunităţi evreieşti foarte restrânse din punct de vedere numeric. În ciuda acesti fapt, comunitatea din municipiul Bucureşti, nu numai că rămâne -ca şi până acum- cea mai puternică comunitate (inclusiv numeric), dar ea continuă să-şi întărească poziţia, diferenţa dintre numărul (şi ponderea) deţinut(ă) de Bucureşti şi următorul oraş în ierarhie, fiind din ce în ce mai mare. În anul 2002, municipiul Bucureşti concentra 2.467 evrei, ceea ce reprezenta 42 % din numărul total al evreilor din România şi 43,2 % din totalul populaţiei evreieşti rezidente în mediul urban din ţară. Aceste valori, comparate cu cele din 1992, vin să susţină procesul de concentrare în capitală, municipiul Bucureşti continuuând să deţină rolul primordial de *centru polarizator urban pentru evrei*. În ierarhia concentrării urbane, după Bucureşti urmează o serie de oraşe, unele de tradiţie în ceea ce priveşte prezenţa evreilor, altele axate pe o dezvoltare economică complexă, care a atras comunităţile evreieşti, în special în a doua jumătate a sec.XX. Este cazul oraşelor Iaşi (cu 429 evrei), Timişoara (cu 367 evrei), Cluj Napoca (cu 223 evrei), Arad (cu 178 evrei), Oradea (cu 172 evrei) şi al Braşovului şi Bacăului fiecare cu câte 122 evrei. Interesante sunt, însă, diferenţierile în ceea ce priveşte ritmul de scădere numerică al populaţiei în cele două medii, urban şi rural. Dacă valoarea R.M.A. de scădere a numărului populaţiei totale evreieşti din România, în ultimii 10 ani, a fost de -3,55 %, pentru mediul urban această valoare a fost de -3,62 %, ceea ce semnifică o accentuare a deficitului demografic specifică mediului urban. Surpriza apare, însă, în mediul rural; aici nu mai putem

vorbi de o scădere înregistrată în ultimul deceniu, ci ...de o *creştere a numărului de evrei specific acestui mediu, rural*. Deşi pe ansamblu, la nivelul întregii ţări, numărul de evrei s-a redus cu circa 30 %, în mediul rural el a crescut, de la 149 evrei în 1992, la 158 evrei în 2002. Totuşi, diferenţa nu pare semnificativă, valoarea de creştere a R.M.A.-ului pentru mediul rural, a fost de (+) 0,6 %, numărul cel mai mare de evrei din mediul rural, la nivel de judeţ, regăsindu-se în special în acele judeţe ne-moldoveneşti, aparţinând Transilvaniei şi Munteniei: judeţul Bihor (cu 48 evrei), judeţul Timiş (cu 19 evrei), judeţul Mureş (cu 11 evrei) şi judeţul Dâmboviţa (cu 10 evrei).

Numărul şi repartiţia evreilor, pe medii urban/rural, în anul 2002

Tab.45

Nr.Crt.	Judeţul	Nr.total evrei	din care:	
			urban	rural
1.	Alba	28	27	1
2.	Arad	193	186	7
3.	Argeş	23	23	-
4.	Bacău	144	142	2
5.	Bihor	242	194	48
6.	Bistriţa Năsăud	14	14	-
7.	Botoşani	116	115	1
8.	Braşov	137	129	8
9.	Brăila	70	70	-
10.	Buzău	22	20	2
11.	Caraş Severin	53	52	1
12.	Călăraşi	4	2	2
13.	Cluj	257	256	1
14.	Constanţa	52	52	-
15.	Covasna	17	15	2
16.	Dâmboviţa	15	5	10
17.	Dolj	36	36	-
18.	Galaţi	130	129	1
19.	Giurgiu	2	1	1
20.	Gorj	3	2	1
21.	Harghita	10	9	1
22.	Hunedoara	115	115	-
23.	Ialomiţa	6	4	2
24.	Iaşi	446	441	5
25.	Ilfov	8	4	4
26.	Maramureş	88	81	7
27.	Mehedinţi	25	25	-
28.	Mureş	148	137	11
29.	Neamţ	156	155	1

30.	Olt	4	4	-
31.	Prahova	74	72	2
32.	Satu Mare	40	38	2
33.	Sălaj	10	6	4
34.	Sibiu	52	51	1
35.	Suceava	130	123	7
36.	Teleorman	2	2	-
37.	Timiş	438	419	19
38.	Tulcea	25	24	1
39.	Vaslui	32	31	1
40.	Vâlcea	9	8	1
41.	Vrancea	27	26	1
	Mun.Bucureşti	2.467	2.467	-
	Total România	**5.870**	**5.712**	**158**

Sursa: Prelucrare după *Datele preliminarii ale Recensământului populaţiei şi locuinţelor din anul 2002*, pagină web, Internet, adresă: www.recensamant2002.ro

Ca o concluzie finală referitoare la situaţia populaţiei evreieşti din România la începutul noului mileniu, putem afirma, pe deplin justificat, faptul că, această populaţie cu o prezenţă veche în istoria acestor meleaguri, se află astăzi într-o situaţie demografică deosebită. Martoră a unui regres demografic, bazat atât pe o involuţie a principalilor indicatori demografici, cât şi pe un proces migratoriu menit a duce la plecarea mai multor evrei decât se întorc în ţară, *populaţia evreiească din România scade continuu şi constant* din punct de vedere numeric. Procesul de concentrare urbană specific ultimilor 200 de ani, deşi se menţine la valori mai mult decât semnificative, pare, totuşi, a se reorienta într-o anumită măsură, spre o nouă direcţie, chiar dacă valoric, ponderea mediului rural în totalul populaţiei evreieşti este nesemnificativă. În cadrul celuilalt mediu, urban, Bucureştiul continuă să acţioneze ca un centru polarizator de prim rang, întărindu-şi poziţia prin deţinerea de ponderi din ce în ce mai mari în ceea ce priveşte populaţia evreiască. Modificările teritoriale referitoare la repartiţia evreilor la nivel de judeţ, se păstrează în linii mari, pe aceleaşi coordonate, chiar dacă între diferitele judeţe importante în ceea ce priveşte prezenţa evreilor, apar unele schimbări de poziţie. Cele două regiuni specifice sfârşitului de veac şi mileniu, vizibile ca răspândire a evreilor în anul 1992, se păstrează şi la începutul mileniului III. Regresul demografic specific evreilor de la începutul noului secol XXI, se va face simţit, nu numai în domeniul numeric şi al ponderilor specifice acestei populaţii, cât mai ales în ceea ce priveşte aspectele sociale şi economice legate

de această etnie, aspecte care constitue parte integrantă şi esenţială în caracterizarea complexă a acestei populaţii. Deşi numeric în profundă scădere, sperăm ca populaţia evreiească din România să rămână prezentă mult timp de acum înainte, prin calităţile sale şi prin specificurile sale sociale, economice, intelectuale, culturale şi nu în ultimul rând politice care au individualizat-o şi care au făcut din ea, o parte componentă importantă, chiar foarte importantă, a populaţiei ţării.

I.6. PROCESE MIGRAŢIONISTE ÎN SEC.XIX-XX

Mişcarea migratorie s-a conturat ca un factor demografic foarte important în ultimii 200 de ani pentru istoria evreilor de pe aceste meleaguri. Ea a constituit, la un moment dat, principalul factor al evoluţiei numerice, în special în unele provincii ale României (ex.Moldova, Muntenia). Tot ea a determinat procesul invers, se scădere numerică însemnată, care s-a produs în sec.XX şi care, alături de un deficit natural, a determinat evoluţia numerică descendentă a populaţiei evreieşti din România.

Evidenţele imigrărilor şi emigrărilor sunt reduse şi dispersate, neconţinând date statistice foarte exacte, acestea fiind cuprinse în documentele oficiale interne (rapoarte ale Ministerului de Interne, ale Poliţiei de Frontieră etc.), destul de greu accesibile pentru un studiu ştiinţific la acest nivel. Semnalări ale numărului de evrei sosiţi sau plecaţi în/din România, la anumite date sau perioade istorice, pot fi regăsite şi în unele lucrări, între care se pot menţiona:

- Dimitrie Caian (1891) *Chestiunea evreilor. Un mare pericol naţional*, lucrare care, deşi aparţine spectrului anti-semit, ne semnalează (din păcate exagerându-se), unele motive ale imigrării evreilor în Moldova, în sec.XIX;
- Savel Mina (1896) *Judaismul în România*;
- Radu Rosetti (1904) *Roumania and the Jews*;
- Leonida Colesco (1915) *La population de religion Mosaique en Roumanie*;
- Sabin Manuilă (1929) *Evoluţia demografică a oraşelor şi minorităţilor etnice din Transilvania*;
- Transilvanus (1934) *The Ethnical Minorities of Transylvania*;
- Alexandru Manolescu (1936) *Pentru adevăr şi dreptate*, care se înscrie în aceeaşi notă ca şi prima lucrare amintită;
- Bar-Avi Israel (1961) *O istorie a evreilor români*, vol.I;
- *The Standard Jewish Encyclopedia* (1966);
- Elemer Illyes (1982) *National Minorities. Change in Transylvania*;
- Hary Kuller (1997) *Opt studii despre istoria evreilor din România.*

În afara lucrărilor propriu-zise, informaţii centralizate, dar din păcate valabile doar pentru ultimii 27 ani, regăsim în cadrul culegerilor statistice de tipul

recensămintelor sau mai exact a Anuarelor statistice apărute după anul 1989, în care sunt consemnate şi apartenenţa etnică a migranţilor alături de alte caracteristici ale acestora (grupele de vârstă, starea civilă, nivelul de pregătire profesional etc).

Analiza fenomenelor migraţioniste desfăşurate de-a lungul ultimelor 2 secole implică, practic, evidenţierea tipurilor de mişcări desfăşurate peste linia de graniţă a României, sau a provinciilor componente ale României, respectiv intrările şi ieşirile de populaţie evreiască, ceea ce ne obligă să diferenţiem fenomenul migraţionist în două direcţii: *imigrarea* (venire pe teritoriul României) şi *emigrarea* (plecare de pe teritoriul României).

În ceea ce priveşte femomenul imigraţiei, cel al sosirii de evrei pe teritoriul ţării noastre, considerăm că există foarte multe informaţii despre acest subiect cuprinse în capitolele referitoare la evoluţia demografică în sec.XIX şi XX. Am putea concluziona că, fluxuri importante de imigrare, pentru perioada amintită, regăsim venite din partea nordică a Europei, respectiv ţări situate în nordul României (Polonia, Galiţia), şi care în diferite ritmuri au contribuit la creşterea numărului de evrei din Moldova. În relaţie cu celelalte provincii româneşti, aceste fluxuri au asigurat circulaţia spre vest, spre Transilvania (prin Maramureş), fluxuri ce au ajuns până în Banat (un alt areal de imigrare al evreilor în trecut).

Creşterile masive din Moldova, în sec.XIX, sunt atribuite, în mare măsură, acestui fenomen, dându-se şi explicaţia motivelor care au determinat acest proces: cauze economice, cauze politice şi cauze sociale. Posibilităţile economice oferite de comerţul şi industria românească, aflate la început de drum în sec.XIX, a permis instalarea evreilor pe aceste meleaguri şi dezvoltarea comunităţilor evreieşti de-a lungul anilor. Acestui motiv i s-au adăugat şi împrejurările politice (vezi anul 1821, Eteria grecească), care au obligat grupuri de evrei să se orienteze spre Moldova şi regiunile din nordul României.

Protecţia sau, din contră, prigoana asupra evreilor din Austria, Rusia şi Galiţia a determinat crearea unor fluxuri în zonele de contact între aceste ţări. Sunt semnalate imigrări în Moldova după anul 1803 (circa 7.000 evrei în 17 ani), dar şi dinspre sud spre nord, afectând Ţara Românească, între 1805-1815. O serie de comunităţi sepharde venite din Imperiul Otoman se vor fi stabilit la Craiova, în trecerea lor prin Vidin

(Bulgaria), demonstrând astfel legăturile peste Dunăre între comunităţile evreieşti existente deja în aceste areale[157].

În acelaşi timp, elementul politic va influenţa mişcările de populaţie de-a lungul şi peste graniţa Moldovei. În 1812, odată cu ocuparea Basarabiei de către imperiul ţarist, grupuri mari de evrei vor sosi în Moldova, datorită politicii virulente anti-evreieşti iniţiată de ţarul Nicolae I. Mişcările migraţioniste se accentuează după anul 1828, odată cu semnarea Tratatului de la Adrianopole, ţările „furnizoare" de evrei fiind Rusia, Polonia, Galiţia şi Germania. Mişcările de populaţie evreiască vor fi fost atât de mari încât, în acelaşi an, Domnul Moldovei, Ioan Sandu Sturdza, porunceşte autorităţilor de la Iaşi să oprească intrarea familiilor evreieşti care vin din Basarabia şi Bucovina, inclusiv din Rusia, şi care se aşezau cu precădere în judeţele Botoşani, Dorohoi şi în ţinutul Herţa[158].

După anul 1831, sosesc grupuri din ce în ce mai mari de evrei din Polonia şi Galiţia, însă apar imigranţi şi din oraşele Hanseatice, din Prusia, Frankfurt şi Hanover. Valul de imigrare începe să se reducă treptat după anul 1838; însă începe un fenomen de penetrare spre sudul ţării, spre Valahia, semnalându-se o imigrare a circa 50.000 evrei din Moldova, spre Valahia, în 40 de ani (1859-1899), după unirea Principatelor.

Odată cu trecerea timpului, fenomenul de imigrare începe să fie înlocuit cu cel de emigrare, semnalându-se la început plecări reduse numeric din Moldova, iar apoi plecări masive spre ţări europene sau spre America de Nord (ulterior şi spre America Latină). Istoricul emigrării evreilor din România nu începe, cum s-ar credea la o primă vedere, în sec.XX. Chiar de la începutul sec.XIX, paralel cu procesul imigraţionist, emigraţia a fost prezentă. Mişcarea Eteriei, din 1821, a determinat în acelaşi timp şi o prigoană asupra comunităţilor evreieşti deja stabilite în cele 2 provinci româneşti, generând pe lângă acceptarea (pentru o scurtă perioadă de timp) pe teritoriul României a noi grupuri (restrânse) de evrei şi o mişcare în sens invers a evreilor, şi anume fuga lor în Imperiul Otoman sau în Transilvania.

Mobilitatea teritorială a populaţiei evreieşti era cunoscută la cel mai înalt nivel, lucru demonstrat şi de faptul că la 7 aprilie 1842, la Viena, autoritatea austriacă

---

[157] *O istorie a evreilor...*, vol.I, pag.143.
[158] Comunităţi evreieşti semnalate şi de Liehmann, Consulul austriac la Iaşi în aceea perioadă.

încuviinţează aplicarea şi impunerea Decretului Cancelariei Aulice Transilvane asupra Guberniul Transilvaniei, prin care se dispune înaintarea anuală a unor liste cu evreii doritori să emigreze în provinciile turceşti (inclusiv în cele două Principate româneşti).

Totuşi, cele mai importante mişcări de populaţie evreiască sunt semnalate ca fiind orientate spre exteriorul teritoriilor româneşti, cu precădere spre Europa sau cele două Americi (de Nord sau Latină). Pentru a ne da seama de importanţa acestei probleme pentru comunităţile evreieşti putem menţiona doar câteva aspecte: în primul rând, încă din anul 1881 (până în 1908) încep să se ţină o serie de statistici ale numărului de evrei emigraţi din România spre SUA, Canada, Australia, Anglia, Palestina şi Anatolia. Arthur Ruppin, semnala ca număr total de emigranţi evrei de origine română, pentru perioada 1881-1908, valoarea de peste 96.000 persoane, din care (după statisticile sale), circa 75.000 ar fi plecat în SUA, Canada şi Argentina, 20.000 în Anglia, şi numai 1.000 în Palestina şi Anatolia. Chiar dacă aceste cifre par a fi exagerate, ele totuşi se confirmă (măcar parţial), şi printr-o serie de documente proprii ale comunităţilor evreieşti, dar şi prin diferite rapoarte oficiale româneşti. În 1882, exista în Botoşani o societate de emigrare care înlesnea această activitate, în documentele sale interne fiind semnalaţi peste 1.000 evrei dornici să plece în Palestina (sub formă de colonişti), evrei locuind în judeţul cu acelaşi nume. Se pare că, pentru sfârşitul sec.XIX, Palestina a constituit un punct de atracţie major pentru evreii ce emigrau din Regatul România. Tot în această direcţie va pleca şi vaporul „Thetis”, cu 228 evrei la bord, pe data de 1 august 1882, evrei veniţi din localităţile Moineşti, Galaţi, Bacău şi Focşani, pentru ca pe 17 august, tot cu aceeaşi destinaţie, să se mai îmbarce încă 475 de persoane, tot aparţinătoare etniei evreieşti din Moldova. Această „politică” de emigrare se pare că a fost permisă şi încurajată nu numai de autorităţile române, dar mai ales de conducerea comunităţilor evreieşti din Regat. Trebuie să semnalăm, aici, activitatea ziarului „Stindardul”, care apărea la Focşani, sub forma unui organ săptămânal pentru încurajarea emigraţiei evreieşti din România! Presa germană a timpului (anul 1882), relata faptul că, de-a lungul primelor 10 luni ale aceluiaşi an, în Palestina ar fi debarcat 1.332 evrei veniţi din România[159].

[159] *O istorie a evreilor...*, vol.I, pag.206.

Dar nu numai Palestina reprezenta, la sfârşitul sec.XIX şi începutul sec.XX, ţinta preferată a emigranţilor evrei. SUA se număra printre destinaţiile cele mai dorite de evrei, avându-se în vedere oportunităţile oferite de Lumea Nouă din punct de vedere economic şi financiar. În septembrie 1886, emigrează spre SUA un număr de 2.426 evrei veniţi din Iaşi, Roman, Bârlad, Vaslui, Huşi şi Piatra Neamţ. Patru ani mai târziu, în noiembrie 1890, exodul spre SUA era atât de puternic încât săptămânal plecau din Iaşi între 20-30 de evrei[160]. Pentru a ne face o idee asupra valorii fluxurilor de emigrare din România spre SUA, putem menţiona faptul că numărul emigranţilor evrei plecaţi din România în SUA, numai în luna octombrie 1899, debarcaţi în portul New York (principala cale de intrare), a fost de 911 persoane, iar ca un total, pentru primele 10 luni ale aceluiaşi an, numărul se ridica la peste 1.500 evrei veniţi din ţara noastră (semnalare în raportul Societăţii de binefacere „United Hebrew Charities"). Confirmarea venită de la această societate, care avea ca scop principal preluarea şi ajutorarea emigranţilor evrei sosiţi pe continentul american, vine să demonstreze justeţea cifrelor înaintate.

Evidenţele româneşti vorbeau, pentru întreg anul 1898, de un număr de 2.854 evrei emigraţi din ţară, cifre foarte apropiate de valorile evidenţelor proprii evreieşti. Paralel cu emigrarea în SUA, o serie de fluxuri se îndreptau şi spre Germania (mai ales spre oraşul Hamburg), Cipru, Creta, Austria şi Palestina, numai în anul 1900, în luna februarie, pe acestă relaţie au emigrat 700 de evreii, valoare menţinută şi pentru lunile martie şi aprilie ale aceluiaşi an. Această activitate de părăsire a României era atât de puternică încât, la 19 aprilie 1900, ia fiinţă Societatea „Drumeţii", menită a organiza aceste fluxuri de emigrare. Probabil, una din cauzele care a stat la baza înfiinţării acestei societăţi a fost şi menţinerea unor valori foarte ridicate pentru fluxurile de emigrare spre SUA, dacă luăm în consideraţie cifra de 1.865 evrei emigraţi în primele 3 luni ale anului 1900, spre portul New York, sau valoarea de peste 30.000 evrei emigraţi spre SUA, Cipru sau spre Turcia, consemnaţi în registrele proprii în luna iulie a aceluiaşi an. Se pare că, încă de la începutul sec.XX, emigrarea masivă a fost calea principală de scădere a numărului de evrei din România. Moldova, a fost provincia cea mai afectată de acest fenomen, un exemplu extrem de concludent fiind şi cel al

---

[160] *O istorie a evreilor...*, vol.I, pag.229.

emigrărilor din judeţul Tecuci, care în februarie 1903 însuma peste 600 de persoane. Pentru perioada 1899-1904 se pare, conform statisticilor oficiale confirmate şi de surse proprii evreieşti, numărul total al evreilor emigraţi din România ar fi depăşit 42.900 persoane[161]. Acest lucru, corelat cu informaţia dată publicităţii de sursele americane (Biroul Federal de Emigrări), care susţinea pe 11 februarie 1906 că între 1 octombrie 1904 şi 30 septembrie 1905 au debarcat în portul New York, ca emigranţi, 100.338 evrei, din care 3.882 veniţi din România, ne confirmă cifrele înaintate anterior. Emigraţia spre SUA va continua de-a lungul primului deceniu al sec.XX, la aceleaşi valori, fiind înregistraţi între 1 ianuarie 1906 şi 30 iunie 1906 un număr de 1.347 evrei emigraţi din România, iar între 1 iulie 1906 şi 31 decembrie 1906, un număr de 1.838 evrei emigraţi din ţară. Aceleaşi valori le întâlnim şi pentru anul următor, fiind semnalaţi 2.294 evrei emigraţi din România în 1907. Chiar dacă anul 1906 ar fi reprezentat un vârf în ceea ce priveşte valorile emigrării evreieşti din România, plecarea a 2.000-3.000 evrei anual din ţară a dus la scăderea numerică însemnată, care va fi şi mai vizibilă în deceniile următoare. Pentru primul deceniu, şi în fapt şi pentru al doilea deceniu, până la declanşarea primului Război Mondial, direcţiile majore urmate de evreii emigranţi din ţara noastră au rămas America, cu precădere SUA; Europa, cu precădere Anglia, Franţa, Germania, Elveţia; şi Asia, inclusiv Egipt şi Turcia.

Referitor la motivele emigrărilor, autorul Bar-Avi Israel, în lucrarea sa intitulată *O istorie a evreilor români*, vol.I, *Emigrările anului 1900*, la pagina 6 spunea: „*Un lucru este cert. Poporul român nu a avut nici un amestec şi nu a influenţat sau cauzat exodul. În nici una din mărturiile sau documentele referitoare la aceste migraţii nu este acuzat poporul român*”. Pentru a ne forma o idee corectă asupra mărimii fenomenului migratoriu pentru evreii din România, pentru primul deceniu al sec.XX, se poate cita extrasul din Buletinul Ministerului de Interne, cuprins în lucrarea lui L.Colesco, intitulată *La population de religion Mosaique en Roumanie*, care se referă la emigrările dintre 1899 şi 1909:

- între 1899-1904 au emigrat 42.968 evrei;
- în anul 1905 au emigrat 3.406 evrei;

[161] *O istorie a evreilor...*, vol.I, pag.304.

- în anul 1906 au emigrat 3.185 evrei;
- în anul 1907 au emigrat 2.294 evrei;
- în anul 1908 au emigrat 531 evrei;
- în anul 1909 au emigrat 654 evrei;

TOTAL 1899-1909 **53.038** evrei

Pentru perioada interbelică, situaţia complexă şi lipsa unor evidenţe statistice foarte exacte în acest domeniu nu permit o apreciare reală a procesului de emigrare din România. Există, totuşi, o serie de surse care ne permit conturarea unei imagini apropiate de adevăr în acest domeniu şi pentru deceniile 3-4 al sec.XX. Cert este că, alături de mişcarea naturală a populaţiei, acest proces a fost determinant pentru evoluţia numerică a evreilor din România, pentru această perioadă. Deşi valorile întâlnite după Marea Unire, referitoare la emigrarea evreilor din România, nu mai sunt atât de mari precum cele de la sfârşitul sec.XIX, totuşi acest fenomen se menţine pe parcursul întregii perioade interbelice. În octombrie 1922, un grup de peste 300 de evrei veniţi din oraşele Bucureşti, Cernăuţi, Chişinău şi Cluj au emigrat spre Palestina, alăturându-se celor plecaţi anterior spre această direcţie. În următorii doi ani, numărul evreilor care au ajuns în Palestina se va ridica la 2.032 persoane, conform evidenţelor proprii. Doi ani mai târziu, până în 1928, emigrarea evreiască cunoaşte o nouă creştere, de data aceasta fiind implicaţi cu precădere evrei veniţi din Basarabia (aproximativ 60 % din numărul evreilor emigraţi între 1926-1928), înregistrându-se din nou valori cuprinse între 2.000-3.000 persoane/an[162], având ca destinaţie finală SUA, Argentina, Uruguai şi Canada.

Deceniul 4 va mai tempera puţin valoarea fluxului emigraţionist din ţara noastră, însă fenomenul nu va înceta să existe. Un lucru interesant este reprezentat de paralelismul dintre fenomenul imigraţionist şi cel emigraţionist desfăşurat în timpul celui de-al doilea Război Mondial. După anul 1940, apar grupuri de evrei veniţi în România sub diferite modalităţi, în încercarea de a scăpa de prigoana teribilă declanşată de nazişti în Germania şi Cehoslovacia. Un exemplu în acest sens este cazul şlepului „Spyrcula” care, pe 21 ianuarie 1940, va aduce în portul Constanţa peste 1.300 evrei refugiaţi din Germania şi Cehoslovacia. Aceştia nu vor rămâne în

[162] În 1926, numărul evreilor emigraţi s-a ridicat la 2.631; în 1927 la 2.869 iar în 1928 la 3.288 evrei.

România, ci se vor îndrepta spre alte direcţii, însă începând cu aceea dată, datorită noilor condiţii ce vor fi impuse de intrarea României în război alături de puterile Axei, situaţia evreilor se va deteriora şi mai mult, implicând procese emigraţioniste tot mai susţinute. În acelaşi timp, statutul de ţară implicată în război va îngreuna mişcarea liberă a evreilor peste graniţele României. Situaţia grea impusă de cel de-al doilea Război Mondial, a dus la creşterea numărului de emigranţi evrei, însă acest proces va cunoaşte o amplificare majoră după momentul 1948, când crearea Statului Israel va reorienta şi motiva profund emigraţia evreilor din România. În acelaşi timp, chiar şi motivaţia emigrării se va modifica simţitor, adoptând aspecte politico-economice. Din păcate evidenţele în acest sens, pentru perioada comunistă postbelică, sunt sărace, numărul celor plecaţi din România în perioada comunistă fiind considerate secrete.

Dimensiunea procesului migratoriu postbelic se poate contura şi ţinând seama de scăderea numărului evreilor recenzaţi în 1956, 1966, 1977, 1992 şi 2002, corelat cu nivelul natalităţii, al mortalităţii, cu piramida vârstelor, care indică ierarhizarea grupelor de vârstă şi speranţa de viaţă. Câteva date generale se impun pentru înţelegerea mai corectă a tabloului format de prezenţa acestei etnii pe teritoriul românesc şi a mişcărilor teritoriale efectuate în afara spaţiului românesc, pe parcursul sec.XX, cu precădere în a doua sa jumătate.

Aşa cum s-a putut observa în capitolele referitoare la evoluţia demografică specifică sec.XIX-XX, numărul şi mai ales ponderea populaţiei evreieşti în totalul populaţiei României a variat în timp, în general scăzând lent dar continuu. La recensământul din anul 1992, evreii reprezentau doar 0,04 % din totalul populaţiei ţării, fiind una dintre etniile cele mai puţin numeroase, doar 9.107 persoane. Zece ani mai târziu cifra acestora aproape că s-a înjumătăţit, ponderea evreilor în totalul populaţiei ţării ajungând doar la 0,02 %. În perioadele de vârf, după o serie de estimări şi corelat cu cifrele oficiale existente, evreii ajunseseră să deţină ponderi de peste 4 % (la sfârşitul sec.XIX, la începutul sec.XX, până în deceniul 4), iar odată cu intrarea în deceniul 5, să scadă sub această valoare. După unii autori[163], în 1947 în România existau 428.312 evrei. Scăderea petrecută în 55 de ani (până în 2002), de peste 400.000 persoane nu poate fi susţinută numai de deficitul demografic indus de o natalitate

[163] H.Kuller în lucrarea sa *Opt studii despre istoria evreilor din România*.

foarte mică şi de o mortalitate relativ mare. Din această diferenţă de peste 400.000 persoane, o bună parte este reprezentată de emigrare. Corelând aceste valori, cu cifrele oficiale ale recensămintelor din 1956, 1966, 1977 şi 1992, vom observa că se impun anumite corecţii referitoare la valoarea acestor cifre, în opinia comunităţii evreieşti. Acelaşi autor menţionat anterior, indică o serie de valori mai ridicate pentru numărul evreilor existenţi în România la diferitele date ale recensămintelor. Astfel, H.Kuller, vorbeşte de circa 450.000 evrei în 1947, de circa 170.000 evrei în 1956, de circa 60.000 evrei în 1966, de circa 35.000 evrei în 1977 şi de aproximativ 15.000 evrei la pen-ultimul recensământ (1992). Potrivit cifrelor amintite mai sus, descreşterea populaţiei evreieşti din România a fost de 75 de ori faţă de 1930 (considerând recensământul din 1930), şi de circa 43 de ori faţă de 1947. Deşi autorul menţionat afirmă că scăderea drastică înregistrată după anul 1947, are la bază o involuţie a principalilor indicatori demografici, în primul rând a natalităţii, o îmbătrânire accentuată, trebuie să ţinem cont, şi asta nu în ultimă măsură, de fenomenul de emigrare, în principal spre Israel, SUA şi alte ţări capitaliste, fenomen responsabil de plecarea a peste 400.000 evrei, din care 300.000 stabiliţi în Israel, 70.000 în SUA şi peste 10.000 în alte ţări. Dacă etnia evreiască constituia, numeric, la finele secolului trecut, a treia naţionalitate a Regatului România, iar în perioada interbelică, a patra, ea se află astăzi printre cele mai reduse numeric etnii din ţară. Din punctul de vedere al structurii populaţiei evreieşti din România, această populaţie are caracteristică o piramidă a vârstelor extrem de deformată, în care grupele predominante sunt cele peste 60 de ani, şi în care cele tinere, cu potenţial reproductiv real, sunt mult mai reduse. Acest dezechilibru demografic extrem de accentuat este şi o urmare firească a migraţiilor desfăşurate în ultimile 5 decenii. După părerea unor autori implicaţi în studiul real, ştiinţific, al prezenţei evreilor pe teritoriul României, ceea ce nu au reuşit antisemiţii să facă timp de peste 100 de ani, au reuşit comuniştii în numai 42 de ani, determinându-i pe evrei să dorească ei înşişi să emigreze. O astfel de poziţie este definitorie pentru perioada comunistă, în ceea ce priveşte soarta evreilor din România. În acelaşi timp, după anul 1947, când comuniştii vor acapara puterea, nu numai că politica de stat a României nu a încurajat emigrarea, ci chiar a restricţionat-o, ajungând până la suspendarea ei în câteva dăţi. Nu numai nivelul migraţiilor după anul 1947 s-a

modificat (comparativ cu perioada anterioară), dar şi orientarea spaţială a cunoscut modificări importante, mai ales în reorientarea fluxurilor de emigranţi cu precădere spre noul stat creat.

Dacă la începutul sec.XX, predomina ca destinaţie SUA, care concentra peste 60 % din numărul de migranţi evrei proveniţi din România (în perioada 1890-1924 emigrând spre această destinaţie aproape 150.000 evrei), Palestina deţinând numai a 15-a parte din totalul emigrărilor, după anul 1948, odată cu crearea Statului Israel, lucrurile s-au schimbat. Între 15 mai 1948 şi sfârşitul anului 1951, au emigrat din România cu destinaţia Israel 117.950 evrei. Anul 1951 a constituit un an de vârf în acest sens. După 1952, timp de opt ani, emigrările în această direcţie au totalizat 32.462 persoane, mult sub nivelul cererilor depuse în acest sens. Odată cu intrarea în deceniul 7 al sec.XX, se reia procesul de emigrare şi, în următorii 4 ani, până în 1964 vor mai emigra tot spre Israel, un număr de 63.549 evrei. Aceste valori mari comparativ cu numărul total de evrei din ţară, se vor menţine şi în etapa următoare (1965-1971), când vor pleca 22.635 evrei, mare parte spre acelaşi stat[164]. În etapa imediat următoare, desfăşurată între 1972-1979, beneficiind de o anumită „dezgheţare" a condiţiilor de emigrare, vor pleca 18.418 evrei, pentru ca în anii ce au urmat emigrarea spre Israel să fie „strangulată" aproape în întregime, după această perioadă numărul celor care au plecat abia dacă a atins valoarea de 2.000 persoane.

Analizând cauzalitatea emigrării, atât pentru perioada interbelică, cât mai ales pentru perioada postbelică comunistă, se poate observa o anumită etapizare în această direcţie. Până la declanşarea celui de-al doilea Război Mondial, principala cauză a fost cea economică, secondată imediat ca importanţă de cea a siguranţei politice şi de zi cu zi. Odată cu venirea la putere a regimurilor de orientare de dreapta şi extremă dreapta, în România apare pentru evrei problema siguranţei vieţii cotidiene, ameninţarea fiind din ce în ce mai puternică. Probabil şi acest motiv a acţionat în direcţia susţinerii emigrării, însă în mod sigur, această cauză a devenit primordială în timpul celei de-a doua conflagraţii mondiale. Perioada imediat următoare terminării războiului, din 1945 până la crearea Statului Israel (în 1948), a adus o motivaţie foarte substanţială pentru evreii care doreau să emigreze. După experienţa atât de grea din timpul

---

[164] H.Kuller…, op.citate, pag.21.

războiului, neâncrederea în viitorul lor şi a copiilor lor pe meleagurile româneşti a contribuit în mod decisiv la emigrarea evreilor spre alte state, democratice şi mult mai prospere din punct de vedere economic.

După anul 1948 situaţia se schimbă, atât prin crearea Statului Israel, care dă o nouă semnificaţie, mult mai profundă, existenţei tuturor evreilor de pe glob, reprezentând „pământul făgăduinţei", care atrăgea pe fiecare evreu de oriunde ar fi fost el, cât şi datorită realităţilor social-politice apărute în România, preluarea puterii de către Partidul Muncitoresc, spulbera orice speranţă în revenirea unui sistem democratic, echivalent cu cel existent în perioada interbelică. Din categoria transformărilor sociale şi politice care alterau statutul populaţiei evreieşti din România, naţionalizarea forţelor de producţie, a băncilor, a unităţilor comerciale, introducerea proprietăţii de stat în domeniul micii cooperaţii şi a meşteşugarilor vor constituii elemente care vor restrânge opţiunile reale ale populaţiei evreieşti din ţară. Aceste transformări s-au reflectat şi în schimbarea structurii profesionale a evreilor din România, structură consemnată în cadrul recensămintelor postbelice. Orientarea spre meseriile înalt calificate, spre categoria intelectualilor, va deveni o caracteristică de bază a populaţiei evreieşti, dar şi o modalitate de rezistenţă în cadrul sistemului. În acelaşi timp, ca un răspuns la noile condiţii în care evreimea din România nu îşi mai găsea locul tradiţional, de care beneficiase atâtea decenii în sec.XIX şi XX, va imprima o dorinţă de emigrare foarte puternică. Din punct de vedere politic, activităţile desfăşurate de noua conducere de orientare pur sovietică, din anii ´48-´50, prin prigoana mascată la care a fost supusă populaţia evreiească din ţară, vor imprima o dorinţă şi mai acerbă de emigrare. În condiţiile în care, la începutul anilor ´50, au loc activităţi antisioniste, incluse în lupta ideologică antiimperialistă, comandată de la Moscova, arestări de evrei care militau în direcţia dezvoltării Statului Israel, au dus la considerarea noului mediu social-politic creat după 1947 ca fiind nefavorabil existenţei şi dezvoltării acestei etnii, în noua Românie.

În aceaşi perioadă, pentru contracararea orientărilor sioniste, pro-israeliene, chiar în rândul organizaţiilor în care activau evreii (Comitetul Democrat Evreiesc) se declanşează o activitate puternică de propagandă în acest sens. Se încearcă chiar o aşa zisă activitate „de lămurire" a necesităţii integrării evreilor în noile „realităţi

socialiste" ale ţării, încurajându-se unele aspecte culturale pur evreieşti, cu substrat naţional. Tot în această perioadă, un anumit număr de evrei, care luptaseră în ilegalitate, ca vechi membri ai Partidului Comunist, ajung să capete un anumit statut social şi să acceadă la funcţii politice importante. Ei vor fi folosiţi, la fel ca şi întreaga organizaţie C.D.E., pentru penetrarea noilor idei politice în rândul marii comunităţi evreieşti din ţară, cu scopul stopării dorinţei de emigrare. Deşi activităţile în această direcţie devin tot mai intense, dorinţa de emigrare se înteţeşte, lucru demonstrat de cele peste 60.000 de cereri de emigrare existente la începutul anului 1953. În 1959, când se redeschide posibilitatea depunerii de noi cereri pentru emigrare, se înscriu peste 130.000 de evrei, conştienţi fiind de turnura petrecută în politica României, care pornise pe un drum fără de întoarcere pentru evrei. De abia 16 ani mai târziu, în 1975, odată cu „dezgheţarea" activităţii de emigrare, datorată obţinerii Clauzei Naţiunii celei mai favorizate, aceşti emigranţi vor putea pleca în Israel sau SUA. După această dată, emigrarea spre Israel capătă noi valenţe: se schimbă structura socio-profesională a emigranţilor, începând să predomine persoanele cu o pregătire superioară, cu un statut economic bine definit, dar în acelaşi timp începe să se schimbe şi vârsta emigranţilor, ajungând să emigreze chiar şi populaţie tânără, în unele cazuri fii sau fiice ale unor foşti demnitari politici din deceniile 5-8. Această reorientare socio-profesională şi chiar ca nivel de vârstă a emigranţilor va avea repercusiuni majore asupra evoluţiei numerice a evreilor în anii ce au urmat. Dacă imediat după anul 1948, până către finele anilor ´50, au plecat preponderent cetăţenii ce constitueau clasa de mijloc a evreimii din Românie (mici comercianţi, meseriaşi, liber profesionişti etc.), marea protipendadă burgheză plecând, deja, imediat la sfârşitul războiului. În etapa următoare (cuprinsă între 1960-1970) vor pleca acei membrii de familie care aveau deja rude în Israel sau SUA, beneficiind de motivaţia „reîntregirii familiei", în multe cazuri printre cei plecaţi numărându-se şi copii sau adolescenţi. O schimbare majoră în specificul socio-profesional al emigranţilor se va observa după anul 1970, până spre mijlocul anilor ´80, când vor predomina intelectualii şi liderii politici de la anumite nivele, foşti activişti politici din deceniile 5-7, nemulţumiţi de statutul lor din perioada respectivă. Lucrul care va influenţa profund evoluţia demografică a evreilor din România, este emigrarea categoriilor tinere de populaţie, în special după anii ´80, dar mai ales după

momentul 1989, când restricţiile în domeniul mişcării populaţiilor din România încetează cu desăvârşire.

Interesante sunt corelaţiile ce se pot stabilii în ceea ce priveşte nivelul de pregătire şcolară şi socio-profesională al migranţilor. În primele perioade de emigrare au fost preponderenţi evreii cu un nivel mediu şi chiar elementar al pregătirii, absolvenţii cu studii superioare fiind mult mai reticienţi în ceea ce priveşte emigrarea. Acest lucru, bazat pe nivelul extrem de ridicat de pregătire şcolară a evreilor înregistrat la ultimile recensăminte publicate[165], indică o orientare a categoriilor înalt profesionalizate spre o anumită politică emigraţionistă. În etapele ulterioare, tinerii evrei preferau să termine o facultate aici în România, chiar să urmeze câţiva ani de stagiu, care le asigura însuşirea corectă şi la un nivel ridicat a meseriei alese, şi abia ulterior se gândeau la o eventuală emigrare, asigurându-şi la noua locaţie şanse ridicate în ocuparea unui post bun sau practicarea unor meserii bănoase. Această decizie se baza şi pe faptul că, în România, posibilitatea urcării în ierarhia profesională sau satisfacţiile materiale rezultate era nesatisfăcătoare, oferta din Israel sau SUA fiind mult mai tentantă. Categoriile cele mai specializate profesional au constituit marea parte a emigranţilor din perioada 1966-1970 şi din a doua jumătate a deceniului 8 (anii 1975-1980), când valurile de emigranţi bine pregătiţi vor predomina. Un exemplu în acest sens poate fi considerat şi relatarea apărută în revista americană „Acta Matematica”, în 1980, în care se menţiona că peste o treime din cei 300 de matematicieni de frunte ai României, emigraţi în SUA, în această perioadă, erau evrei.

Paralel cu acest „exod al creierelor”, motivaţia reîntregirii familiei a continuat să existe şi în ultimile 2 decenii ale sec.XX. Într-un sondaj efectuat ad-hoc de unii membrii ai Federaţiei Evreieşti, expectaţia de emigrare pentru evreii din România era de ¼ la categoria socio-profesională înalt specializată. Pe total, populaţia evreiască existentă astăzi în România are rude de gradul 1 sau 2 emigrate în Israel sau SUA, în procent de peste 30 %. Acest lucru explică de ce, după anul 1990, ponderea populaţiei tinere în marea masă a emigranţilor evrei a fost majoritară.

---

[165] Să nu uităm că ponderea absolvenţilor de studii superioare în rândurile populaţiei evreieşti, este cea mai mare, comparativ cu toate celelalte etnii care trăiesc în România! În 1966, această pondere era de 17,6 % din totalul evreilor; în 1977 urcase la 25,3 %; în 1992, se cifra la 34,5 %, iar în 2002 depăşise 35 %, valoare cu mult peste media pe ţară (15,1 %) sau comparativ cu celelalte etnii înalt intelectualizate: armeni (26,8 %) şi greci (18,0 %).

Interesantă este evoluţia proporţiei deţinute de evrei în totalul masei emigrante în perioada de dinainte de 1989 şi în anii imediat următori. Deşi, pe ansamblu, cifra emigranţilor din România în perioada 1975-1989 a variat între 9.336 persoane (valoare minimă înregistrată în 1976) şi 41.363 persoane (valoare maximă înregistrată în 1989), trend-ul emigraţiei evreieşti şi-a păstrat traseul obişnuit, oscilând între 1.000-2.000 persoane pe an. Valoarea maximă a fost înregistrată în 1975 (2.176 evrei), probabil şi datorită deschiderii din aceea perioadă (explicată în rândurile anterioare), iar valoarea minimă a fost înregistrată la 4 ani distanţă, în 1979 (978 evrei), probabil datorită restrîngerii libertăţilor personale din aceea perioadă.

Emigranţi după naţionalitate în anii 1975-1995

Tab.46

Anii	Total emigranţi	din care:	
		Români	Evrei
1975	10.701	3.274	2.176
1976	9.336	3.201	1.999
1977	17.810	4.778	1.404
1978	19.780	5.856	1.201
1979	17.084	6.134	978
1980	24.712	8.276	1.087
1981	20.886	8.260	1.008
1982	24.374	9.750	1.401
1983	26.300	9.592	1.187
1984	29.894	10.667	1.729
1985	27.249	10.274	1.159
1986	26.509	9.412	1.086
1987	29.168	11.477	1.274
1988	37.298	12.879	1.048
1989	41.363	14.745	1.008
1990	96.929	23.888	745
1991	44.160	19.307	516
1992	31.152	18.104	224
1993	18.446	8.814	221
1994	17.146	10.146	177
1995	25.675	18.706	131

Sursa: Comisia Naţională pentru Statistică (1996) *Anuarul Demografic al României*, Bucureşti.

Situaţia de după anul 1989, relevă o schimbare de optică, însă se păstrează caracteristica generală a emigraţiei evreieşti. Trebuie să avem în vedere structura pe grupe de vârstă a populaţiei evreieşti rămase în ţară, şi faptul că marea parte a populaţiei care dorise să emigreze o făcuse deja. După 1989 deşi, pe total, emigrarea

din România, valabilă pentru toate etniile componente a populaţiei ţării, s-a păstrat la un nivel constant, populaţia evreiască doritoare să emigreze a scăzut continuu şi constant. În anii ce au urmat lui 1995, aceste valori au continuat să scadă însă într-un ritm mult mai puţin accentuat. Populaţia rămasă în ţară este extrem de îmbătrânită şi nu mai doreşte atât de mult să emigreze în Israel sau SUA. Deja, cei rămaşi aici, îşi au propria situaţie profesională, mulţi sunt pensionari, iar începerea unei noi vieţi în afara României nu mai prezintă atractivitate. Contigentul reprezentat de cele câteva zeci de emigranţi evrei anual care părăsesc România în prezent, este compus aproape în exclusivitate din populaţie tânără, doritoare de a-şi începe o nouă viaţă în condiţii economice mult mai bune decât cele oferite în ţară. Ca o concluzie, se poate afirma că, la fel ca şi fenomenul evoluţiei demografice, emigraţia evreiască din România se înscrie ca o caracteristică fundamentală pentru această populaţia, creând nota definitorie care evidenţiază această etnie în ansamblul populaţiilor ce trăiesc pe teritoriul României.

Partea a II-a
ASPECTE SOCIO-ECONOMICE ALE PREZENŢEI EVREILOR PE TERITORIUL ROMÂNIEI

II.1. TRĂSĂTURI SOCIALE ALE POPULAŢIEI EVREIEŞTI DIN ROMÂNIA. COMUNITATEA EVREIASCĂ. VIAŢA SPIRITUALĂ.

Aşa cum s-a putut observa în prima parte a lucrării, populaţia evreiască din România s-a evidenţiat încă de la începuturile prezenţei sale pe aceste meleaguri ca un grup etnic bine individualizat, cu un specific aparte, diferit faţă de marea majoritate românească, cu trăsături de sine stătătoare, atât în domeniul evoluţiei demografice, al repartiţiei teritoriale, al politicii demografice, cât şi în domeniul vieţii sociale, în cel al vieţii spirituale şi comunitare. Populaţia evreiască a reuşit să-şi cristalizeze în secole de existenţă comună pe aceste meleaguri, alături de populaţia majoritară, o serie de caracteristici şi trăsături proprii, care au evidenţiat-o în ansamblul populaţiei României. Printre acestea, am considerat a fi deosebit de interesante, ca influenţă asupra laturilor geografice ale existenţei acestei populaţii, trăsăturile din domeniul social, comunitar şi spiritual care caracterizează populaţia evreiească din ţara noastră.

O primă trăsătură socială pregnantă, specifică evreilor din România, se referă la *nivelul de şcolarizare*, la locul şi rolul avut de educaţie şi învătământ în viaţa acestei populaţii. Educaţia şi instrucţia în general, au constituit obiective de o însemnătate deosebită pentru toate comunităţile evreieşti din România, în toate perioadele istorice în care această populaţie a existat pe teritoriul ţării noastre. Faptul că evreii au sesizat încă de la începuturile existenţei lor că o populaţie bine instruită, educată, cu un nivel de pregătire şcolară ridicat, are şanse mult mai mari de a rezista pe scena istoriei, a constituit un factor „motor” deosebit de important în existenţa acestei populaţii. Deşi, în foarte multe perioade istorice, evreii din Principatele române au avut un statut deloc favorizant, totuşi, beneficiind de o inteligenţă nativă, cultivată şi întreţinută cu mare atenţie, au reuşit nu numai să reziste pe scena istoriei, dar au putut progresa, obţine un statut superior, lucru demonstrat, printre altele, şi de poziţia socială, economică şi nu în ultimul rând financiară deţinută de evrei în România secolelor XIX şi XX. La

obţinerea acestui statut, educaţia, şcolarizarea şi instrucţia în general, au avut un rol covârşitor, nu numai în perioada amintită ci şi de-a lungul întregii istorii comune de pe aceste meleaguri.

Elementul primordial în acestă problemă, întâlnit încă din cele mai vechi timpuri, l-a constituit existenţa unei categorii sociale deosebite, de mare importanţă pentru comunitate, şi anume *învăţătorii*. Aceştia, nu trebuie înţeleşi doar ca simpli dascăli, meniţi a preda în şcoli diferite materii copiilor şi tinerilor evrei, ci trebuie să avem în vedere, atunci când analizăm locul şi rolul lor în comunitatea evreiească, în special atributele sociale, culturale, inclusiv cel în domeniul transmiterii specificului evreiesc, al ideilor fondatoare ale iudaismului. Învăţătorii depăşau, în marea majoritate a cazurilor, simplul statut al unui cadru didactic. Ei reprezentau pentru comunităţile evreieşti adevăraţi intelectuali, foarte apreciaţi, cu un statut social şi o recunoaştere în cadrul comunităţii foarte ridicată. În perioadele de început, poate şi ca o dovadă a acestui rol deţinut de învăţători, şcolile evreieşti funcţionau fie în cadrul sinagogilor, fie în imediata apropiere a lor, învăţătorul, alături de rabin, reprezentând unul din „stâlpii" comunităţii respective. Atenţia acordată procesului educaţional era atât de mare, încât, chiar în perioadele „negre" ale existenţei comunităţii respective, instrucţia continua să fie făcută, uneori cu eforturi foarte mari, dovadă a faptului că evreii conştientizau pe deplin importanţa pregătirii viitoarelor generaţii şi faptul că prin acestea populaţia evreiască continua să existe şi să supravieţuiască, indiferent de vitregiile vremurilor. Chiar şi în cazul comunităţilor mai sărace, acolo unde familiile nevoiaşe nu-şi permiteau efortul de a da la şcoală pe toţi copii familiei, aceştia erau instruiţi pe gratis, şi înzestraţi cu cărţi, rechizite şi îmbrăcăminte, fie de comunitatea respectivă, fie de eventualii evrei ajunşi la o situaţie materială mai deosebită[166]. În această direcţie, dintre cele 3 provincii istorice româneşti, Transilvania se evidenţiază cu precădere, evreii din acestă provincie a României, beneficiind de un statut deosebit comparativ cu cei din Moldova şi Ţara Românească. Tot aici, după anul 1918, legislaţia românească, începe să permită oficial (şi chiar să încurajeze), înfiinţarea de

---

[166] Carmilly-Weinberger, M. (1994) …, op.citate.

şcoli evreieşti, atât la nivele ale pregătirii elementare[167], cât şi la cel al pregătirii liceale[168].

În celelalte două provincii istorice româneşti, Moldova şi Ţara Românească, învăţământul evreiesc a cunoscut, deasemenea, o dezvoltare importantă. Desfăşurat în două direcţii distincte, una axată pe învăţământul religios, în care rabinii aveau un rol hotărâtor, şi cealaltă axată pe învăţământul laic, în care învăţătorii aveau un rol deosebit, procesul de instrucţie şi educaţie de care beneficiau copii şi tinerii evrei a cunoscut variaţii semnificative, atât ca reliefare istorică, cât şi ca diferenţiere spaţială, între cele două provincii amintite. În ambele cazuri, însă, atenţia acordată instruirii tinerilor evrei a fost factorul comun, regăsibil în toate provinciile României. Deasemenea, o trăsătură distinctă, era reprezentată şi de faptul că în cazul familiilor bogate, cu un potenţial financiar deosebit, exista tradiţia de a angaja învăţători particulari care să ofere aceste servicii copiilor la domiciliu, sau specific pentru sec.XIX şi începutul sec.XX, aceste familii îşi trimiteau copii să înveţe în străinătate. În acelaşi timp, în marea majoritate a cazurilor[169], accesul copiilor şi tinerilor evrei la şcolile româneşti era neîngrădit, de regulă aceştia deţinând poziţiile fruntaşe în ceea ce priveşte rezulatele şcolare obţinute.

Un alt element caracteristic populaţiei evreieşti din România, care a ajutat la evidenţierea acesteia în raport cu marea majoritate românească, în special în perioada Evului Mediu şi a începutului perioadei moderne, a fost reprezentat de *portul specific evreilor*.

Îmbrăcămintea şi modul de a se îmbrăca, specifice evreilor din cele 3 Principate, de-a lungul Evului Mediu a reprezentat nimic altceva decât o dovadă a locului de origine al lor, cât şi a tradiţiei păstrate cu sfiinţenie de-a lungul sec.XV-XVIII şi în deceniile următoare. Analiza costumului evreiesc ne permite depistarea locului de origine al comunităţilor sau indivizilor care s-au stabilit pe meleagurile Moldovei sau Ţării Româneşti, portul lor reflectând atât o serie de trăsături specifice

---

[167] În anul 1918, în Transilvania existau deja oficial circa 20 de şcoli elementare evreieşti, iar în următorii 2 ani, ca urmare a aplicării politicii în domeniul minorităţilor de către guvernul de la Bucureşti, tot aici, în Transilvania vor mai apare nu mai puţin de 31 şcoli elementare evreieşti care asigurau accesul la învăţătură şi instrucţie pentru copii evreilor din provincie (Carmilly-Weinberger, M., 1994).
[168] Tot acum vor apare licee pentru tinerii evrei la Timişoara, Oradea şi la Cluj.
[169] Mai puţin perioada interbelică, când se face simţit un curent antisemit, inclusiv în domeniul accesului la şcoală pentru evrei.

zonei, cât şi un anumit statut în cadrul societăţii române, şi mai ales în cadrul comunităţii evreieşti din care făceau parte. În acelaşi timp, trebuie să avem în vedere şi faptul că portul era în directă legătură şi cu tipul de ocupaţie desfăşurată de populaţia evreiească implicată, statutul economic al individului şi al grupului din care făcea parte reflectându-se în egală măsură şi în hainele pe care le purta.

În perioada Evului Mediu şi mai ales la sfârşitul acestuia se evidenţiase-ră deja câteva modele ale costumului evreiesc atât pentru bărbat cât şi pentru femeie, în Moldova şi Ţara Românească, cu precădere. Din acest punct de vedere influenţa occidentală va fi fost mult mai puternică în Transilvania, populaţia evreiască din această provincie istorică românească fiind mult mai receptivă la noile influenţe decât cea din celelalte două provincii româneşti.

Pentru Moldova şi Ţara Românească, modelul tipic de îmbrăcăminte era reprezentat de *costumul polonez*. Deşi la bază o costumaţie specifică Galiţiei şi sudului Poloniei, influenţele turceşti-otomane şi-au facut simţită prezenţa în ambele provincii, dar mai ales în Ţara Românească, unde prezenţa sepharzilor era mult mai vizibilă. În acelaşi timp, în costumul evreiesc, purtat atât zilnic cât şi cu anumite ocazii, se remarcă o oarecare influenţă a unor evenimente importante pentru comunitate şi pentru viaţa socio-economică a persoanei respective[170]. Pentru bărbat, ţinuta specifică sfârşitului de sec.XVIII şi începutului de sec.XIX includea pantaloni largi, cu brâu mare, cămaşă albă, vestă fără mâneci, iar pe cap se purta, de regulă, o scufie din stofă[171]. În zilele de sărbătoare, bărbaţii purtau caftan de stambă până la glezne, de influenţă turcească, cu manşete mari, uneori întoarse. Brâul, larg, înfăşurat de mai multe ori, servea atât ca cingătoare, cât mai ales ca „buzunar" pentru batistă, ochelari sau tabacheră. Acest port era prezent şi în momentul încheierii unor afaceri deosebit de importante sau cu ocazia unor întâlniri deosebite, la care persoana purtătoare trebuia să impresioneze în mod pozitiv. Peste caftan, se purta o *fermenea* din stofă, care pe timpul iernii era îmblănită, de regulă calitatea blănii arătând potenţa financiară a purtătorului şi locul său în ierarhia comunităţii respective. Peste acest costum, uneori,

---

[170] Baraş, J. (1854) *Cu privire la situaţia actuală a evreilor din cele 2 principate dunărene, Moldova şi Valahia*, Archives Israelites, pag.622.
[171] Vainer, Florica (1974) *Portul de odinioară al evreilor din România*, în "Toladot" nr.7/august 1974, pag.27-28.

se purta un veston de postav, de calitate, denumit *giubea* (tot de influenţă otomano-poloneză), uneori căptuşit cu blană. Deasupra, iarna, se purta o *manta* din *rips* negru, lungă şi largă, asemănătoare cu sutana călugărilor[172].

În ceea ce priveşte portul femeii evreice din cele două Principate româneşti (Moldova şi Ţara Românească) regăsim o altă caracteristică interesantă: spre deosebire de bărbat, femeia evreică, până la mijlocul sec.XIX se îmbrăca foarte asemănător cu femeia române. Portul feminin evreiesc nu diferea prea mult de cel românesc, poate şi din cauza faptului că bărbatul era cel care avea cele mai multe relaţii cu populaţia românească, el intrând în contact cu alte persoane şi trebuind să fie reprezentativ, inclusiv din punct de vedere al prezenţei sale fizice. Ca un specific aparte pentru Ţara Românească, la sfârşitul sec.XIX, se remarcă în portul feminin evreiesc, o oarecare influenţă...sârbească!

După 1830-1850, în toate provinciile româneşti, inclusiv în Transilvania, portul de influenţă poloneză începe să devanseze influenţa otomano-turcească în domeniul vestimentar, datorită în special afluxurilor de populaţie evreiască sosită din Polonia şi Galiţia, care vor modifica specificul vestimentar în cele trei principate româneşti. Dintre aceste noi elemente pătrunse după 1850, merită a fi menţionate *taftanul* negru, centura lată, *ştramelul* purtat pe cap şi confecţionat din blană de samur, lucru nemaiîntâlnit până atunci în portul evreiesc. Către sfârşitul sec.XIX, au loc modificări atât în statutul comunităţilor evreieşti din Principatele Unite cât şi, indirect, în modelul portului evreiesc, în special la bărbat. Portul tradiţional este treptat înlocuit, după ce M.Kogălniceanu emite două circulare în aprilie 1859 şi în mai 1860 prin care cere Rabinului din Moldova trecerea la portul european. „Modernizarea” vestimentară va fi impulsionată nu numai de aceste două circulare, cât mai ales de un fenomen extins în epocă: o serie de tineri evrei, proveniţi din familii înstărite, vor merge la studii în Europa, de unde se vor întoarce adoptând total vestimentaţia la modă în capitalele europene, constituindu-se şi în acest domeniu într-un factor de progres pentru societatea românească post-feudală şi pre-industrială. Portul „polonez” însă, va fi păstrat în cadrul anumitor segmente ale comunităţii evreieşti, cu precădere în grupul hasidicilor, comunitate ultra-ortodoxă, păstrătoare a vechilor tradiţii. Ashkenazii din

---

[172] Iancu, C. (1996) …, op.citate, pag.154-155.

Ţara Românească, inclusiv cei din Bucureşti, mai progresişti, vor adopta mai uşor costumul modern european, care a „prins” foarte repede mai ales în rândul tinerilor; vârstnicii şi hasidicii continuând să prefere, mai ales la anumite ocazii, costumul polonez tradiţional. Sepharzii, însă, aflaţi sub o mai puternică influenţă turcească, vor adopta ţinuta valahă ceva mai târziu, în acest mod putându-se face chiar o anumită diferenţiere între cele două categorii de evrei din România. Elementele vestimentare turceşti, vor rămâne, totuşi, valabile mai ales pentru evreii vârstnici, pentru Rabini şi pentru Haham. Odată cu intrarea în sec.XX, portul modern, european, se va generaliza, singura categorie de evrei care vor mai purta însă numai anumite elemente vestimentare tradiţionale va fi cea reprezentată de hasidici, care nu vor renunţa la portul lor specific, inclusiv la acele elemente de originalitate cum ar fi cele din domeniul purtării părului (barbă, perciuni etc.).

O altă trăsătură socială care evidenţiază populaţia evreiască din România în relaţie cu majoritatea românească este reprezentată de *limba vorbită*. Deşi din acest punct de vedere evreii atât din Moldova cât şi din Ţara Românească (inclusiv din Transilvania) vor fi dat dovadă de o mare adaptabilitate, această caracteristică prezintă un anumit specific teritorial care merită amintit. În Moldova, limba cea mai răspândită în cadrul comunităţilor evreieşti a fost româna. Evreii din această provincie istorică românească s-au adaptat atât de bine noilor condiţii de trai, încât învăţarea limbii române nu a fost o problemă. Limba oficială era necesară în primul rând pentru a putea stabilii relaţii cu populaţia majoritar românească. Din această cauză evreii stabiliţi pe teritoriul Moldovei (la fel ca şi cei din Ţara Românească) vor adopta foarte repede limba română ca principală modalitate de comunicare. În interiorul comunităţilor evreieşti, însă, se vor păstra limbile materne specifice fiecărui grup de evrei, funcţie şi de zona de provenienţă. În Moldova, alături de română, se va mai vorbi şi *idişul*. Această opţiune lingvistică va fi întâlnită şi în Ţara Românească (şi aici pe lângă română se va vorbi în idiş), dar ca un element diferit faţă de Moldova, aici va mai fi folosit şi un *dialect iudeo-spaniol*, denumit de unii specialişti *sepharda* (specific evreilor sepharzi)[173]. *Idişul*, reprezintă un *dialect iudeo-german* îmbogăţit cu împrumuturi slave şi româneşti, dovadă a interacţiunii lingvistice desfăşurată de-a

[173] Iancu, C. (1996) …, op.citate.

lungul timpului între evrei şi români. *Dialectul iudeo-spaniol*, specific cu precădere sepharzilor, s-a pierdut în mare măsură, odată cu diminuarea numerică a comunităţii sepharde, fiind vorbit în prezent de mai puţin de 100 de evrei în toată România. Spre diferenţă faţă de alte etnii din România, evreii de pe aceste meleaguri au sesizat faptul că printr-o adaptare lingvistică reală, nu numai că nu-şi vor pierde nimic din specificul naţional şi cultural propriu, dar, mai mult decât atât, vor reuşii să se încadreze într-un angrenaj social şi economic din care vor putea obţine cele necesare dezvoltării şi întăririi comunităţilor lor, păstrându-şi astfel specificul naţional (lucru neînţeles din păcate, de alte etnii, cum ar fi cea maghiară...). Prin includerea completă în cadrul societăţii româneşti, cu precădere în a doua jumătate a sec.XX, evreii din România s-au adaptat din punct de vedere lingvistic în cel mai optim mod posibil, reuşind să păstreze aceea caracteristică comunitară foarte importantă –limba maternă- inclusiv prin instituţii culturale cum ar fi Teatrul Evreiesc de Stat şi multe publicaţii şi tipărituri.

Un alt element cu însemnătate socială poate fi considerat şi cel din domeniul *numelor patronimice*. În procesul de auto-includere în cadrul societăţii româneşti în unele perioade istorice, şi printr-o anumită politică de „românizare" impusă de guvern (în special la sfârşitul sec.XIX şi în primii ani ai sec.XX), păstrarea sau modificarea numelor de familie sau a prenumelor a constituit un element foarte important. Şi în această direcţie, putem semnala o serie de trăsături cu specific teritorial, care dau nota geografică a acestei probleme. Grupurile vechi de evrei, sosite la sfârşitul Evului Mediu dar mai ales cu precădere la începutul perioadei moderne, consideraţi „evrei pământeni" au adoptat ulterior pentru numele de familie terminaţia „escu" ataşată la nume biblice, specific evreieşti, apărând astfel categorii astăzi extinse, cum ar fi: Avram*escu*, Isăc*escu*[174], Iacob*escu* etc. În timp au apărut, urmând această cale, noi terminaţii specifice evreilor, având la bază atât nume biblice, la care s-a adăugat terminaţia „eanu" fie nume de localităţi sau chiar ocupaţii desfăşurate de respectivul evreu, la care s-a adăugat terminaţia amintită[175]. În această ultimă categorie se înscriu ca exemple tipice o serie de nume de familie evreieşti rezultate din alăturarea bazei

---

[174] De la *Isaac*.
[175] Aron*eanu*, Ocn*eanu*, Podol*eanu*, Focşăn*eanu* (de la Focşani, locul de baştină).

numelui formată din denumirea ocupaţiei respective, la care s-a adăugat terminaţia „aru” specifică numelor având la bază denumiri de ocupaţii şi meserii: Ciubot*aru*, Făin*aru*, Sticl*aru* etc. O dovadă majoră a interacţiunii dintre evrei şi români, a mixajului patronimic desfăşurat în timp, cu precădere în ultimii 150 de ani, este şi faptul că multe din aceste nume de familie care iniţial erau specifice evreilor, au fost preluate de români, ele regăsindu-se astăzi, la foarte multe persoane care nu au nici o tangenţă cu populaţia evreiească din ţara noastră, dar care se pot include în această categorie de nume patronimice.

Un caz aparte îl constituie situaţia evreilor veniţi în sec.XVIII-XIX din Polonia, care au adoptat nume impuse de legislaţia austriacă, cu influenţe vădit germane. În acest caz, numele de familie era format din traducerea în limba germană a unor cuvinte ce reprezentau fie diferite meserii practicate, fie diferite trăsături iniţiale ale persoanei, fie cuvinte specifice şi uzuale în aceea perioadă: Kaufmann (comerciant), Schön (frumos), Krone (coroană), Gold (aur), Ehre (onoare), Schwantz (coadă) etc. În categoria prenumelor, trăsătura specifică a fost (şi mai continuă şi astăzi însă la nivele mult reduse) adoptarea de prenume biblice, cu semnificaţie deosebită pentru purtătorul evrei (Isac, Benjamin, Solomon, Moshe etc.).

În prezent, datorită integrării puternice a populaţiei evreieşti în angrenajul socio-economic al României, elementul reprezentat de numele patronimice a fost puternic atenuat, în puţine cazuri, astăzi, putându-se face o diferenţiere a evreilor după acest criteriu. Acest lucru reprezintă o dovadă în plus atât pentru faptul că limba vorbită este un organism viu, în continuă adaptare şi schimbare, cât şi pentru faptul că individualizarea etnică făcută după principiul numelui de familie este un element instabil, care nu rezistă în timp, mai ales acolo unde etnia în cauză se integrează activ în structurile sociale şi economice ale populaţiei gazdă.

Această ultimă afirmaţie este întărită şi de un alt aspect social specific evreilor de pe teritoriul României: din punct de vedere al *habitatului de locuire*, evreii din România nu au locuit niciodată în *ghetouri*, aşa cum a fost cazul în Polonia, de exemplu. Deşi, de-a lungul istoriei, la comunitatea evreiească localizată cu precădere în mediul urban, a existat tendinţa de a se grupa, mai ales pe principiul apartenenţei la aceaşi meserie practicată sau activitate productivă desfăşurată, totuşi, nu s-a ajuns la

izolarea acestei etnii de restul populaţiei româneşti. Au existat de-a lungul sec.XIX şi în primele 6-7 decenii ale sec.XX, concentrări de evrei în anumite cartiere ale unor oraşe importante din România, în care aceştia reprezentau (măcar de-a lungul celei de-a doua jumătăţi a sec.XIX) majoritatea locuitorilor din zonă, însă acest lucru nu a dus la izolarea respectivelor comunităţi de majoritatea românească. Astfel, în Iaşi, unde prezenţa evreilor se duce mult în urmă, până spre mijlocul Evului Mediu, existau cartiere în care evreii deţineau ponderi foarte mari (cum ar fi cazul cartierelor Târgu Cucului, Podul Roş), la fel ca şi în Bucureşti, unde începând cu sec.XIX apar, deasemenea, o serie de cartiere unde populaţia evreiască era în număr foarte mare (Dudeşti, Văcăreşti)[176]. Chiar şi în aceste cartiere casele evreilor erau identice ca înfăţişare şi arhitectură cu cele ale românilor, numai în rare cazuri, ca o notă de diferenţiere, se poate aminti predominanţa culorii albastre pentru casele evreieşti.

În afara trăsăturilor sociale, de o mare însemnătate în conturarea corectă a imaginii referitoare la populaţia evreiască din România, este şi înţelegerea locului şi rolului *comunităţii* în viaţa multiseculară a acestei populaţii pe teritoriul ţării noastre.

Comunitatea reprezintă una dintre cele mai importante realizări ale populaţiei evreieşti, nu numai din România, dar de oriunde în lume. Ea este principala instituţie a evreilor din România, care îndeplineşte o serie de funcţii atât în plan organizatoric cât şi pe plan relaţional. Este, în acelaşi timp, un organism complex, etno-cultural, menit a crea şi dezvolta un sistem instituţional care include în sine sinagogile, casele de rugăciune, băile rituale, şcolile şi casele de studiu, inclusiv spitalele şi casele proprii de bătrâni. Vechimea sa este foarte mare, practic istoria comunităţilor evreieşti confundându-se cu istoria evreilor de pe aceste meleaguri. Paralel cu formarea comunităţilor, tot în planul administrativ şi organizatoric, trebuie amintit procesul de constituire al *breslelor*, organizaţii etno-culturale, care, iniţial, aveau la bază o grupare a meseriaşilor evrei, dintr-o anumită ramură economică. În acest fel iniţierea breslelor şi dezvoltarea lor, a fost marcată şi influenţată puternic de existenţa unor comunităţi evreieşti reprezentative, gestionate, îndrumate şi conduse de un Rabin.

Ca un element definitoriu, specific spaţiului românesc, trebuie semnalat faptul că, de-a lungul istoriei evreilor din România, comunităţile evreieşti au reprezentat

---

[176] Iancu, C. (1996) …, op.citate, pag.159.

forma cea mai caracteristică pentru existenţa evreilor în Diasporă, şi aşa cum menţiona cercetătorul D.P.Brânză „...punct de reazim în toate manifestările sale, în faţa tuturor injoncţiunilor istoriei, ca şi în cele mai grele momente pe care le-a trăit în decursul anilor."[177]. Această formă de asociere liberă, având la bază necesităţi legate de ritualurile religioase (rugăciune în comunităţile cu peste 10 membrii bărbaţi în vârstă de peste 13 ani), a stat la baza existenţei posibilităţii de structurare şi organizare a vieţii religioase, cu formele impuse de ea. Prin funcţiile sale şi prin rolul pe care îl are, comunitatea asigură permanenţă în viaţa spirituală, culturală şi religioasă a evreilor din Diasporă, asigură existenţa, independenţa religioasă, culturală şi naţională a grupurilor de evrei, reprezentându-i pe aceştia în faţa autorităţilor statului, devenind astfel o punte de legătură între evrei şi statul respectiv. În acest mod, comunitatea devine o instituţie „în care poporul evreu şi-a aflat refugiul pentru spiritul său, pentru creerul său"[178]. Această instituţie este „recunoscută şi sprijinită de stat [Român n.n.], investită cu puteri fiscale, menţinută şi de guvernul român"[179]. În acelaşi timp, comunitatea se ocupă şi de administrarea fondurilor băneşti în organizarea cultului (sinagogi, şcoli etc.), fiind, în acest sens, şi o adunare a reprezentanţilor pentru administrarea averii obştii, examinarea chestiunilor de interes general, al soluţionării problemelor ivite etc. Trebuie amintit aici rolul avut de comunitate în dezvoltarea, cu precădere în sec.XIX şi începutul sec.XX, a reţelei proprii de spitale şi case de bătrâni (numite *hecdeş*), care, în sensul actual al termenilor, încep să apară după anul 1850. Financiar aceastea erau sprijinite şi menţinute de comunitate sau, în unele cazuri, de unii membrii ai comunităţii, care dispuneau de resurse financiare deosebite. Ierarhizarea în cadrul comunităţii şi al comunităţilor la nivelul României, constituie argumente benefice în mărirea posibilităţilor de a lua decizii rapide şi corecte în situaţiile diverse ce apar. Acest lucru, de-a lungul istoriei, a permis o mai bună organizare şi soluţionare a problemelor ivite, asigurând evreilor din România un statut propriu, bine definit, încă din sec.XIX. Existenţa unor comunităţi importante şi bine structurate (în oraşe precum

---

[177] Citat din S.Costachie (2003) *Evreii din Romania. Aspecte geografice*, pag.92, preluat din lucrarea lui Brânză, D.P. (1933) *Comunitatea în viaţa poporului evreu*, Asociaţia Culturală a evreilor din România, Bucureşti.
[178] Brânză, D.P. 1933) … op.citate.
[179] Citat din S.Costachie (2003) *Evreii din Romania. Aspecte geografice*, pag.93, preluat din lucrarea editată de Comunitatea Evreilor din Bucureşti (1920) *Rostul comunităţii evreilor din Bucureşti*, Tipografia Poporul, Bucureşti.

Iaşi, Bucureşti, Timişoara etc.), a constituit un factor pozitiv pentru populaţia evreiască din ţara noastră de-a lungul ultimelor două sute de ani. Această formă de organizare obştească, specifică unui popor cu o viaţă spirituală proprie bine dezvoltată şi individualizată faţă de majoritatea română, şi-a lăsat amprenta asupra tuturor laturilor vieţii evreilor din România, constituind o modalitate specifică pentru menţinerrea conştiinţei de neam şi a apartenenţei religioase. Chiar şi în ultimele decenii ale sec.XX, când numărul evreilor de pe aceste meleaguri a scăzut simţitor, comunitatea a continuat (şi continuă şi în prezent) să asigure o desfăşurare normală, chiar benefică, a existenţei de zi cu zi a populaţiei evreieşti, permiţând păstrarea trăsăturilor specifice proprii în toate domeniile de activitate.

Elemente interesante în analiza specificului comunităţilor evreieşti din România apar atunci când parcurgem istoricul apariţiei şi dezvoltării acestei instituţii. Pentru înţelegerea corectă a *conceptului de comunitate la evrei*, trebuie să avem în vedere diferenţierea fundamentală, extrem de vizibilă în trecut, între evreii *ashkenazi* şi cei *sepharzi*, care constituiau comunităţi separate, atât din punct de vedere al limbii vorbite, al ritului, al obiceiurilor religioase şi laice, cât şi ca tipologie a activităţii economice specifice. Pe teritoriul României, au existat din cele mai vechi timpuri două categorii distincte de evrei: evreii *sepharzi*, de rit spaniol, vorbitori de limbă ebraică şi evreii *ashkenazi*, de rit german, vorbitori de limbă idiş. Deşi diferenţierile între aceste două categorii de populaţie evreiască erau relativ importante, la ambele tipuri de comunităţi regăsim aproximativ aceaşi structură organizatorică reprezentată de *Hahambaşa* (până la 1848), *Marele Rabin* şi *Rabinii*, la care se adăuga în trecut şi *Staroştii*. Înţelegerea celor două categorii de populaţie evreiască, sepharzii şi ashkenazii, trebuie să ţină seama şi de locul de origine al acestora: evreii ashkenazi, localizaţi în trecut în Moldova, îşi aveau originea iniţială, în Polonia, Rusia, Germania şi în Imperiul Austro-Ungar. Populaţia sephardă, era reprezentată de evreii de rit spaniol, veniţi pe aceste meleaguri prin intermediul Imperiului Otoman, odată cu izgonirea din Spania şi cu cucerirea părţilor sudice ale peninsulei Iberice de către mauri. Ambele comunităţi, prezente pe teritoriul României încă din perioada Evului Mediu, aveau, printre altele, şi un punct comun: conducătorii acestor comunităţi (denumite şi comunităţi ale *evreilor pământeni*), erau confirmaţi după numirea proprie,

de către domnitorii români (valahi şi moldoveni) prin hrisoave domneşti, lucru valabil şi pentru staroşti şi hahami. Aceşti conducători purtau numele de Rabini, iar persoana îndreptăţită să conducă întreaga comunitate dintr-o provincie istorică, purta denumirea de Mare Rabin. Această instituţie a marelui rabinat, a purtat denumirea de *Hahambăşie* între sec.XVII-XIX, Marele Rabin fiind înlocuit temporar de Hahambaşa. Instituţia Hahambăşiei, de influenţă turcească, apare în sec.XVIII, mai precis la 1719, fiind instituită de Înalta Poartă Otomană, având un caracter complex, nu numai organizatoric, în interiorul comunităţii, ci şi unul reprezentativ, relaţional, în legătură cu celelalte instituţii reprezentative recunoscute de Imperiul Otoman. Hahambaşa, întruchipa personalitatea evreiască cea mai importantă, numită de Poartă, care avea puteri extinse în cadrul comunităţilor din Moldova şi Ţara Românească, fiind scutit de biruri, având posibilitatea de a încasa anumite taxe, de a judeca pricini şi plângeri, dar mai ales avea puterea de a numii Rabini, Hahami şi Staroşti (în Moldova). După instaurarea instituţiei în anul 1719, sediul ei revine în oraşul Iaşi, însă ca un element de recunoaştere, Marele Hahambaşa de la Iaşi nu guverna numai comunităţile evreieşti din Moldova, ci şi pe cele din Ţara Românească, puterea sa deciziţională fiind recunoscută de Înalta Poartă. Mai mult, Înalta Poartă recunoştea un alt element specific Marelui Hahambaşa: funcţia de hahambaşa era *ereditară*. Această instituţie apărută în Moldova, va fi întărită prin recunoaşterea oficială de către domnie, însă în anul 1834, prin Înalta Rezoluţie a lui Mihail Sturdza[180] domnul Moldovei, va fi desfiinţată în această provincie, iar câţiva ani mai târziu, cu ocazia revoluţiei de la 1848 va dispare şi din Ţara Românească, fiind înlocuită de Marele Rabinat. Instituţia hahambăşiei se referea numai la evreii ashkenazi, autoritatea sephardă nerecunoscând-o, şi neacceptând-o vre-odată. Comunităţile sepharde vor rămâne în continuare legate de instituţia rabinatului, care există şi astăzi, comunitatea evreilor din România fiind condusă şi în prezent de un Mare Rabin care întrupează conducătorul religios al tuturor evreilor din ţara noastră. În această categorie a rabinilor, lideri de necontestat în domeniul religios al evreilor din România, intrau numai absolvenţii unor şcoli rabinice superioare, oameni cu o cultură iudaică vastă, adevărate personalităţi evreieşti, recunoscute atât pe plan naţional cât şi pe plan internaţional. Din punct de vedere

---

[180] *Izvoare şi mărturii…*vol.II/2, doc.18 şi *Izvoare şi mărturii…*vol.III/1, doc.203.

ierarhic, rabinii erau în trecut subordonaţi hahambaşei, însă spre deosebire de aceştia, ei erau aleşi pe viaţă şi funcţia lor nu era ereditară. Prin această metodă de selecţie se asigura o recunoaştere a meritelor şi valorii incontestabile a rabinilor, care promovau astfel, prin propria lor valoare şi nu pe baza apartenenţei la o familie anume. Din această cauză, pentru evrei, rabinii reprezentau autorităţi „sacre" cu un rol deosebit în viaţa comunităţii respective. Ei erau, practic, „învăţătorii" sau „dascălii" însărcinaţi cu explicarea şi aplicarea legilor evreieşti, şi în acelaşi timp, reprezentau „interlocutorii" cei mai îndreptăţiţi în legătura spirituală cu Dumnezeu, asigurând, în acelaşi timp, stabilitatea comunităţii, fiind mentorii spirituali ai acesteia.

În ierarhia comunităţilor evreieşti din Moldova, mai ales la sfârşitul Evului Mediu şi începutul perioadei moderne, şi-a găsit existenţa o altă formă de organizare, de data aceasta laică, care gestiona prin reprezentanţii săi numiţi *staroşti* treburile zilnice ale comunităţii. Ocupanţii acestei funcţii cu rol mai ales administrativ, erau propuşi de hahambaşa, şi aleşi direct pentru un interval de numai un an de zile, urmând ulterior, funcţie de rezultatele obţinute, să fie aleşi din nou sau revocaţi. Staroştii erau, practic, reprezentanţii în teritoriu ai hahambaşei, ei îndeplinind un rol reprezentativ, dând socoteală în primul rând organului care îi propusese.

Prin formele de organizare şi gestionare, comunitatea evreiască a reuşit să adopte variantele cele mai benefice pentru existenţa sa, lucru demonstrat şi de păstrarea şi dezvoltarea comunităţilor evreieşti din România, care nu numai că nu au dispărut în timp, dar au reuşit să-şi întărească poziţia, devenind viabile şi având un cuvânt important de spus în acele pricini care implicau populaţia evreiască.

Un alt aspect definitoriu al vieţii sociale a evreilor pe aceste meleaguri a fost (şi este şi în prezent) reprezentat de *viaţa spirituală*. Acest aspect, de o importanţă covârşitoare pentru fiecare evreu în parte, se constitue într-un element de diferenţiere marcantă faţă de majoritatea românească şi faţă de alte etnii de pe aceste teritorii. Din acest punct de vedere, populaţia evreiască este singura populaţie care beneficiază de o *religie etnică*, proprie, şi anume *iudaismul*. Trăsăturile iudaismului sunt extrem de complexe şi pot fi cu greu cuprinse în câteva pagini, ele constituind subiectul a sute şi sute de tratate şi lucrări deosebit de laborioase, însă din punct de vedere geografic,

elementul definitoriu este dat de identitatea proprie religioasă pe care o regăsim la comunităţile evreieşti, în toate zonele României.

Cultul mozaic, specific populaţiei evreieşti, are la bază, învăţătura cuprinsă în *Tora, Tanah* şi *Talmud*. Toată esenţa gândirii evreieşti se regăseşte în aceste surse sacre, de o mare însemnătate pentru întreg Poporul lui Israel, indiferent de locaţia în care se află. Complexitatea informaţiei referitoare la aceste surse sacre face extrem de grea abordarea lor de către un necunoscător în domeniu (precum în cazul de faţă), însă pentru o reliefare oarecum schematică, care să ne permită o imagine cât de cât corectă asupra acestor elemente se pot aminti câteva aspecte. În primul rând, Tora (denumită şi Pentateuhul), reuneşte învăţăturile sfinte date direct de Dumnezeu, transmise evreilor prin Moise. În esenţa sa, Tora cuprinde 5 cărţi:

- Facerea (Geneza);
- Ieşirea (Exodul);
- Leviticul;
- Numerii;
- Deuteronomul (Defteronomul).

La rândul său, Tanah-ul cuprinde pe lângă Tora şi colecţiile numite *Neviim* (Profeţii) şi *Ketuvim* (Scrierile). Dintre cele trei surse sacre amintite anterior, Talmudul prezintă o importanţă deosebită, nu numai pentru viaţa spirituală evreiască, cât mai ales pentru viaţa personală, de zi cu zi, fiind o culegere de învăţături, norme existenţiale şi legi foarte clare care reglementează diferite aspecte întâlnite în viaţa obişnuită a individului sau a comunităţii, organizând domeniile administrativ, juridic, politic, religios, socio-conjugal, igienic, moral etc. Termenul de „Talmud" este derivat din limba ebraică, însemnând „învăţătură" (ghidare). În mod oficial există două Talmuduri:

1. cel redactat la începutul sec.V î.Hr., în Palestina (Talmudul Jeruşalim), sub îndrumarea lui Rabi Iohanan, în oraşul Taveria;
2. cel redactat la jumătatea sec.V şi începutul sec.IV î.Hr., în Babilon (Talmudul Bavli), sub îndrumarea lui Rav Asi şi Ravnia[181], în oraşul Sura.

[181] Hârlăoanu, Al. (1992) *Istoria universală a poporului evreu*, Ed.Zarkony Ltd., Bucureşti, pag.194.

Unii autori[182] mai menţionează şi Talmudul Palestinian, datând din sec.II d.Hr., întocmit de 70 de Rabini în Tiberiada (Palestina) şi bazat pe Pentateuc (Pentateuh). Se pare că pentru prima dată, în româneşte, acest Talmud a fost tradus de renegatul Haham (mic Rabin) numit ceva mai târziu Neofit Călugărul şi ulterior, în anul 1875, de către B.P.Haşdeu. Talmudul reprezintă o lucrare enciclopedică de mari proporţii, cuprinzând cunoştinţe din cele mai diverse domenii, acumulate prin practică în timp sau reprezentând adevăruri venite de la divinitate. Transpunerea acestor percepte în viaţa de zi cu zi dă caracteristica unică a modului de existenţă evreiesc, care îl departajează de celelalte moduri de existenţă specifice altor popoare. Pe baza acestor surse sacre, religia iudaică s-a desăvârşit constituindu-se, aşa cum am mai spus, în prima religie etnică, şi printre cele mai importante religii din istoria omenirii.

Întreaga civilizaţie iudaică s-a construit în jurul acestei religii monoteiste, deosebite, care a avut (şi are şi în prezent) un rol de prim rang în viaţa fiecărui evreu. Esenţa locaţiei, reprezentând locul de întâlnire cu Dumnezeu, este *sinagoga*. Sinagoga reprezintă „...centru vieţii comunităţii evreieşti...alături de care au fost organizate şi şcolile. În cursul istoriei evreilor, educaţia şi instruirea copilului era cea mai de seamă îndatorire. Părinţii erau gata, în acest scop, de orice sacrificiu"[183]. Rolul său este multiplu, nu numai spiritual-religios, ci şi formativ, creator al unui mod de gândire specific populaţiei evreieşti. Pe lângă faptul că aici se desfăşoară slujbele de preamărire şi mulţumire lui Dumnezeu, în acelaşi timp, sinagoga reprezintă locul sfânt pentru fiecare evreu, ce însumează în ea toate valorile spirituale ale poporului ales. Este o carte deschisă pe filele căreia poporul evreu, indiferent de locaţia sa, şi-a scris istoria sa multimilenară. Apariţia primelor comunităţi evreieşti din România, este legată indisolubil de apariţia primelor sinagogi. Construcţia lor, eforturile pentru ridicarea unor astfel de lăcaşe de cult constituia una din primele sarcini ale fiecărei comunităţi. Închegarea comunităţii evreieşti era pe deplin realizată numai atunci când exista o sinagogă a acelei comunităţi. Până la construirea acesteia, rugăciunile şi întreg serviciul religios se desfăşura în *case de rugăciune,* particulare, cu respectarea tradiţiilor şi sub directa îndrumare a unui rabin.

---

[182] Săghinescu, V. (1906) …, op.citate.
[183] Carmilly-Weinberger, M. (1996) …, op.citate, pag.100.

Primele mărturii referitoare la construirea de sinagogi pe teritoriul României, duc înapoi în timp spre secolele XVI-XVII. Mărturii scrise şi menţionări documentare despre construirea sinagogilor comunităţilor evreieşti din Transilvania, de exemplu, datează din anul 1656, mărturie dată de Conrad Jacob Hiltebrand, sol al regelui Suediei, Carl al X-lea Gustaf, care vizitează în acel an Transilvania şi Alba Iulia. Probabil datările reale sunt şi mai vechi, însă prezenţa unor astfel de construcţii în sec.XVI-XVII demonstrează încă odată existenţa unor comunităţi evreieşti, stabile, care dispuneau de resursele financiare necesare ridicării unor astfel de edificii. Proliferarea unor astfel de construcţii, demonstaţie a înrădăcinării comunităţilor evreieşti în cele 3 provincii istorice româneşti, este subliniată şi de însemnarea din *Izvoare şi mărturii...*vol.III/1, doc.186, care menţionează faptul că în Moldova, în anul 1832 existau peste 50 de sinagogi şi case particulare de rugăciune, iar numai în oraşul Iaşi, în anul 1843, funcţionau peste 30 de asemenea lăcaşe de cult! Aceste cifre vorbesc de la sine de concentrarea vieţii religioase şi în acelaşi timp, de extensia şi viguarea comunităţilor evreieşti din Moldova acelor timpuri.

Un element foarte interesant, caracteristic în special lumii evreieşti din Moldova şi, prin extensie, şi din celelalte două provincii istorice româneşti, Transilvania şi Ţara Românească, care a marcat puternic viaţa spirituală şi religioasă a evreimii din România în sec.XVIII-XIX şi în primele decenii ale sec.XX, a fost reprezentat de *mişcarea hasidică*.

Hasidismul a reprezentat esenţa unei mişcări complexe de renaştere religioasă, care şi-a lăsat profund amprenta asupra populaţiei evreieşti din România. Iniţiată în a doua jumătate a sec.XVIII, mişcarea hasidică a „modelat" profund viaţa spirituală a evreimii din cele trei provincii istorice româneşti. Apărută iniţial în Moldova şi Maramureşul istoric, mişcarea hasidică, sub oblăduirea Rabinului Israel Baal Şem Tov (1699-1760) va penetra puternic de-a lungul deceniilor următoare spre nordul Transilvaniei şi Muntenia, cuprinzând toată Moldova, inclusiv Basarabia şi Bucovina. La sfârşitul sec.XVIII, centre hasidice importante, denumite „curţi hasidice"[184], vor concentra activitatea spirituală şi religioasă a evreilor din întinse areale aparţinând provinciilor enumerate. În această categorie, se pot aminti: oraşele Iaşi, Botoşani,

---

[184] Kuller, H. (1997) …, op.citate, pag.66-68.

Fălticeni, Vaslui, Paşcani în Moldova, dar şi o serie de localităţi din Maramureşul istoric (inclusiv Săpânţa şi Vijniţa) care deţineau în primele decenii ale sec. XIX puternice comunităţi hasidice, acestora adăugându-se Chişinăul şi Cernăuţiul, ultimul aflat sub influenţa mişcării hasidice venite din Galiţia şi Ucraina[185].

Hasidicii, apărători fervenţi ai credinţei şi tradiţiei iudaice, se adunau în jurul unui „ţadic" (bărbat sfânt), participau la rugăciuni extatice comune, se înfrăţeau în trăire mistică[186]. Deşi în multe cazuri, această mişcare spirituală era sprijinită de unii boieri moldoveni, din motive pur economice[187], dar şi de unii bancheri evrei (cazul bancherului ieşan Michel Daniel -1787-1847), care însă nu se aplecau asupra unor eventuale profituri economice, ci sprijineau mişcarea din motive pur religioase şi de convingere, în unele regiuni ale ţării aceasta a intrat în anumite perioade de timp în conflict deschis cu mişcarea rabinică. Înrădăcinarea puternică a mişcării hasidice în Moldova, în antiteză cu suportul ceva mai „firav" regăsit în Ţara Românească (unde hasidicii nu beneficiau de o asemenea susţinere puternică), s-a făcut simţită ca influenţă şi prezenţă, până spre mijlocul sec.XX, înainte de cel de-al doilea Război Mondial. Hasidismul a existat în paralel cu rabinatul ortodox, pe întreaga perioadă interbelică, importanţa ţadic-ilor în viaţa spirituală a evreimii din România fiind recunoscută unanim în cadrul populaţiei evreieşti, inclusiv prin reprezentanţii de seamă stabiliţi după anul 1945 în străinătate[188].

---

[185] O parte din *ţadic*-ii care au profesat în Maramureş şi Moldova au venit către mijlocul sec.XIX din Ucraina şi din Galiţia, găsind acceptare şi recunoaştere pe teritoriul provinciilor istorice româneşti.

[186] Kuller, H. (1997) …, op.citate, pag.67.

[187] Acolo unde apăreau aceste *curţi hasidice*, localităţile gazdă, de regulă mici târguri şi târguşoare, prosperau din punct de vedere economic datorită pelerinajului desfăşurat la aceste locaţii, pelerinaj care implica un număr mare de evrei, ceea ce reprezenta şi o sursă de venituri importantă, inclusiv o anumită piaţă de desfacere pentru o serie întreagă de produse şi servicii, lucru remarcat şi speculat de marii boieri din Moldova.

[188] H.Kuller aminteşte în studiul său intitulat *Opt studii despre istoria evreilor din România,* la pag.68, o serie de rabini hasidici stabiliţi în prezent în SUA şi Israel, proveniţi din România, cum ar fi: Vijniţer, Satmaer, Ştefăneşter, Buhuşer, Sapinţer ş.a.

II.2. CONDIŢIONĂRI SOCIAL-ECONOMICE IMPUSE DE TRĂSĂTURILE PROPRII POPULAŢIEI EVREIEŞTI DIN ROMÂNIA

Populaţia evreiască din România a funcţionat întotdeauna ca un grup uman, o categorie de populaţie bine individualizată şi structurată, indiferent de perioada istorică la care putem face referire. Această individualitate, extrem de vizibilă în trecut, a avut la bază, atât tipul de religie diferit faţă de religia majoritarilor români, cât şi o serie de particularităţi reliefate mai ales în domeniul structurii sociale, economice, al stratificării în interiorul societăţii româneşti, al ocupaţiilor specifice acestei populaţii şi nu în ultimul rând, în legătură directă cu rolul şi locul acestei etnii în cadrul vieţii economice a poporului român. În această idee, atunci când facem referire la rolul evreilor în dezvoltarea economică şi socială a României, trebuie să ţinem cont de contextul general istoric şi de particularităţile sale, cât şi de particularităţile poporului român cu care a trăit în strânsă legătură atâtea sute de ani. În acelaşi timp, prezenţa evreilor pe teritoriul României, privită din punct de vedere economic (şi social), trebuie înţeleasă şi ca un fapt istoric desfăşurat în perioada tranziţiei de la economia feudală, specifică Evului Mediu românesc şi primei părţi a perioadei moderne, la economia capitalistă, de schimb, în care începe să pătrundă capitalul străin şi în care relaţiile de tip feudal-fanariot încep să fie înlocuite cu noi tipuri de intercondiţionări umane, specifice unei societăţi burgheze.

Privită din acest punct de vedere, populaţia evreiească din România, a fost caracterizată de-a lungul istoriei de o serie de trăsături sau particularităţi proprii, cu reliefare puternică în sfera economicului şi a socialului, care au „modelat” traiectul acestei populaţii de-a lungul ultimelor sute de ani. Însăşi evoluţia demografică şi aproape toate tipurile de structuri demografice ale acestei populaţii, au fost condiţionate, la un moment istoric sau altul, într-un fel anume sau în mod general, de aceste particularităţi. Evreii din România, au dat dovadă, de-a lungul secolelor, de un *spirit novator*, cu mult înaintea vremurilor în care au trăit, dar şi de o *adaptabilitate* rapidă la cerinţele pieţii, lucru care alături de *calitatea deosebită* a lucrărilor efectuate, le-a asigurat nu numai supravieţuirea economică de-a lungul timpului, dar şi un statut

financiar în multe cazuri de invidiat. Această adaptabilitate la diferitele situaţii economice prin care a trecut România de-a lungul secolelor, a constituit un factor de promovare a unor trăsături specifice pe care le regăsim atât în Evul Mediu, dar şi în perioadele modernă şi contemporană, binenţeles, la nivele şi în ponderi diferite.

Evreii din România, au dat dovadă de o *vitalitate economică* şi *intelectuală deosebită*, ocupând un loc strategic în viaţa comercială şi culturală a României, valorificând la maxim orice „breşă" sau oportunitate oferită de economia românească[189]. Trăsăturile specifice de care aminteam cu câteva rânduri mai sus, au rezultat în mare parte din adaptarea dinamică, activă, la condiţiile economice ale momentului, avându-se în vedere că, cel puţin pentru perioadele în care fenomenul imigraţional era extrem de puternic, adaptarea rapidă reprezenta diferenţa între supravieţuire sau dispariţie, pentru categorii mari de imigranţi, evreii reuşind să găsească aproape întotdeauna soluţia cea mai viabilă, măcar pentru moment. În acelaşi timp, realităţile economice şi chiar legislative, au influenţat şi orientat evoluţia economică a populaţiei evreieşti, „împingând-o" spre anumite activităţi şi spre un anumit mediu -preponderent urban- în care condiţionările socio-economice au obligat pe evrei să practice anumite meserii sau îndeletniciri. Această orientare, aşa cum s-a putut observa în partea I-a a lucrării, a influenţat şi structura profesională, pe medii, inclusiv cea pe sexe şi grupe de vârstă, alterând ulterior anumite elemente specifice populaţiei evreieşti, elemente care astăzi reprezintă caracteristica de bază a acestei populaţii.

Populaţia evreiească din România, a ştiut să găsească căile cele mai bune pentru valorificarea unor realităţi istorice, inclusiv a unor realităţi politice ale vremii. O serie de momente politice şi istorice prin care Principatele şi ulterior Regatul România au trecut, s-au constituit în *factori favorizanţi* pentru dezvoltarea economică în ansamblu, dar stipulaţi la maximum de către evrei. Putem aminti în această direcţie doar cele mai importante momente din istoria României de-a lungul sec.XIX şi începutului de sec.XX:

---

[189] Sachar, H.R. (1958) *The Course of Modern Jewish History*, A Delta Book, Dell Publ.Co.Inc., New York, pag.361.

- *liberalizarea comerţului pe Marea Neagră*, inclusiv pe Dunăre şi prin strâmtorile ce leagă Marea Neagră de Marea Mediterană, lucru deosebit de important în ceea ce priveşte circulaţia liberă a mărfurilor, deci element favorizant pentru comerţul românesc. Semnarea tratatului de la Kuciuk Kainargi (1774) şi îndeosebi a aceluia de la Adrianopol (1829), a reprezentat momente de cotitură pentru economia Principatelor, constituindu-se în factori motrici atât pentru activităţile productive (îndeosebi în domeniul agriculturii), dar mai ales în domeniul comerţului, grâul şi produsele agricole româneşti ajungând astfel în cele mai îndepărtate colţuri ale continentului, şi în acelaşi timp, produsele europene ajungând pe teritoriul Principatelor, alături de noi idei, de un nou mod de gândire şi de o nouă concepţie care va ieşii la iveală cu ocazia Revoluţiei de la 1848;
- *îndepărtarea influenţei greceşti din administraţie şi cultură*, odată cu reinstaurarea domniilor pământene, după momentul 1821, odată cu Revoluţia lui Tudor Vladimirescu. Finalizarea perioadei fanariote a avut influenţe pozitive nu numai asupra statutului politic şi administrativ al Principatelor, dar şi asupra socialului şi economicului românesc, tradiţiile româneşti din aceste domenii putând revenii după plecarea ultimului domnitor fanariot;
- *aplicarea primei legi fundamentale* (constituţia) şi începuturile organizării administrativ-legislative româneşti pe principii moderne (1832), a permis un progres remarcabil ca tip de organizare socială şi economică a societăţii române. Statuarea unui cadru legislativ de orientare vest-europeană s-a constituit într-un element favorabil pentru acţiunea economică a evreilor de pe aceste teritorii, chiar dacă în unele momente ale istoriei, legislaţia românească a fost profund restrictivă în acest domeniu;
- *reorientarea spre cultura şi civilizaţia vest-europeană*, alături de adaptarea la principiile economice capitaliste, printr-un nou mod de gândire impus de Revoluţia de la 1848, va acţiona ca un veritabil catalizator în ceea ce priveşte relaţiile economice din societatea românească a vremii;
- *unirea politico-administrativă a Moldovei cu Ţara Românească, de la 1859,* a reprezentat un moment de cotitură pentru relaţiile economice ale Principatelor

sau ale României după unire, în raport cu celelalte state vecine, lucru deosebit de important din punct de vedere comercial, dar şi din punct de vedere financiar-bancar şi chiar legislativ;

- *venirea pe tronul Principatelor unite a noului domnitor Carol I,* ulterior din 1881, Regele românilor, Principatele devenind astfel Regatul România, moment politic cu însemnătate europeană, care a modificat statutul ţării noastre în relaţiile sale cu statele vecine;
- *câştigarea independenţei de stat la 1877 şi recunoaşterea internaţională la 1878*, a avut conotaţii benefice asupra politicii româneşti, asupra comerţului ţării şi asupra finanţelor României, ţara intrând într-o perioadă de dezvoltare economică generală;
- *momentul Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918*, care a transformat România într-un stat împlinit pe deplin, atât teritorial, cât şi social, reuşindu-se pentru a doua oară în istorie unificarea tuturor teritoriilor româneşti într-un sistem politic şi administrativ unitar, în care poporul român putea să-şi decidă propria soartă şi în care minorităţile naţionale îşi puteau găsii locul şi rolul lor funcţie de propriile trăsături naţionale specifice. Momentul 1 Decembrie 1918 a impulsionat pe deplin economia românească, generând o dezvoltare complexă în care populaţia evreiască a putut ajunge la un nivel deosebit din punct de vedere industrial, comercial, bancar, într-un cuvânt economic. Rolul evreilor în această perioadă a fost mai mult decât complex, aportul lor în dezvoltarea economiei României fiind pe deplin recunoscut şi apreciat astăzi.

Toate aceste condiţionări, unele pozitive, altele mai puţin pozitive, au dus la o structurare profesională specifică, care va fi analizată pe larg în subcapitolul următor, dar care a avut la bază o serie de îndeletniciri proprii specifice evreilor de pe aceste meleaguri. Principala ocupaţie a evreilor de pe teritoriul României, cu permanenţă istorică consemnată, a fost *comerţul*, lucru recunoscut inclusiv de cercetătorii avizaţi din domeniu[190]. Faptul că ei erau buni negustori deriva din poziţia lor în contextul economic din această parte a Europei, unde alte domenii de activitate le-au fost

[190] Sachar, H.R..., op.citate, pag.258, afirma că: "...în mod esenţial evreii sunt un popor de *comercianţi deţinători de prăvălii*, meşteşugari...".

inaccesibile. Ei umpleau, alături de alte grupuri ale burgheziei în formare (greci, armeni, germani sau maghiari), un gol în structura economico-profesională a ţării, acela al păturii comercianţilor, care asigura circulaţia mărfurilor de la producători şi proprietari la consumatori, şi în acelaşi timp, a banilor în sens invers. Acest proces, în care banii joacă un rol tot mai important, nu a fost iniţiat de fapt de evrei; ei au contribuit doar la amplificarea şi la buna funcţionare a lui, prin poziţia lor economică mobilă, spre care au fost „împinşi" prin excluderea lor totală din ierarhia socială a relaţiilor feudale, neavând acces la proprietăţile imobiliare de tip feudal decât târziu, după ce România intrase în tipul de societate burgheză. Importanţa acestei „pături a comercianţilor" pentru România a fost deosebită. Negustorii au contribuit la „trezirea" şi „rafinarea" gusturilor clasei boiereşti formată ca şi cultură la umbra vechiului bizanţ, şi au putut părtunde cu mărfuri utile chiar şi în spaţiul rural românesc, mult mai greu de „alterat" ca şi structură funcţională[191]. În acest mod, evreii s-au făcut exponenţii unui nou mod de viaţă, progresist pentru perioada respectivă, constituindu-se într-un element de progres social, atât în mediul urban cât şi în mediul rural. În acelaşi timp, statutul negustorului evreu a fost unul foarte controversat, funcţie de elementele politice, sociale şi nu în ultimă măsură istorice ale vremii. Prezenţa lor era privită ca un factor benefic, dovadă perioadele în care mulţi evrei au fost chemaţi pentru a se stabilii pe teritoriile proprietate a unor boieri sau mănăstiri, fiind scutiţi de taxe şi impozite pentru o anumită perioadă de timp, sau din contră, era privită într-un mod negativ, ca o „adevărată ameninţare", ajungându-se de multe ori la izgonire sau la interzicerea activităţilor din care aceştia trăiau. Acest lucru se datora, de cele mai multe ori, succesului obţinut de aceşti comercianţi evrei, care stârnea de multe ori invidia confraţilor români sau greci, armeni, polonezi etc. Succesul se baza, în primul rând, pe flerul comercial pe care îl aveau evreii, dar şi pe unele măsuri extrem de bine gândite, menite a asigura o desfacere în ideea acoperirii tuturor cerinţelor pieţii. Ei ajung să introducă pe piaţă produse noi, menite să răspundă celor mai bizare dar imediate cerinţe ale cumpărătorilor, unele dintre ele indispensabile vieţii: un astfel de exemplu ar putea fi şi faptul că evreii introduc pe piaţă...lipitorile...folosite în scopuri medicale, pentru extragerea surplusului de sânge, operaţiune foarte folosită în

---

[191] *Izvoare şi mărturii...* vol.III/1, pag.39.

medicina Evului Mediu târziu şi în perioada modernă. Deasemenea, ei introduc comercializarea viermilor de mătase şi a pieilor de iepure, produse care până atunci nu erau comercializate[192].

Alături de comerţ, o altă preocupare constantă a evreimii române a fost cea *financiară*. Semnalările în această direcţie sunt foarte vechi şi extrem de dese. Încă înainte de sec.XVII, sunt prezente semnalări ale importanţei şi generalizări acestei preocupări la evreii de pe teritoriile româneşti[193]. Fie că a purtat denumirea de *camătă*, fie de *creditare*, fie sub o altă formă, această ocupaţie avea o caracteristică bine definită: obţinerea de profituri prin practicarea unor dobânzi ce permitea rentabilizarea acestei activităţi, precum şi întărirea poziţiei cămătarului evreu prin acţiunile sale, lucru deosebit de important datorită faptului că mulţi oameni importanţi din stat, chiar domnitori, aveau nevoie de credite. Însăşi domnia recurge la împrumuturi pentru acoperirea cheltuielilor personale ale domnitorului sau ale administraţiei ţării ori a cheltuielilor militare. Sunt numeroase mărturiile cu privire la solicitarea de credite de către Constantin Brâncoveanu şi de către alţi domnitori, înainte sau după el (de exemplu Mihai Viteazul), creditorii fiind în marea majoritate a cazurilor zarafii evrei din ţară sau de la Constantinopole, uneori de la Adrianopole. Începând cu a doua jumătate a sec.XVIII-lea, această activitate începe să evolueze spre ceea ce ulterior, se va numii *operaţiuni bancare* propriu-zise. Aceste operaţiuni vor sta, de-a lungul celei de-a doua jumătăţi a sec.XIX şi a primei jumătăţi a sec.XX, la baza formării şi dezvoltării industriei româneşti moderne. Un rol deosebit în această direcţie l-au avut şi o serie de bancheri evrei, cum ar fi: Sechiari Derussi, Michael Daniel, Halfon, fraţii Elias, Hilel Manoah şi Jacobi Marmorosch, care se stabilesc în Principate încă înainte de 1848, devenind, unii dintre ei, chiar creditori domneşti. Mai târziu, ei vor fi consideraţi ca primii „soli ai capitalismului românesc", creând societăţi anonime, bănci de renume şi întreprinderi care vor reprezenta în primele 4 decenii ale sec.XX, „crema industriei româneşti".

---

[192] *Izvoare şi mărturii...*, vol.III/1, pag.38.

[193] Cercetătorul Mihai-Ştefan Ceauşu, afirma în lucrarea sa *Populaţia evreiească din Bucovina. Statut juridic, evoluţie demografică şi economico-socială la cumpăna de veacuri (XVIII-XIX),* apărută în "Studia et acta historiae iudaeorum romaniae", vol.II, Ed.Hasefer, la pag.118, că: "...pentru evreii din Bucovina *cămătăria*...a constituit vreme de secole principalul mod de a-şi câşiga existenţa...".

O altă condiţionare social-economică, la care evreii au trebuit să se adapteze a fost legată de limitarea şi chiar interzicerea accesului la proprietăţile din mediul rural. Acest lucru a dus la apariţia unei noi categorii de preocupări şi anume *arendăşia*. Specifică mediului rural în mare măsură –atunci când este vorba de arendarea terenurilor agricole- , dar şi mediului urban, arendarea devine începând cu sec.XVIII-lea din ce în ce mai importantă ca sursă de venituri pentru evreii din ţara noastră. Astfel, pe lângă terenuri agricole, se mai arendează cârciumi, pivniţe cu vin, berării, mori, iazuri, heleşteie, vămi, poduri, prăvălii, ateliere etc., orice putea promite un câştig rapid şi imediat, care asigura un termen de rambursare scurt a cheltuielilor de investiţii şi un venit în plus faţă de investiţiile iniţiale (preţul arenzii). La fel ca şi activitatea comercială, dezvoltarea arendăşiei este legată de orientarea preponderentă spre mediul urban şi formarea de târguri şi târguşoare. Referitor la acest proces complex de apariţie şi dezvoltare a târgurilor şi târguşoarelor din Moldova, o caracteristică şi o condiţionare socio-economică impusă de trăsăturile populaţiei evreieşti este mai mult decât vizibilă. Crearea târgurilor este un astfel de exemplu concludent. Apar în acest fel, la începutul sec.XIX o serie de aşezări, în special în Moldova, în jumătatea nordică, cu caracter semiurban, în care predomina o stradă (uliţă) centrală, dar din care lipseau acele servicii necesare deschiderii aşezări spre relaţiile cu alte localităţi din regiune. Acestor aşezări semiurbane, li se adăugau o serie de terenuri agricole, uneori întinse pe sute sau mii de hectare, care constituiau moşiile. Deşi marea majoritate a proprietarilor de terenuri erau români pământeni, ei preferau să de-a în arendă moşia respectivă, preluând de la arendaş o anumită sumă ca plată a arendei, urmând ca diferenţa obţinută prin valorificarea terenului să revină arendaşului. În acest fel, arendaşul, de cele mai multe ori evreu, avea interesul să obţină o producţie cât mai mare de pe terenul respectiv, pentru a avea un profit superior. Dar productivitatea acelor vremuri era extrem de scăzută, iar gradul de mecanizare al agriculturii era zero, aşa că singura cale de a mării profitul era un număr mai mare de braţe de muncă şi o cheltuială cât mai mică. Apariţia acestor târguri şi a moşiilor arendate, a fost condiţionată şi de anumite necesităţi de ordin economic dar şi demografic. Formarea lor se datora, pe de-o parte, dezvoltării deosebite a pieţii interne, căreia nu-i mai corespundea formele de schimb existente până atunci, iar, pe de altă

parte, caracterului specific al economiei Moldovei, preponderent agricolă şi slab dezvoltată industrial[194]. Conform părerii autoarei amintite la subsolul paginii, creşterea demografică din cadrul satelor şi oraşelor moldovene genera o creştere a cerinţei pentru produsele de consum imediat, inclusiv în mediul rural. Oraşele nu puteau satisface cererile de produse, şi în acelaşi timp, fiind situate departe de sate, pe dealuri şi podişuri cu drumuri de acces greoaie şi prost întreţinute, nu puteau asigura o deservire reală. Lipsa mijloacelor de transport, chiar şi a celor rudimentare, de tipul căruţelor, a făcut procesul comercial în mediul rural extrem de greoi. Târgurile asigurau activitatea de comerţ în mediul rural, dar şi prezenţa meşteşugurilor atât de necesare. În Moldova, târgurile au îndeplinit rolul de „centre de acumulare a produselor prime, de pieţe de prelucrare a produselor regionale şi de desfacere a produselor fabricate în oraşe şi peste hotare”[195]. Rolul evreilor în astfel de localităţi este subliniat şi de afirmaţia că „...în oraşele Moldovei, la 1859, aproximativ 60 % din totalul locuitorilor erau negustori sau meseriaşi, iar dintre aceştia, mai mult de jumătate erau evrei...”[196].

Alături de activitatea comercială specifică acestor târguri, întâlnim aici, ca şi în celelalte oraşe ale Moldovei dar şi ale Valahiei, o altă preocupare de bază a populaţiei evreieşti din România: *meşteşugurile* şi *meseriile*, în mare parte manufacturiere. Analizând această preocupare, menţionată în multe documente sau dovezi materiale, este greu de trasat o caracteristică specifică etniei evreieşti, poate datorită şi diversităţii acestor preocupări regăsite la evrei. Apar însă informaţii precise, referitoare la diverse meserii în care aceştia excelau, fiind deosebit de apreciaţi. Meşteşugarii evrei din Moldova, încă din Evul Mediu, prelucrau argintul, sticla, piatra, diferite metale (atât preţioase cât şi comune), alături de unele meserii care ulterior vor devenii -pentru anumite perioade de timp- chiar monopoluri evreieşti. Este cazul producerii de băuturi alcoolice distilate (fierte), -de tipul răchiului sau horincii- care nu numai că va fi produsă de evrei, dar în unele cazuri atunci când nu putea deţine cazanul de ţuică ca proprietate, îl arendau, arendând deasemenea şi activitatea de desfacere, de

---

[194] Negruţi, Ecaterina (1975) *Factorul demografic urban şi dezvoltarea social-economică a Moldovei în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în “Revista de Istorie”, tom 28, nr.8, pag.1189.

[195] Tufescu, V. (1942) *Târguşoarele din Moldova şi importanţa lor economică*, extras din “Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie”, nr.1/1942, Bucureşti, pag.124-131.

[196] Negruţi, Ecaterina..., op.citate, pag.1191.

comercializare. În afara acestor activităţi mai sunt menţionate şi o serie de meserii lucrative cum ar fi: croitoria, tipsierii, artizanatul, cofetarii, farmaciştii (spiţeri), pielari etc. Aceşti meseriaşi au avut un rol important în Moldova (mai puţin în Valahia), datorită unui număr mare de practicanţi, în unele cazuri numărul meseriaşilor evrei depăşind cu mult numărul meseriaşilor români, dar şi datorită varietăţii mari a meseriilor practicate şi a diversităţii produselor obţinute, precum şi calităţii acestora. Un rol deosebit l-au avut şi datorită introducerii de noi ramuri, unele dintre ele moderne, de inspiraţie occidentală, absolut necesare atât mediului rural cât şi mediului urban, precum şi datorită profesionalismului arătat în ocupaţiile pe care şi le însuşiseră. Informaţii referitoare la o structurare profesională a populaţiei evreieşti apar -pentru Moldova- în catagrafiile din sec.XIX, unde sunt semnalaţi o serie de meseriaşi evrei, lucru care arată importanţa atât economică cât şi financiară a acestora pentru colectivităţile în care trăiau. Meseriaşii erau organizaţi în *bresle*, bine structurate şi conduse centralizat. Structura ocupaţională vizibilă în sec.XIX-XX arată o stratificare socială puternică, subliniind rolul comunităţilor profesionale în viaţa Principatelor. În acest sens există mărturii ale unor personalităţi care au cercetat populaţia evreiească din punct de vedere ştiinţific şi care au fost uimiţi şi plăcut impresionaţi de aspectele calitative ale acestor meseriaşi şi lucrători, la sfârşitul sec.XIX şi începutul sec.XX. Putem semnala în acest sens, remarca lui Radu Rosetti din lucrarea *Romania and the Jews*, în care la pag.264 afirma: „...îmi este [...] imposibil să vorbesc de rău pe meseriaşul aparţinând acestei rase [etnii n.n.]; el este demn de tot respectul, sobru, liniştit, ordonat, muncitor neobosit; el nu dă prilejul la critică”. Aprecieri în acest sens se regăsesc şi la o serie de oameni de cultură care au văzut în meseriaşul evreu un factor extrem de pozitiv pentru industria românească şi pentru structura sa profesională. Iată mărturia lui Alexandru Macedonski, apărută în articolul *Evreii ca meseriaşi*, publicat în cotidianul „Biruinţa”, anul IV, nr.166/1909, la pag. 1, unde spunea: „...peste tot, şi în orice timp, ei au excelat ca meseriaşi; ... îndemânarea lor, gustul lor, temeinicia muncii lor, le asigură un loc de onoare aproape în toate meseriile; ...se ocupă cu orice şi muncesc din greu şi cinstit în toate direcţiunile”. Ceea ce a generat, pe de-o parte reacţia negativă împotriva acestora, este preponderenţa acestor meseriaşi şi comercianţi evrei în unele aşezări în special în Moldova, lucru

datorat în primul rând procesului imigraţional care s-a desfăşurat încă de la începutul sec.XVIII. Acest proces a adus pe teritoriul Moldovei o serie de evrei care nu se încadrau în aceste tipare, mulţi dintre ei neavând o meserie sau o preocupare reală, productivă. De aici reacţia şi măsurile luate de unii domnitori moldoveni în direcţia stopării acestui proces. În 1764, Grigore Ghica va interzice evreilor aşezarea în mediul rural, legat fiind acest lucru de imposibilitatea deţinerii de proprietăţi agricole. Doi ani mai târziu, evreilor li se va interzice şi principalul mijloc de existenţă, cârciumăritul în mediul rural, lucru care va duce la dezvoltarea orândatului[197]. Astfel de hotărâri vor mai fi luate şi de Alexandru Mavrocordat (în 1782) şi Alexandru Moruzi (în 1804)[198].

Odată cu trecerea timpului, se remarcă un proces de orientare a populaţiei evreieşti din România spre o serie de meserii cu grad ridicat de intelectualizare, cu un statut social mai ridicat, probabil ca o reacţie de răspuns şi de asigurare a unei poziţii de rezistenţă în interiorul societăţii mai bună. În acest sens, medicii şi spiţerii, semnalaţi încă de la sfârşitul sec.XVI, alături de actori (comedianţi), organişti (cântăreţi la orga bisericii creştine)-în Transilvania, precum şi o serie de bibliotecari, librişti şi alţi intelectuali, au contribuit la orientarea progresistă a acestei etnii, orientare care ulterior, în sec.XX, va duce la stabilirea unei poziţii de frunte a acestei populaţii în ceea ce priveşte ponderea intelectualilor din totalul membrilor etniei. Această tendinţă de perfecţionare profesională, dar şi social-culturală, este vizibilă cu mult înainte de începutul sec.XX. Ridicarea statutului social începe să se facă prezentă după anul 1850, când se ridică restricţiile sociale şi cele referitoare la accesul la învăţătură, copii evreilor începând să aibă acces la şcolarizare, inclusiv universitară. Acest lucru va duce la modificarea stratificării sociale, la dezvoltarea puternică a meseriilor puternic specializate, cum ar fi cele din domeniul medicinii, farmaciei, dreptului şi jurist-consultului şi ulterior, în perioada antebelică şi postbelică, chiar şi în domeniul politic, mulţi evrei intrând în parlament, ca oameni politici importanţi[199].

Aşa cum s-a putut observa, condiţionările impuse de diversele trăsături specifice populaţiei evreieşti din România au orientat această etnie atât spre mediul

---

[197] Orândarii erau arendaşi evrei ce deţineau în arendă cârciumi în mediul rural.

[198] ...care va interzice luarea în arendă sau cumpărarea de moşii în mediul rural.

[199] Martin Brozzat (1965) *Von der Kultunation zur volksgruppe. Die nationale stellung der Juden in der Bukowina in 19 und 20 jahrhundert*, în "Historische Zeitschift", tom 200, München, pag.572.

urban, în care şi-au găsit mai uşor locul, cât mai ales spre acele profesiuni şi preocupări care i-au reprezentat cel mai bine. Panoplia social-economică şi în special cea profesională a evreilor din ţara noastră, este rezultatul unei evoluţii istorice accentuate după sec.XVI. Aceste trăsături, care vor definii cel mai pregnant etnia evreiească din România, vor constituii factorii de progres pentru această populaţie, dar pentru anumite perioade, vor constituii elementele care vor aduce prigoana şi momentele istorice cele mai negative pentru această populaţie. Structurarea profesională, tipurile de activităţi productive, caracteristicile lor şi diferenţierile faţă de majoritatea românească, vor constituii un element deosebit de important în existenţa evreilor pe aceste meleaguri, lucru care va fi condiţionat atât evoluţia demografică, cât mai ales „drumul" istoric al acestei etnii alături de poporul român. Din punct de vedere istoric, se remarcă o diferenţiere pe două etape majore, în ceea ce priveşte viaţa economică a evreilor din România: *perioada Evului Mediu* şi *perioada modernă şi contemporană*. Fiecare dintre aceste două etape istorice dispune de caracteristici proprii în ceea ce priveşte structurarea social-economică şi mai ales profesională a populaţiei evreieşti. În acelaşi timp, putem evidenţia mai multe particularităţi teritoriale în legătură cu specificul dezvoltării economice a principalelor provincii istorice româneşti: Moldova, Ţara Românească şi Transilvania. Deşi departajările teritoriale sunt vizibile pentru cele trei mari provincii istorice româneşti, departajarea temporală, rezultat al evoluţiei istorice, este de departe elementul central, generator de imagine, în ceea ce priveşte viaţa economică şi socială a populaţiei evreieşti din România. Iată câteva aspecte în această direcţie:

II.3. TIPURI DE ACTIVITĂŢI SPECIFICE:

a. în Evul Mediu

Definirea corectă a locului şi rolului unei etnii în viaţa multiseculară a unui popor este foarte greu de realizat, datorită complexităţii şi multitudinilor de aspecte ce caracterizează această prezenţă. Latura socială, ocupaţiile şi meseriile practicate, vin să formeze o imagine specifică etniei respective. Dar implicaţiile acestor aspecte sunt nebănuite, ele ajungând să se extindă şi asupra unor laturi ale existenţei populaţiei respective greu de imaginat. Mai mult, dacă urmărim evoluţia istorică şi specificul teritorial vom observa că încă din cele mai vechi timpuri această etnie a fost „canalizată”, voit sau nu, către anumite tipuri de preocupări şi meserii, fie ca o dorinţă internă de ridicare a etniei şi de întărire a ei, din punct de vedere economico-financiar, fie ca rezultat al unor politici desfăşurate de partea românească în anumite scopuri dictate de cerinţele vremii. Încă din perioada antică, prezenţa dovezilor de tip monedă comercială, atestă încadrarea acestei populaţii în anumite ocupaţii specifice şi în acelaşi timp, în angrenajul social şi economic al Daciei romane.

Prin ocupaţiile şi meseriile pe care le practica încă din cele mai vechi timpuri (şi în special în Evul Mediu timpuriu), populaţia evreiască s-a implicat activ în toate laturile sociale şi economice. În mod obişnuit, având în vedere că, pentru o bună perioadă de timp ocupaţia de bază a evreilor de pe aceste teritorii a fost *comerţul de tranzit* şi *negustoria* (ce implica aducerea mărfurilor din exterior), rolul său s-a canalizat în acest domeniu, cu precădere la începutul Evului Mediu. Prin activitatea lor comercială evreii de pe teritoriile româneşti sau de pe cele vecine, au înlesnit legături economice cu alte zone ale ţării sau cu arealele învecinate, aducând produse ce au diversificat piaţa autohtonă. Rolul complex jucat de evreii târgoveţi şi comercianţi la începutul Evului Mediu este deosebit de important, avându-se în vedere implicaţiile, nu numai comerciale ale prezenţei şi activităţilor lor. Printre aceste implicaţii adiacente activităţii comerciale, putem aminti doar rolul diplomatic şi politic avut de evrei la curţile domneşti din cadrul celor trei principate române, dar şi la curţile marilor imperii ale vremii. Pe parcursul sec.XII-XIII, însemnătatea economică (care nu se rezuma numai la schimburi comerciale individuale), dar mai ales cea politico-diplomatică

rezultată din prezenţa unor comercianţi evrei în Transilvania, a fost semnalată şi de regele maghiar Bela al IV-lea, care acordă o serie de privilegii şi libertăţi evreilor din Ungaria şi din tot regatul maghiar (implicit şi din Transilvania), în domeniul „practicării activităţilor lor tipice ...[comerţ n.n.], alături de viaţa religioasă”[200]. Dacă stăm să analizăm situaţia acelor timpuri, se naşte întrebarea firească referitoare la importanţa acestei prezenţe, care a ajuns până la nivelul regilor maghiari, în aşa fel încât să necesite un decret regal, lucru neobişnuit pentru aceea perioadă, pentru un simplu grup de etnici diferiţi de populaţia majoritară. Se pare că răspunsul se găseşte, nu numai în nivelul şi importanţa schimburilor comerciale desfăşurate de evreii din regat, cât mai ales în substratul diplomatic deţinut de aceştia. Aşadar, regii maghiari ai vremii sesizase-ră importanţa de a avea evrei pe teritoriul regatului, inclusiv pe teritoriul Transilvaniei, prezenţă care le conferea un anumit avantaj, la care regii maghiari nu doreau să renunţe, deşi emisarii evrei aveau o cu totul altă credinţă religioasă, lucru deosebit de important –şi periculos!- pentru aceea perioadă. În acelaşi timp, chiar dacă numărul acestor comercianţi era extrem de redus[201], totuşi potenţialul economic de care dispuneau prezenta o importanţă deosebită pentru regii maghiari. Tot în sec.XII-XIII şi tot în Transilvania, transportul sării pe râul Mureş era în mâna intreprinzătorilor evrei care dispuneau de mijloace [de transport n.n.] şi depozite[202]. Comerţul cu sare, cel puţin pentru perioada Evului Mediu timpuriu era deosebit de important pentru întreaga populaţie a regatului şi a principatului, sarea fiind un element indispensabil atât oamenilor cât şi animalelor. Existenţa unui monopol asupra unor astfel de produse indispensabile, arată, pe de-o parte importanţa şi resursele de care dispuneau comercianţii evrei, dar pe de altă parte arată faptul că aceştia dispuneau de o protecţie deosebită, deci de o recunoaştere a statutului lor special, lucru folosit ulterior în domeniul diplomatic şi ca monedă de schimb pentru rezolvarea unor situaţii deosebite. Evreii nu erau doar simpli comercianţi! Ei dispuneau de cunoştinţele şi iscusinţa deosebită necesară „valsării” între diferitele interese comerciale şi politice ale vremii, fiind practic, fondatorii unor circuite sau curente comerciale, care ulterior se

---

[200] *Izvoare şi mărturii ...*, vol.I, doc.nr.5, pag.6.
[201] A se vedea partea I-a din lucrare referitoare la evoluţia numerică a evreilor din Transilvania, pentru aceea perioadă.
[202] Neumann, V. (1996)..., op.citate, pag.16.

vor dezvolta puternic. În Evul Mediu timpuriu, dar mai ales în perioada mijlocie a acestuia, pentru ţările române, atât Transilvania, dar mai ales Moldova şi Ţara Românească (Valahia), existau 2 curente comerciale majore dominate de evrei:

- unul venit din Imperiul Otoman, legând Constantinopolul de Cracovia, ce traversa Bulgaria şi ţările dunărene, în care „patronau" evreii de origine sephardă;
- unul venit din Europa de Vest, orientat spre sud, implicând nordul Italiei şi Pen.Balcanică, continuat spre sud-est, „patronat" de evreii de origine askenază.

Existenţa unor astfel de „circuite economice europene" are o importanţă deosebită, avându-se în vedere că vorbim de perioada Evului Mediu mijlociu. Din start, cunoaşterea şi „gestiunea" unor astfel de trasee comerciale dificile şi chiar periculoase, denotă o inteligenţă remarcabilă şi o mare putere de adaptare la problemele vremii, o ingeniozitate ieşită din comun. Prezenţa unor astfel de trasee comerciale este întărită şi prin semnalările documentare din sec.XIII, unde sunt consemnaţi în diferite documente maghiare dar şi de cancelarie domnească din Moldova şi Valahia, evreii ce practicau comerţul între Bizanţ, Rusia şi Polonia, traversând ţările române pe drumul comercial de pe Valea Siretului. Deasemenea, în Transilvania, apar cu o frecvenţă aproape periodică, în cadrul documentelor juridice şi de cancelarie, menţionări referitoare la evrei, fie ca împricinaţi, fie ca martori în diferite cauze ...comerciale (!), lucru care denotă existenţa unor astfel de preocupări şi ocupaţii pe meleagurile transilvănene, pentru aceea perioadă. Importanţa unor astfel de semnalări este susţinută şi de faptul că atât în Moldova, cât şi în Bucovina, apar semnalaţi evrei în diferite acte comerciale (contracte, acte de vânzare-cumpărare etc.), din sec.XIV, sau în documentele emise de rabini, referitoare la normele de relaţionare a comercianţilor evrei cu populaţia creştină. Această activitate comercială nu putea scăpa observaţiei regilor maghiari şi voievozilor transilvăneni, care au văzut în ea o sursă de venituri impozabilă, deci o posibilitate de profit în această direcţie. Valoarea comerţului efectuat de evrei trebuie să fi fost destul de mare, dacă luăm în consideraţie nivelul de impozitare la care erau supuşi evreii din Transilvania în sec.XV şi sec.XVI, nivel consemnat în actele financiare şi de impozitare păstrate în arhivele de la Cluj. Prezenţa unor astfel de neguţători evrei în Transilvania îşi are originea în mişcările de

populaţie evreiască desfăşurate în toată Europa după anul 1492[203], când încep să fie semnalaţi nu numai ca neguţători dar şi ca meseriaşi iscusiţi (croitori, fierari, sticlari, ţesători, bijutieri, fabricanţi de arme, medici şi farmacişti). Aceste categorii profesionale sunt însă, sub nivelul importanţei comercianţilor şi negustorilor evrei din epocă, care reuşise-ră deja, începând cu a doua jumătate a sec.XV să formeze aceea „reţea comercială continentală" la care ne refeream mai devreme, considerată de unii autori a fi fost *prima reţea comercială continentală din lume*[204], care a dus, printre altele, şi la „schimburi de idei", lucru deosebit de important la aceea vreme. Această reţea cuprindea iniţial Muntenia şi Moldova şi ulterior se va fi extins şi în Transilvania. În cadrul acestei reţele comerciale se conturau la aceea vreme, o serie de centre comerciale şi de schimb specific evreieşti: Iaşul, Bucureştiul şi Craiova, iar ulterior, mult mai târziu, în sec.XVIII, reţeaua comercială va cuprinde şi Bucovina, Maramureşul şi Banatul. În ansamblu, această activitate comercială deosebită pentru vremurile în care se desfăşura, trebuie înţeleasă într-un mod particular, în marea majoritate a cazurilor, deşi era făcută în exclusivitate de evrei, totuşi, ea era în mare măsură la latitudinea voievozilor şi a conducătorilor provinciilor pe care le traversau. Uneori domnitorii au fost protectori cu această activitate şi cu cei ce o desfăşurau, atunci când aveau interese în această direcţie şi când puteau obţine profit de pe urma acestei activităţi, alteori au fost extrem de drastici, ajungându-se până la interzicerea activităţii comerciale şi chiar interzicerea accesului evreilor pe acele teritorii, atunci când dezvoltarea puternică a activităţii lor punea în pericol sau măcar stânjenea activitatea celorlalţi comercianţi neevrei.

Activitatea comercială a evreilor în ţările româneşti a avut la bază existenţa unor posibilităţi oferite de economia românească de la aceea vreme. Ei au găsit o societate în care comerţul nu era organizat în mod real, însă în care existau nenumărate obiecte, materii prime, produse etc. care puteau face obiectul unei activităţi comerciale. În lipsa unei concurenţe reale din partea comercianţilor români sau a celor neevrei, crearea unei adevărate „industrii" a comerţului nu a fost o problemă pentru o populaţie cu un sublim simţ comercial, aproape genetic. Potenţialul comercial şi

---

[203] ...când are loc alungarea din Spania, de către Inchiziţie.
[204] Neumann, V. (1996)..., op.citate, pag.23.

productiv al ţărilor române a atras neguţătorii evrei din ţările vecine principatelor. Astfel, în 1534 sunt semnalaţi negustori evrei veniţi din Polonia în Moldova, pentru a face negoţ cu vite şi piei de vită spre Imperiul otoman, ajungând să deţină monopolul în acest domeniu. La crearea acestui monopol pe unele dintre cele mai importante produse ale vremii, a contribuit şi reţeaua de evrei existenţi deja la Înalta Poartă otomană, cu relaţii deosebite chiar la sultan şi care au favorizat valorificarea acestor produse româneşti în Imperiu. Acest lucru va determina, pentru o perioadă de timp relativ îndelungată, aşezarea şi stabilizarea unor neguţători evrei, împreună cu familiile lor în Principate, lucru care a impulsionat şi mai mult această activitate comercială. În acest sens, putem semnala consemnările referitoare la stabilirea celor 14 familii de neguţători evrei sepharzi la Bucureşti, în anul 1550, care vor concentra comerţul Ţării Româneşti pe relaţia cu Imperiul Otoman, pentru o bună bucată de timp[205]. Această concentrare va ajunge uneori să fie, practic, un monopol clar pentru unele produse, aducând venituri substanţiale monopolistului, bani care ulterior vor fi orientaţi spre activităţi de camătă sau pentru subvenţionarea unor interese proprii. Este cazul neguţătorului evreu de origine portugheză, Josef Nassi, care la 1556-1568 va deţine monopolul comerţului cu vin din Moldova, orientat cu precădere spre Imperiul Otoman, dar şi spre Europa occidentală. Dar nu numai relaţia cu Imperiul Otoman a cunoscut o dezvoltare deosebită; începând de la mijlocul sec.XVI, se accentuează profund comerţul evreiesc în special între Ţara Românească şi Moldova, pe de-o parte, şi Transilvania, pe de altă parte. În acest fel, evreii vor contribuii la crearea încă a unei punţi de legătură între cele trei provincii istorice româneşti. Pe parcursul sec.XVI-XVII, în toate cele trei principate româneşti, vor circula mărfuri de pe întreg continentul european[206], dar în acelaşi timp, multe din produsele plaiurilor carpatice vor ajunge în cele mai îndepărtate colţuri ale continentului. Relaţia cea mai apropiată şi cea mai viabilă în cadrul schimburilor comerciale evreieşti, va rămâne tot în zona Moldovei şi a ţărilor adiacente, Polonia constituindu-se într-un punct central, de concentrare atât a evreilor, cât şi a activităţii lor economice. Încă din sec.XV, se

---

[205] Rezachevici, C-tin..., op.citate, numărul pe luna Septembrie 1995.
[206] Neumann, V. (1996) ..., op.citate, pag.26.

remarcă ceea ce va fi purtat denumirea de *Calea Moldovei*, principalul drum comercial către Liov, pornind din capitala Moldovei, Suceava, şi urmând 2 căi distincte:

1. prin Halicz-Kolomyja-Sniatyn;
2. prin Dorohoi-Cameniţa-Tremblova.

Ambele drumuri se intersectau pe Siret, de unde drumul continua spre Iaşi (o primă ramură a acestuia), sau spre Suceava (a doua ramură). Deasemenea, pe teritoriul Moldovei, mai continua spre Roman-Bacău-Adjud-Râmnic-Buzău, iar mai departe prin Valahia, spre sud, spre Imperiul Otoman. Prima ramură lega oraşul Iaşi (un important centru comercial şi manufacturier al vremii), de Bârlad şi Brăila, de unde pe Dunăre se exportau mărfurile spre ţările riverane Mării Negre. Drumurile comerciale care făceau legătura cu Transilvania au aproximativ aceeaşi vechime, lucru care demonstrează includerea Transilvaniei în aceea reţea comercială continentală de care aminteam mai devreme. Dintre aceste drumuri comerciale, consemnate documentar în sec.XVI, putem aminti: *Calea Sucevei* sau *Calea Bistriţei*, care lega Moldova de Transilvania peste Carpaţii Orientali, de la Suceava prin Baia-Moldoviţa-Târgu Trotuş-Braşov, traseu urmat şi de comercianţii români cu precădere, dar şi de evrei, iar pe relaţia cu Ţara Românească, important era drumul ce unea Moldova cu Valahia, numit *Calea Valahiei*, de la Buzău spre Constantinopole, prin Ploieşti-Bucureşti-Giurgiu-Dunăre. Pentru atragerea negustorilor evrei pe aceste axe comerciale, unii domnitori români (atât moldoveni cât şi valahi), acordă o serie de privilegii negustorilor din Liov[207], în speranţa că aceştia vor avea influenţă şi la Înalta Poartă, facilitând relaţiile cu Imperiul Otoman, nu numai cele comerciale, dar mai ales cele politice şi diplomatice. În interiorul acestor veritabile axe comerciale, existau, deasemenea. o serie de derivaţii numite secundare (deşi unele nu erau defel secundare!), care aveau menirea atât de a conecta unele areale aflate în imediata vecinătate a teritoriilor traversate de aceste axe, cât şi de a introduce în circuitul comercial unele zone ce deţineau materii prime şi produse importante. Pentru întreg sec.XVI dar şi pentru marea parte a sec.XVII, se remarcă în acest sens, pentru Valahia*: Drumul Braşovului, Drumul Orşovei, Drumul Prahovei, Drumul Teleajănului, Drumul*

---

[207] Încă de la 8 Octombrie 1408, Alexandru cel Bun dă un decret prin care îi scuteşte pe aceştia de plata taxelor vamale pe teritoriul Moldovei.

Buzăului; iar pentru Moldova: *Drumul Ghimeşului, Drumul Siretului, Drumul Rodnei, Drumul Trotuşului* etc. Alături de existenţa unor astfel de culoare de circulaţie comercială, activitatea de neguţătorie a mai fost influenţată pozitiv şi de unele măsuri legislative ale domnitorilor din cele două provincii istorice româneşti, Moldova şi Ţara Românească[208]. Dezvoltarea impetuoasă a comerţului desfăşurat de evrei atinge cote maxime în sec.XVII, inclusiv în Trasilvania, unde intră în conflict deschis cu interesele neguţătorilor greci şi armeni, care erau deja prezenţi în zonă. Reacţiile nu au lipsit: în 1648, neguţătorii greci din oraşul Alba Iulia se plâng autorităţilor că evreii „...au acaparat aproape întreg comerţul şi nu plătesc impozit..."[209], cerând administraţiei să îi protejeze şi să restricţioneze activitatea comercială a evreilor din Principat. Deşi autorităţile din cele trei principate române au încercat să „modeleze" această activitate comercială şi să dea câştig de cauză şi celorlalţi comercianţi (creştini de regulă), totuşi acest lucru nu a împietat prea mult negoţul evreiesc din Principate. Atât în Transilvania, dar mai ales în Moldova şi Ţara Românească această activitate s-a desfăşurat liber, chiar dacă în anumite momente, din cauza unor interese particulare domneşti sau boiereşti au existat oprelişti serioase în această direcţie. Relaţia comercială evreiească nu s-a orientat numai spre satisfacerea necesităţilor marii boierimi sau a curţilor domneşti; ea a inclus şi populaţia mai săracă, inclusiv cea din mediul rural sau de la periferia oraşelor. În 1663, în Iaşi, evreii vindeau vin cumpărat de la ţăranii moldoveni, încurajând astfel valorificarea unei resurse specifice mediului rural, şi asigurând o brumă de venit ţărănimii moldovene care deţinea astfel de terenuri productive. În 1678, la Bucureşti, sunt semnalate primele prăvălii evreieşti localizate pe strada...Lipscani[210]! În 1698, la Cernica, lângă mănăstire, apar primele prăvălii evreieşti din zonă, care deserveau periferia capitalei, inclusiv maghernițele şi uliţele de la „dosu´ oraşului". Deşi aceste prăvălii reprezentau în sine tot manifestări ale activităţilor comerciale, partea cea mai importantă a negustoriei evreieşti se defăşura pe marile reţele comerciale ce legau principatele între ele sau principatele de statele înconjuratoare. Trecerea dintr-o provincie în alta se făcea prin puncte bine stabilite, puncte de vamă, care ulterior, după sec.XVIII, vor fi arendate de evrei, tocmai în

[208] A se vedea prevederile în acest sens stipulate în *Codul Calimachi* sau în *Codul lui Caragea*.
[209] Carmilly-Weinberger..., op.citate, pag.57.
[210] Rezachevici, C-tin..., op.citate, numărul din luna Octombrie 1995.

vederea unei facilităţi a procesului de circulaţie a mărfurilor. În Ţara Românească, astfel de puncte de trecere, funcţionau încă de pe vremea lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714), tranzitul cu Transilvania făcându-se îndeosebi pe la Câineni (Turnu Roşu) sau cu Imperiul Otoman pe la Târgu de Floci, Ciocăneşti, Lichireşti (Călăraşi), Craiova şi ...Strehaia (!) aici apărând menţionaţi evreii şi ca măcelari. În legătură cu această ultimă categorie de produse comercializate de evrei, carnea de vită sacrificată, putem aminti că această ocupaţie şi comercializarea unor astfel de produse rezultate din ea, se regăseşte şi în Transilvania, încă de la sfârşitul sec.XVI şi începutul sec.XVII. La 1694, dar şi mai înainte, evreii din Alba Iulia vindeau, printre altele, şi vite sacrificate, alături de comerţul clasic cu sare gemă desfăşurat pe Mureş. Tot ei, gestionau arama extrasă şi prelucrată la Baia Mare, exportând-o în Polonia, de unde preluau alte produse pe care le aduceau în Principat (la 1705 sunt menţionaţi ca fiind principalii exportatori de aramă în Polonia). În acest fel produsele româneşti ajung să fie cunoscute şi în afara graniţelor principatelor, participând, astfel, la dezvoltarea schimburilor interstatale din aceea perioadă. Chiar mai înainte de sec.XVII, neguţătorii evrei s-au constituit în principalii promotori ai produselor româneşti peste graniţele principatelor, în special pe relaţia cu Imperiul Otoman[211]. În acelaşi timp, ei au determinat progresul social mult aşteptat de boierii moldoveni, care şi-au lărgit, astfel, orizontul material şi spiritual şi prin accesul la produsele străine, aduse de evrei[212]. Izvoarele documentare reflectă varietatea produselor aduse de neguţătorii evrei de-a lungul întregului Ev Mediu, în principatele române. Încă de la sfârşitul sec.XVI, la Braşov se vindea „mătase evreiască", la începutul sec.XVII, evreii aduc în Transilvania pentru prima dată *bumbacul,* stofele precum bogasiurile colorate, muselinul, carmajinul, mohairul, mătăsurile, cordovanele, săftienele, şelele, mirodeniile etc.[213]. Tot din aceste documente rezultă şi prestigiul dobândit de neguţătorii evrei la curtea domnitorului Vasile Lupu. În sec.XVIII, asistăm nu numai la o creştere numerică a negustorilor evrei, dar şi la o diversificare a negoţului

---

[211] Ciocan, N. (1988) *Negoţ şi neguţători în Moldova veacului XVII*, în "Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A.D.Xenopol", tom XXV, Iaşi, pag.303.
[212] Gorovici, Şt.S. (1988) *Cu privire la patriciatul orăşenesc în Moldova medievală. Câteva observaţii preliminarii*, în "Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A.D.Xenopol", tom XXV, Iaşi, pag.253-265.
[213] Costachie, S. (2000) *Aspecte socio-economice ale prezenţei evreilor în România*, în revista "Terra", anul XXX (L), nr.1/2000.

practicat de ei. Negustorii evrei, grupaţi în ceea ce ulterior va purta denumirea de *bresle*, vor fi activi nu numai în Moldova, dar şi în Transilvania şi Muntenia. Cărturarul şi domnitorul Dimitrie Cantemir scria, în lucrarea sa *Descriptio Moldaviae*, în legătură cu negoţul Moldovei următoarele: „...nu au altă îndeletnicire decât neguţătoria şi să ţină hanuri...Căci neguţătorii streini – turci, evrei, armeni şi greci, pe care noi avem obicei de-i numim *gelepi*, au apucat în mână, din pricina trândăviei alor noştri, toată neguţătoria Moldovei...evreii nu practică nici o meserie în afară de negoţ şi crâşmărit[214]".

În Transilvania, negustoria cu anumite produse s-a orientat şi spre domenii care puteau duce la formarea unor monopoluri deosebit de importante prin cererea lor pe piaţă. Este cazul băuturilor alcoolice distilate, al rachiului, horincei, pălincii sau a altor băuturi spirtoase care începând cu anul 1722, sunt acaparate treptat de către fabricanţii şi comercianţii evrei din Principat. Pe tot parcursul sec.XVIII, evreii din Transilvania se vor ocupa printre altele şi de fabricarea şi comercializarea băuturilor alcoolice distilate[215], deţinând cazane de fiert palincă sau horincă, şi în paralel comercializând produsul obţinut, fie într-un han, fie într-o crâşmă, proprietate a sa sau doar arendată. Acelaşi lucru, dar la o scară ceva mai redusă, se va fi întâmplat şi în Moldova, unde în jumătatea nordică a provinciei sunt semnalaţi, după anul 1772, evrei veniţi din Galiţia, care se ocupau cu precădere cu unica negustorie locală pe care o cunoşteau şi anume comerţul cu băuturi alcoolice distilate. Ei deţineau cârciumi, unii aveau poverne, cazane de fiert horincă şi votcă[216].

Ca o concluzie referitoare la activitatea comercială a evreilor de-a lungul Evului Mediu în cele trei principate române, putem afirma faptul că, această preocupare distinctă, specifică populaţiei evreieşti, a găsit un teren propice în cadrul economiei feudale româneşti, lipsa sau numărul extrem de redus al comercianţilor români, pentru aceea perioadă, permiţând evreilor să se desfăşoare şi să cuprindă în activitatea lor comercială aproape toate resursele de care dispunea acest teritoriu. Dezvoltatea acestei ramuri de activitate, desfăşurată pe parcursul sec.XIII-XVIII, s-a constituit şi într-un

---

[214] Dimitrie Cantemir, prezentând ţara, populaţia şi instituţiile ei, relevă prezenţa evreilor, consemnând rolul lor social şi economic, obligaţiile şi drepturile lor, precum şi aspectele relaţiei dintre evrei şi români.
[215] Neumann, V. (1996)..., op.citate, pag.39.
[216] Riza, A. (2001) *Istoricul (vechi) al "Problemei" (I),* în "Timpul" numărul din 11-17 Iulie 2001, Bucureşti.

element benefic pentru poporul român, ajutând la transformarea societăţii româneşti de-a lungul timpului. O parte din fondurile băneşti obţinute astfel de evrei, va fi direcţionată spre alte domenii de activitate, care vor completa panoplia activităţilor economice desfşurate de evreii din România de-a lungul timpului. Dintre acestea, un domeniu la fel de vechi ca şi negustoria, a fost reprezentat de *camătă* şi *activitatea financiar-bancară.*

Aportul populaţiei evreieşti din România la finanţele acesteia şi activitatea sa în acest domeniu, reprezintă o caracteristică specifică, definibilă încă din perioada Evului Mediu. Orientarea spre activităţile financiare care au creat profit în perioade scurte de timp şi care permiteau accesul la nivele sociale înalte, a fost impusă şi de faptul că rulajul masei monetare la aceea vreme era dictat de evenimentele sociale şi politice ale timpului, evenimente care nu au scăpat atenţiei cămătarului evreu. Însăşi unii domnitori români au apelat la suportul financiar dat de cămătarii evrei, fie din ţară, fie de la Constantinopole, uneori chiar pentru urcarea la tron, deşi înglobarea în datorii putea pune probleme legate de relaţia cu Imperiul Otoman, care proteja activitatea desfăşurată de cămătari, dacă nu direct, măcar indirect, prin influenţa avută asupra domnitorilor valahi şi moldoveni. Această protecţie avea la bază faptul că personalităţi de marcă iudaice deţineau funcţii înalte în administraţia Imperiului Otoman, manipulau sume mari de bani şi gestionau segmente largi din reţeaua comercială a imperiului. În acelaşi timp, sultanul vedea în aceşti finanţişti evrei, o sursă de bani disponibilă în permanenţă, dar în acelaşi timp şi o categorie diplomatică ce putea fi folosită în scopurile imperiului şi pentru atingerea unor ţeluri, de multe ori expansioniste. Mişcarea teritorială a acestor cămătari evrei nu se limita doar la spaţiul otoman. Întreaga Europă era străbătută de aceştia, interesele lor întinzându-se din Spania şi Marea Britanie, până în Orientul Apropiat, fiind nu numai finanţişti, dar şi emisari ai diferitelor puteri şi imperii europene. Legătura între accesul la tron şi finanţele evreieşti se face vizibilă încă de la sfârşitul sec.XV şi începutul sec.XVI, când o serie de domnitori valahi şi moldoveni apelează la serviciile lor. Aceşti creditori domneşti, de regulă evrei sepharzi veniţi din Imperiul Otoman, nu deţineau doar rolul de creditor, mulţi dintre ei ajung să deţină funcţii importante în administraţia voivodatelor, ajungând personalităţi de seamă la curţile domneşti. Putem să amintim

doar pe câţiva domnitori valahi şi moldoveni de-a lungul sec.XVI, care au avut printre curtenii de seamă şi creditori sau cămătari evrei importanţi:

- în Ţara Românească:
    - Mircea Ciobanul (1545-1554; 1558-1559);
    - Pătraşcu cel Bun, tatăl lui Mihai Viteazul (1554-1557);
    - Petru cel Tânăr (1559-1568);
    - Petru Cercel (1583-1585);
    - Mihai Viteazul (1593-1601).
- în Moldova:
    - Iancu Sasul (1519-1582);
    - Petru Şchiopul (1574-1579; 1582-1591).

Obiceiul de a împrumuta sume de bani importante de la creditorii evrei veniţi din Imperiul Otoman pentru accederea la domnie are, cel puţin la o primă privire, două explicaţii distincte: în primul rând, creditorii evrei dispuneau de sume considerabile şi erau bucuroşi să acorde împrumuturi garantate în avans cu disponibilităţi imobiliare sau mobiliare ce urmau să intre în posesiunea viitorului domnitor. Acest lucru facilita întărirea poziţiei creditorului evreu la curtea viitorului domn, lucru deosebit de important, pentru că pe acestă cale se facilita implicit şi alte tipuri de activităţi desfăşurate de evreu, cum ar fi activitatea comercială. În al doilea rând, apelarea la creditori evrei, de cele mai multe ori reprezentanţi ai Înaltei Porţi, asigura şi un accept tacit din partea sultanului pentru accederea la tron a domnitorului respectiv. Creditorii evrei, de cele mai multe ori, nu creditau decât pe viitorii domnitori, acele persoane de care erau absolut sigure că vor accede la tron, tocmai pentru siguranţa recuperării sumelor investite. Dacă pretendentul nu avea şanse reale de a deveni domnitor, el nu primea credit sub nici o formă, obţinerea acestuia fiind în sine o confirmare a acceptării candidatului la tronul voievodatului respectiv. Să nu uităm că aceşti creditori deţineau poziţii importante la Înalta Poartă, beneficiind în acelaşi timp, însă şi de informaţii secrete, referitoare la politica imperiului faţă de cele două voievodate româneşti, Moldova şi Ţara Românească.

O serie de creditori evrei vor împrumuta pe domnitorii Moldovei, atât pentru urcarea la tron[217], cât şi după ce au ajuns să conducă principatul, folosind banii pentru diferitele cheltuieli, inclusiv în unele cazuri, pentru cheltuieli personale[218]. Prin aceste acţiuni domnitorii implicaţi îşi asigurau sumele necesare cheltuielilor dorite (şi care uneori nu mai ajungeau să fie plătite), dar în acelaşi timp, creditorul evrei îşi sporea influenţa în Principat, întărindu-şi poziţia pe care o va folosi ulterior în alte domenii profitabile. Acelaşi lucru va fi valabil şi pentru Transilvania, însă relaţia în această provincie istorică românească va fi modelată de apartenenţa la regatul maghiar. În sec.XVI, în Transilvania, la fel ca şi în Valahia, sunt menţionaţi documentar (documente de cancelarie domnească), creditori evrei veniţi de peste hotare şi stabiliţi cu familiile lor în principate. În 1534, bancherul evreu care l-a sprijinit financiar pe Aloisio Gritti din Buda (Budapesta), avea mare recunoaştere în Transilvania, în mediile princiare. Un element deosebit de interesant este şi orientarea unor creditori şi cămătari spre împrumuturile din mediul rural, nu numai domnitorii fiind cei ce beneficiau de aceste servicii, ci şi unii boieri, mari deţinători de moşii, în unele cazuri acestea fiind garanţia rambursării împrumutului. În Ţara Românească, tot în sec.XVI, apar cămătari evrei care ofereau împrumuturi cu dobândă în mediul rural, mulţi dintre aceştia venind de la sud de Dunăre, din Imperiul Otoman. Raţiunea era extrem de simplă: în cazul împrumutării unor boieri care garantau împrumutul cu diferite moşii, sumele împrumutate erau acoperite în cazul unei imposibilităţi de plată de către moşiile respective. Având acordul domnitorului, care era un supus fidel al Porţii, cămătarul evreu nu avea de ce să se teamă în cazul unei imposibilităţi de plată. Moşia-garanţie trecea în astfel de cazuri în proprietatea cămătarului, care o vindea imediat, recuperându-şi banii, în multe cazuri obţinând şi un profit considerabil, moşiile fiind de cele mai multe ori subevaluate. Dar nu numai boierii erau creditaţi de cămătarii evrei; şi alte categori sociale beneficiau de aceste credite. Comercianţii neevrei, care aveau nevoie de sume importante de bani apelau de multe ori la aceştia. Încă din 1492, sunt semnalate cazuri când comercianţi din Braşov sau Sibiu, împrumutau bani de la

[217] De exemplu, cazul lui Petru Rareş, care în 1564 împrumută sume mari de bani pentru venirea la domnie.
[218] Aşa cum este cazul lui Iancu Sasul, care în 1583 se împrumută cu 4.970 de taleri de la un cămătar evreu din Lvov, conform *Izvoare şi mărturii...*vol.II/1, doc.XVI, pag.193-194.

cămătarii evrei sosiţi în Transilvania de la Budapesta, din Ungaria[219]. Şi în aceste cazuri, sumele câştigate de cămătarii evrei vor fi investite ulterior în alte tipuri de activităţi profitabile, în marea majoritate a cazurilor, activităţi comerciale şi ulterior manufacturiere (în special în Transilvania). Aceste sume de bani manipulate de creditorii şi cămătarii evrei au avut un rol deosebit de important în acumularea de capital. Alături de celelalte activităţi care ofereau un profit în perioade relativ scurte de timp, cum ar fi arendăşia, împrumuturile de bani au permis rulajul masei monetare a vremii, inclusiv a creat ceea ce ulterior va purta denumirea de activitate bancară. În perioada modernă şi contemporană, această activitate se va diversifica, se va orienta spre alte direcţii ajungând, printre altele, să implice chiar şi schimbul valutar, avându-se în vedere că în aceea perioadă pe teritoriul principatelor române circulau foarte multe tipuri de bani, de la cei din metal, uneori chiar din metale preţioase (aur, argint), până la banii de hârtie, intraţi pe teritoriul principatelor din alte state europene, de regulă din partea vestică a continentului.

Aşa cum am amintit, pe lângă activităţile comerciale şi de camătă, evreii în perioada Evului Mediu s-au orientat şi spre o altă activitate ce le permitea obţinerea unor profituri în perioade relativ scurte de timp, şi anume spre *arendăşie*.

Arendăşia, reprezintă una dintre cele mai interesante şi complexe activităţi economice desfăşurate de evreii din România de-a lungul Evului Mediu. Ea prezintă unele trăsături proprii acestei populaţii, în special începând cu sec.XVII, deşi semnalările referitoare la această activitate sunt mult mai vechi. Începând, însă, cu această dată, procesul de arendare se extinde asupra a tot ceea ce poate aduce bani, bani necesari societăţii în relaţiile sale economice aflate în plină transformare. Arendarea cuprinde în sine două mari categorii de obiecte arendate: în primul rând putem vorbi de arendarea terenurilor agricole, a moşiilor din mediul rural; şi în al doilea rând putem vorbi despre arendarea unor altfel de mijloace productive, dintre cele mai diverse, care puteau aduce venituri arendaşului. În Transilvania, arendarea unor monopoluri feudale, cum ar fi: cârciumile, măcelăriile, loturile de pământ etc. este întâlnită mai ales în mediul rural. Acest lucru reprezintă o particularitate a spaţiului transilvănean, care nu va fi regăsită la aceeaşi valoare în celelalte două

[219] Rezachevici, C-tin..., op.citate, numărul pe luna Septembrie 1995.

provincii istorice româneşti. Proprietarii moşiilor sau ale bunurilor arendate, cedează întreg monopolul în schimbul unei sume de bani plătită în avans de arendatorul evreu, urmând ca acesta să obţină câştiguri prin exploatarea obiectului arendat. Procesul poate fi surprins în special în vestul şi nord-vestul Transilvaniei, în judeţele Bihor, Arad, Satu Mare şi Maramureş. Semnalări ale prezenţei arendaşilor evrei în comitatul Satu Mare apar la 1699, dar şi mai târziu, începând cu anul 1721[220]. În toată Transilvania, arendăşia cunoaşte o dezvoltare marcantă după această dată, apărând arendaşi importanţi cum ar fi Moşe, fiul lui Jekuthier, semnalat la un an distanţă (în 1722). Nu numai terenurile agricole constitueau obiectul arendei; lor li se adaugă în primul rând cârciumile, fierbătoriile de rachiu şi bere, măcelăriile, morile, dar şi vămile, acestea din urmă având un statut deosebit. Nu numai în Transilvania vămile făceau obiectul arendei. În Basarabia, la 1701, este consemnată luarea în arendă a vămii de la Soroca, pe Nistru, de către evreii veniţi din Moldova. Însă cele mai importante vămi arendate de evrei vor fi cele dintre Transilvania şi Ţara Românească sau cele dintre Moldova şi Ţara Românească, adică tocmai acele vămi poziţionate de-a lungul traseelor comerciale importante. Procesul de arendare era relativ simplu: exista un contract pe o perioadă de 1 până la 4 ani, în care arendaşul plătea trimestrial o arendă proprietarului[221]. În ţările române, arendarea loturilor de pământ de către evrei devine posibilă abia în a doua jumătate a sec.XVIII. Apar totuşi şi unele cazuri sporadice în această direcţie încă de la sfârşitul primei jumătăţi a sec.XVIII. Un exemplu în acest sens este regăsit în culegerea de documente *Izvoare şi mărturii...* unde este semnalat cazul egumenului mănăstirii Râşca (din Moldova), care obţine permisiunea domnitorului de a arenda moşiile mănăstirii „fie unui turc, fie unui armean, fie unui jidov[222]". În multe cazuri arenda se referă la poduri, cârciumi, berării, pivniţe de vin, dar în special terenuri, unele conţinând chiar viţă de vie. Deasemenea, în multe cazuri, arendaşul, alături de comercializarea băuturilor alcoolice se ocupă şi cu producerea lor, arendând şi fabrica producătoare, reuşind astfel crearea unui monopol pe produsul respectiv.

---

[220] Răduţiu, A., Gyémánt, L...., op.citate, doc.123, pag.15.
[221] Carmilly-Weinberger..., op.citate, pag.69.
[222] La 21 Iulie 1741, domnitorul Grigore Ghica al II-lea al Moldovei dă carte de încuviinţare egumenului de Râşca pentru arendarea moşiilor către un evreu.

Procesul de arendare, în special al terenurilor agricole, al moşiilor din mediul rural, va continua şi în perioada următoare, atingând un apogeu la începutul sec.XX, în special în jumătatea nordică a Moldovei, unde va ajunge să depăşească ca pondere şi ca suprafaţă arendată proprietăţile arendate de români sau alte populaţii neevreieşti. Arendarea celorlalte mijloace de producţie, chiar când se va face în mediul rural, va constituii o activitate producătoare de venit, chiar dacă uneori, din cauze atât economice cât şi legislative, mulţi dintre arendaşii evrei din acest mediu vor da faliment sau vor fi obligaţi să-şi înceteze activitatea.

Deşi ocupaţiile amintite până în prezent în acest capitol pot forma o imagine a laturii economice a prezenţei evreilor pe teritoriul românesc, elementul definitoriu pentru întreg Evul Mediu, dar şi pentru perioadele ce au urmat, este reprezentat de *meşteşugurile* şi *meseriile* practicate de evrei. Acest capitol distinct al preocupărilor economice ale evreilor, trasează coordonata fundamentală în ceea ce priveşte latura economică a existenţei evreilor pe aceste teritorii. Multitudinea acestor meşteşuguri şi meserii practicate de evrei din cele mai vechi timpuri, diversitatea lor, calitatea deosebită a rezultatului muncii, seriozitatea cu care aceştia se implicau în exercitarea diferitelor meserii, reprezintă scheletul osaturi activităţii economice din acest domeniu. Deşi ca preocupări productive, meseriile sunt specifice mai ales perioadei moderne şi contemporane, încă din Evul Mediu timpuriu putem vorbi de meşteşuguri specifice evreilor, meşteşuguri care au fost aproape „acaparate” prin calitatea muncii desfăşurate de evrei. Informaţiile referitoare la o structurare profesională a evreilor din România sunt dispersate în foarte multe documente, centralizarea acestora presupunând o muncă titanică, însă există surse de informaţie care cuprind o reliefare a preocupărilor evreilor de pe aceste meleaguri, şi cu precădere din Trasilvania, care au fost întocmite cu ocazia conscripţiilor fiscale sau a recenzărilor necesare în scopuri militare, pentru aflarea numărului de posibili recruţi. Evidenţele în acest sens sunt mult mai bine păstrate în Trasilvania, însă prin extensie, putem considera că şi evreii din Moldova şi Ţara Românească au fost caracterizaţi de aceleaşi preocupări economice, productive. În acest sens, putem aminti faptul că, în spaţiul românesc, conform opiniei autorului Constantin Rezachevici, „evreii [askenazi] se ocupau cu toate îndeletnicirile necesare traiului, de la cultivarea pământului şi *meşteşuguri diferite*, până la negoţ şi mânuirea

banilor”[223]. Astfel de afirmaţii sunt susţinute şi de însemnările conscripţiilor fiscale de care aminteam mai devreme, inclusiv pentru Transilvania. În acest sens, în Conscripţia fiscală a evreilor din Ungaria efectuată în anul 1735, în care se cuprind şi date referitoare la comitatele Arad, Bihor şi oraşul Satu Mare, apar menţionaţi evrei cu următoarele profesiuni:

- în comitatul Arad: angajaţi ai comunităţii, învăţători, cârciumari, rachieri, negustori;
- în comitatul Bihor: cantori, arendaşi, rachieri, croitori, negustori, comercianţi ambulanţi, învăţători, slujitori, slujnice;
- în oraşul Satu Mare: arendaşi, cârciumari, slujitori.

Tot în Transilvania, la numai 32 de ani diferenţă, sunt semnalaţi fierbătorii de rachiu şi măcelarii (cei care sacrificau vitele). Practicarea unor meserii, inclusiv în mediul rural, era legată de existenţa unor proprietăţi asupra mijloacelor de producţie. Aceştia trebuiau să deţină un atelier sau o locuinţă în care să-şi amenajeze un spaţiu necesar practicării acestei ocupaţii. În Conscripţia fiscală a evreilor din comitatul Maramureş, din anul 1773, apar menţionaţi evrei ce deţineau case, ogoare, fâneţe, boi de plug, vaci, viţei, cai, capre şi terenuri, inclusiv în interiorul oraşelor. Departajarea dintre mediul rural şi cel urban în domeniul practicării meşteşugurilor şi meseriilor specifice, pentru Evul Mediu este relativ greu de făcut. Diferenţele dintre meseriaşii existenţi la sate şi cei de la oraşe sunt nesemnificative. O anumită specializare este dată, totuşi, de faptul că numai în Transilvania, şi cu precădere în Maramureş, evreii au beneficiat de perioade în care puteau deţine ca proprietari terenurile agricole, lucru demonstrat şi de ponderea mai mare a evreilor stabiliţi în mediul rural, în nordul Transilvania. Începând, însă, cu sec.XVII, evreii, inclusiv cei din mediul rural, devin hangii, morari, dar –lucru specific lor- fac şi cărăuşie cu căruţe evreieşti denumite *harabale*. Sec.XVII, reprezintă un moment de cotitură pentru organizarea profesională a evreilor de pe teritoriul României. Începând de atunci, evreii se organizează în *bresle* naţional-religioase, care aveau la bază şi tipul de activitate economică desfăşurată. Breasla a fost prima formă de organizare oficială şi a determinat apariţia *asociaţiilor*

---

[223] Rezachevici, C-tin..., op.citate, numărul pe luna August 1995.

sau *frăţiilor* de producători sau distributori de bunuri. Termenul de breaslă[224] apare frecvent în actele domneşti, în special cu ocazia numirii hahambaşilor şi a staroştilor acestor comunităţi. Ele, breslele, aveau şi un rol financiar, către sfârşitul sec.XVII, acestea plăteau haraciul şi ploconul domnesc. Puterea lor economică creşte pe parcursul sec.XVIII-XIX, datorită practicării comerţului şi a meşteşugurilor pre-industriale. În acelaşi timp, breslele au constituit viitoarele nuclee economice ale comunităţilor evreieşti, în special în mediul urban.

Tot pe parcursul Evului Mediu, în toate ţările româneşti, în special în Valahia şi Transilvania, dar şi în Moldova, evreii acced spre o serie de profesiuni, unele dintre ele foarte importante pentru Principate, inclusiv în domeniul apărării. O serie de evrei, dintre care cel mai important a fost Samuel Oppenheimer (1635-1703), se vor ocupa cu producerea şi comercializarea prafului de puşcă şi a fitilelor pentru armata imperială din Transilvania. El ajunge să fie principalul furnizor de astfel de materiale, deţinând un atelie foarte mare şi bine utilat pentru acele vremuri. Oppenheimer deţinea, deasemenea, şi funcţia de reprezentant al lui Josef I de Hasburg în Transilvania, precum şi cea de administrator al „Casei sării", ocupându-se cu extragerea, exploatarea şi comercializarea sării. Tot în această direcţie, trebuie să semnalăm faptul că la 1698, în Ţara Românească exista un „Jidov Silitrar" care producea silitră pentru „earba de puşcă" pe care o vindea curţii domneşti. Implicarea în astfel de activităţi necesare domniei pentru asigurarea siguranţei naţionale, denotă o înţelegere a importanţei activităţii desfăşurate şi a faptului că producerea unor astfel de substanţe oferă celui care deţinea monopolul în această direcţie, un statut important la curtea domnească a vremii.

Dorinţa de a avea o poziţie cât se poate de favorabilă la nivelul curţilor domneşti ale celor trei Principate, a reprezentat o constantă permanentă pentru evreii de pe aceste teritorii. Această dorinţă era justificată şi de poziţia instabilă pe care o încercau grupele mari de evrei ce intrau în ţară, fără a avea un statut deosebit pentru toţi membrii acestor comunităţi. Accesul la o funcţie importantă pe lângă domnitor, asigura, nu numai pentru cel împricinat, o poziţie favorabilă, dar în acelaşi timp, asigura şi pentru ceilalţi membrii ai comunităţii, nu numai pentru familie, o protecţie

[224] În acele vremuri se folosea termenul de "Breasla Jidovilor".

binevenită, de care se puteau bucura, măcar pentru o perioadă scurtă de timp. Astfel de orientări sunt semnalate pe tot parcursul Evului Mediu, în toate cele trei provincii istorice româneşti, însă situaţiile sunt mai dese în Moldova şi Ţara Românească. Domni luminaţi, ce au guvernat peste cele două provincii amintite, au sesizat importanţa prezenţei unor astfel de înalţi slujnici ai curţii, care dispuneau şi de o specializare deosebită pentru acele vremuri. În 1702, evreul Avram, devine medicul personal al lui Constantin Brâncoveanu, la fel cum mulţi alţi medici evrei de seamă, au slujit la domnitori români de-a lungul întregului Ev Mediu. Tot Brâncoveanu, conştient de valoarea unor astfel de slujnici personali, aduce în aceaşi perioadă, pe funcţia de secretar personal de limbă latină, pe evreul florentin Anton Masia del Chiaro (Davide Taglia), care capătă o importanţă foarte mare la curtea domnitorului valah. Nu numai domnitorii beneficiau de prezenţa unor astfel de profesionişti de excepţie. În Moldova, în oraşul Iaşi, la 1618 era renumit medicul evreu Solomon ben Arayo[225], a cărui faimă ajunse-se să depăşească la aceea vreme graniţele Moldovei. Această ultra specializare a evreilor practicanţi de meserii intelectuale, trebuie înţeleasă ca o relaţie bipolară determinată de anumiţi factori legaţi de evoluţia lor ca etnie. Populaţia evreiască a căutat în permanenţă să reziste şi să supravieţuiască celor mai grele condiţii istorice. Supravieţuirea a însemnat, pe de-o parte, găsirea celor mai bune soluţii de aliniere la condiţiile momentului, pentru a găsii „portiţe" de scăpare din prigoana la care erau supuşi, şi pe de altă parte, au sesizat că supravieţuirea şi chiar progresul comunităţilor respective se putea face prin ridicare continuă a calităţii preocupărilor economice şi sociale avute. În acest sens, evreii au înţeles că o populaţie cu un înalt nivel intelectual şi profesional, va avea şanse mai mari de a supravieţui şi de a se ridica economic şi financiar, decât o populaţie cu un nivel scăzut de pregătire profesională. În acelaşi timp, interdicţiile de tot felul în exercitarea unor profesii bănoase, care necesitau doar o isteţime şi un fler comercial deosebit, i-a făcut pe evrei să caute alternative profesionale bazate pe profesii înalt intelectualizate. Momente ca cel din anul 1698, când evreilor din Cluj li se interzice dreptul de a fabrica rachiu şi ulterior şi acela de al mai vinde, au dus pe de-o parte la falimentarea unor categorii largi de evrei legaţi de aceste meserii, dar pe de altă parte au constituit impulsuri care

[225] Rezachevici, C-tin..., op.citate, numărul din luna Octombrie 1995.

i-au orientat şi mai mult pe evreii din Principate spre acele profesii înalt intelectualizate, care erau relativ slab reprezentate pentru populaţia românească, la aceea vreme. Deşi de-a lungul sec.XVII-XVIII, ocupaţiile evreilor din Transilvania erau bazate pe micul comerţ, arendăşia, fierberea rachiului şi cârciumăritul[226], profesiunile înalt intelectualizate existau şi vor continua să existe şi în perioada următoare. Mai mult decât atât, vom putea observa în perioadele istorice ce vor urma (modernă şi contemporană), o creştere continuă şi permanentă a ponderii acestor profesiuni intelectualizate.

În ciuda acestui fapt, Evul Mediu reprezintă, din punct de vedere economic, o perioadă de mari frământări pentru evreii din România. O perioadă în care această populaţie şi-a căutat drumul său propriu, dar în care şi-a continuat preocupările care au caracterizat-o de la primele începuturi. Faptul că evreii de pe aceste teritorii au reuşit, prin diferite tipuri de preocupări economice, să reziste şi să-şi întărească poziţia economică şi financiară pe aceste meleaguri, de-a lungul Evului Mediu, demonstrează fără nici o putinţă de tăgadă, calitatea umană şi intelectuală a acestei populaţii. Aşa cum vom putea observa în subcapitolul următor, perioada modernă şi contemporană va adânci, pe de-o parte trăsăturile sociale şi economice ale acestei etnii, iar pe de altă parte, va da la iveală noi preocupări, în special după cel de-al doilea Război Mondial, restructurând profilul economic al evreilor din ţara noastră, după noi coordonate moderne şi de actualitate.

[226] Conform lui Carmilly-Weinberger, ..., op.citate, pag.66.

b. în perioada modernă şi contemporană

Activităţile economice specifice populaţiei evreieşti din România în perioada modernă şi contemporană, sunt caracterizate de o serie de elemente, parte dintre ele venite din trecut, parte dintre ele apărute şi dezvoltate cu precădere în această perioadă. Structurarea în timp a caracteristicilor economice ale populaţiei evreieşti din România, este rezultatul interacţiunii mai multor factori demografici, sociali, dar şi legislativi, istorici, politici şi nu în ultimă măsură conjuncturali. Această perioadă, întinsă de-a lungul a aproape două sute de ani, desfăşurată pe parcursul sec.XIX şi XX, a fost, de departe, cea mai importantă perioadă în existenţa populaţiei evreieşti de pe meleagurile noastre. Importanţa rezidă în toate aspectele existenţiale ale acestei etnii, inclusiv în domeniul economic. Această perioadă a indus cele mai mari transformări în viaţa populaţiei evreieşti, marcând puternic existenţa multiseculară a aceasteia, păstrând în linii mari tipologia economică specifică, continuând anumite trăsături venite din perioada Evului Mediu, dar mai cu seamă adaptând specificul economic al etniei la noile realităţi economice şi sociale prin care a trecut România de-a lungul ultimilor 200 de ani. La demersul economic deosebit de „zbuciumat” cunoscut de populaţia evreiască de-a lungul acestei perioade, a participat, pe de-o parte, şi o serie de momente politice şi istorice cu implicaţii profunde în sfera economicului, atât în sec.XIX, cât şi în sec.XX. Toate evenimentele istorice şi politice prin care a trecut România în aceste ultime două secole, s-au reliefat economic asupra populaţiei evreieşti. Începând cu Pacea de la Adrianopole (din 1829) şi cu intrarea în vigoare a Uniunii vamale între Muntenia şi Moldova (la 30 Ianuarie 1847), până la marile momente istorice de la mijlocul sec.XX, viaţa economică a evreilor din România va cunoaşte frământări şi transformări deosebite. Trecerea de la societatea fanariotă, specifică ultimului secol al Evului Mediu, la o societate capitalistă orientată spre Occident, libertăţile dobândite în domeniul comercial, în special al comerţului exterior, vor marca profund evoluţia economică a acestei etnii. Repercursiunile economice ale acestor schimbări vor fi imense. La fel ca si în trecut, evreii din România vor continua să aibă un rol foarte important în circulaţia monetară românească, cu precădere în sec.XIX. Dezvoltarea capitalului industrial evreiesc, atât de necesar unei Românii

aflată în plină transformare industrială, a avut la bază dezvoltarea iniţială a capitalului comercial şi a celui cămătăresc, până la apariţia băncilor şi a organismelor financiare moderne[227]. Activităţile tradiţionale evreieşti, generatoare de venituri, care au fost practicate de-a lungul întregului Ev Mediu, vor fi constituit „grosul" aportului financiar, ce a venit ca o contribuţie importantă din partea evreilor la dezvoltarea economică a României.

De-a lungul ultimilor 200 de ani, activitatea economică a evreilor din România s-a concentrat în anumite domenii, foarte importante pentru economia românească, într-unele dintre ele, evreii deţinând un loc primordial, cel puţin pentru anumite perioade de timp. Pe lângă activităţile tipice populaţiei evreieşti, cum ar fi *comerţul, finanţele* şi *arendarea,* de-a lungul sec.XIX şi cu precădere în sec.XX, vor cunoaşte o dezvoltare deosebită *meşteşugurile* şi *meseriile direct productive* dintre cele mai diverse. A doua jumătate a sec.XIX şi tot sec.XX, se vor constituii în perioadele cele mai „efervescente" pentru dezvoltarea, diversificarea şi specializarea unor meserii practicare de evrei. Amploarea pe care o va cunoaşte acest tip de activitate economică, nu va fi fost atinsă în nici o altă perioadă istorică. Meseriile se vor diversifica, vor cuprinde ponderi din ce în ce mai mari din totalul populaţiei active evreieşti, paralel cu o ridicare continuă a calităţii muncii depuse şi a produselor obţinute. Activii evrei îşi vor ridica continuu nivelul profesional, lucru demonstrat şi de creşterea continuă a gradului de şcolarizare, inclusiv la nivelul învăţământului superior, alături de o orientare preponderentă spre acele meserii extrem de specializate, ce necesită o pregătire superioară peste nivelul mediu cerut de aceste profesii, specific absolvenţilor de studii universitare. În acelaşi timp, în mediul rural, evreii se vor „lega" şi mai puternic de profesiunile din agricultură, chiar dacă în multe cazuri acestea nu vor fi direct productive. Sfârşitul de sec.XIX şi primele 2 decenii ale sec.XX, vor marca prezenţa evreilor în agricultura românească, atât ca proprietari de terenuri şi mijloace de producţie agricole, cât şi ca arendaşi, preocupare cu tradiţie în cadrul activităţilor economice desfăşurate de evrei în mediul rural.

---

[227] Rosen, A. (1995) *Participarea evreilor la dezvoltarea industrială a Bucureştiului din a doua jumătate a sec.XIX până în anul 1938*, Ed.Hasefer, Colecţia Contribuţii, Bucureşti, pag.13.

Acest tablou lapidar al profilului economic pe care îl vom întâlni la evreii din România, de-a lungul sec.XIX şi XX, dispune, pentru conturarea sa cât mai aproape de adevăr, de o serie de surse de informaţie, mult mai bogate şi precise, decât sursele folosite pentru perioada anterioară. Alături de „clasicele” catagrafii folosite şi pentru sec.XVIII, apar însemnări şi recenzări inclusiv ale activităţilor economice desfăşurate şi a structurii profesionale a populaţiei evreieşti, mult mai abundente şi mai detaliate. Începând cu ultimele decenii ale sec.XIX, recensămintele vor face trimitere şi la specificul activităţilor economice desfăşurate, oferind informaţii şi în acest sens. Mai mult, o serie de cercetări şi recenzări vor fi axate în principal pe probleme economice, existând chiar o serie de *anchete economice* desfăşurate încă de la începutul sec.XX[228]. Însăşi comunitatea evreiască va acţiona în direcţia păstrării unor evidenţe proprii referitoare la aspectele economice ale ei, atât prin diferite instituţii patronate de aceasta, cât şi printr-o serie de lucrări ale unor specialişti evrei (din domeniul economic şi nu numai), care se vor orienta spre studiul diferitelor aspecte economice legate de comunitatea evreiască din România. Aşadar, sursele de informare sunt extrem de generoase! Trebuie însă ţinut cont, mai ales pentru perioada sfârşitului de sec.XIX şi pentru primele patru decenii ale sec.XX de contextul politic al vremii. În această perioadă se dezvoltă în România, în anumite cercuri, un mod de a privii comunitatea evreiască din punct de vedere economic, ca o populaţie „expansionistă”, care dorea „să acapareze” domenii economice importante. Din această cauză, multe dintre sursele care există referitoare la aspectele economice, trebuiesc analizate cu mare atenţie pentru a îndepărta informaţia părtinitoare, care nu poate fi folosită într-un studiu ştiinţific pe această temă.

Plecând de la aceste considerente generale, vom putea observa, în demersul studierii specificului economic al evreilor din România, că această populaţie şi-a păstrat, în linii mari, cel puţin pentru o primă perioadă la începutul sec.XIX, anumite trăsături caracteristice. Printre acestea, *activitatea comercială*, de veche tradiţie pentru evreii din România, şi-a păstrat locul şi rolul în cadrul preocupărilor economice. Comerţul, deşi parte fundamentală a specificului economic evreiesc, se va moderniza,

---

[228] Aşa cum este cazul *Anchetei industriale din anii 1901-1902,* sau *Anchetei cu privire la meseriaşi,* din anul 1908.

se va transforma continuu, adaptându-se noilor realităţi economice ale vremii. De la simplul neguţător ambulant, întâlnit pe uliţele oraşelor moldovene de-a lungul Evului Mediu, până la importatorul sau exportatorul deţinător de firme comerciale, distanţa este mare, însă acesta din urmă nu ar fi putut exista în lipsa primului. Perioada modernă şi contemporană a adus în comerţul evreiesc transformări profunde. În acelaşi timp, trebuie avut în vedere că începutul acestei perioade se situează în istorie, într-un timp în care România încă mai funcţiona, din punct de vedere politico-administrativ, ca principate separate, iar realităţile politice internaţionale erau total diferite faţă de ceea ce trăim noi astăzi. Însăşi comerţul era înţeles la o altă scară, având o cu totul altă semnificaţie economică, faţă de cea pe care o are astăzi. În această direcţie, analiza şi prezentarea semnificaţiei avute de tipologia mărfurilor comercializate de evrei, întâlnită, printre altele, şi în articolul lui Tudor Mateescu, intitulat *Evreii din oraşul Silistra în timpul stăpânirii otomane*, din vol.III al culegerii „Studia et acta historiae iudaeorum romaniae", ne oferă un punct de vedere interesant asupra activităţilor neguţătorilor evrei de la Dunăre, din aceea perioadă. Exemplele ar putea continua... Ceea ce este specific problemei, însă, este faptul că, activitatea comercială a continuat normal, natural şi de la sine, şi în această perioadă modernă, trecerea de la specificul comercial al Evului Mediu făcându-se treptat, aproape pe neobservate. Din punct de vedere numeric, al ponderilor celor implicaţi în această activitate, din rândul populaţiei active evreieşti, se remarcă un fenomen bănuit şi confirmat de noile realităţi: începând cu a doua jumătate a sec.XVIII, dar cu precădere în prima jumătate a sec.XIX, se produce o *creştere a ponderii comercianţilor evrei în Moldova* (şi nu numai), alături de o *creştere a ponderii comercianţilor în totalul populaţiei active evreieşti*. Referitor la primul fenomen, se remarcă o creştere a ponderii comercianţilor evrei de la 5 % din totalul comercianţilor ce practicau această meserie în Moldova în anul 1786, la 22,2 % din totalul comercianţilor din Moldova în anul 1792. Aceste procente vor fi şi mai mari odată cu intrarea în sec.XIX. Deasemenea, un alt fenomen de aşteptat, a fost *concentrarea comercianţilor evrei în acele oraşe ce deţineau fie rol de capitală* (Iaşul), *fie rol de reşedinţă de judeţ*. Această concentrare, care a dus într-o primă etapă, la modificarea raportului dintre comercianţii evrei şi cei creştini (neevrei), are ca explicaţie faptul că astfel de oraşe ofereau o piaţă de desfacere mult mai largă, o

categorie mult mai diversificată de cumpărători şi un potenţial financiar mai mare decât mediul rural. În plus, pentru întreaga perioadă a sec.XIX, se observă o orientare a comerţului spre interior, comerţul de tranzit fiind înlocuit treptat de un comerţ în teritoriu „in sit-u", menit a acoperii cerinţele unei pieţe mult mai extinse. Cazul Iaşului este elocvent: în 1831, raportul de care aminteam, între numărul comercianţilor evrei şi cei neevrei, era în favoarea celor creştini; 42 % din totalul comercianţilor din oraş erau evrei, 58 % erau creştini. În 1839, aceste ponderi ajung la alte valori: 69,5 % comercianţi evrei şi numai 30,5 % comercianţi creştini. Mijlocul de sec.XIX aduce după sine o „explozie" în această direcţie: la numai 6 ani distanţă, datorită proceselor de imigrare a evreilor spre Moldova şi a stabilirii lor în capitala provinciei, ponderea comercianţilor evrei în oraş ajunge la ...72,8 % (!). La o cifră de numai 425 comercianţi români, corespundeau în anul 1845 nu mai puţin de 2.022 comercianţi evrei, grupaţi în majoritate în domeniul comerţului cu băuturi alcoolice distilate, în domeniul schimbului de monedă (unde deţineau monopolul absolut) şi în domeniul panificaţiei[229]. Şi în domeniul crâşmăriei şi al hangiilor, situaţia era asemănătoare: în oraş existau la aceeaşi dată, 585 crâşmari evrei şi numai 108 crâşmari români, lucru valabil şi la nivelul întregii Moldovei, unde numărul crâşmarilor evrei era dublu faţă de cel al crâşmarilor români (1.898 evrei faţă de 924 români). Valorile cele mai mari le regăsim pentru hangii, unde raportul dintre evrei şi români era de 10/1 (!) şi în cazul orândarilor, unde se ajunse-se la un raport fantastic de 30/1 (!!!)[230]. După momentul unirii, în 1860, proporţia între comercianţii evrei şi cei români se va stabiliza, pentru o perioadă de timp, la 78 % comercianţi evrei şi 22 % comercianţi creştini, urmând să scadă, însă în ritmuri relativ lente. Se va păstra totuşi o discrepanţă majoră şi la alte categorii comerciale, cum ar fi cea a precupeţilor (comercianţi ambulanţi), unde numărul celor evrei va fi aproape dublu (1.374) faţă de cel al precupeţilor români (796), sau se va ajunge la cazuri în care vor exista categorii comerciale fără nici un reprezentant român, fiind în totalitate acaparate de evrei (cazul zarafilor, samsarilor, boccegilor, tutungiilor, al neguţătorilor de vite, geambaşilor, morarilor, mătăsarilor şi

---

[229] Platon, Gh. (1998) *Populaţia evreiască din târgurile şi oraşele Moldovei la mijlocul secolului al XIX-lea*, în "Studia et acta historiae iudaeorum romaniae", vol.III, Ed.Hasefer, Bucureşti, pag.163.

[230] La 1845 existau 31 de hanuri deţinute de evrei şi numai 3 deţinute de români; la fel şi în cazul orândarilor: 110 cârciumi arendate şi gestionate de evrei şi numai 3 arendate şi gestionate de români.

bancherilor). O situaţie relativ diferită, însă în linii mari, asemănătoare, întâlnim în Transilvania. Aici, începutul de sec.XIX, va aduce cu sine o creştere uşoară a numărului comercianţilor evrei, ajungându-se în 1813, la o pondere a acestora de 15,7 % din totalul numărului comercianţilor din Transilvania. După această dată, ponderea lor aproape că se înjumătăţeşte, abia atingând 8,8 % în anul 1819. Urmează o perioadă de creştere lentă, bazată în primul rând pe relaţia dintre evreii din Transilvania şi cei din Ungaria, ponderea comercianţilor evrei atingând 10,0 % în 1845 şi 16,9 % în 1848, la revoluţia paşoptistă[231]. Şi după această dată, conform conscripţiilor fiscale referitoare la populaţia Principatului, ponderile comercianţilor evrei vor mai creşte, însă nu la nivelul înregistrat, până la mijlocul sec.XIX, datorită unor constrângeri legislative impuse de la Budapesta. În cazul Bucureştiului, la începutul sec.XIX, peste 45 % din numărul total al negustorilor erau evrei, iar în fruntea negoţului evreiesc din oraş se situa Erşăl (Hersch) Finkelstein[232], un evreu extrem de bogat şi cu vaste relaţii de afaceri.

Creşterea numărului de comercianţi şi meşteşugari evrei, în Iaşi, între 1831-1860

Tab.47

ANUL	Creştini			Evrei			TOTAL GENERAL
	Comerţ	Meşteş.	TOTAL	Comerţ	Meşteş.	TOTAL	
1831	-	-	**2.540**	-	-	**1.897**	**4.437**
1839	754	1.234	**1.988**	-	-	**4.528**	**6.516**
1846	-	-	**2.304**	-	-	**6.178**	**8.482**
1860	470	1.492	**1.962**	3.212	3.721	**6.933**	**8.895**

Sursa: Rosetti, R. (1904) *Romania and the Jews*, I.V.Socecu, Bucureşti (Tab.9, pag.19).

Paralel cu acest fenomen de creştere a ponderilor comercianţilor evrei, se face simţită şi o orientare puternică a acestora spre mediul urban, în principal, şi spre oraşele mari şi reşedinţele de judeţ, în particular. În Moldova procesul este atât de pregnant, încât la 1889, din totalul de 10.942 de firme evreieşti[233], 6.238 sunt localizate în reşedinţele de judeţ (adică 57 %), 927 în oraşe (altele decât reşedinţele de judeţ) şi numai 3.777 la sate. Acest „avantaj" este regăsibil, dar într-o mai mică măsură, şi în Dobrogea, unde raportul între comercianţii evrei şi cei neevrei era de

[231] *Izvoare şi mărturii...*, op.citate, vol.I, pag.68.
[232] Iorga, N. (1913) *Istoria evreilor...*, op.citate, pag.27.
[233] Am inclus aici, pe lângă firmele comerciale şi pe cele meşteşugăreşti, care trebuiau să-şi comercializeze produsele fabricate de acestea, desfăşurând în final, şi o activitate comercială, pe lângă una direct productivă.

1,6/1, numărul cel mai important fiind regăsit în Constanţa şi Tulcea. În cazul Valahiei (Ţara Românească fără Dobrogea), situaţia este diferită: la toate categoriile de localităţi predomină firmele comerciale româneşti sau ale altor etnii (turci, greci, armeni).

Numărul de firme comerciale, pe judeţe şi naţionalitate, în Moldova şi Valahia, la 1 Decembrie 1889

Tab.48

JUDEŢUL	Reşedinţă de judeţ		în alte oraşe		la sate		TOTAL JUDEŢ		(%) f.evr./f.ro.	
	ro.	evr.	ro.	evr.	ro.	evr.	ro.	evr.	ro.	evr.
Bacău	79	563	49	96	632	471	760	1.130	39,6	58,8
Botoşani	47	758	6	97	124	387	179	1.242	12,2	85,7
Covurlui	464	679	-	-	179	82	643	761	34,4	40,5
Dorohoi	29	357	14	294	347	458	390	1.109	25,9	73,8
Fălciu	84	212	-	-	294	198	378	410	45,9	49,8
Iaşi	270	1.488	28	128	325	352	623	1.968	23,5	74,3
Neamţ	87	446	33	196	188	317	303	959	23,7	75,3
Putna	351	259	138	116	460	187	949	562	60,3	35,8
Roman	36	320	-	-	118	181	154	501	22,4	79,9
Suceava	16	417	-	-	180	455	196	872	18,0	80,0
Tutova	192	106	-	-	380	257	672	363	57,2	36,3
Vaslui	319	438	-	-	573	206	892	644	55,5	40,1
Tecuci	15	195	-	-	158	226	173	421	28,5	69,5
Total Moldova	**1.989**	**6.238**	**268**	**927**	**3.958**	**3.777**	**6.210**	**10.942**	**34,5**	**60,8**
Valahia	**5.181**	**1.167**	**1.169**	**95**	**7.411**	**91**	**13.766**	**1.353**	**81,4**	**8,0**
Dobrogea	**94**	**152**	**55**	**15**	**173**	**16**	**286**	**183**	**20,4**	**11,8**
Total General	**7.264**	**7.551**	**1.492**	**1.037**	**11.506**	**3.884**	**20.262**	**12.478**	**56,2**	**34,6**

Sursa: Rosetti, R. (1904)..., op.citate (Tab.10, pag.46).

Diferenţe majore apar şi în ceea ce priveşte repartiţia firmelor evreieşti la nivelul categoriilor de oraşe şi de mediu, funcţie de etnia proprietarilor firmelor respective. Dacă pentru comercianţii români, gruparea cea mai mare a firmelor comerciale se regăsea în mediul rural (peste 70 %), pentru comercianţii evrei, această grupare majoră se regăse în mediul urban, şi cu precădere în oraşele reşedinţă de judeţ (43,4 %). Aceste informaţii, publicate în anul 1894 în „Buletinul Statistic General”, demonstrează, pe de-o parte continuarea procesului de concentrare a activităţii comerciale în marile oraşe, şi pe de altă parte confirmă înfluenţele avute de evenimentele desfăşurate după anul 1850, atât în Moldova, cât şi în Muntenia.

Dezvoltarea generală economică a României în a doua parte a sec.XIX îşi va lăsa amprenta şi asupra evoluţiei activităţilor economice specifice populaţei evreieşti.

Repartiţia firmelor comerciale în România, între 1884-1889, pe medii şi categorii de aşezări, în procente

Tab.49

Locul firmei	Comercianţi români	Comercianţi evrei	Alţi comercianţi
Reşedinţe de judeţ	41,7	43,4	14,9
Alte oraşe	50,5	35,1	14,4
În mediul rural	71,9	24,2	3,9
Total România (%)	**55,7**	**34,3**	**10,0**
(în cifre absolute)	**19.885**	**12.479**	**2.651**

Sursa: *O istorie a evreilor din România...*, op.citate, vol.I, pag.249.

Această dezvoltare a activităţii comerciale evreieşti în Moldova, în sec.XIX, trebuie înţeleasă în contextul transformărilor petrecute în această provincie românească la sfârşitul Evului Mediu. În rândul acestor transformări, care îşi vor pune amprenta şi asupra activităţii comerciale dar şi asupra procesului incipient de urbanizare -sau cel puţin de suburbanizare-, se poate include şi crearea târgurilor şi târguşoarelor. Aceste aşezări semiurbane, au avut un rol foarte important în dezvoltarea activităţii comerciale evreieşti. Literatura dedicată acestui proces deosebit de complex, este foarte variată, de la autori de renume, evrei, implicaţi în studierea diferitelor aspecte istorice şi social-economice impuse de apariţia târgurilor, aşa cum este cazul dr.-ului E.Schwartzfeld, până la geografi de marcă, care au abordat problema din mai multe puncte de vedere, dar mai ales teritorial, cum este cazul acad.-ului V.Tufescu. Deşi primul târg la a cărui înfiinţare evreii şi-au adus un aport substanţial a fost localizat în Basarabia[234] şi nu în Moldova de dincoace de Prut, această din urmă provincie s-a remarcat profund din punctul de vedere al apariţiei şi evoluţiei unor astfel de aşezări. Procesul a continuat până în anul 1862, când ia fiinţă ultimul târguşor din Moldova la a cărui înfiinţare evreii şi-au adus aportul[235], cuprinzând zeci de astfel de localităţi[236]. Pentru a înţelege mai bine particularităţile comerciale, dar şi sociale, ale unor astfel de localităţi, o scurtă prezentare a procesului

---

[234] Este vorba de târguşorul Oniţcani, înfiinţat în deceniul 6 al sec.XVIII.
[235] Este vorba de târguşorul Drânceni, înfiinţat în anul 1862, pe domeniile lui M.Kogălniceanu.
[236] Printre cele mai renumite putem menţiona: Fălticeniul (1780), Moineşti (1781), Mihăileni (1782), Trifeşti (1790), Burdujeni (1792), Adjudul-Nou (1794), Negreşti (1795), conform lui Iancu, C. (1996)..., op.citate, pag.42.

de formare se impune. Târgurile înfiinţate în a doua jumătate a sec.XVIII şi cu precădere în prima jumătate a sec.XIX aveau o structură etnică, bine definită spaţial. De regulă, în marea majoritate a cazurilor târgurile au apărut fie lângă un sat, fie în interiorul unui sat aflat într-o formă de declin demografic sau economic (pauperizare accentuată). În cadrul aşezării, se remarcau două zone diferite: un nucleu urban evreiesc, ce ocupa o uliţă formată dintr-o înşiruire de dughene, localizată fie în mijlocul satului, atunci când pe acolo trecea un drum sau o cale de acces mai importantă, fie la marginea satului, la limita sa, uneori chiar lipită de ultimele case din sat, funcţie de configuraţia uliţelor sau de morfologia reliefului. Restul satului, în totalitate românesc, sau mai bine zis, în totalitate neevreiesc, se prezenta ca o localitate specific rurală, nu atât ca formă şi tipologie a gospodăriilor, cât mai ales ca nivel al serviciilor, implicit şi a celor comerciale. Odată cu stabilirea grupului sau grupurilor de evrei şi deschiderea prăvăliilor, uneori denumite şi „magherniţe"[237], comercianţii evrei scădeau preţul tuturor produselor, inclusiv la acele produse care nu se găseau în mod normal în mediul rural dar care reprezentau produse de strictă necesitate[238]. Odată afacerea devenită rentabilă, nucleul creştea, formând un aşa numit „nucleu tip ghetou galiţian", alături de satul cu casele caracteristice populaţiei româneşti sau în interiorul acestuia. Cu cât activitatea comercială era mai rentabilă, cu atâta numărul evreilor comercianţi creştea, crescând odată cu aceasta şi suprafaţa nucleului respectiv. Ponderile evreilor în astfel de aşezări semiurbane puteau oscila foarte mult; în medie, în Moldova, la începutul sec.XIX,. aceste ponderi depăşeau de regulă 50-60 %. În sudul României, în Valahia, aceste pondere nu depăşeau 10 %. Ca funcţionalitate urbană, aceste târguri şi târguşoare preponderent evreieşti, mai ales în Moldova, au îndeplinit rolul de „centre de acumulare a produselor prime"[239]. Aceste centre gestionau atât produsele alimentare de primă necesitate, cât şi activităţile de colectare a cerealelor şi a produselor lactate, cumpărarea vitelor şi a produselor rezultate din sacrificarea acestora, comerţul ambulant etc. În afară de aspectele economice şi mai ales comerciale, înfiinţarea târgurilor şi a târguşoarelor din Moldova a avut şi

---

[237] Numite aşa datorită faptului că erau extrem de mici, prăpădite, fără nici o facilitate, localizate numai la parter, fără etaj, în toate cazurile avâd o uşă care dădea direct în stradă.
[238] Gaz, fitile de lampă, săpun, leşie, sodă, sfoară, cuie, sârmă, unelete, ţesături simple dar nu din lână etc.
[239] Titulatură înaintată pentru prima dată de V.Tufescu, citat fiind de Negruţi, Ecaterina (1996)..., op.citate, pag.147.

repercursiuni demografice majore. Nu numai cele în legătură cu creşterea numărului de evrei datorată procesului de imigrare, dar mai ales prin stabilirea unui echilibru în expansiunea demografică spre marile oraşe moldovene. Se păstrează astfel, un echilibru regional între sat şi oraş, târgurile şi târguşoarele constituindu-se astfel într-o „supapă de scurgere” a populaţiei recent imigrate, în mare parte fără ocupaţii şi profesiuni urbane. Mulţi dintre evreii sau neevreii scăpătaţi, o parte dintre ei foşti cârciumari în marile oraşe moldovene, vor găsii un loc de profesare în cadrul acestor târguri[240]. În astfel de condiţii numărul comercianţilor evrei va ajunge să crească în toate târgurile şi târguşoarele moldoveneşti.

Se va ajunge astfel, ca din totalul populaţiei active a unui astfel de târg, peste 50 % să fie reprezentat de comercianţii evrei, pondere care vorbeşte de la sine de amploarea fenomenului. În Moldova, întâlnim astfel, târguri care au sute de comercianţi evrei, raportaţi la câteva mii de locuitori populaţie totală: Târgu Bucecea deţinea 455 comercianţi evrei; Botoşanii deţineau 297 comercianţi evrei; Târgu Bozieni deţinea 247 comercianţi evrei; Dorohoiul deţinea 243 comercianţi evrei; Târgu Bodeşti deţinea 241 comercianţi evrei; Târgu Damineşti deţinea 205 comercianţi evrei, celelalte târguri dispunând de un număr de sub 200 comercianţi evrei fiecare.

Paralel cu acest proces, marile oraşe şi cu precădere oraşele reşedinţă de judeţ, vor continua să atragă contingente masive de comercianţi evrei, care vor ajunge să deţină ponderi mult mai ridicate decât cele deţinute de comercianţii creştini. Aceşti comercianţi evrei vor începe să-şi înfiinţeze firme comerciale, diversificându-şi gama produselor comercializate, pătrunzând în cele mai variate domenii comerciale. Un proces asemănător se va remarca în primele 6-7 decenii ale sec.XIX şi în Valahia, însă la un nivel mult mai scăzut.

---

[240] Un exemplu în acest sens, cei drept destul de tardiv ca perioadă de acţiune dar tipic ca fenomenologie, este şi cazul repercursiunilor avute de unele legi date în domeniul comercial. Începând cu 28 Martie 1873, pe baza *Legii băuturilor spirtoase*, licenţa pentru comercializarea unor astfel de produse nu se mai putea obţine decât după dovedirea calităţii de elector. Ori, această calitate nu se extindea decât asupra evreilor “pământeni”, care nu reprezentau decât câteva zeci de procente din numărul total al evreilor din Moldova. În acest fel, imediat după aplicarea legii, mai mult de ½ din cârciumarii evrei au dat faliment, fiind nevoiţi să părăsească marile oraşe moldovene.

Ponderea firmelor aparţinând românilor şi evreilor, în oraşele reşedinţă de judeţ, în Moldova şi Ţara Românească, în anul 1889

Tab.50

Oraşe reşedinţă de judeţ	Pondere din total firme	
	(%) firme evreieşti	(%) firme româneşti
Fălticeni	94,8	3,6
Botoşani	92,0	5,7
Dorohoi	91,0	7,5
Vaslui	89,0	6,9
Roman	86,0	9,7
Bacău	85,6	12,0
Iaşi	82,2	14,9
Piatra	82,0	16,0
Huşi	70,0	27,7
Bârlad	53,8	39,2
Galaţi	42,5	29,1
Focşani	40,5	54,8
Râmnicu Sărat	31,6	61,1
Tecuci	30,6	55,3
Brăila	24,4	46,7
Tulcea	20,8	11,3
Piteşti	20,3	69,6
Buzău	19,6	77,9
Târgovişte	19,0	71,0
Turnu Severin	15,0	42,7
Constanţa	14,1	12,1
Călăraşi	11,8	64,2
Târgu Jiu	11,2	66,5
Ploieşti	11,1	86,5
Giurgiu	11,1	61,8
Craiova	10,8	77,0
Râmnicu Vâlcea	10,7	75,7
Turnu Măgurele	9,7	60,2
Caracal	8,5	77,2
Slatina	7,5	87,2
Câmpulung	1,3	92,7

Sursa: Rosetti, R. (1904)..., op.citate (Tab.11, pag.47).

Această dezvoltare impetuoasă a comerţului evreiesc va continuat şi în ultimul deceniu al sec.XIX, ajungându-se în primii ani ai sec.XX, în Moldova, ca peste 80 % din totalul populaţiei active evreieşti să trăiască din comerţ şi artizanat [manufactură n.n.][241]. Polarizarea comercială (şi manufacturieră) atinge noi cote odată cu trecerea în noul secol, detaşându-se de departe o serie de categorii comerciale în care comercianţii

[241] Iancu, C. (1996)..., op.citate, pag.261-262.

neevrei, în speţă, cei români, nu mai erau reprezentaţi, fără să mai dispună de acces la acele tipuri de activităţi comerciale. Şi în acest caz, capitala Moldovei, Iaşul, va ajunge să deţină un loc prioritar, semnalându-se în anul 1906, nu mai puţin de 16 categorii comerciale, unele deosebit de importante, în care comercianţii români nu mai erau prezenţi.

Categorii comerciale în Iaşi, în anul 1906,
în care NU sunt implicaţi românii
(unităţi cu peste 10 persoane lucrative, aparţinând evreilor)

Tab.51

Nr.Crt.	Categoria comercială	Număr unităţi
1.	Anticari	10
2.	Depozit făină	11
3.	Exportatori	12
4.	Găzari	20
5.	Lenjerie	20
6.	Sticlărie	16
7.	Cherestea	16
8.	Comerţ cu cereale	20
9.	Mobilă	20
10.	Olărie / lămpi iluminat	25
11.	Hoteluri	25
12.	Pielărie	30
13.	Galanterie	40
14.	Fierărie	30
15.	Confecţii	70
16.	Manufacturi	150

Sursa: Statistica Camerei de Comerţ din Iaşi, 1906-extras din Săghinescu, V. (1906) *Evreii în România (1418-1906)*, Tipografia Naţională, Iaşi.

Aşa cum se poate observa din tabelul de mai sus, începe să se facă simţită cu din ce în ce mai mare putere, o orientare a activităţilor productive evreieşti spre alte surse de venituri, în speţă, spre o serie de ocupaţii care vor marca întreg sec.XX, în special primele 5 decenii. După anul 1906, se produce un nou fenomen, rezultat al adaptării permanente a populaţiei evreieşti din România la realităţile momentului. Atât în Moldova, inclusiv în capitala sa, Iaşi, cât şi în celelalte provincii istorice româneşti, pentru prima oară începe să scadă în mod constant numărul comercianţilor evrei, paralel cu o stabilizare şi ulterior, o diminuare a activităţii comerciale brute, primare, care va fi înlocuită de forme noi, prin care specificul economic al evreilor se va preserva şi continua în a doua jumătate a sec.XX. Scăderea numărului de comercianţi, înregistrată după anul 1906 are ca explicaţie o cauză foarte simplă, tratată pe larg în

prima parte a lucrării: procesul de emigrare a evreilor din România spre alte ţări europene sau spre continentul american. O bună parte a comercianţilor evrei, în special din Moldova, la sfârşitul sec.XIX aveau o situaţie materială foarte precară. Sărăcia, sau cel mult un nivel de viaţă foarte modest, era condiţia de bază pentru comerciantul evreu din Moldova, la fel ca de altfel şi pentru meseriaşul evreu. Ori, în aceste condiţii, oportunitatea emigrării spre noi zări care le promiteau o altfel de viaţă a apărut ca o nouă speranţă pentru foarte mulţi dintre aceşti evrei. În ciuda faptului că scăderea a fost relativ mică, diferenţa dintre anii 1906-1909 fiind de numai 1.665 de persoane, acest lucru, continuat şi în anii următori, a dus la iniţierea unei schimbări în ceea ce priveşte balanţa în domeniul comercianţilor din Moldova, cât şi din România.

Scăderea numărului comercianţilor evrei, din Moldova, între 1906-1909

Tab.52

Număr comercianţi	**Anul**			
	1906	**1907**	**1908**	**1909**
Comercianţi români	74.337	76.340	77.248	77.624
Comercianţi evrei	26.239	25.188	23.588	24.574

Sursa: Extras din *Bulletin A.I.U.*, 1910, pag.46.

În ciuda fenomenului iniţiat încă de la începutul sec.XX, transformările prin care trecea populaţia evreiască din România, nu pot fi reduse doar la elementul reprezentat de diminuarea numărului de comercianţi. Însăşi structura economică a populaţiei evreieşti ocupate începea să se schimbe. Deşi ponderile deţinute în domeniile „clasice”, specifice evreilor (în speţă comerţul şi finanţele), nu mai aveau valorile pe care le cunoscuseră la mijlocul sec.XIX, totuşi, acestea oglindeau încă o inerţie foarte puternică. Două erau domeniile care la începutul deceniului doi al sec.XX, au concentrat cea mai mare parte a activilor evrei din Vechiul Regat: *industria*, cu 42,5 % din totalul activilor şi *comerţul*, cu 37,9 % din totalul activilor[242]. Astfel de ponderi foarte mari pentru cele două categorii profesionale, într-o societate profund agrară cum era România înaintea primului Război Mondial, reflectă, printre altele, o poziţie „avangardistă” a acestei etnii, în raport cu restul populaţiei ţării. Deşi situată în mijlocul unei societăţi agrare, populaţia evreiască nu grupa mai mult de 2,5 % activi în agricultură. Reminescenţă a unui trecut în care accesul la mediul rural nu

[242] Tatomir, E. (1930) *Contribuţiuni la studiul evreilor*, Bucureşti, pag.93.

putea fi făcut atât de uşor, şi în acelaşi timp, rezultat al polarizării urbane puternice, acestă imagine a structurii profesionale a populaţiei evreieşti din România, reflectă mai degrabă o „pregătire pentru viitor" şi o receptivitate la progresul industrial şi tehnologic mult mai mare decât cel al etnicilor români.

Perioada interbelică a constituit în sine, mai mult o etapă de „pregătire" a noilor structuri economice şi profesionale pentru evreii din România, decât o etapă individualizată în sine. Deşi transformările prin care trecea România în aceea perioadă erau deosebite, inclusiv în domeniul comercial, structura profesională evreiască se va păstra în limitele caracterizate de perioada anterioară. Pentru întreaga ţară, procesul iniţiat în primul deceniu se va continua, însă la valori mult mai mici, fiind vorba mai mult de o „transformare" a comerţului evreiesc, decât de o diminuare a acestuia. Conform datelor oficiale ale Recensământului din 1930, în comerţ activau 32,9 % din totalul populaţiei active evreieşti din România. Unele surse evreieşti bazate pe evidenţe proprii[243], vin să confirme, cu mici corecturi, cifrele recensământului oficial, lucru care demonstrează desfăşurarea fenomenului amintit. În acelaşi timp, începe să scadă şi ponderea comercianţilor evrei din marile oraşe, Bucureştiul înregistrând în anul 1930 o pondere de 22 % pentru comercianţii evrei. Unii autori subliniază, însă, un aspect inedit referitor la acest proces de scădere a numărului de comercianţi evrei. Autorul H.M.Sachar, înaintează în lucrarea sa *The Course of Modern Jewish History*, idea că, înregistrarea unui număr mai mic de evrei comercianţi în România interbelică, ar putea fi explicată şi prin creşterea numărului de meseriaşi care produceau bunuri ce erau vândute tot de ei, preferând astfel să fie înregistraţi ca fabricanţi şi nu ca şi comercianţi. El dă ca exemplu pentru susţinerea acestei idei, faptul că în România, în anul 1937, erau înregistrate nu mai puţin de 12.000 familii de evrei care deţineau licenţa pentru fabricat şi comercializat băuturi alcoolice spirtoase (pag.364). Probabil, marea majoritate a acestor comercianţi particulari evrei, se vor fi înregistrat la recensământ ca şi fabricanţi şi nu strict ca şi comercianţi... În acelaşi timp, activitatea comercială la nivel major, respectiv comerţul exterior, va cunoaşte o diversificare şi o amplificare remarcabilă. O bună parte din comercianţii evrei se vor lansa în activitatea

---

[243] Este vorba de valorile înaintate de Preşedintele Federaţiei Comunităţilor Evreieşti din România, D-nul Academician Profesor universitar Doctor Nicolae Cajal, în lucrarea *Contribuţii ale evreilor din România la cultură şi civilizaţie*, apărută la editura Hasefer, în anul 1996, care la pag.316 înaintează procentul de 36,5 %.

de import/export, înfiinţând societăţi comerciale bazate pe această activitate, care vor funcţiona până la începutul războiului, sau unele dintre ele, chiar şi în timpul războiului. Produsele importate şi cele exportate erau extrem de diverse: atât în domeniul bunurilor de larg consum, cât şi în domenii mai specializate.

**Numărul firmelor evreieşti care făceau import/export,
în România, în 1938, pe categorii de produse**

Tab.53

Categorii de produse	Număr importatori evrei	Număr exportatori evrei
Produse alimentare	398	345
Produse textile	1.436	43
Produse metalice	1.350	17
Produse combustibile	53	460
Produse chimice	738	38
Produse tehnice	712	263
Produse de pielărie	182	287
Produse de sticlărie	140	46
Produse de papetărie	215	39
Produse diverse	485	167
TOTAL	**5.709**	**1.890**

Sursa: Cajal, N. (1996) *Contribuţii ale evreilor din România la cultură şi civilizaţie*, Ed.Hasefer, Bucureşti, pag.248.

După cel de-al doilea Război Mondial, structura profesională şi economică a populaţiei evreieşti din România avea să se schimbe dramatic. Războiul, bulversarea economică totală, noul regim politic, procesul masiv de emigrare, victimele agresiunii naziste, se vor constituii ca factori definitorii în modificarea statutului profesional şi a realităţilor economice pe care le vor trăii evreii ce vor mai rămâne în ţară după anul 1945. După deceniul 5 al sec.XX, structura profesională şi ramurile economice în care vor acţiona evreii vor fi consemnate în recensămintele oficiale care au avut loc în 1956, 1966, 1977, 1992 şi 2002. Chiar dacă la aceste recensăminte nu s-a statuat extrem de exact tipul de ocupaţie şi legătura acesteia cu apartenenţa etnică a recenzatului, informaţia existentă ne permite să trasăm o imagine de ansamblu asupra structurii ocupaţiilor economice ale evreilor din România, în ultimile 5 decenii ale sec.XX. Pentru a avea o privire unitară din acest punct de vedere, am considerat necesară tratarea acestei probleme în cadrul unui subcapitol separat, la sfârşitul părţii a II-a a lucrării.

Alături de preocupările comerciale atât de comune evreilor din România în perioada modernă şi contemporană, pe care am încercat să le schiţăm în acest subcapitol, se remarcă pentru ultimii 200 de ani şi o altă ocupaţie specifică evreilor şi anume *meşteşugurile* şi *meseriile productive*. Deşi astfel de preocupări economice au existat şi în perioada anterioară, de-a lungul Evului Mediu, perioada modernă şi contemporană a făcut din meseriile productive practicate de evrei, o caracteristică de bază a acestei etnii. Şi în acest domeniu se pot schiţa câteva elemente definitorii şi câteva procese şi fenomene desfăşurate în ultimii 200 de ani, multe dintre acestea cu reliefare teritorială directă şi de necontestat.

O primă caracteristică referitoare la *meşteşugari* şi *meseriile practicate* poate fi considerată şi *continuitatea în timp a acestor preocupări*. De fapt, putem afirma fără vre-o urmă de îndoială că, de-a lungul Evului Mediu, dar cu preponderenţă la sfârşitul sec.XVIII şi începutul sec.XIX, alături de comerţ, meşteşugurile şi meseriile productive reprezentau activităţile tradiţionale ale evreilor din cele trei Principate[244]. Importanţa acestor preocupări direct productive nu a scăpat atenţiei personalităţilor vremii, conturându-se, din acest punct de vedere, două poziţii antagonice referitoare la rolul avut de evrei în angrenajul economic al României. Aceste poziţii diametral opuse au conturat de-a lungul deceniilor 6 şi 7 ale sec.XIX viziuni diferite referitoare la prezenţa evreilor în cadrul economiei româneşti.

În această direcţie, putem semnala o primă *viziune pozitivă* asupra rolului economic al evreilor în ţările române, prezenţa acestora fiind privită ca un factor de progres şi de „occidentalizare” a unei societăţi tocmai ieşite din perioada fanariotă. Astfel de viziuni pozitive au avut ecou până la cele mai înalte niveluri sociale şi chiar politice ale vremii, chiar membrii marcanţi ai parlamentului României subliniind acest lucru în discursurile ţinute în sesiunile în plen ale celor două camere. Memorabilă, în acest sens, este intervenţia deputatului moldovean Costache Epureanu într-o sesiune a Camerei, pe marginea Art.7 din Constituţia votată la 1866, care sublinia direct şi cu tărie necesitatea încurajării activităţilor economice desfăşurate de populaţia evreiască în Principate, precum şi integrarea activă a acesteia în angrenajul socio-economic al României.

---

[244] Iancu, C. (1996)..., op.citate, pag.44.

Paralel însă, cu această viziune pozitivă, se face simţită din ce în ce mai mult, o *părere negativă* referitoare la rolul şi poziţia economică a evreilor din România. Personalităţi precum Dionisie Pop Marţian, Bogdan Petriceicu Haşdeu, A.D.Holban sau chiar oameni politici precum M.Kogălniceanu ş.m.a. vor desfăşura în a doua jumătate a sec.XIX o susţinută activitate de „avertizare" referitor la „pericolul evreiesc" în economia românească. Nivelul până la care a mers această poziţie poate fi înţeles pe deplin dacă avem în vedere faptul că, de exemplu, A.D.Holban considera în 1866, că evreii „au acaparat comerţul, industria şi meseriile", iar marele om politic şi de stat M.Kogălniceanu afirma, tot în aceaşi perioadă, că „prezenţa evreilor în România este o chestiune naţională şi în acelaşi timp economică"[245]. Apar în această perioadă şi o serie de lucrări care, dorindu-se ştiinţifice şi bine informate, aveau menirea de a „trage un semnal de alarmă" referitor la „problema evreiască". Începând cu lucrări precum cea a lui B.P.Haşdeu, intitulată *Industria naţională, industria streină şi industria ovreească faţă cu principiul concurenţei*, apărută la Bucureşti în anul 1866, şi mergând până la diferite extrase din reviste sau lucrări mai ample apărute înaintea celui de-al doilea Război Mondial, această opinie anti-semită îşi va face loc în gândirea economică românească a timpului. Discutabilitatea unui astfel de mod de gândire, la finele sec.XIX şi începutul sec.XX este mai mult decât evidentă. Probabil, o parte însemnată din această „teorie" economică anti-semită s-a bazat şi pe o serie de realităţi economice veridice ale vremii. În mare parte însă, starea economiei româneşti de la sfârşitul sec.XIX se datora atât parcursului istoric al Principatelor române, cât şi, într-o oarecare măsură, situaţiei europene, sistem complex în care România încerca să-şi găsească locul după unirea de la 1859. Procesul de dezvoltare economică iniţiat în deceniile 6 şi 7 ale sec.XIX, trecerea de la o societate eminamente agrară, spre o societate dornică de progres industrial, vor crea o „breşe" importantă, în care evreii cu un dezvoltat simţ al afacerilor vor găsii cel mai propice teren pentru activităţile lor, inclusiv manufacturiere şi prelucrative. Dezvoltarea puternică a meseriilor şi meşteşugurilor se va fi axat, printre altele, şi pe existenţa acestei breşe, inclusiv în mediul rural. Beneficiind de o mobilitate şi o adaptabilitate economică demne de invidiat, meseriaşii evrei vor dezvolta puternic diferite domenii şi sectoare

---

[245] Iancu, C. (1996)..., op.citate, pag.140.

manufacturiere, crescând numeric şi ca pondere, nu atât prin elemente demografice (care ar fi necesitat o perioadă de peste 3 decenii pentru finalizare), cât mai ales prin procese migraţioniste, care vor duce la creşterea numerică a acestor meseriaşi în special în zonele urbane ale Principatelor, dar şi în Transilvania. Tocmai această creştere va sta la baza justificării „acaparării" atât a comerţului cât şi a meşteşugurilor de către evrei, justificare pe care se baza viziunea negativă de care aminteam anterior. Alături de această „inflaţie" de meseriaşi şi comercianţi evrei, exponenţii viziunii negative referitoare la rolul evreilor în viaţa economică românească, se vor fi bazat şi pe un alt element: dezvoltarea acelor meserii şi preocupări „negative" pentru societatea românească, şi în special pentru mediul rural tradiţional românesc. Fabricarea şi comercializarea băuturilor alcoolice distilate, alături de alte „îndeletniciri"[246] erau deseori invocate pentru a sublinia rolul nociv al prezenţei supralicitate a evreilor în economia românească. Analizând, însă, evidenţele economice şi financiare ale timpului, vom putea observa că situaţia invocată era departe de adevăr. La sfârşitul sec.XVIII şi începutul sec.XIX, în Transilvania, unde consumul de băuturi alcoolice rafinate şi chiar dublu rafinate, era extrem de „popular", evreii din provincie deţineau, conform statisticilor austriece (ce cu greu pot fi contestate), doar 100 (una sută) de cazane de fierbere a băuturilor spirtoase, cifră nesemnificativă la nivelul întregii provincii, avându-se în vedere că în toată Transilvania erau înregistrate nu mai puţin de 12.000 cazane de fiert băuturi spirtoase! Baza viziunii negative, însă, era statuată pe ponderea discrepantă dintre numărul acestor meseriaşi şi comercianţi evrei şi cei români. Într-adevăr, în a doua jumătate a sec.XIX, numărul meseriaşilor evrei va creşte continuu şi constant, depăşind cu mult numărul meseriaşilor români sau neevrei. Concentrarea acestora se va face atât la oraşe, în special în oraşele mari, în capitale (Iaşi de exemplu), sau în oraşele reşedinţă de judeţ, dar şi în mediul rural. Dinamismul creşterii numărului de meseriaşi evrei, întrecea orice estimare, lăsând în urmă cu mult dinamica dezvoltării meşteşugăreşti specifică populaţiei române. La mijlocul sec.XIX, evreii din Moldova constituiau majoritatea meseriaşilor şi comercianţilor din provincie. În 1850, în cele 44 de târguri ale Moldovei existau 6.416 meseriaşi creştini

[246] ...printre altele, evreii erau acuzaţi că ar fi introdus în Moldova, la începutul sec.XIX...cea mai veche meserie din lume, prostituţia, patronând bordeluri şi case de toleranţă...

şi peste 10.500 meseriaşi şi negustori evrei[247]. Conform aceleiaşi surse, în anul 1853 (la numai 3 ani distanţă!), în Moldova existau 8.268 meseriaşi creştini şi 16.037 meseriaşi evrei, de toate profesiile. Tot aici sunt semnalate meseriile cele mai des întâlnite, cum ar fi: croitori, strungari, sticlari, instalatori etc. Acest dinamism economic se baza şi pe un alt element foarte important: evreii au fost primii meseriaşi care au înfiinţat intreprinderi industriale în România[248], creând astfel, premisele viitoarei industrializări a României. Luând în considerare statisticile existente pentru perioada respectivă, pentru Moldova, în anul 1845, numărul meseriaşilor evrei se apropia foarte mult de numărul comercianţilor evrei (5.153 meseriaşi, respectiv 6.049 comercianţi), însă, lucrul cel mai important, în marile oraşe moldovene, numărul meseriaşilor întrecea cu mult pe cel al comercianţilor. În capitala provinciei, în oraşul Iaşi, regăseam în anul 1845 un număr de 2.281 meseriaşi şi numai 2.082 comercianţi evrei. La fel şi în cazul oraşelor Botoşani (505 meseriaşi evrei şi numai 297 comercianţi evrei), Fălticeni (479, respectiv 11), Piatra Neamţ (187, respectiv 9), Târgu Neamţ (143, respectiv 39), Roman (229, respectiv 5), Bacău (124, respectiv 16), Focşani (69, respectiv 27), Galaţi (99, respectiv 24), Bârlad (39, respectiv 7), Vaslui (33, respectiv 20) şi multe altele.

Această situaţie îşi are una dintre multele explicaţii în demersurile desfăşurate în Principatele române la sfârşitul sec.XVIII şi la începutul sec.XIX. La finele sec.XVIII, Domnitorul Ţării Româneşti, Constantin Hangerli, îi scuteşte de „orice dări şi angarii” pe diverşii meşteşugari evrei existenţi pe cuprinsul provinciei datorită „meşteşugului bun şi silinţei la treaba domnească” arătată[249]. Aprecierea calităţii produselor obţinute, dar mai ales a serviabilităţii şi a silinţei de care dădeau dovadă meşteşugarii evrei, a dus la asigurarea acestora a unor poziţii aproape privilegiate, în raport cu meseriaşii creştini. Începând cu a doua jumătate a sec.XIX, o serie de meseriaşi evrei din Bucureşti vor obţine *brevetul* de *Furnizor al Curţi Regale* acordat de Regele Carol I, datorită înaltei calităţi a produselor obţinute[250]. O astfel de distinţie oferea privilegii deosebite deţinătorului şi în acelaşi timp era o invitaţie indirectă

---

[247] Iancu, C. (1996)…, op.citate, pag.160, citând din *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848-1864*, Ed.Academiei R.P.R., Iaşi, 1963, pag.192.
[248] Iancu, C.(1996)…, op.citate, pag.160.
[249] *Izvoare şi mărturii*..., vol.II, op.citate, Doc.315, pag.445 şi Doc.317, pag.458.
[250] Rosen, A..., op.citate, pag.49.

pentru dezvoltarea activităţii sale manufacturiere. Urmare unor astfel de încurajări, creşte atât numărul meseriaşilor evrei sosiţi şi stabiliţi atât în Moldova, dar şi în Ţara Românească, cât şi, lucru foarte important, se diversifică structura ocupaţională a acestora, ajungându-se la o diversificare foarte mare a meşteşugurilor practicate, lucru datorat tot fenomenului migratoriu. Astfel, în Moldova, la jumătatea sec.XIX existau 1.913 croitori evrei, faţă de numai 266 croitori români (de 7 ori mai mulţi !), 655 stoleri evrei, faţă de numai 164 stoleri români (de 4 ori mai mulţi!), iar în domenii cum ar fi cel al cismăriei sau argintăriei situaţia era şi mai accentuată: existau 144 cismari evrei şi numai un singur cismar român, 156 argintari evrei şi numai 22 argintari români[251]. Mai mult, în Moldova mijlocului de sec.XIX, nu apăreau români în 27 categorii comerciale şi în 40 categorii de meserii, acestea fiind practicate în exclusivitate numai de evrei. Dintre acestea putem aminti: ceasornicari, tinichigi, giuvaergi, sticlari, tipografi, săpători în piatră, maiştri, covrigari, pielari, pâslari, morari, pânzari, berari etc.

În Transilvania, unde condiţiile impuse de stăpânirea austro-ungară erau diferite faţă de situaţia din Moldova, structura populaţiei ocupate reflecta o stare aparte de fapte. Ceea ce iese în evidenţă şi aici, este dinamica pozitivă specifică pentru ocupaţiile manufacturiere desfăşurate de evrei. Conform conscripţiilor fiscale oficiale, în prima jumătate a sec.XIX, se înregistrează o creştere procentuală a celor ocupaţi în negustorie, arendăşie şi...o creştere a meşteşugarilor şi meseriaşilor. Dacă în 1819 meseriaşii reprezentau 1,5 % din totalul activilor evrei din Transilvania, în 1840 ei deţineau 7,1 %, pentru ca la numai 8 ani diferenţă, ei să ajungă la o pondere de 11,4 % din totalul activilor evrei din Principat. Deşi procentul deţinut de meseriaşi este depăşit vizibil de fierbătorii de rachiu, cârciumari, hangi şi de negustori, creşterea constantă a meseriaşilor din Transilvania, subliniază un fenomen imposibil de stopat, şi anume: demararea procesului de industrializare a Principatului, proces la care evreii îşi vor aduce un aport substanţial.

---

[251] Platon, Gh..., op.citate, pag.173-176.

Structura ocupaţională a evreilor din Transilvania, între 1813-1848

Tab.54

Ocupaţia	**Procent din totalul evreilor activi în anul:**			
	1813	**1819**	**1835-1845**	**1848**
Fierbători de rachiu, cârciumari, hangii	54,1	53,7	64,9	43,7
Negustori (comercianţi)	15,7	8,8	10,0	16,9
Cerşetori, săraci (vagabonzi)	10,6	19,1	2,5	1,8
Arendaşi	9,3	12,5	1,2	9,5
Slujitori	5,5	2,9	9,1	4,9
Învăţători, funcţionari (alţi intelectuali)	1,9	1,5	4,6	5,7
Meşteşugari, meseriaşi	1,8	1,5	7,1	11,4
Agricultori	0,9	-	0,6	6,1

Sursa: Prelucrare după *Izvoare şi mărturii...*vol.III/1, op.citate, pag.55

Un element interesant apare referitor la rubrica „Cerşetori, săraci (vagabonzi)", unde regăsim procente importante (apropiate de 20 %) în 1819 şi ceva mai scăzute în celelalte perioade. Este vorba de acele categorii de populaţie evreiască care, din diferite motive, fie că dăduseră faliment sau pierduse afacerea pe care o aveau ca sursă de venituri, fie, din motive politice fuseseră expulzaţi, goniţi din localitatea unde trăiseră până atunci, ajungând astfel pe drumuri. O bună parte din aceşti cerşetori sosiseră de peste graniţele ţării şi beneficiind de anumite condiţii ceva mai favorabile decât în ţara care îi izgonise, s-au pripăşit în special în târgurile şi oraşele mai mari moldoveneşti. Ca urmare a marilor valuri de imigrare din primele 2-3 decenii ale sec.XIX, creşte masiv numărul evreilor fără meserie sau ocupaţie (vagabonzi), lucru semnalat într-un referat către Ministerul de Interne, al comisiei de cercetare a vagabonzilor din 1858, în care se arăta că „...nenumătaţi vagabonzi de toate naţiile şi mai ales jădovi [evrei n.n.], ...sunt la un aşa număr că nimeni nu-şi poate închipui"[252]. Prezenţa acestora a avut un efect negativ asupra imaginii generale lăsate de meseriaşii şi meşteşugarii evrei. Acestui lucru, care va crea destule probleme populaţiei evreieşti din aceea perioadă, i se va mai adăuga, tot ca un factor defavorizat în ceea ce priveşte imaginea generală a etniei şi procentajul foarte ridicat al fierbătorilor de rachiu, al cârciumarilor şi a hangiilor, categorii economice legate direct de comercializarea băuturilor alcoolice. Dacă ţinem cont de faptul că până în anul 1864, producerea şi

[252] Arhivele Statului de la Iaşi, tr. 1772, op. 2020, nr. 41337, foaia 87.

comercializarea băuturilor alcoolice reprezenta monopol boieresc atât în Moldova cât şi în Ţara Românească, se poate lesne observa că proferarea unor astfel de meserii în directă legătură cu comercializarea acestor băuturi se situa la limita legalului, influenţând la rândul său imaginea populaţiei evreieşti în ochii majorităţii române. Totuşi, beneficiind de un spirit inovator deosebit, evreii din Principate vor găsii modalităţi de a depăşii şi aceste inconveniente. Dând dovadă de o adaptabilitate ieşită din comun, chiar de la începutul celei de-a doua jumătăţi a sec.XIX, mulţi evrei vor începe să înfiinţeze intreprinderi, unele destul de mari ca număr de angajaţi şi ca valoare a afacerilor făcute. Trecerea de la meşteşugurile manufacturiere la micile sau mai marile fabrici specifice unei societăţi capitaliste a reprezentat un pas înainte important în special în modificarea statutului economic al micului meseriaş evreu. În 1864, evreul Ludovic M. Hirsch din localitatea Iclod va înfiinţa o fabrică de spirt, la fel cum evreii Ioan Bernath, Ioan Gabre şi Carol Jacob vor înfiinţa în 1898 o fabrică de cărămizi şi ţigle, printre primele din Transilvania. Tot aici apar fabrici de săpun, rafinării de petrol, fabrici de rom şi lichior, fabrici de perii, intreprinderi de exploatare a lemnului, fabrici de lumânări etc., toate înfiinţate sau finanţate de foşti meseriaşi evrei, sau de bancheri evrei ce dispuneau de sumele necesare. Multe din aceste fabrici au fost, cel puţin la momentul înfiinţării, doar simple ateliere cu doar 2-3 angajaţi... Aceaşi situaţie apare aproape în toate oraşele transilvănene de la sfârşitul sec.XIX şi începutul sec.XX. Cazul Oradei este semnificativ în acest sens: la sfârşitul sec.XIX aici apar o serie de fabrici de spirt, de drojdie, dar şi de pantofi, de cărămizi, de sticlă, alături de mori de măcinat cereale, distilerii etc. toate proprietate evreiască. Ulterior, la începutul sec.XX, lor li se vor adăuga alte fabrici de medicamente, de ciorapi, de săpun, de produs piepteni, lumânări, mobilă, de rafinat zahărul etc. care vor acoperii toate necesităţile de bunuri de larg consum pentru populaţia oraşului şi nu numai. Dar nu numai produsele de imediată folosinţă concentrau atenţia producătorilor evrei; chiar şi industria grea va intra sub atenţia multor finanţişti evrei, care vor devenii la începutul sec.XX, patronii şi gestionarii unor astfel de unităţi. La Reşiţa apare acum Uzina siderurgică Max Auşnit, unitate de frunte în domeniul industriei grele din România, la Câmpia Turzii fabrica de cuie şi sârmă, la Satu Mare fabrica de vagoane de cale ferată etc. Cauzalitatea unor astfel de noi situaţii rezidă în două motive: în

primul rând acumularea de capital a permis crearea masei monetare necesară pentru investiţiile implicate de apariţia unor astfel de unităţi. Desigur, parte din fondurile necesare au venit şi de peste hotare, mai ales de la Joint-ul din SUA, însă şi populaţia evreiască din ţară ajunsese să deţină resurse deosebite ce permiteau astfel de investiţii. În acelaşi timp, exponenţii evreimii române sesizaseră deja faptul că o Românie industrială, dezvoltată economic, oferea posibilităţi mult mai mari de întărire a poziţiei acestei populaţii, oferind condiţii din ce în ce mai bune etniei evreieşti, inclusiv realizarea emancipării mult dorite de această populaţie. În al doilea rând, această dezvoltare a meseriilor de la sfârşitul sec.XIX şi începutul sec.XX, a fost determinată într-o oarecare măsură şi de un alt elemen: este vorba de transformarea structurii profesionale a evreilor petrecută între anii 1880-1910, atunci când scade numărul comercianţilor[253] şi creşte numărul meseriaşilor, ivindu-se din ce în ce mai mult *proletariatul evreiesc*. În anul 1902, meseriaşii evrei reprezentau 19,6 % din totalul activilor evrei, cifră cu mult mai mare decât cea din 1850. Deasemenea, nu numai numărul meseriaşilor evrei va creşte; creşte în aceaşi perioadă şi numărul de întreprinderi industriale, în special în domeniul industriilor prelucrative: în proaspătul Regat al României, circa 19,5 % din totalul întreprinderilor erau evreieşti, procentaj cu mult peste ponderea reprezentată de populaţia evreiască în totalul populaţiei ţării. Acestea funcţionau în: industria chimică 33 întreprinderi, industria alimentară 26 întreprinderi, industria prelucrării lemnului şi a mobilei 19 întreprinderi şi în industria îmbrăcăminţii (confecţii şi tricotaje) 12 întreprinderi[254]. Din punctul de vedere al repartiţiei teritoriale al acestora şi al numărului maxim de meseriaşi şi proletari evrei, la începutul sec.XX pe primul loc se situa judeţul Ilfov (poate datorită şi prezenţei capitalei Bucureşti), urmat de judeţele moldoveneşti Iaşi, Botoşani, Neamţ, Covurlui, Brăila, Dorohoi şi Bacău unde numărul meseriaşilor evrei depăşea cifra de 1.000 persoane.

---

[253] Scădere datorată în primul rând emigrarii din România a categoriilor largi de comercianţi şi negustori evrei, între 1880-1910, mulţi dintre ei falimentari, din Moldova spre SUA, sau spre alte destinaţii. Din rândul meseriaşilor numărul emigranţilor evrei a fost sensibil mai redus. Aceştiau puteau să-şi asigure cele necesare traiului mult mai uşor decât marea masă a micilor comercianţi şi negustori.

[254] Autorul A.Rosen afirmă în lucrarea sa *Participarea evreilor la dezvoltarea industrială a Bucureştiului din a doua jumătate a sec.XIX până în anul 1938*, că în România, în anul 1902 existau 625 întreprinderi din industria prelucrativă, din care 122 întreprinderi erau evreieşti (pag.61).

Numărul de meşteşugari şi meseriaşi în Moldova, după naţionalitate, în 1902

Tab.55

Naţionalitatea	**La sate**	**La oraşe:**				**TOTAL**
		Total, din care:	**Meşteri**	**Lucrători**	**Ucenici**	
Români	6.878	**6.150**	2.311	2.174	1.665	**13.028**
Evrei	1.980	**10.446**	4.902	3.099	2.445	**12.426**
Alte etnii	309	**1.510**	702	621	187	**1.819**

Sursa: Rosetti, R. (1904)..., op.citate, Tab.11, pag.47.

Un lucru interesant, care vorbeşte despre creşterea numărului de meseriaşi şi meşteşugari evrei, este vizibil dacă privim structura categoriilor ce compun meseriaşii şi meşteşugarii evrei din mediul urban. De notat este nu numai faptul că, numeric, meseriaşii români erau depăşiţi cu mult de către meseriaşii evrei, deşi ponderea populaţiei evreieşti în totalul populaţiei Moldovei nu depăşea 4,5 %, ci şi faptul că, structural, meseriaşii evrei erau mult mai bine reprezentaţi decât cei români. Dacă observăm numărul meşterilor, lucrătorilor şi ucenicilor evrei vom concluziona că între aceste categorii exista un anumit echilibru, ceea ce semnifică faptul că pe viitor (în deceniile ce au urmat anului 1902), etnia evreiască va avea asigurată reprezentativitatea în acest domeniu. Ponderile dintre cele 3 categorii profesionale sunt echilibrate şi bine reprezentate, mult mai bine proporţionate decât în cazul populaţiei române. Interesant este şi faptul că apar meseriaşi evrei şi la sate, şi nu în proporţii foarte mici ci, din contră, în proporţii relativ semnificative. Raportul dintre români şi evrei este aici de aproape 3/1, raport extrem de favorabil evreilor. În mediul rural, începe să se facă simţită şi prezenţa unor alte categorii profesionale evreieşti, înalt intelectualizate, cum ar fi medicii. Este adevărat, medicii evrei nu puteau practica decât în satele unde nu existau medici români, însă având în vedere lipsa acestora din urmă, medicii evrei găseau deseori locuri de muncă disponibile.

Diferenţierea între cele două medii, urban şi rural, este extrem de vizibilă în cazul structurii profesionale a meseriaşilor evrei. Informaţii concludente ne oferă în această direcţie *Ancheta cu privire la meseriaşi*, apărută în anul 1908, la Bucureşti, care la pag.4 defalcă pe medii cele 3 tipuri de meseriaşi practicanţi la aceea vreme.

Repartiţia pe medii urban şi rural şi categorii profesionale a meseriaşilor evrei, în anul 1908

Tab.56

Meseriaşi	**Mediu urban**	**Mediu rural**
Patroni	8.914	1.917
Muncitori	10.020	679
Ucenici	2.905	198
TOTAL	**22.361**	**2.823**

Sursa: *Ancheta cu privire la meseriaşi*, Bucureşti, 1908, pag.4.

În anul 1902, legiuitorul român, condiţionat şi de situaţia noului val de proletari care deja se formase odată cu demararea procesului de industrializare primară a ţării, va aplica *Legea Meseriilor*, reglementare menită să introducă ca mod de organizare *corporaţia*, care trebuia să cuprindă –iniţial- cel puţin 50 de membrii meseriaşi apţi de a da dovada pregătirii tehnice pentru exercitarea meseriei. Sub influenţa curentelor naţionaliste care existau în aceea perioadă, legiuitorul a introdus în lege şi unele prevederi restrictive care îngreunau exercitarea meseriilor de către evrei şi care au generat nemulţumiri şi împotriviri din partea lor. Articolul 4 al legii prevedea ca subiecţii să dovedească existenţa în ţara lor de origine a dreptului de reciprocitate pentru români. În aceste condiţii, evreii fiind consideraţi cetăţeni străini şi neavând stat propriu, nu puteau dovedii existenţa dreptului de reciprocitate pentru români, ca urmare, trebuiau să ceară autorizaţia Camerei de Comerţ şi Industrie, această solicitare fiindu-le deseori refuzată şi punându-i în imposibilitatea exercitării meseriei. În anul 1936 legiuitorul român va ridica cifra minimă pentru existenţa unei corporaţii la 1.000 meseriaşi şi muncitori necalificaţi, îngreunând astfel organizarea profesională a evreilor din domeniul industrial. În ciuda acestui fapt, numărul meseriaşilor evrei continuă să crească, acoperind necesarul profesional impus de dezvoltarea industrială a ţării. În anul 1908 nu mai exista nici un judeţ al Regatului în care să nu existe muncitori, patroni sau ucenici evrei, în special în mediul urban.

Şi în această situaţie se remarcă o preponderenţă a judeţelor moldoveneşti, alături de judeţul Ilfov care începe să se constitue într-un pol de atracţie pentru meseriaşii evrei, datorită prezenţei celui mai important centru industrial al ţării, oraşul Bucureşti. Valori ridicate regăsim, deasemenea, în judeţele unde prezenţa evreilor constituia un element de veche tradiţie: Iaşi, Botoşani, Dorohoi, Neamţ, Covurlui, Brăila, Bacău ş.a.

Numărul meseriaşilor (patroni, muncitori şi ucenici) evrei, pe medii şi judeţe, în anul 1908

Tab.57

Judeţul	Patroni		Muncitori		Ucenici	
	M.urban	M.rural	M.urban	M.rural	M.urban	M.rural
Argeş	59	2	36	-	9	-
Bacău	386	128	280	59	151	12
Botoşani	995	595	680	221	568	132
Brăila	451	4	533	-	396	-
Buzău	117	-	72	-	9	-
Constanţa	56	1	38	-	3	-
Covurlui	467	53	704	24	209	1
Dâmboviţa	46	5	15	-	1	-
Dolj	194	10	167	2	34	-
Dorohoi	526	306	185	87	257	12
Fălciu	261	191	103	51	89	1
Gorj	9	1	1	-	1	-
Ialomiţa	41	5	15	3	10	-
Iaşi	1.570	107	2.420	37	220	-
Ilfov	1.428	2	3.011	-	350	-
Mehedinţi	36	3	28	2	4	-
Muscel	2	-	1	-	-	-
Neamţ	506	14	567	11	170	9
Olt	18	-	1	-	1	-
Prahova	223	1	160	-	40	-
Putna	293	46	139	16	42	-
Râmnicu Sărat	102	13	140	7	24	-
Roman	261	47	10	14	49	7
Romanaţi	43	-	93	-	4	-
Suceava	162	174	37	66	29	11
Tecuci	49	60	12	14	48	4
Teleorman	27	-	77	-	2	-
Tulcea	137	7	162	1	48	-
Tutova	245	20	11	6	39	-
Vâlcea	26	2	77	-	2	-
Vaslui	158	118	26	58	96	9
Vlaşca	19	2	21	-	-	-
T O T A L	**8.914**	**1.917**	**10.020**	**679**	**2.905**	**198**

Sursa: *Ancheta cu privire...*, op.citate, pag.7.

În ceea ce priveşte repartiţia acestora pe cele două sexe, masculin şi feminin, proporţii net în favoarea bărbaţilor se regăsesc pentru patronii şi muncitorii evrei, unde media oscilează între 7/1 pentru patroni şi 2,5/1 pentru muncitori, faţă de raportul apropiat de 1/1 între bărbaţi şi femei pentru ucenici. Acest lucru semnalează faptul că, pentru deceniile următoare, contigentul de meseriaşi evrei ar fi dus la un anumit echilibru între cele două sexe, respectiv femeile ar fi pătruns în meserii cu specific

bărbătesc clar, modificând astfel structura pe sexe a populaţiei ocupate. În anul 1908 din totalul meseriaşilor evrei, 76,4 % erau bărbaţi şi 23,6 % erau femei, valorile maxime pentru partea feminină regăsinduse în judeţele Vaslui (41 %), Argeş (35,7 %), Brăila (34,4 %), Râmnicu Sărat (31,7 %) şi Ilfov (31,4 %). Referitor la cauzalitatea implicării femeii în procesul direct productiv, ca ajutor al bărbatului, autorul A.Rosen, în lucrarea sa deja amintită, ne dă o explicaţie extrem de interesantă: el afirmă (la pag.55) că în general meşteşugarii şi meseriaşii evrei erau săraci şi aveau venituri mici, soţia trebuind să lucreze alături de soţ pentru a obţine mai mulţi bani. O astfel de explicaţie ne dă un oarecare indiciu referitor la starea socială a evreilor la începutul sec.XX şi ne întăreşte părerea formată de existenţa unor mari valuri de emigrare de la începutul sec.XX, datorate la rândul lor tot cauzelor economice.

Nici în Banat situaţia meseriaşilor evrei nu era diferită. Ponderile relativ mici comparativ cu alte regiuni ale ţării pentru muncitorii din industrie şi pentru meşteşugari, demonstrează un nivel de trai destul de modest. Deşi Banatul prezenta o oarecare tradiţie în dezvoltarea activităţilor manufacturiere şi meşteşugăreşti, tradiţie venită din Evul Mediu, neimplicarea profundă a evreilor în aceste domenii demonstrează încă odată faptul că, impunerile fiscale şi greutăţile întâmpinate din partea autorităţilor maghiare şi austriece au descurajat dezvoltarea numerică a acestor categorii profesionale.

Ponderea evreilor în diverse sectoare de activitate,
în oraşul Timişoara, în anul 1910

Tab.58

Sectorul de activitate	Pondere faţă de totalul evreilor ocupaţi (%)
Industrie	16,8
Comerţ-credit	40,4
Comunicaţii	3,2
Meşteşugari	12,1
Servicii publice şi liber profesionişti	10,5
Armată	2,2
Zilieri	0,9
Personal domestic (casnice)	0,3
Pensionari şi diverse	9,1

Sursa: Prelucrare după Glüch, E..., op.citate, pag.137.

Orientarea spre domeniul comerţului şi a creditelor se baza în primul rând pe existenţa unor intense legături cu zonele vestice, din interiorul Imperiului Austro-Ungar, lucru ce facilita schimburile comerciale şi nu numai. Demn de remarcat este şi faptul că peste 10 % din totalul activilor evrei timişoreni erau concentraţi în meserii liber profesioniste şi în domeniul serviciului public (administraţia locală). Un astfel de procent destul de ridicat demonstra –în special prin existenţa multor profesiuni liberale- o „mobilitate" profesională foarte ridicată pentru evreii timişoreni, bazată într-o oarecare măsură şi pe un nivel de pregătire ridicat. Acest lucru fusese posibil datorită, pe de-o parte, eforturilor susţinute depuse de evrei în direcţia emancipării ca etnie şi a dorinţei de ridicare continuă a nivelului de pregătire, fie, pe de altă parte, datorită unor facilităţi existenţe în anumite perioade în legătură cu accesul la instrucţie şi pregătire şcolară. Politica maghiară de includere a evreilor în marea masă a supuşilor imperiali a avut şi o latură pozitivă: prin această „portiţă" mulţi evrei au găsit calea care le permitea să acceadă la şcoli şi la un nivel social mai ridicat, asigurându-le chiar un statut de funcţionar public, care nu se regăsea în aceaşi măsură în Moldova sau Muntenia. Timişoara, din acest punct de vedere a excelat comparativ cu alte oraşe din Vechiul Regat, în care ponderea intelectualilor evrei era mult mai redusă. O analiză a structurii ocupaţionale a intelectualilor evrei înregistraţi în Timişoara în anul 1910 ne relevă o situaţie aparte.

Structura profesională a intelectualilor evrei din Timişoara, în 1910

Tab.59

Ocupaţia	**Procent din totalul persoanelor ocupate în domeniu**
Funcţionari antrenaţi în gestiunea economică	16,0
Funcţionari industriali	39,8
Funcţionari comerciali	49,3
Funcţionari în domeniul comunicaţiilor	6,9
Medici	47,2
Avocaţi, angajaţi în justiţie	25,5
Administraţie şi servicii publice, liber profesionişti	4,7
Desrvenţi de cult	6,5
Învăţământ	9,4
Sănătate (exclusiv medici)	30,2
Alte ocupaţii intelectuale	15,6

Sursa: Glüch, E. ..., op.citate, pag.139.

La o simplă trecere în revistă a datelor de mai sus se poate observa că în două domenii evreii concentrau aproape jumătate din angajaţii implicaţi în domeniul respectiv: funcţionarii comerciali şi medicii. Dacă în primul caz, al funcţionarilor comerciali, explicaţia pare să fie legată de dezvoltarea activităţii comerciale care necesita existenţa unor cadre înalt calificate, lucru ce demonstrează la rândul său că la începutul sec.XX se făcuse deja trecerea de la un sistem comercial primitiv, reprezentat de neguţători şi mici comercianţi, la un sistem comercial modern, ce implica o activitate susţinută de schimburi materiale, în al doilea caz, procentajul foarte ridicat în cazul medicilor sublinia un alt aspect: evreii timişoreni dispuneau de posibilităţi reale de a urma cursurile facultăţilor medicale, deci un nivel de instruire ridicat. Acest lucru demonstrează că procesul de orientare spre meserii înalt calificate fusese deja demarat la începutul sec.XX în Banat, şi prin extensie în toată Transilvania. Acest proces se va face resimţit cu câteva decenii întârziere şi în Moldova şi Ţara Românească, poate datorită unei inerţii ceva mai mari a evreilor de aici sau, datorită unor condiţii mai restrictive în acest domeniu, în provinciile Vechiului Regat. Prin comparaţie, în Vechiul Regat, ponderea cea mai ridicată o regăsim pentru evreii implicaţi în domeniul industrial (meseriaşii amintiţi anterior) şi în comerţ (ocupaţia tradiţională pentru Moldova şi Ţara Românească). Conform datelor oficiale din anul 1913[255], din totalul evreilor activi, aproape 42 % lucrau în diverse ramuri industriale, ceva mai mult de 37 % în comerţ şi în domeniul financiar (bănci), 2,4 % în agricultură şi silvicultură şi 3,5 % întransporturi, celelalte activităţi concentrând procente mult mai mici din totalul activilor evrei. Ponderea ridicată pentru evreii implicaţi în domeniul industrial la mijlocul deceniului 2 al sec.XX se justifică (măcar în parte) prin procesul de dezvoltare industrială susţinută prin care trecea Regatul, dar într-o oarecare măsură şi prin urmările indirecte ale emigrării evreieşti din primul deceniu al secolului amintit. Interesantă este o radiografie a orientării evreilor implicaţi în ramurile industriale din Regat. Observăm, în primul rând, că lucrătorii industriali evrei se orientau cu preponderenţă spre acele ramuri destinate acoperirii consumului imediat al populaţiei. Este vorba de industria îmbrăcăminţii (confecţii şi

---

[255] *Statistica profesiunilor din România*, după *Recensământul general al populaţiei din 1 ianuarie 1913*, Bucureşti, 1913, pag.12-13 şi 232-233.

tricotaje), industria textilă (în ansamblul său), industria pielăriei şi a blănăriei, dar şi în industria alimentară.

Numărul şi ponderea persoanelor ocupate în industria transformatoare din România, pe ramuri, în 1913

Tab.60

Ramura	Total persoane ocupate	din care evrei	
		număr	procent
Ind.îmbrăcăminţii	91.680	19.592	21,4
Ind.artelor grafice	4.807	724	15,1
Ind.textilă	12.683	1.842	14,5
Ind.pielăriei şi blănăriei	11.123	1.470	13,2
Ind.alimentară	33.958	3.421	10,1
Ind.chimică	7.521	606	8,1
Ind.metalurgică	56.195	3.937	7,0
Ind.lemnului	44.807	3.055	6,8
Ind.mat. de construcţie	36.498	2.301	6,3
Ind.ceramicii şi sticlei	6.062	223	3,7

Sursa: Prelucrare după Manuilă, S. (1930) *Populaţia evreiască din România*, Bucureşti, pag.88.

Deşi din punct de vedere numeric, valori destul de ridicate se regăsesc şi în cazul industriei metalurgice, a lemnului şi a materialelor de construcţie, ca pondere aceste sectoare nu reunesc decât 6-7 % fiecare. Aceste ramuri nu constituiau ocupaţii tradiţionale evreieşti şi în acelaşi timp, o bună parte din populaţia evreiască ce dispunea de resurse financiare prefera să investească în aceste domenii, nu să participe ca meseriaşi la acestea. Astfel, în industria metalurgică apar întreprinderi la care magnaţii evrei erau finanţatori sau patroni, dar în care lucrau un număr redus de evrei ca muncitori. O bună parte din personalul evreiesc încadrat în aceste uzine era formată din ingineri şi maiştrii cu înaltă calificare, deşi şi aceştia nu reprezentau decât un procentaj foarte redus din totalul personalului uzinei.

O caracteristică specifică proprietarilor evrei de fabrici şi uzine, din deceniul 2 al sec.XX este reprezentată şi de faptul că aceştia preferau să investească în domenii direct rentabile, care nu erau acoperite pe deplin de proprietarii români, lăsându-se astfel posibilitatea apariţiei de noi întreprinderi în ramură şi mai ales preferau să investească în acele întreprinderi care produceau bunuri şi produse de imediată necesitate pentru populaţie. La începutul deceniului 3 al sec.XX, guvernul României Mari, analizând noua situaţie creată după Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, va ajunge la concluzia că unele ramuri industriale româneşti sunt deţinute în mare măsură

de exponenţi ai evreimii române sau chiar de evrei din afara graniţelor statului. O reacţie apărută ca urmare a acestei analize este „etatizarea" multor întreprinderi evreieşti din domeniul tutunului, sării, chibriturilor etc. care a avut loc în anul 1920[256]. Se spera că aducerea la proprietatea statului a acestor întreprinderi va modifica poziţia economică a populaţiei evreieşti din România Mare. Din păcate, într-o societate democratică, care funcţiona pe principiul economiei de piaţă, al cererii şi ofertei, astfel de măsuri brutale nu aveau cum să-şi atingă ţelul, din simplul motiv că acele produse cerute de piaţă trebuiau produse, indiferent de cine era proprietarul fabricii sau uzinei producătoare. Domeniile în care evreii excelau, ca producători de bunuri de larg consum, nu aveau cum să fie „transferate" unor producători români, din simplul motiv că aceştia din urmă nu dispuneau de dinamismul şi adaptabilitatea economică specifică industriaşilor evrei. Lucrul acesta a fost demonstrat cu prisosinţă în deceniile 3-4 ale sec.XX, de fapt în toată perioada interbelică, când industria patronată de evrei nu numai că nu a dispărut dar chiar a prosperat, apărând noi şi noi întreprinderi în cele mai diverse ramuri. În ciuda acestui dinamism economic, reflectat printre altele şi în industria prelucrătoare, evreii şi-au păstrat trăsăturile lor de bază în ceea ce priveşte latura activităţilor economice, de-a lungul întregii perioade interbelice. Structura ocupaţională a evreilor va fi în linii mari aceeaşi şi în anul 1930, când două ramuri economice fundamentale vor fi încă preponderent evreieşti: comerţul şi finanţele, respectiv industria şi meşteşugurile.

Evrei şi creştini în economia românească, în 1930
-procente-

Tab.61

Ramura	Evrei (%)	Creştini (%)
Agricultură	4,1	73,7
Industrie şi meşteşuguri	32,8	11,3
Comerţ şi finanţe	48,3	4,2
Transporturi şi comunicaţii	2,4	2,3
Armată	1,9	2,9
Servicii şi deservire publică	2,7	3,1
Alte activităţi	7,8	2,5

Sursa: Goldhamer, Leo (1938) *Di yidn in Rumenie*, în „Yidishe ekonomik", nr.2/1938:149, citat de Mendelsohn, Ezra (1983) *The Jews of East Central Europe between the World Wars*, Indiana University Press, Bloomington.

[256] Sachar, H.M...., op.citate, pag.364.

Faptul că aproape 50 % din totalul activilor evrei erau concentraţi în domeniul comerţului şi al finanţelor arată că tradiţia activităţilor economice specifice evreilor a funcţionat ca un catalizator şi după Marea Unire, atunci când populaţiile de evrei din Transilvania şi Banat, Crişana şi Maramureş s-au alăturat celor din Moldova şi Ţara Românească. De remarcat totuşi, valoarea relativ ridicată a celor implicaţi în activităţi industriale şi meşteşugăreşti: 32,8 %. Acest lucru demonstrează caracterul progresist al populaţiei evreieşti din România Mare, comparativ cu procentul extrem de scăzut al evreilor din domeniul agriculturii (4,1 %). Populaţia evreiască sesizase de mult faptul că, o societate modernă, dinamică, cu o economie puternică nu se putea baza pe agricultură. Deşi timp de sute de ani, evreii din România, au „tânjit" după un acces real şi la mediul rural, atunci când acest lucru era pe deplin posibil, ei au continuat să se orienteze spre mediul urban şi mai ales spre acele meserii specifice mediului urban. O defalcare foarte exactă a structurii profesionale a evreilor din România Mare se regăseşte în înregistrările recensământului din anul 1930, unde sunt consemnaţi nu numai cei activi în ramurile respective, dar şi populaţia întreţinută de aceştia, populaţia inactivă şi membrii familiei. Dacă vom compara datele înregistrate la recensământul oficial din 1930 cu cele înaintate de autoarea Ezra Mendelsohn în lucrarea amintită anterior, vom putea observa că valorile sunt extrem de apropiate, lucru care verifică exactitatea datelor din ambele surse. Discrepanţa apare în cazul ramurei „Servicii şi activităţi obşteşti diverse", unde valoarea procentuală înaintată în recensământ este de aproape 10 ori mai mare decât cea dată de autoare în lucrarea sa. Probabil, diferenţa apare datorită modalităţii diferite de înregistrare sau, poate, datorită surselor iniţiale folosite de autoare pentru întocmirea evdenţelor sale. Ceea ce este caracteristic pentru această perioadă, este preponderenţa celor două ramuri economice în care evreii deţineau ponderile cele mai importante: comerţul-finanţele şi industria, ramuri hotărâtoare pentru viitoarea societate românească. Se poate lesne observa o trăsătură socială interesantă, legată de activitatea economică specifică populaţiei evreieşti: dependenţa populaţiei inactive de activii evrei, precum şi dimensiunea familiei (numărul membrilor de familie) pentru activii din ramurile preponderent evreieşti. Se remarcă în această direcţie faptul că cel mai mare număr de inactivi şi întreţinuţi (158.202), alături de cel mai mare număr de membrii de familie (20.690), corespund

activităţii comerciale. Evreii implicaţi în astfel de activităţi comerciale dispuneau de o familie mai numeroasă şi aveau în întreţinere un număr mai mare de persoane inactive. În cazul celor implicaţi în activitatea industrială, numărul persoanelor întreţinute şi inactive este deasemenea mare (124.533), ceea ce diferă însă, este dimensiunea mai redusă a familiei, numărul membrilor de familie fiind mult mai redus (937).

Repartiţia populaţiei evreieşti din România, pe ramuri şi grupe de activitate, în anul 1930

Tab.62

Ramuri/grupe de activitate	Total populaţie evreiască	Activi evrei	Asimilaţi, membrii familie	Persoane inactive şi întreţinute
TOTAL GENERAL	**728.115**	**264.418**	**36.098**	**427.599**
1. Exploatare sol	45.525	14.153	14.370	17.002
2. Exploatare subsol	1.742	701	-	1.041
3. Ind.transformatoare				
Total	**203.940**	**78.470**	**937**	**124.533**
3.1. Ind.metalurgică	21.570	8.106	18	13.446
3.2. Ind.lemnului	22.210	7.457	12	14.741
3.3. Construcţii	8.080	2.837	5	5.238
3.4. Ind.textilă	98.449	41.541	207	56.701
3.5. Ind.alimentară şi tutun	36.971	11.444	652	24.875
3.6. Ind.chimică şi hârtie	13.310	5.574	41	7.695
3.7. Alte întreprinderi	3.350	1.511	2	1.837
4. Comerţ	265.955	87.063	20.690	158.202
5. Credit şi finanţe	25.593	10.680	17	14.896
6. Transport şi comunicaţii	20.301	5.947	44	14.310
7. Instituţii publice	36.883	17.317	-	19.566
8. Servicii şi activităţi obşteşti	105.447	37.333	38	68.106
9. Nedeclarat	22.699	12.754	2	9.943

Sursa: Extras din *Recensământul general al populaţiei României din 29 decembrie 1930*, Bucureşti, 1938, vol.V, pag.214 şi vol.VII, pag.XI-XVII şi 258-265.

Probabil, una din explicaţiile posibile s-ar putea regăsii în faptul că, în această perioadă, se evidenţiaseră deja câteva familii de mari proprietari şi industriaşi evrei, pe când marea majoritate a celor rămaşi în domeniul comercial nu ar fi atins standardul social specific marilor industriaşi. În sprijinul unei astfel de afirmaţii ar putea venii şi valoarea redusă a membrilor de familie a celor implicaţi în credit şi finanţe (bancheri), care abia atingea 17 persoane. Implicaţiile sociale şi transformările din acest domeniu, petrecute în perioada interbelică, au fost deosebit de complexe, ele schimbând structural imaginea socio-economică a populaţiei evreieşti în perioada interbelică.

Odată cu intrarea în deceniul 4 al sec.XX, se produce, datorită noilor condiţii economice şi politice existente în România Mare, o uniformizare a specificului evreiesc, discrepanţele majore dintre cele trei provincii istorice aplanându-se în anii ce vor urma. Inclusiv diferenţele dintre provinciile istorice aparţinând fostului Regat şi Transilvania, încep să se atenueze, ajungându-se ca după anul 1930, să putem vorbii de trăsături socio-economice specifice evreilor valabile la nivelul întregii ţări.

Autorul Moshe Carmilly-Weinberger prezintă în lucrarea sa *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)* ponderile activilor evrei din Transilvania, la 1930, pentru principalele categorii economice şi profesionale. Comparând aceste valori cu procentele specifice pentru întraga ţară, şi mai ales cu cele specifice Moldovei şi Ţării Româneşti, putem observa că diferenţele sunt minore. Astfel, conform autorului menţionat, valorile cele mai ridicate se întâlneau pentru ramura „Comerţ” cu 40,4 % din totalul activilor, pentru ramura „Industrie” cu 26,7 % şi pentru ramura „Agricultură” cu 9,2 %[257]. Explicaţia pentru valorile mai ridicate comparativ cu nivelul ţării pentru ramura „Agricultură” rezidă în aportul din acest domeniu, adus de evreii din Maramureş şi Crişana, regiuni unde, în mod tradiţional, o bună parte din populaţia evreiască era implicată în mediul rural, în activităţi agricole, direct productive.

Întreaga perioadă interbelică a reprezentat un moment culminant în evoluţia economică şi socială a evreilor de pe teritoriul României, ocupaţiile lor clasice transformânduse şi căpătând noi valenţe, fiind aliniate cerinţelor moderne impuse de noul timp de economie ce-şi demonstrase deja viabilitatea. Chiar domeniul legal, legislativ, a participat la aceste transformări ale etniei evreieşti de-a lungul perioadei interbelice. La 30 aprilie 1936 s-a adoptat *Legea pregătirii profesionale şi exercitarea meseriilor*, care preciza că „meseria este aceea ramură a industriei care cuprinde atelierele cu mai puţin de 10 salariaţi şi cu o forţă motrică de cel mult 20 HP”, nominalizând în acelaşi timp meseriile după un număr de circa 200 de profesii manuale. În perioada interbelică, industria a cunoscut un ritm intens de dezvoltare şi modernizare, determinat, în primul rând de amploarea capitalului investit în această ramură (valoare care depăşea cu mult investiţiile în celelalte ramuri), capital materializat prin construirea unui număr mare de întreprinderi în toate provinciile,

---

[257] Carmilly-Weinberger …, op.citate, pag.74.

sporind astfel capacităţile de producţie şi crescând numărul locurilor de muncă. Din totalul întreprinderilor industriale existente la sfârşitul anului 1930, în industria transformatoare din România, peste 60 % dintre ele fuseseră înfiinţate în anii 1919-1930 şi numai 38 % dintre ele apăruseră în perioada anterioară. Acest lucru reliefează dinamismul extrem de susţinut al investiţiilor şi al bazei materiale, înregistrat după anul 1918, la care au contribuit din plin şi investitorii evrei. În acelaşi timp, perioada interbelică a diversificat şi tipurile de ocupaţii şi profesii practicate de evrei, inclusiv în domeniul industrial, aproape toate ramurile fiind reprezentate. La sfârşitul perioadei interbelice, înainte de intrarea în război, industria transformatoare însuma un număr mai mare de 700 de întreprinderi pentru întreaga ţară, din care peste 30 % erau proprietate evreiască. Deasemenea, relevant este faptul că în industrie, peste 80 % din întreprinderile la înfiinţarea cărora participaseră şi evrei, apăruseră după anul 1919, indiciu veridic al intensificării contribuţiei acestora la dezvoltarea şi modernizarea industriei române. Întreaga viaţă economică şi, implicit, activitatea industrială desfăşurată de evrei, a fost influenţată de efectele negative provocate de criza economică din anii 1929-1933. Producţia industrială s-a diminuat, multe întreprinderi şi-au redus activitatea iar altele, îndeosebi cele mici şi mijlocii, au dat faliment, şomajul atingând proporţii foarte mari. Anii următori au marcat ieşirea din criză, redresarea economică şi realizarea în anii 1934-1938 a unui ritm intens de creştere a producţiei industriale a necesitat şi aportul populaţiei evreieşti. Aportul adus de aceştia, la mijlocul deceniului 4 şi începutul deceniului 5 al sec.XX, la dezvoltarea industrială, este mai mult decât evident. Pe baza unor calcule orientative, se estimează că 35 % din producţia industrială a anului 1938 s-a realizat în cadrul întreprinderilor mici şi mijlocii ale întreprinzătorilor evrei. Multe dintre acestea erau doar ateliere în care lucrau un număr de maxim 10 de persoane, în unele dintre ele doar patronul şi câţiva ucenici. Astfel de „întreprinderi mici” în fapt mai bine spus „întreprinderi foarte mici” se regăseau în toate provinciile României Mari. Se observă, ca regulă păstrată de-a lungul primelor decenii ale sec.XX referitoare la repartiţia teritorială a întreprinderilor mici evreieşti, faptul că, numărul cel mai mare îl regăsim în acele provincii istorice cu veche tradiţie în acest domeniu, respectiv Transilvania. Valori

ridicate regăsim şi în acele provincii care s-au aflat sub directa influenţă a Imperiului Austro-ungar, respectiv Bucovina şi Crişana-Maramureş.

Repartiţia pe provincii a patronilor şi ucenicilor din întreprinderile mici evreieşti, la 1937-1938

Tab.63

Provincia	Patroni evrei	Ucenici evrei
TOTAL România Mare	**5.949**	**2.132**
Banat	149	76
Basarabia	196	309
Bucovina	726	475
Crişana-Maramureş	440	338
Dobrogea	14	2
Moldova	253	213
Muntenia	352	170
Oltenia	6	1
Transilvania	3.044	548

Sursa: Manuilă, S...., op.citate, pag.91.

Referitor la Bucovina, autorul Mihai-Ştefan Ceauşu şi mult regretatul cercetător Emil I.Emandi aminteau în lucrarea lor comună *Aspecte din evoluţia economico-socială şi urbană a oraşului Suceava*, apărută în „Analele Institutului de Istorie A.D.Xenopol”, tom XXV/1, din 1988, la pag.77, că „încă de la sfârşitul sec.XVIII şi începutul sec.XIX, evreii vor dezvolta în Bucovina cu precădere industria alcoolului, industria forestieră [a prelucrării lemnului n.n.] şi a fabricării sticlei...”, subliniind indirect vechimea acestor tradiţii meşteşugăreşti. În perioada interbelică, acestă tradiţie se va transforma într-o prezenţă generală în toate provinciile ţării, fiind continuată sub forma atelierelor unde, chiar şi în anul 1938, predominau activităţile manufacturiere, desfăşurate după modele vechi de prelucrare manuală, care însă, dădeau la iveală produse deosebite calitativ şi cu un grad de unicitate foarte ridicat. Aceste ateliere se grupau mai ales în domeniul activităţilor ce necesitau migală, pricepere şi multă perseverenţă în obţinerea acelor produse. Conform opiniei cercetătorului Anastasie Hâciu, în anul 1938 existau în aceste ateliere evreieşti 2.240 patroni evrei, 1.086 meseriaşi evrei şi 1.175 salariaţi evrei care activau în domeniul ceasornicăriei, ca bijutieri, gravori, opticieni, afinitori şi argintari. În multe cazuri aceşti meseriaşi transformau profesia respectivă în artă...

Ateliere evreieşti în anul 1938

Tab.64

Ateliere de:	**Patroni evrei**	**Meseriaşi evrei**	**Salariaţi evrei**
Ceasornicari	1.500	600	700
Bijutieri	600	300	450
Argintari	10	10	25
Opticieni	40	40	-
Gravori	70	80	-
Ţintuitori în piele	-	25	-
Cizelatori	-	6	-
Galvanoplaşti	-	25	-
Afinitori	20	-	-
Şlefuitori	-	-	-
TOTAL	**2.240**	**1.086**	**1.175**

Sursa: Hâciu, A. (1943) *Evreii din Ţările Române*, Bucureşti, pag.82.

Dar nu numai întreprinderile mici evreieşti şi-au adus aportul la dezvoltarea industrială a României Mari. O serie de întreprinderi, uzine şi fabrici foarte mari, de renume nu numai naţional, dar şi internaţional, au fost înfiinţate, conduse şi gestionate de proprietari şi directori evrei. Putem menţiona, din mulţinea de astfel de exemple, numai câteva:

- *Uzinele de fier şi domeniile Reşiţa SAR*- cea mai mare societate pe acţiuni din România, cunoscută sub această denumire din anul 1919; avea în 1938 un capital social de peste 1 miliard de lei, iar capitalul investit se ridica la 2,6 miliarde lei. Preşedintele comitetului de direcţie a fost evreul Max Auşnit, care din anul 1929 devine şi administrator-delegat al consiliului de administraţie. Printre membrii evrei ai acestui concern se numărau şi Edgar Auşnit, Oskar Kaufman ş.a. În anul 1938 numărul lucrătorilor societăţii ajunsese la 16.669 persoane, ceea ce reprezenta aproape 28 % din totalul personalului din siderurgia românească a vremii;
- *Uzinele metalurgice unite „Titan-Nădrag-Călan” SAR*- înfiinţată în 1924 din iniţiativa lui O.Auşnit, Max Auşnit şi Edgar Auşnit din Galaţi, precum şi din contopirea a 3 firme mai vechi ale lui J.N.Chrissoveloni, A.Veith şi O.Kaufman. A reprezentat a doua mare întreprindere metalurgică din România. În 1938 avea 4.980 salariaţi, faţă de numai 1.960 în anul 1924;
- *Întreprinderile metalurgice „David Goldenberg şi fii” SA*- cu sediul la Brăila, s-au constituit sub această formă din anul 1931, fiind una din cele mai mari şi

moderne uzine metalurgice din ţară. Punctul de plecare l-a constituit înfiinţarea de către David Goldenberg, în anul 1867, la Brăila, a unui magazin de fierărie şi apoi a unei întreprinderi metalurgice, la care, în anul 1896 se asociază şi fii săi, Ilie şi Herman. În anul 1922, cei doi fii fondează Societatea în nume colectiv „David Goldenberg şi fii", care în anul 1931 se transformă în societate pe acţiuni, cu un capital iniţial de 50 milioane de lei. În anul 1938 avea 950 angajaţi;

- *Uzinele Griviţa-Goldenberg*- la Bucureşti, cu un capital de 10,3 milioane lei şi 185 angajaţi. Era principala furnizoare de ţevi de plumb, ţevi zincate, sârmă, împletituri din sârmă, cuie etc.;
- *Fabrica de maşini şi turnătorie „Davidovici şi fii"*- la Bacău, cu un capital de 4,2 milioane lei, având peste 100 de angajaţi;
- *Fabrica specială de fier şi bronz „Gutman Arcus"*- la Bucureşti, cu un capital de 14 milioane lei şi 87 muncitori;
- *Fabrica „F.Kaiserman"*- la Iaşi, cu un capital de 0,7 milioane lei şi 22 muncitori;
- *Fabrica de produse metalice şi tâmplărie de menaj „Victoria"*- la Bucureşti, proprietate a lui I.Goldstein, cu un capital de 2,6 milioane lei şi 16 angajaţi;

Alături de acestea, mai funcţionau foarte multe întreprinderi în domeniile: construcţiilor de maşini[258], industriei electotehnice şi ulterior electronice[259], industriei chimice şi farmaceutice[260], industriei celulozei şi hârtiei[261], industriei textilă şi de confecţii[262], industriei lemnului[263], industriei materialelor de construcţii[264] şi în multe

---

[258] Fabrica de vagoane "Astra" Arad; S.A."Vagonul" Iaşi; Uzinele Metalurgice Excelsior SA Bucureşti; SA Şantierul Naval Galaţi; Fabrica de laminate "Osias Nacht şi David Schaffer" Braşov; SA Industria Sârmei Cluj; Fabrica "Victoria" Bucureşti; Fabrica "Griviţa" Bucureşti; Industria Sârmei Turda; Metaloglobus Bucureşti, ş.m.a.

[259] Întreprinderea electrotehnică "Kissling" Timişoara; Fabrica de baterii electrice "Lux" Craiova; Întreprinderea de industrie electrotehnică şi electronică Bucureşti ş.m.a.

[260] Industria Chimică Română-Bucureşti; Fabrica de parfumuri "Legrain" Bucureşti; Fabrica de oxigen SINC Oxigenul Bucureşti; Fabrica chimică "Zimmer" Bucureşti; Fabrica de lacuri şi vopsele "Polycrom" Arad; Fabrica de perii de plastic "Celuloid" Oradea; Fabrica de săpun "Singras" Bucureşti; Fabrica de produse farmaceutice "Dr.Mender" Timişoara; Fabrica de acetilenă "Acetilenab" Bucureşti; Fabrica de produse chimice "Rene" Arad; Fabrica de produse chimice "Feinco" Bucureşti ş.m.a.

[261] Fabrica de celuloză şi hârtie "Moderna" Brăila.

[262] Ţesătoria de bumbac "Spectorman, Sporenstein şi Geller" Iaşi; Fabrica de tricotaje şi confecţii "Asconia" Bucureşti; Fabrica "Adesgo" Bucureşti; Întreprinderea de bumbac "Suveica" Bucureşti; Uzinele textile Arad; Fabrica de confecţii Bucureşti (Apaca); Societatea pentru industria textilă SA Bucureşti; Uzinele textile

alte ramuri industriale. Toate aceste întreprinderi, indiferent de mărimea lor, au avut la bază, în momentul înfiinţării un capital iniţial destul de consistent. Acest lucru ne direcţionează spre o altă ocupaţie specifică populaţiei evreieşti din România, care s-a dezvoltat considerabil în perioada modernă şi contemporană, chiar dacă rădăcinile ei se pierd în istorie, şi anume *activitatea financiară*.

Finanţele au constituit pentru evrei una dintre cele mai atrăgătoare ocupaţii pe care le-au exercitat de-a lungul întregii lor existenţe. Şi în acest domeniu putem observa o anumită schimbare de-a lungul timpului, sau mai bine zis o „adaptare" activă la realităţile timpului în care au trăit.

Dacă în perioada Evului Mediu activitatea financiară desfăşurată de evrei a avut anumite caracteristici, aprofundate în capitolele II.2. şi II.3.a. ale lucrării de faţă, perioada modenă şi contemporană a ieşit în evidenţă printr-o serie de trăsături specifice deosebite, care au evidenţiat populaţia evreiască în cadrul tabloului economic general al României. Aceste trăsături specifice perioadei moderne şi contemporane îşi au rădăcinile la sfârşitul sec.XVIII şi începutul sec.XIX. În aceea perioadă *zarafii evrei* reprezentau unica şi singura categorie socială implicată în schimbul de monede străine (turceşti, austriece, ruseşti, portugheze) ce circulau pe teritoriul Principatelor române. Importanţa unei asemenea activităţi financiare rezidă în faptul că, prin existenţa unui sistem de „conversie financiară" între nenumăratele monezi străine recunoscute pe teritoriul Principatelor, se facilita activitatea economică, suplinindu-se lipsa unei monezi naţionale, unitară, valabilă pe teritoriul românesc şi cu aceaşi rată de schimb stabilă. Deasemenea, trebuie să avem în vedere faptul că, la perioada respectivă, Principatele române nu dispuneau de un sistem bancar modern care să ofere împrumuturi, inclusiv în domeniul dezvoltării industriale sau al creditării persoanelor fizice sau juridice, pentru demararea unor investiţii economice productive. În lipsa unui sistem bancar real, zarafii evrei au început la sfârşitul sec.XVIII să facă

"S.Trebisch şi fiul" SA Bucureşti; Ţesătura SA Iaşi; Fabrica "Feldman şi Hadman" SINC Focşani; Fabrica de postav "Azuga" Azuga ş.m.a.

[263] Fabrica de cherestea "Paul Klemm" Aiud; SINC Hangu Bacău; Fabrica de cherestea SA "Nădrag" Bucureşti; Fabrica de mobilă "Brukner Adalbert" Arad; Fabrica de cherestea "Remetea" Miercurea Ciuc; Fabrica de cherestea "Emanuel Kappel" Joseni; Fabrica de cherestea "Moldoviţa" Câmpulung Moldovenesc ş.m.a.

[264] Fabrica de sticlă şi geamuri "Fred Fischer" Putna; Fabrica de carton asfaltat şi mozaic "Prometeu" Bucureşti; Fabrica de sticlă Turda; Fabrica de materiale izolatoare SAR "Wurm" Bucureşti; Fabrica de materiale de construcţie SINC "Aurora" Piteşti; Fabrica de cărămidă "Adolf Teitler" Iaşi; Fabrica de cărămizi "Dudeşti" Bucureşti ş.m.a.

operaţiuni financiare de tipul plăţilor interne şi externe, depozitării de valori, acordării de împrumuturi cu dobândă (garantate cu diverse proprietăţi) etc., inclusiv pentru necesităţile domniei şi în numele visteriei domneşti. La începutul sec.XIX, activitatea unor astfel de finanţişti evrei era atât de importantă pentru fragila economie a Principatelor române, încât chiar înainte de jumătatea sec.XIX, ei ajung să cunoască o faimă deosebită[265]. Faptul că prin activitatea lor financiară ajung să deţină poziţii deosebit de importante la Curte, dă încredere viitorilor finanţişti evrei, care îşi vor dezvolta şi mai mult activitatea în deceniile 4-5 ale aceluiaşi secol. Pentru a ne forma o idee referitoare la importanţa prezenţei financiare a acestor evrei, pentru Principate, putem aminti numai faptul că, în anul 1836, Hillel Manoach împrumută suma de 83.047 galbeni Statului, ceea ce reprezenta la aceea vreme, aproximativ 85 % din suma totală împrumutată de Visterie în anul 1836, de la persoane particulare[266]. Activitatea financiară a unor astfel de „bancheri” evrei se va orienta nu numai spre satisfacerea necesităţilor instituţiei statale, ci şi spre alte domenii, uneori antagonice intereselor statului român. Tot Manoach va da bani revoluţionarilor paşoptişti de la 1848, susţinând financiar crezurile politice enunţate de aceştia[267]. În plus, Manoach va acorda un număr de burse studenţilor Universităţii, lucru stipulat şi în testamentul său, încurajând astfel idealurile măreţe enunţate la mijlocul sec.XIX. Mulţi oameni de cultură vor beneficia de aceste burse, alături de alte forme de susţinere a tineretului studios, venite de la alţi finanţişti şi filantropi evrei. Pentru activitatea sa financiară, în anul 1850, i se recunoaşte meritul deosebit în domeniu, acordândui-se o serie de gratificaţii prin Decret domnesc, pentru „înlesnirea în orice vreme a tranzacţiilor şi trebuinţelor Visteriei”[268], recunoscândui-se statutul de „Creditor al Domniei”.

Rolul şi importanţa unor astfel de creditori domneşti, dar şi al finanţiştilor şi creditorilor de la sfârşitul sec.XIX şi începutul sec.XX, a fost subliniat şi de cercetătorul Eugen Ţaţomir, în lucrarea sa *Contribuţii la studiul evreilor ca element*

---

[265] Este cazul zarafilor, viitorilor finanţişti, evrei, Hillel şi Isac Manoach, Solomon şi Abraham Halfon precum şi a renumitului Jacob Marmorosch, care la începutul se.XIX va devenii bancherul oficial al Domnitorului Ţării Româneşti şi al Visteriei domneşti.
[266] Zane, Gh. (1930) *Economia de schimb în Principatele Române*, Bucureşti, pag.233.
[267] Iorga, N. (1913) *Istoria evreilor…,* op.citate, pag.34.
[268] *Izvoare şi mărturii…*, vol.III/1, documentul 260.

producător în economia națională[269], care la pagina 93 afirma: „...activitatea lor desfăşurată în domeniul bancar...a constituit un imens serviciu pentru ţară...”. Dacă luăm în consideraţie faptul că, cea mai mare bancă românească care a funcţionat aproape 100 de ani şi care a fost responsabilă în mare parte de dezvoltarea nu numai financiară dar mai ales economică a României, a fost *Banca Marmorosch-Blank et Co.*, înfiinţată de Jacob Marmorosch şi Mauriciu Blank în anul 1863, atunci putem da crezare pe deplin afirmaţiilor lui Ţaţomir. În acelaşi timp, trebuie să avem în vedere rolul şi importanţa jucată de această bancă în România la sfârşitul sec.XIX şi în prima jumătate a sec.XX. Banka Marmorosch-Blank et Co. s-a implicat, printre altele, în apariţia primelor *societăţi pe acţiuni* din România. Este ştiut faptul că evreii au fost primii care au introdus (şi generalizat pe scară largă) societăţile pe acţiuni în ţara noastră, începând cu anul 1890[270]. Numai banca amintită anterior, după această perioadă, se va implica în apariţia a 136 societăţi pe acţiuni, multe dintre ele având capitalul iniţial în totalitate venit de la această bancă[271]. Activitatea acesteia este atât de vastă, încât nu se limitează doar la sponsorizarea unităţilor productive direct. Începând cu zorii deceniului 3 ai sec.XX, Banca Marmorosch-Blank et Co. va participa la înfiinţarea altor bănci de credit, cum ar fi Banca Industrială creată în anul 1921, care îl avea ca preşedinte al consiliului de administraţie pe Mauriciu Blank. Potenţialul financiar imens de care va dispune acest sistem bancar evreiesc va duce la dezvoltarea puternică a industriei în România, atât înainte de marea criză declanşată în anul 1929, cât mai ales în perioada ce va urma după ieşirea din criză (1933-1941). Sistemul de bănci evreieşti, concentra în perioada interbelică o bună parte din finanţele României, acoperind cerinţele de creditare de la toate nivelele societăţii, începând cu marea industrie şi terminând cu micile afaceri de familie sau cu împrumuturi acordate persoanelor particulare. Din acest sistem bancar evreiesc făceau parte şi o serie de bănci deosebit de importante la acel moment, cum ar fi: Banca de Credit Român „Oskar Kaufman”; Banca „L.Bercowitz” SA; Banca de Industrie şi Comerţ SA ş.m.a. Cele mai mari investiţii în aproape toate ramurile industriale româneşti îşi aveau

---

[269] Acest studiu a reprezentat teza sa de doctorat susţinută în anul 1937, la Academia de Studii Economice, într-o perioadă în care evreii erau văzuţi ca un factor distrugător în economia românească.
[270] Zane, Gh. (1930) …, op.citate, pag.350.
[271] Kiriţescu, C.Costin (1964) *Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui*, vol.I, Bucureşti, pag.246.

originea în capitalul bancar venit de la băncile proprietate evreiască. Aceste bănci, dând dovadă de un dinamism deosebit, au sesizat faptul că investirea în industria românească le putea aduce, în deceniile viitoare, un profit considerabil, întărind astfel, indirect, poziţia comunităţii de afaceri evreieşti din ţara noastră, cât şi ridicarea nivelului de viaţă al evreilor din România. Băncile evreieşti vor investi masiv în deceniul 4 al sec.XX, în: industria metalurgică (creînd infrastructura din acest domeniu), industria construcţiilor de maşini (unde vor apare întreprinderi renumite, ce vor acoperi o mare parte din exporturile României), industria electrotehnică, industria aeronautică (ramură în care România va excela la sfârşitul deceniului 4 al sec.XX şi în primii ani ai celui de-al doilea Război Mondial), industria textilă, industria pielăriei şi încălţămintei, industria alimentară, industria chimică, industria materialelor de construcţie etc. Aşa cum lesne se poate observa, capitalul evreiesc va asigura o bună parte din susţinerea financiară pe care se va baza dezvoltarea industrială şi economică în perioada interbelică. Din păcate, cea de-a doua conflagraţie mondială va întrerupe şirul acestor investiţii, stopând procesul de dezvoltare economică al ţării, proces la care şi finanţele evreieşti îşi adusese aportul decisiv.

Dacă activităţile specifice perioadei moderne şi contemporane amintite până acum (comerţ, meserii şi finanţe) au fost specifice mediului urban, apărând preponderent în legătură cu economia oraşelor sau târgurilor, o serie de activităţi economice specifice evreilor în această perioadă s-au desfăşurat *şi* în mediul rural, sau *numai* în mediul rural. Din această categorie putem aminti două tipuri majore: *arendăşia* şi *agricultura*, care au marcat existenţa economică a evreilor de-a lungul ultimelor 200 de ani.

Arendăşia a constituit o preocupare economică fundamentală pentru evreii din România, încă înainte de sec.XIX. Modalitatea apariţiei unei astfel de îndeletniciri la evreii din Principatele române, trebuie înţeleasă în contextul general al vremii şi funcţie de realităţile sociale, economice şi nu în ultimul rând politice existente pe aceste teritorii. Arendarea s-a făcut prezentă atât în mediul urban, la oraşe sau în târgurile şi târguşoarele din Moldova sau Ţara Românească, cât şi la sate, acolo unde obiectul arendei a cunoscut forme mai diverse şi mai complexe. Deşi, la o primă vedere arendarea a fost o activitate specifică Moldovei, întâlnim astfel de preocupări şi

pe teritoriul celorlalte provincii româneşti. În Transilvania, la 1780, majoritatea evreilor îşi câştigau existenţa arendând cârciumi şi fiebând rachiu[272], alături de câţiva mici negustori, croitori şi învăţători. Orientarea spre arendarea cârciumilor a avut la bază un ansamblu de elemente, unele dintre ele constrictive, impuse de administraţia din perioada respectivă. Faptul că evreii nu puteau deţine proprietăţi în mediul rural, a impus din partea acestora, găsirea unor modalităţi de a avea acces la bunuri ce le puteau asigura existenţa de zi cu zi. Luarea în arendă a diferitelor mijloace de producţie, mobile sau imobile, a constituit o soluţie de moment, dar care s-a dovedit viabilă şi aducătoare de venit. În ceea ce priveşte arendarea terenurilor agricole, a moşiilor deţinute de moşierii români, situaţia este sensibil diferită. În Moldova, la sfârşitul sec.XVIII şi începutul sec.XIX, în mediul rural existau două clase sociale bine definite:

- *ţăranii*, ce nu deţineau terenuri agricole;
- *boierii*, mare parte dintre ei proprietari ai unor moşii extrem de extinse.

Într-o societate eminamente agrară, tocmai ieşită de sub „ocupaţia” fanariotă, evreii vor venii să deţină rolul de „intermediari” între aceste două clase sociale cu interese antagonice[273]. Dacă în Ţara Românească, rolul de intermediar în relaţiile economice dintre ţărani şi boieri fusese asigurat din vechime de greci (şi într-o mult mai mică măsură de armeni), în Moldova, unde predominau încă relaţiile productive feudale, acest loc a fost ocupat de evrei, poate şi datorită faptului că acestora li se interzicea în continuare accesul la proprietăţile agricole din mediu rural. În acest mediu, măcinat de frământări şi convulsii sociale, moşierimea autohtonă a împiedicat apariţia şi dezvoltarea unei burghezii industriale reale, văzând în aceasta o posibilă competitoare şi o sursă de concurenţă, inclusiv în domeniul social, unde putea să-i pună în discuţie poziţia şi privilegiile. Din aceste motive profund egoiste şi anti-progresiste, moşierimea română a încurajat apariţia unei „pseudo-burghezi”[274], reprezentată de noii gestionari şi ulterior proprietari de pământuri, la origine comercianţi sau industriaşi evrei, ce dobândiseră averi considerabile. Prin această „translatare” a îndatoririlor administrative referitoare la gestiunea moşiilor, proprietarii

[272] Carmilly-Weinberger, M..., op.citate, pag.26.
[273] Iancu, C. (1996)..., op.citate, pag.19.
[274] Cum o numeşte Carol Iancu în aceaşi lucrare citată anterior, la pag.22.

români s-au „descongestionat” de o serie de griji materiale, lăsând pe umărul arendaşului sarcina de a administra moşiile, cerând numai o arendă (destul de îndestulătoare) care, de cele mai multe ori, era folosită direct pentru consum, în ţară sau străinătate, pentru plata şcolarizării în capitalele europene la modă sau pentru diverse cheltuieli de lux. Din acest motiv, sumele investite în modernizarea exploataţilor agricole erau aproape inexistente, nivelul de trai al ţăranului român muncitor pe moşie scăzând continuu şi constant, lucru dovedit, printre altele şi de momentul 1907. În afara arendărilor referitoare la terenurile agricole şi la moşii, populaţia evreiască din provinciile româneşti a reuşit să introducă acest sistem şi asupra unor alte bunuri producătoare de profituri, uneori substanţiale. În Bucovina, de exemplu, în principalele oraşe ale provinciei, evreii vor deţine proprietăţi imobiliare, parte din ele cumpărate cu ajutorul profitului obţinut prin cămătărie sau în anumite sectoare ale comerţului, mai ales în cel al comercializării (şi în unele cazuri chiar al producerii) băuturilor alcoolice, ei fiind principalii negustori de vin, bere şi rachiu[275]. Cei ce nu-şi permiteau achiziţia unor astfel de proprietăţi imobiliare, apelau la o altă formă de asigurare a necesarului de trai zilnic: ei arendau cârciumile proprietate a creştinilor din oraş, sau pe cele aflate în mediul rural, pe diferite moşii. Acest tip de arendare, ce poartă numele de *orândărie*, se va generaliza în special în mediul rural, extinzându-se odată cu introducerea la începutul sec.XIX a băuturilor spirtoase, cunoscând o amploare deosebită în special în Moldova şi parţial în Transilvania. După anul 1850, arendarea cârciumilor va scade treptat, populaţia evreiască din mediul rural orientându-se spre alte tipuri de activitate, inclusiv spre alte tipuri de arendare. Scăderea va continua până în anul 1864, când are loc reforma agrară în Principate, însă după câţiva ani de la acestă dată, datorită falimentului unor categorii extinse de ţărani proaspăt împropietăriţi, pentru o scurtă perioadă de timp, acest tip de arendare va revenii din nou în mediul rural. Schimbările petrecute începând cu anul 1866 în Principate, vor ghida populaţia evreiască (care activa în acest domeniu) spre noi ocupaţii, cum ar fi: adunători de impozite, agenţi fiscali, arendaşi de moşii, vânzători de băuturi spirtoase etc., multe dintre aceste profesiuni contribuind ulterior la

---

[275] Zieglauer, Ferdinand (1893) *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur des Österreichischen Occupation*, vol.I, Czernowitz, pag.67.

expulzarea lor din mediul rural (care a avut lor la 1870) şi orientarea spre oraşe şi spre meserii cu specific urban. Odată cu intrarea în sec.XX, în mediul rural se produce o „revigorare” a arendării, de data asta aproape în totalitate orientată spre moşiile proprietarilor români. Paralel cu luarea în arendă a moşiilor proprietarilor români, la începutul sec.XX multe moşii vor intra în proprietatea unor evrei sau a consorţiului evreiesc (Joint-ul evreiesc), care se va extinde, în special în Moldova, ajungând la mijlocul primului deceniu al sec.XX să deţină proporţii majoritate atât ca număr de moşii arendate sau în proprietate, cât şi ca număr de hectare.

Situaţia existentă în acest domeniu, în mediul rural, trebuie înţelească în contextul evoluţiei dreptului la proprietate pentru populaţia evreiască, asupra terenurilor agricole productive. Întreaga evoluţie a evreilor din mediul rural, pe parcursul perioadei moderne şi contemporane, este legată de dreptul la proprietate în domeniul agricol şi, implicit, la dreptul de a se stabilii în mediul rural. Din acest punct de vedere au existat diferenţieri majore între cele trei mari provincii istorice româneşti. În primul rând, în Transilvania şi cu precădere în Maramureş, după anul 1800, legislaţia în acest domeniu va fi foarte favorabilă evreilor, cel puţin pentru o anumită perioadă de timp. Odată cu intrarea în primul deceniu al sec.XIX, evreii din Maramureş şi anumite părţi din Transilvania, vor fi împroprietăriţi cu pământ, devenind agricultori şi păstori. Maramureşul şi anumite părţi montane din Transilvania vor cunoaşte o dezvoltare deosebită comparativ cu mediul rural din Moldova şi Ţara Românească. În Maramureş evreii vor cumpăra terenuri în munţi, terenuri folosite pentru păşunat, vor cumpăra, deasemenea, turme de oi, devenind pentru o perioadă de timp, ciobani şi păstori. Ei vor ridica stâne pe „fonţi”[276] şi vor încerca să se adapteze noilor condiţii. Stânele evreieşti, care foloseau însă şi personal creştin, vor fi localizate la altitudini mai mici decât cele româneşti, ciobanii locuind în aceaşi colibă în care se preparau produsele lactate. Din acest punct de vedere, al produselor lactate specifice, se remarcă faptul că ciobanii evrei preparau brânza „cuşeră”, specific nemaiîntâlnit în alte stâne româneşti. În Moldova, situaţia din acest punct de vedere se prezenta diferit. Deşi aici nu puteau deţine proprietăţi în mediu rural, ei erau „toleraţi”, găsindu-şi activităţi auxiliare, care nu erau legate direct de producţia agricolă, ca în cazul

[276] Neumann, V. (1996), pag.43, citându-l pe T.Morariu (1931)…op.citate, pag.183-203.

Maramureşului. În anumite perioade, datorită anumitor conjuncturi economice şi politice, unii domnitori moldoveni aveau grijă să „trieze” populaţia evreiască stabilită la sate, populaţie care şi aşa nu deţinea decât ponderi nesemnificative în acest mediu. În acest sens, putem menţiona, ordinul domnesc dat pe 26 aprilie 1844, la Iaşi, de domnitorul Mihail Grigorie Sturdza, domnul Moldovei, prin care evreii nu mai aveau voie să fabrice şi să vândă băuturi alcoolice şi *nu mai puteau locui la sate*. Aceaşi interdicţie referitoare la stabilirea acestora în mediu rural, alături de aceea de a deţine hanuri şi cârciumi (unde se desfăceau băuturi alcoolice), va fi reluată în anul 1867, în timpul regimului Brătianu[277].

Deceniile 8-9 ale sec.XIX vor schimba situaţia în ceea ce priveşte proprietăţile agricole ale evreilor din mediul rural, inclusiv situaţia referitoare la proprietăţile arendate (închiriate) de evrei. O situaţie referitoare la Moldova începutului de sec.XX (anul 1902) regăsim în lucrarea lui Radu Rosetti Verax, intitulată *Romania and the Jews*, apărută în anul 1904 (versiunea în engleză, şi în anul 1903, versiunea în franceză), unde ne sunt prezentate numărul şi suprafaţa totală a proprietăţilor agricole de peste 50 de hectare închiriate de arendaşi români şi de arendaşi evrei.

Proprietăţi agricole, de peste 50 ha, închiriate în Moldova,
în anul 1902, pe judeţe şi naţionalitate

Tab.65

Judeţul	**Nr.proprietăţi închiriate:**		**Suprafaţa închiriată (ha):**	
	arend. români	**arend. evrei**	**arend. români**	**arend. evrei**
Bacău	46	34	36.262	26.177
Botoşani	49	59	38.105	119.248
Covurlui	50	16	46.992	11.617
Dorohoi	43	85	38.445	77.973
Fălciu	52	18	36.715	19.511
Iaşi	40	50	34.188	93.196
Neamţ	17	19	13.763	78.748
Putna	23	23	13.830	17.444
Roman	34	25	14.141	12.122
Suceava	34	26	18.067	14.342
Tecuci	40	8	40.085	4.389
Tutova	71	13	45.221	5.607
Vaslui	43	23	24.572	15.909
TOTAL	**542**	**399**	**400.390**	**466.288**
Pondere (%)	**50,0**	**36,0**	**39,0**	**45,0**

Sursa: Rosetti, R. (1904)..., op.citate, Tab.14, pag.59.

[277] Sachar, H.M..., op.citate, pag.257.

Din punctul de vedere al repartiţiei teritoriale a numărului şi suprafeţelor închiriate de arendaşi evrei se poate trage următoarea concluzie: concentrarea cea mai mare, atât ca număr de moşii cât şi ca suprafaţă, pentru arendaşii evrei, se remarcă în jumătatea nordică a Moldovei, în special în judeţele de veche tradiţie în ceea ce priveşte prezenţa evreilor (Botoşani, Dorohoi, Iaşi, Neamţ, Bacău). Cu cât ne deplasăm spre sud, numărul şi suprafaţa închiriată de arendaşii evrei scade continuu, crescând prezenţa arendaşilor români (judeţele Tutova, Tecuci, Covurlui). Interesantă este situaţia transpusă procentual între români şi evrei, atât ca număr de moşii închiriate cât şi ca suprafaţă închiriată. Deşi ca pondere, arendaşii români deţineau jumătate din numărul de moşii închiriate, suprafaţa acestora nu întrunea decât 39 % din totalul suprafeţelor închiriate, lucru ce denotă faptul că moşiile închiriate de români erau, de regulă, mai mici ca suprafaţă decât cele evreieşti. Această concluzie este dublată şi de faptul că, din punct de vedere al numărului de proprietăţi închiriate de evrei, aceştia erau în minoritate, cu numai 36 %, însă ca suprafaţă a acestor moşii închiriate, procentul depăşea valoarea specifică românilor, atingând 45 % din totalul suprafeţei închiriate în Moldova. De aici rezultă concluzia că, moşiile închiriate (arendate) de evrei erau, ca suprafaţă, mult mai mari decât cele închiriate de români. Preponderenţa activităţii de arendare din mediul rural a moşiilor, faţă de alte mijloace de producţie, mobile sau imobile, va marca o trecere într-o nouă etapă a existenţei populaţiei evreieşti în mediul rural. În ciuda acestui fapt, trăsătura primordială, care se va accentua continuu de-a lungul întregului sec.XX, şi anume concentrarea în mediul urban, va estompa acest fenomen, ajungându-se ca în deceniile 3-4 ale sec.XX numărul arendaşilor evrei să scadă continuu.

Pe parcursul ultimelor 2 decenii ale sec.XIX şi în prima jumătate a sec.XX apar două tipuri specifice de organizare economică în interiorul etniei evreieşti din România. Aceste tipuri de organizare economică s-au dorit, iniţial, să fie o modalitate de rezolvare a unor probleme financiare şi economice ale membrilor etniei, însă cu timpul, au devenit o modalitate curentă de manipulare a unor fonduri băneşti şi a unor proprietăţi, unele dintre ele agricole. Ce era specific acestor tipuri de organizare economică a evreilor? În primul rând, aceste modalităţi noi, economice, trebuiesc privite ca o continuare a activităţilor specifice acestei etnii, de-a lungul timpului. Ele

au la bază o serie de fonduri obţinute fie în interiorul ţării, în special din activitatea de camătă desfăşurată în Evul Mediu târziu, fie o serie de ajutoare venite din exterior, în special din SUA, de la alte organizaţii evreieşti din Diasporă. Activitatea de camătă amintită anterior a avut şi o repercursiune oarecum benefică asupra sistemului social-economic românesc, prin ruinarea „aristrocraţiei" româneşti de tip feudal, infiltrarea economică a evreilor a stimulat crearea instituţiilor româneşti moderne. Prezenţa activităţilor economice evreieşti pe teritoriul României a avut ca urmare, dacă nu directă, cel puţin indirectă, accelerarea procesului de trecere de la o societate de tip feudal la una burgheză, în care capitalul economic-financiar a căpătat o importanţă deosebită. Secretul reuşitei în acestă „transformare" în care evreii din România au avut un rol semnificativ, a fost satisfacerea cerinţelor tuturor categoriilor de consumatori. Cele două tipuri de organizare economică de care aminteam au plecat exact de la aceste criterii, încercând să satisfacă, în primul rând, cerinţele populaţiei evreieşti. Aceste tipuri de organizare economică sunt:

a. *cooperaţia evreiască*. Din punct de vedere al consideraţiunilor generale, se poate spune că acest tip de organizare economică îşi are rădăcinile în ultimul deceniu al sec.XIX, însă ea va cunoaşte o dezvoltare reală de abia după sfârşitul primului Război Mondial. Numărul acestor cooperaţii va creşte continuu ajungând înainte de Marea Unire la 29 cooperaţii în Moldova, 42 cooperaţii în Basarabia, 14 cooperaţii în Bucovina şi 10 cooperaţii în Maramureş, Crişana şi Transilvania. Funcţionarea lor avea la bază principiul sprijinului reciproc în domeniul comercial şi industrial al evreilor ce doreau să înceapă o afacere, însă fără obţinerea de pe urma acestora a unor profituri majore care le-ar fi îngreunat acestor mici întreprinzători situaţia economică şi financiară. Adoptarea unor astfel de principii de „protecţie" a propriei etnii şi de încurajare a implicării în activitatea economică a membrilor etniei evreieşti, a avut ca rezultat, printre altele, şi întărirea rolului evreilor în viaţa economică a României. În anul 1930, rolul acestor cooperative de credit era aşa de mare, încât viaţa economică a evreilor din România depindea într-o măsură semnificativă de finanţele rulate de acestea. În acelaşi an, la aceste cooperative de credit erau asociate 67.743 persoane, din care 28.460 erau negustori, 20.261 erau meseriaşi, 14.789 cu

diverse alte ocupaţii în economie şi numai 4.313 agricultori. Pe ce se baza acest sistem? În primul rând, împrumuturile contractate erau mici, neimplicând valori financiare mari, greu de rambursat. În al doilea rând, dobânda cerută era foarte mică (nesemnificativă), iar în multe cazuri lipsea cu desăvârşire. Sistemul funcţiona pe principiul încrederii între creditant şi creditat, lucru care mărea încrederea celui ce lua banii de la cooperativă în reuşita întreprinderii sale. Cooperativele nu distribuiau dividente şi nici nu renumerau pe cei ce lucrau ca funcţionari în ele. Acest lucru avea o latură benefică asupra mobilităţilor financiare rulate de cooperativă şi crea în mintea celor care se împrumutau aici o imagine de corectitudine şi încredere în instituţie. Activitatea cooperaţiei s-a concentrat în special în mediul urban, unde micii meseriaşi aveau nevoie de fonduri nu prea mari pentru pornirea unor afaceri pe cont propriu. Basarabia este provincia unde cooperaţia evreiească a cunoscut cea mai mare extindere, până în anul 1940, datorită numărului mare de evrei, în special în mediul urban, cât şi datorită unei toleranţe mai mari faţă de minoritari.

b. *coloniile agricole evreieşti*. Acest tip de organizare economică evreiască specifică mediului rural, are o istorie mai veche decât cooperaţiile. Ea începe odată cu schimbarea politicii ruseşti de colonizare agricolă a Basarabiei, iniţiată de ţarul Alexandru I, în anul 1814. Această politică avea la bază colonizarea noilor teritorii româneşti intrate de doi ani sub ocupaţia rusească, cu populaţie alohtonă adusă din cele mai îndepărtate colţuri ale Rusiei, dar şi cu populaţii diferite ca religie de autohtonii români, în speţă, populaţie evreiască. Facilităţile acordate de statul rus noilor colonişti erau foarte atrăgătoare, în special pentru cei care nu posedau pământ sau aveau o situaţie economică dezastruoasă. Plata de către statul rus a deplasării coloniştilor până în Basarabia, împroprietărirea cu 65 de hectare a fiecărui cap de familie, împrumutarea cu 270 de ruble aur a fiecărui cap de familie, pentru 10 ani, în vederea achiziţionării de echipamente necesare lucrului pământului, erau doar câteva din facilităţile de care au beneficiat coloniştii, şi în speţă cei evrei. Pe de altă parte, depunerea jurământului de credinţă faţă de împăratul Rusiei, venea să „ataşeze” într-un fel pe colonist la sistemul din care făcea parte şi asigura o stabilitate în timp,

legându-l de pământ (cel puţin ca intenţie). Pentru etnia evreiască din Basarabia, un element important a fost, pe lângă facilităţile economice, şi faptul că li se asigura libertatea cultului religios, lucru extrem de important pentru evrei. Alături de aceasta, faptul că o serie de materiale de construcţie erau gratuite, faptul că, în acelaşi timp coloniştii de sex masculin erau scutiţi de armată şi de alte sarcini şi obligaţii faţă de imperiul rus, a atras un număr ridicat de noi colonişti evrei pe aceste meleaguri. Un alt proces important, cu directă reliefare economică, de data aceasta în Moldova de dincoace de Prut, cât şi în sudul Basarabiei, este cel al preluării satelor părăsite prin emigrarea forţată a germanilor, bulgarilor, găgăuzilor, ucrainenilor, cazacilor, elveţienilor şi ţiganilor, în special în nordul Moldovei şi în sudul Bugeacului. În aceste regiuni s-au format, până în anul 1827, un număr de 124 colonii agricole, din care 17 erau evreieşti. În apariţia, dar mai ales, în dezvoltarea ulterioară a acestei forme de organizare economică, un rol foarte important l-a avut sprijinul financiar internaţional venit de la o serie de corporaţii americane şi europene, care finanţau cu fonduri nereturnabile toate comunităţile evreieşti din Regat şi din Basarabia. Cea mai importantă corporaţie, la sfârşitul sec.XIX, a fost *Jewish Colonisation Association* (J.C.A.) care a finanţat timp de zeci de ani colonizările agricole din Regat şi Basarabia, fără a percepe taxe sau rambursări ulterioare.

Structura pe ramuri de activitate a populaţiei evreieşti din România, în prima jumătate a sec.XX, a prezentat caracteristici proprii bine individualizate, care au diferenţiat etnia evreiască de majoritatea română. Specificul ocupaţiilor şi meseriilor practicate, a constituit un factor de individualizare a evreilor, contribuind la orientarea majoritară a acesteia spre mediul urban. Abia după cel de-al doilea Război Mondial, odată cu modificările demografice, sociale şi politice impuse de acest nefericit eveniment, evreii din România vor cunoaşte modificări profunde, care le vor afecta inclusiv specificul economic. O serie dintre trăsăturile lor caracteristice, care i-au însoţit de-a lungul istoriei lor milenare, vor dispare sau se vor transforma, lăsând locul unor noi ocupaţii, de data aceasta intens intelectualizate, conturând o imagine nouă, stratificată social, a populaţiei evreieşti, populaţie aflată după anul 1948 într-un proces

de transformare atât cantitativ (prin scădere numerică şi îmbătrânire puternică) cât şi calitativ (prin ridicarea continuă a nivelului de pregătire şcolară şi printr-un grad de intelectualizare printre cele mai ridicate).

După război, evidenţa în domeniul structurii pe ramurile economiei naţionale a fost reflectată în toate recensămintele desfăşurate: 1956, 1966, 1977, 1992 şi ultimul recensământ, desfăşurat la începutul anului 2002. În cadrul acestora, putem regăsii o serie de informaţii referitoare la structura ocupaţională a populaţiei României, inclusiv departajată pe principiul apartenenţei etnice. Astfel de informaţii, coraborate cu cele referitoare la evoluţia demografică şi cea migraţională, ne permit trasarea şi conturarea unei imagini referitoare la specificul economic şi social al evreilor din a doua jumătate a sec.XX şi în primii ani ai mileniului III.

Câteva concluzii în această direcţie sunt reliefante: în anul 1956, din numărul total de 146.264 evrei, circa 37.400 erau muncitori (ceea ce reprezintă 25,6 % din totalul populaţiei evreieşti), 77.718 erau funcţionari (53,1 %), 10.400 erau meşteşugari cooperativizaţi (7,1 %), 37 erau colectivizaţi (înscrişi în C.A.P.-uri), 47 erau întovărăşiţi, 973 erau ţărani individuali (0,7 %), 12.658 erau meşteşugari individuali (8,7 %), 2.238 liber profesionişti (1,5 %), 1.450 comercianţi (1,0 %) şi 3.122 cu alte profesiuni (2,1 %). Comparând aceste valori şi în special ponderile deţinute de fiecare categorie profesională în parte, putem observa câteva schimbări radicale referitoare la structura profesională a evreilor din România de după cel de-al doilea Război Mondial. Din punct de vedere numeric (şi ponderal), predomină de departe categoria funcţionarilor, urmată de muncitori (proletari), meşteşugari individuali şi de meşteşugari cooperativizaţi. Celelalte categorii profesionale nu grupează mai mult de câteva procente fiecare. Explicaţia unei astfel de situaţii la 11 ani de la terminarea războiului rezidă în modificările apărute de-a lungul celor 4 ani de război (1941-1945), dar mai ales de-a lungul următorilor 11 ani. Aşa cum am menţionat în subcapitolul referitor la procesele migraţioniste, odată cu terminarea războiului şi mai ales odată cu înfiinţarea Statului Israel în anul 1948, fluxurile migraţionale evreieşti se vor concentra în această direcţie şi vor cuprinde mase din ce în ce mai mari de evrei. Acest lucru va modifica profund structura profesională, pe lângă alte tipuri de structuri ale populaţiei evreieşti. Existenţa unor procente ridicate în rândul funcţionarilor şi a meseriaşilor

(indiferent că erau individuali sau cooperativizaţi), nu este altceva decât o continuare a tipologiei structurale profesionale de dinainte de război, din perioada interbelică. Apariţia, însă, a unui număr foarte mare de proletari evrei (muncitori) indică transformările suferite nu atât în timpul războiului, cât mai ales imediat după război. În acest fel, perioada imediată după cel de-al doilea Război Mondial va oferi un nou tip de factor modificativ al structurii profesionale a evreilor: *factorul politic*. Dacă situaţia în anul 1956, la nivelul întregii Românii, era cea prezentată anterior, comparativ, la nivel de provincie, situaţia era sensibil diferită. În Transilvania, unde tradiţia meşteşugărească era ceva mai veche, şi ponderea muncitorilor era ceva mai ridicată (27,4 %). În acelaşi timp, Transilvania deţinea un procent ridicat din categoria intelectualilor: 63,3 %, ceea ce depăşea la nivel de provincie orice altă zonă a ţării. Alături de aceste două categorii socio-economice, tot în anul 1956, valori însemnate mai apar în ceea ce priveşte ponderea cooperatorilor agricoli (5,4 %), şi a liber-profesioniştilor (3,9 %). Procentul relativ ridicat în domeniul cooperatorilor agricoli ar putea avea ca explicaţie faptul că în recenzarea amintită, Transilvania îngloba şi Maramureşul, zonă cu oarecare tradiţie în ceea ce priveşte prezenţa evreilor în mediul rural.

În anul 1966, când România intrase deja pe cale dezvoltării socialiste, iar nivelul de trai al populaţiei începuse deja să crească (comparativ cu deceniul anterior), ponderile pentru fiecare categorie socio-profesională încep să se schimbe. Din totalul de 42.888 evrei întregistraţi la recensământ, 29 % erau muncitori (adică 12.440 persoane), 59,4 % erau intelectuali (25.496 persoane), 0,3 % erau ţărani cooperatori (142 persoane), 0,1 % erau ţărani individuali (71 persoane), 7,4 % erau meseriaşi (peste 3.200 persoane) şi 1,7 % au declarat apartenenţa la alte meserii (740 persoane). Din interpretarea acestor procente, comparativ cu situaţia anterioară, rezultă faptul că: se înregistrează uşoare creşteri pentru categoriile de intelectuali şi muncitori, paralel cu o scădere drastică a meseriaşilor (de la 15,8 % în 1956 la numai 7,4 % în 1966), alături de păstrarea unor procente reduse pentru ţărani şi alte profesii practicate. Şi în acest caz explicaţia este legată de schimbările petrecute în deceniul scurs de la ultima recenzare. Scăderea ponderii meseriaşilor (sau a meşteşugarilor, aşa cum sunt ei înregistraţi în anul 1956), are la bază, pe de-o parte, procesul de emigrare din România

spre Israel sau SUA (dar într-o mai mică măsură), cât şi, pe de altă parte, reorientarea profesională, în special a tinerilor evrei, spre meserii înalt calificate, intelectuale, care corespundeau mult mai bine noilor realităţi sociale şi economice prin care trecea România. În acelaşi timp, în Transilvania, în anul 1966, pondea pentru intelectuali era mai mare decât media pe ţară cu 3 procente (62,45 %), pe când cea referitoare la muncitori se păstra la acelaşi nivel. Aceste mici modificări la nivel de provincie istorică au la bază mai mult trăsături specifice venite din trecut, decât diferenţieri marcante între regiuni. Păstrarea aproximativ constantă a structurii pe ramuri de activitate pentru populaţia evreiască, este specifică acestei ultime perioade amintite, departajările regionale sau chiar la nivel de judeţ fiind legate mai mult de numărul de evrei înregistraţi, de raportul între grupele de vârstă şi sexe, şi mai puţin de repartiţia pe medii (urban/rural). Situaţia de la sfârşitul sec.XX, înregistrată de recensământul din anul 1992, relevă o stare prezentă de-a lungul celei de-a doua jumătăţi a sec.XX, dar accentuată mult în zilele noastre, datorită, poate şi decalajelor intervenite prin procesul de îmbătrânire a populaţiei evreieşti din România. Analizată pe ramuri şi subramuri ale economiei naţionale, populaţia activă de etnie evreiască prezintă cel mai înalt grad de intelectualizare dintre toate grupele de populaţie ale ţării noastre. Valoarea populaţiei active din rândul evreilor români se ridica în anul 1992, la 2.089 persoane, dintr-un total de 8.955 persoane, cât număra întreaga etnie la recensământ. Asta înseamnă că mai puţin de 30 % din populaţia totală evreiască din România era activă din punct de vedere profesional. Dintre aceştia, valoarea cea mai mare era înregistrată de cei ocupaţi în industria prelucrătoare (498 persoane), în cercetare-dezvoltare, informatică, activităţi şi servicii economice (339 persoane), în sănătate şi asistenţă socială (291 persoane), precum şi în învăţământ (232 persoane)- în mare parte în cel secundar (151 persoane). Raportând aceste valori la cifra populaţiei active, putem observa un înalt grad de pregătire profesional-şcolară, orientarea spre meserii ce necesită un asemenea grad de pregătire menţinându-se şi în prezent, odată cu trecerea în mileniul III. Interesant este de urmărit şi repartiţia populaţiei active pe grupe de ocupaţii, lucru care sprijină încă odată afirmaţia făcută mai sus: cea mai mare parte a populaţiei evreieşti ocupate este reprezentată de specialişti cu preocupări intelectuale şi ştiinţifice, grupă care însumează în prezent peste 50 % din totalul activilor evrei.

Valori ridicate, comparativ cu ponderile deţinute de alte etnii, prezintă şi grupa de populaţie încadrată în corpul legislativ şi al executivului, înalţii funcţionari ai administraţiei publice, conducători superiori ai diferitelor instituţii, grupă care în anul 1992 însuma 189 persoane. Profesiile care asigură un statut ridicat în societate, sunt prezente în rândul populaţiei evreieşti printr-un număr sporit de practicanţi în aceste domenii ce necesită pregătire superioară. Astfel, numărul de medici evrei înregistraţi în cadrul recensământului din anul 1992 era de 158, numărul arhitecţilor şi inginerilor de 294 persoane, al profesorilor de liceu de 140 persoane, iar din universităţi de 55 persoane. Aceste valori ridicate demonstrează un grad de pregătire şcolară şi profesională peste media pe ţară, aşa cum se poate observa şi din următoarele date referitoare la gradul de instruire: din totalul populaţiei evreieşti din România, în anul 1992, 3.002 persoane erau absolvenţi de studii superioare, cifra reprezentând circa 35 % din totalul populaţiei evreieşti. Valori ridicate apar şi în cazul pregătirii la nivel de liceu şi studii postliceale (2.892 persoane, ceea ce reprezintă circa 32 % din totalul populaţiei evreieşti). În ceea ce priveşte numărul neştiutorilor de carte (analfabeţi), etnia evreiască se remarcă prin valoarea cea mai scăzută pentru toate etniile care trăiesc pe teritoriul României –numai 49 persoane-. Alături de aceste caracteristici socio-economice ale populaţiei evreieşti, i se pot alătura o serie de elemente definitorii, referitoare la aspecte legate de structura familiară, suprafaţa medie de locuit, numărul de copii pe familie, numărul de divorţuri, vârsta primei naşteri etc. care pot ajuta la caracterizarea socială complexă a acestei populaţii. Corelaţia dintre aceşti indicatori şi ponderea populaţiei active, înfăţişează „mobilitatea socială" a etniei. Ei i se pot adăuga şi anumite particularităţi ale populaţiei inactive, categorie care în cazul evreilor deţine valoarea cea mai ridicată dintre toate populaţiile ţării: 76,7 %. Acest lucru este explicat tot de proporţia sporită a grupei de vârstă de peste 60 de ani. O valoare mărită din acest punct de vedere o înregistrează populaţia feminină inactivă, care deţine 82,5 % din totalul populaţiei feminine evreieşti. Toate aceste elemente, corelate şi interpretate, dau o imagine a trăsăturilor sociale şi economice ale etniei evreieşti din România, imagine caracterizată de un proces de îmbătrânire masivă a populaţiei, de păstrarea unui grad superior de pregătire şcolară şi profesională, păstrarea unui statut social şi economic aparte, înalt, bazat pe o adaptabilitate şi o perseverenţă socială deosebită,

elemente care asigură evreilor din România, un loc aparte în structura social-profesională a populaţiei ţării.

CONCLUZII

Încercarea de a schiţa o imagine cât mai completă a populaţiei evreieşti din România, punând accent pe latura rezultată din analiza umano-geografică, reprezintă un demers extrem de dificil. Dificultatea acestui demers constă în complexitatea abordărilor ce pot fi tratate din punctul de vedere al geografiei umane, nefăcând abstracţie nici de implicările altor ştiinţe umaniste fără de care un astfel de studiu nu ar fi posibil. Ceea ce dă totuşi suport unui astfel de demers ştiinţific, este tocmai sublinierea şi scoaterea în evidenţă a condiţionărilor geografice, teritoriale, spaţiale într-un cuvânt, condiţionări specifice geografiei umane, care pot prezenta, mai aproape de adevăr, rolul şi locul acestei etnii în cadrul populaţiei României.

Aceste condiţionări şi-au pus amprenta atât asupra repartiţiei, sau mai bine spus, asupra evoluţiei teritoriale a evreilor, dar şi asupra evoluţiei demografice propriu-zisă a acestei etnii, de-a lungul timpului. O serie de elemente naturale, specifice geografiei fizice, din domeniul hidrologiei (cum ar fi valea râului Siret sau o serie de depresiuni submontane), au căpătat valenţe umaniste, demonstrând rolul modificator, transformator, al omului în natură. Astfel, valea Siretului, s-a constituit într-o axă de circulaţie, cale de comunicaţie atât între Polonia şi Imperiul Otoman, cât şi între nordul Moldovei şi Ţara Românească, oferind condiţii de favorabilitate în localizarea şi dezvoltarea comunităţilor evreieşti de-a lungul timpului. Prin facilităţile oferite de valea râului în circulaţia oamenilor, mărfurilor, dar şi în special a ideilor, Siretul a reprezentat o „poartă” de tranzit pentru evrei, „conectând” nord-vestul Moldovei cu partea nord-estică a Ţării Româneşti. În acelaşi timp, pătrunderea evreilor în Maramureş, favorizată şi de prezenţa depresiunilor (Câmpulung Moldovenesc, Dornelor etc.), a ţinut cont, dacă nu direct, măcar indirect, de elemente fizico-geografice. Înaintarea evreilor spre partea vestică a Maramureşului, acolo unde aceştia vor deţine la un moment dat ponderi însemnate şi în mediu rural, va avea la bază, printre altele, şi condiţiile favorabile geografice, care le-au permis desfăşurarea unor activităţi mai puţin comune pentru evrei[278].

---

[278] …de exemplu, păstoritul!

Atât în Moldova şi Ţara Românească, cât şi în Transilvania, căile de comunicaţii suprapuse pe văile principalelor râuri (Siret, Moldova, Someş, Olt etc.), s-au constituit în factori favorizanţi pentru stabilirea şi dezvoltarea comunităţilor evreieşti. În aceste areale vom regăsii şi cea mai puternică dinamică demografică şi social-economică pentru această etnie. Chiar dacă această condiţionare geografică nu pare, la prima vedere, a fi avut o influenţă directă şi fundamentală, rolul avut de cadrul geografic, în cazul nostru, de elementele hidrografice reprezentate de principalele văi, a fost deosebit de important. În antiteză, arealele de interfluviu, cuprinse între aceste văi principale, care nu beneficiau de axe de circulaţie bine reprezentate, au cunoscut o dinamică demografică şi social-economică mult mai redusă, în unele cazuri deficitele demografice şi regresele social-economice înregistrându-se tocmai în aceste zone[279]. În exteriorul acestor „axe comerciale" moldoveneşti (valea Siretului, de exemplu), regula a funcţionat pe deplin şi în Transilvania şi Ţara Românească, dinamica demografică maximă, înregistrându-se în sec.XIX, în oraşele situate de-a lungul căilor comerciale ce traversau, fie depresiunile culoar, aşa cum este cazul oraşului Alba Iulia în culoarul Alba Iulia-Turda, fie de-a lungul căilor comerciale ce legau zone geografice complementare (cum este cazul Bucureştiului situat pe drumul comercial ce lega Moldova de Imperiul Otoman, respectiv Dunărea).

Favorabilitatea cadrului natural oferit de spaţiul carpato-danubiano-pontic în stabilirea şi dezvoltarea comunităţilor evreieşti s-a reflectat nu numai în mod direct, prin specificul geografic al marilor unităţi hidrografice, cât mai ales indirect, asupra dezvoltării complexe a acestor comunităţi. Cadrul geografic a influenţat atât viaţa socială, cât şi pe cea economică, „modelând" imaginea etniei de-a lungul timpului. Acest proces de modelare poate fi regăsit (ca urmări) încă din cele mai vechi timpuri, chiar dacă, aşa cum s-a putut observa parcurgând paginile acestei lucrări, Antichitatea

---

[279] Aceste areale erau primele părăsite, atunci când activitatea economică (de regulă, comercială) scădea puternic. Explicaţia constă în faptul că aceste regiuni, dispuneau doar de drumuri secundare, uneori greu accesibile, în sezoanele ploioase fiind practic închise, accesul fiind extrem de dificil. Nivelul activităţilor comerciale era aproape nul, lucru care ducea la falimentarea comercianţilor evrei în perioade scurte de timp, comercianţi care, după un timp plecau. Tot din aceste areale s-au "recrutat" şi marea parte a emigranţilor evrei de la sfârşitul sec.XIX şi mai ales din primele două decenii ale sec.XX, emigranţi care s-au orientat în marea majoritate a cazurilor spre SUA sau America de Sud. Principalul motiv al acestor emigrări a fost unul pur economic, gradul de sărăcie al comercianţilor (negustori) evrei din aceste zone fiind foarte mare, aproape de nesuportat, ceea ce i-a împins pe mulţi să emigreze în căutare de viaţă mai bună.

a reprezentat mai mult o etapă a semnalării prezenţei evreilor pe aceste meleaguri şi nu una propriu-zisă de stabilire a lor pe aceste meleaguri.

Dacia, prin nivelul civilizaţiei şi culturii sale, a atras încă din Antichitatea veche populaţia evreiască, comercianţii evrei fiind consemnaţi încă din sec.I î.Hr. în zona Dunării şi a Mării Negre[280]. Dar nu numai potenţialul comercial oferit de multitudinea de produse ce puteau fi obţinute din interiorul Regatului Dac a atras populaţia evreiască, ci şi faptul că Dacia reprezenta la acel moment un centru religios şi spiritual al lumii, lucru demonstrat de mulţimea de altare, lăcaşuri de cult stabile şi permanente semnalate şi atestate arheologic ca aparţinând perioadei[281].

În acelaşi timp, un element important care a determinat o serie de condiţionări în evoluţia demografică şi implicit teritorială a acestei populaţii a fost reprezentat de acele trăsături sociale specifice populaţiei evreieşti cum ar fi, de exemplu, *religia* sau *regulile legate de relaţiile evrei-neevrei*.

Religia, atât de unică şi de specifică populaţiei evreieşti, a funcţionat (în Evul Mediu cu precădere) ca un *factor de individualizare a comunităţilor evreieşti faţă de majoritatea neevreiască*. Printre altele, religia a fost aceea care a „împiedicat” mixajul interetnic dintre evrei şi români, permiţând păstrarea unităţii monolitice a comunităţilor evreieşti. Aceste comunităţi evreieşti din perioada Evului Mediu şi din perioadele ulterioare, au avut o viaţă socială proprie, condusă după norme stricte, însă fără a nega sau intra în conflict cu orânduiala majoritară specifică societăţii româneşti în care trăiau. Mai mult, comunităţile evreieşti din România nu au funcţionat niciodată sub forma unor *ghetto*-uri, nici chiar în perioadele cele mai negre din istoria lor, relaţionând continuu şi permanent cu majoritatea românească. Acest tip de relaţionare cu majoritatea românească a permis evreilor să se integreze activ în structurile sociale şi economice ale ţării, proces vizibil mai ales în ultimele decenii ale sec.XIX şi pe tot parcursul sec.XX, lucru demonstrat mai ales prin adopţia fără restricţie a limbii române şi prin includerea membrilor acestei etnii în angrenajul economic al ţării, până la cele mai înalte nivele. În legătură cu limba maternă, trebuie să menţionăm faptul că,

---

[280] A se vedea lucrarea *The Universal Jewish Encyclopedia*…, op.citate, litera “R”, Romania.

[281] A se vedea lucrarea *Dacia preistorică* a lui Nicolae Densuşianu, în care autorul analizează una dintre cele mai interesante şi importante civilizaţii vechi, ante-elene, civilizaţia *pelasgică*, localizată parţial în arealul carpato-danubiano-pontic cu circa 700 de ani înaintea dacilor, civilizaţie care a lăsat amprente puternice în domeniul credinţelor religioase ulterioare.

deşi aceasta a fost păstrată şi folosită în cadrul comunităţii şi în interiorul familiei, populaţia evreiască a optat încă din Evul Mediu pentru limba majoritarilor români, în special în domeniul economic şi al relaţionării cu populaţia românească, necesitate impusă de traiul în comun, de zi cu zi. În acelaşi timp, trebuie să remarcăm pentru perioada recentă, şi faptul că în întregime comunitatea evreiască din România s-a integrat total în viaţa culturală a ţării, fiind din acest punct de vedere, un exemplu extrem de benefic şi pozitiv. Un proces asemănător, de integrare treptată dar continuă, a comunităţilor evreieşti în viaţa socială a României, poate fi observat şi în alte domenii. Portul specific, tradiţional evreiesc, a cunoscut o astfel de evoluţie, transformându-se şi el, metamorfozându-se şi sfârşind prin integrarea totală în cultura majoritar românească. Dacă în Evul Mediu, *portul tradiţional era un element de diferenţiere între evrei şi români*, după anul 1870, el încetează treptat să mai constitue un element separator, transformându-se uşor-uşor, adoptând elemente moderne, europene, regăsibile şi la majoritatea românească.

Cele mai interesante aspecte rămân, totuşi, cele implicate de *activitatea economică* a evreilor pe aceste meleaguri. În acest sens, remarcăm o *adaptabilitate la condiţionările economice* (dar şi la cele istorice, politice, conjuncturale etc.), care existau în acele teritorii unde populaţia evreiască se stabilise deja. Activitatea economică reprezenta „motorul" existenţei comunităţilor evreieşti, importanţa acestei activităţi fiind deosebit de mare, primordială. Deşi de-a lungul timpului evreii au cunoscut situaţii extrem de potrivnice şi de restrictive (la nivel continental şi chiar global), în România, ca de altfel în toate ţările Diasporei, ei au găsit modalităţile de supravieţuire şi de adaptare la cerinţele vremii, stipulând la maxim „breşele" economice existente în societatea românească. Succesul economic înregistrat în a doua jumătate a sec.XIX şi în prima jumătate a sec.XX s-a datorat, măcar în parte, şi existenţei unor „locuri vacante" în economia românească. O serie de activităţi în care autohtonii români nu sesizaseră importanţa lor, au fost „preluate", dezvoltate, optimizate şi valorificate la maxim de evrei. În ciuda înclinaţiilor native spre anumite profesii şi ocupaţii, fără această „favorabilitate" oferită involuntar de majoritatea românească, evreii nu ar fi atins statutul economic de care au beneficiat. Faptul că au sesizat imediat care sunt cele mai profitabile activităţi, cele care le puteau oferii

supravieţuirea în condiţii nu tocmai prielnice, demonstrează calitatea spirituală, nivelul inteligenţei şi isteţimea nativă de care au dat dovadă. Aceste calităţi, însă, au fost cultivate şi formate asiduu, de-a lungul timpului, în primul rând prin *grija faţă de copii*, înţelegându-se din cele mai vechi timpuri că singura modalitate de progres este bazată pe nivelul calitativ uman deosebit care trebuie avut de către generaţia tânără. Reflexia actuală a acestui principiu fundamental pentru evrei -grija faţă de copii- este vizibilă astăzi în cifra ce reprezintă gradul de instruire şi şcolarizare a etnicilor evrei, grad maxim atins de vre-o etnie pe teritoriul României.

Tot din punct de vedere economic, putem concluziona şi prin evidenţierea unei trăsături caracteristici populaţiei evreieşti, şi anume, *evoluţia în timp a specificului economic al comunităţii*. Acest specific economic evreiesc dispune, printre altele, şi de o *latură spaţială* proprie. Dacă iniţial, în Antichitate, localizarea comunităţilor evreieşti (extrem de restrânse numeric) se făcea funcţie de activitatea de bază: comerţul, în perioada modernă şi contemporană această localizare a devenit mult mai complexă. În Antichitate, activitatea comercială se desfăşura în legătură directă cu Marea Neagră şi Dunăre. Această activitate era determinată, pe de-o parte, de poziţia acestor două unităţi faţă de Imperiul Roman şi Regatul Dac[282], şi pe de altă parte, de bogăţiile deţinute de acest regat, care se pretau foarte bine desfăşurării unei activităţi comerciale înfloritoare. Regatul Dac, inclusiv Dobrogea, s-a constituit într-un centru de atracţie pentru toate civilizaţiile din sud-estul Europei, marcând o *zonă de trecere, de legătură*, între vestul (şi centrul) continentului şi Orientul Apropiat. În acelaşi timp, el reprezenta arealul care intra direct în contact cu influenţele militare şi politice, de multe ori nefaste, venite din est, amplificând şi concentrând în el efectul celor trei sfere de influenţă, inclusiv în domeniul economic, domeniu care avea, printre altele, şi un oarecare rol benefic.

Această „zonă de trecere” s-a „marcat” în memoria colectivă a etniei, rămânând înscrisă pe „harta mentală” a evreilor ca o zonă în care se poate supravieţuii şi care oferă favorabilităţi deosebite. Dovada în acest sens este dată tocmai de folosirea intensă în Evul Mediu a drumurilor comerciale care străbăteau această zonă. Să

[282] Poziţie favorabilă, care permitea pătrunderea şi circulaţia mărfurilor spre inima Imperiului Roman, şi, alături de mărfuri, şi a ideilor care vor constituii pasul premergător pătrunderii evreilor pe continentul european.

amintim aici, pe lângă faimosul drum de pe valea Siretului, şi alte axe comerciale care străbăteau Ţara Românească şi Transilvania, de la nord la sud sau de la nord-est la sud-vest: drumul de pe valea Oltului, ce lega Transilvania de Dunăre şi mai departe de Imperiul Otoman, cel de pe valea Jiului, sau cel de pe valea Argeşului, cel care ocolea curbura Carpaţilor, legând Moldova de Dunăre etc.

Existenţa unor oraşe cu funcţii de târguri pe aceste axe, a reprezentat exact condiţia necesară şi căutată de evrei pentru stabilizarea lor pe aceste teritorii. Pasul decisiv s-a produs la sfârşitul sec.XVIII şi de-a lungul întregului sec.XIX, prin crearea de târguri şi târguşoare, lucru care le-a permis evreilor „înrădăcinarea" lor în spaţiul moldovean (cu precădere) şi muntean, ceea ce a dus la o mai puternică implicare economică în viaţa Principatelor.

În acelaşi timp, acest lucru le-a permis gestionarea unor ramuri comerciale (şi economice, în general) importante, care vor devenii către sfârşitul sec.XIX aproape în totalitate evreieşti. Comerţul practicat în această perioadă va oferii, ulterior, capitalul necesar dezvoltării unei alte ramuri economice în care evreii, de data aceasta la începutul sec.XX, vor excela: *finanţele*. Paralel cu „mişcarea economică" a evreilor de-a lungul timpului, se remarcă şi o *evoluţie numerică foarte interesantă*, legătura între aceste două elemente fiind foarte strânsă. Câteva sunt caracteristicile cele mai reprezentative pentru această relaţie bipolară: odată cu evoluţia economică a etniei, observăm şi o *evoluţie ascendent-sinusoidală* a acesteia din punct de vedere demografic. Jocul dintre cei doi factori care comandă evoluţia demografică (sporul natural şi sporul migratoriu) a funcţionat ca un element de individualizare a evreilor faţă de majoritate. Alternanţa dintre *sporul natural*, bazat pe o natalitate superioară, şi *sporul migratoriu*, bazat pe valuri puternice de imigranţi, a constituit cel mai important element de creştere numerică. Imigrările, care în anumite perioade au dus la creşteri numerice spectaculoase ale populaţiei evreieşti, au constituit principala cale prin care evreii s-au stabilit în noile areale pe care le-au ocupat. După anul 1900 se remarcă un proces de *descreştere demografică*, atât în ceea ce priveşte scăderea natalităţii, a

vitalităţii demografice[283], dar şi prin creşterea numărului de emigranţi, în special pe motive economice.

Interesante sunt şi *procesele demografice auxiliare,* derivate din această dinamică a populaţiei evreieşti. Printre cele mai importante putem aminti: îmbătrânirea populaţiei evreieşti, survenită cu precădere după anul 1948, lucru reliefat prin compararea celor două piramide ale vârstelor ataşate în anexa grafică, precum şi, modificările structurale ale populaţiei evreieşti. Procesul de îmbătrânire a populaţiei evreieşti are repercursiuni extrem de severe asupra întregii etnii, alterând pe termen mediu şi lung suportul biologic al acesteia. Ca o rezultantă directă a acestui proces putem remarca alterarea structurii pe sexe şi a raportului dintre grupa de vârstă tânără şi cea de vârstă a treia. Ei i se adaugă modificarea structurii familiei evreieşti, prin scăderea drastică a numărului de copii pe familie sau chiar lipsa acestora, precum şi scăderea continuă a fertilităţii specifice femeii evreice, corelată cu vârsta medie foarte înaintată a acesteia la momentul primei naşteri, ambele cu repercursiuni negative profunde asupra sporului natural.

În rândul *elementelor cu reliefare teritorială*, modificate şi alterate de dinamica demografică a evreilor în ultima sută de ani, merită menţionate trei dintre acestea:

- *schimbarea „zonelor tradiţionale" de concentrare a evreilor*, din Moldova (în special jumătatea nordică) spre vestul ţării (cu precădere în Banat şi judeţul Bihor). Această „glisare" est-vest este vizibilă cu precădere în a doua jumătate a sec.XX;
- *concentrarea urbană puternică*, stabilizată în jurul procentelor de 97-98% populaţie urbană, fenomen cu urmări profunde în sfera socială şi economică;
- urme ale prezenţei lor vechi pe aceste meleaguri, reliefate şi în *domeniul toponimic*, ceea ce dovedeşte faptul că în anumite perioade, în diferite areale, evreii au avut o importanţă deosebită, atât ca prezenţă, cât mai ales ca activitate. Zeci de sate din Moldova, Basarabia, Bucovina, Ţara Românească şi Transilvania poatră în denumirea lor apelativul „jidov" sau derivate ale acestuia.

[283] …proces pus pe seama reorientării dimensiunii familiei, a nivelului de trai scăzut şi a greutăţilor întâmpinate de majoritatea evreilor. Şi în cazul acestei etnii se făcuse deja simţit procesul de polarizare socială, prin dezvoltarea a două clase de sine stătătoare: săraci şi bogaţi.

O altă trăsătură, socială, specifică evreilor din România se referă la *gradul ridicat de intelectualizare* (şcolarizare) şi la *orientarea* cu precădere *spre meserii cu un înalt grad de pregătire profesională*. Acest lucru este reflexul direct al înţelegerii importanţei pregătirii şi instruirii, pentru a putea supravieţuii în cele mai aspre condiţii. Orientarea spre meserii înalt calificate oferea posibilitatea existenţei în mediul urban şi, în lipsa unor proprietăţi funciare în mediul rural, oferea o anumită stabilitate la sate (de regulă ca medici sau învăţători). Această orientare, prezentă în permanenţă la evrei, se va accentua după anul 1948. Ea era privită şi ca o metodă de accedere spre un statut social superior, care venea să mulţumească şi să satisfacă pe membrii acestei etnii, în raport cu viaţa socială a ţării.

În ciuda diversităţii şi a individualizării acestei etnii în cadrul societăţii româneşti, situaţia sa demografică, socială şi economică, pentru viitoarele decenii, nu este deloc favorabilă. Datorită evoluţiei (sau mai bine zis involuţiei...) demografice, populaţia evreiască din România se află acum într-o poziţie extrem de nefavorabilă în ceea ce priveşte viitorul său demografic. Cu o structură pe sexe şi grupe de vârstă total disfuncţională, cu o fertilitate extrem de scăzută, cu o populaţie de vârsta a treia în ponderi foarte mari, evreii din România se constitue într-un exemplu de *involuţie demografică clasică*. Dacă aceşti indicatori demografici vor continua să aibă acelaşi trend, să se păstreze în aceleiaşi valori, în câteva decenii cei 5.870 de evrei din prezent, vor ajunge la numai câteva sute de persoane.

Previziunile sumbre în ceea ce priveşte viitorul demografic al etniei nu trebuie înţelese ca o sentinţă irevocabilă, fără drept de apel, care impune doar resemnare, ci mai degrabă trebuie să constituie un semnal de alarmă pentru toate forurile de decizie din interiorul şi din exteriorul comunităţii.

Diminuarea până la pierdere a acestei etnii din ansamblul grupurilor ce alcătuiesc întreaga populaţie a României, ar reprezenta o sărăcire irecuperabilă pentru întreaga viaţă şi civilizaţie de pe aceste meleaguri. O României fără evreii săi, ar fi o Românie mai săracă, o Românie care ar pierde una dintre cele mai interesante şi remarcabile grupuri etnice. Prin rolul şi locul avut de evrei în istoria, geografia, economia şi cultura poporului român, aceştia se constituie într-un element

indispensabil civilizaţiei româneşti, oferind încă odată susţinere deplină adevărului de necontestat că *cea mai puternică unitate nu se obţine decât prin diversitate*.

Păstrarea identităţii iudaice a acestei populaţii se poate face numai printr-o cunoaştere mai profundă a tuturor aspectelor implicate de existenţa evreilor pe aceste meleaguri. În rândul specialiştilor care au datoria să lucreze în această direcţie, alături de istorici, sociologi, etnologi, lingvişti etc., se înscriu la loc de cinste şi *geografii umanişti*, singurii care pot înţelege şi prezenta legătura complexă care se stabileşte între om şi mediul geografic.

Sperăm că acest demers al nostru, reliefat sub forma prezentei teze de doctorat, să se constituie într-un mic dar important aport la o mai bună cunoaştere şi înţelegere a ceea ce a reprezentat şi încă mai reprezintă această populaţie unică şi pe deplin individualizată, care poartă numele de EVREII DIN ROMÂNIA.

ANEXA GRAFICĂ